

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY

Electronic Scientific and Practical Journal

2025 / 6

@QMI_Institut

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225 - uy

www.kstu.uz
www.ojs.qmii.uz

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

3-jild
6-son
noyabr, 2025

November 2025
Volume 3
Number 6

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY
Electronic Scientific and Practical
Journal

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi o'rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Mas'ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Qarshi davlat texnika universiteti

Texnik muharrir:

F.F.Haqqulov, PhD

Qarshi davlat texnika universiteti

*Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda
jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.*

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko'chasi 225-uy

Tel.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

"Innovatsion iqtisodiyot" ilmiy - amaliy
O'zbekiston elektron jurnali ta'lim, fan va
innovatsiyalar Respublikasi Oliy vazirligi
huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi**
rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli
qarori bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

**Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar
nashr etiladi:**

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

*Ovchinnikov Viktor Nikolayevich - i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal
Universitet, Rossiya)*

Solodovnikov Sergiy Yurevich - i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Sidorov Viktor Aleksandrovich - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

*Kusainov Xalel Xaymullievich - i.f.d., professor, akademik (Qozog'iston Respublikasi
Milliy fanlar akademiyasi)*

*Samandarzoda Iskandar Hakim - i.f.d., professor (SH.Shotemur nomidagi Tojikiston
agrar universiteti)*

*Gibadullin Artur Arturovich - i.f.n. dotsent (Milliy tadqiqot universiteti, Moskva
energetika instituti, Rossiya)*

*Voynash Sergey Aleksandrovich - i.f.n. dotsent (Qozon Volga bo'yi (federal)
universiteti)*

*Pulyayeva Valentina Nikolayevna - i.f.d. professor (Rossiya Federatsiyasi hukumati
qoshidagi moliya universiteti)*

*Morkovkin Dmitriy Yevgeniyevich - i.f.d. professor (Rossiya Federatsiyasi hukumati
qoshidagi moliya universiteti)*

*Sadriddinov Manuchehr Islomiddinovich - i.f.d., professor, (Tojikiston Respublikasi
Milliy fanlar Akademiyasi)*

*Perskaya Viktoriya Vadimovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati
huzuridagi Moliya universiteti)*

*Molchanov Igor Nikolayevich - i.f.d., professor, (Lomonosov nomidagi Moskva davlat
universiteti)*

*Basova Mariya Mixaylovna - i.f.d., professor, (Rossiya Federatsiyasi hukumati
huzuridagi Moliya universiteti)*

*Chupin Aleksandr Leonidovich - i.f.d., professor, (P.Lumumba nomidagi Rossiya
xalqlar do'stligi universiteti)*

*Nezamaykin Valeriy Nikolayevich - i.f.d., professor, (Rossiya davlat gumanitar
universiteti)*

*Nikonorova Alla Vladimirovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati
huzuridagi Moliya universiteti)*

*Dmitriyeva Olga Aleksandrovna - i.f.n., dotsent, (Rossiya Federatsiyasi hukumati
huzuridagi Moliya universiteti)*

*Shvets Yuriy Yuryevich - i.f.n., dotsent, (Rossiya Fanlar akademiyasining Nazarot
fanlari instituti)*

*Kolosova Yelena Valeryevna - i.f.n., dotsent, (Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot
universiteti)*

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Bozorov Orifjon Shodiyevich - t.f.n., dotsent

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Vaxabov Abduraxim Vasikovich - i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich - i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna - i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Yakubova Shamshinur Shuxratovna - i.f.d. dotsent

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aliqulov Azamat Tuyg'unovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aminov Fazlitdin Baxadirovich - i.f.n., dotsent

Xo'jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Jonuzokov Mirzabek Kulmatovich - i.f.f.d. (PhD), dotsent

Инновационная экономика

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Учредитель:

Каршинский государственный технический университет

Председатель Редакционного Совета:

Р.Х. Эргашев, доктор экономических наук, профессор

Каршинский государственный технический университет

Заместитель председателя Редакционного Совета:

С.Н. Хамраева, доктор экономических наук, профессор

Каршинский государственный технический университет

Ответственный редактор:

Н.А. Очилова, PhD, доцент

Каршинский государственный технический университет

Технический редактор:

Ф.Ф. Хаккулов, PhD

Каршинский государственный технический университет

**Журнал издается один раз в месяц в электронном виде
через официальный сайт журнала.**

Адрес редакции:

180100, город Карши, улица Мустакиллик, дом 225

Тел.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Факс: +998 (75) 221 13 95

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

Научно-практический узбекский электронный журнал «Инновационная экономика» включен в перечень национальных научных изданий **Постановлением Президиума Высшей аттестационной комиссии при Главном министерстве образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 5 апреля 2025 года № 369.**

**Статьи публикуются в журнале на основе
следующих рубрик:**

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика региона и отрасли
4. Малый бизнес и частное предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчиников Виктор Николаевич - д.э.н., профессор, академик (Южный федеральный университет, Россия)

Солодовников Сергей Юрьевич - д.э.н., профессор (Белорусский национальный технический университет)

Виктор Александрович Сидоров - д.э.н., профессор, (Кубанский государственный университет)

Шевченко Игорь Викторович - д.э.н., профессор (Кубанский государственный университет)

Кусаинов Халел Хаймуллович - д.э.н., профессор, академик (НААН Республика Казахстан)

Самандарзода Искандар Хаким - профессор (Таджикистанский аграрный университет им. Ш. Шотемура)

Гибадуллин Артур Артурович - к.э.н., доцент (Национальный исследовательский университет «Московский энергетический институт»)

Войнаш Сергей Александрович - к.э.н., доцент (Казанский Приволжский (Федеральный) университет)

Пуляева Валентина Николаевна - д.э.н., профессор (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Морковкин Дмитрий Евгеньевич - д.э.н., профессор (Финансовый университет Правительство РФ)

Садриддинов Манучехр Исламиддинович - д.э.н., профессор (Национальная академия наук Республики Таджикистан)

Перская Виктория Вадимовна – д.э.н., профессор (Финансовый университет при Правительстве РФ)

Молчанов Игорь Николаевич - д.э.н., профессор (Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова)

Басова Мария Михайловна - д.э.н., профессор (Финансового университета Российской Федерации)

Чупин Александр Дмитриевич - д.э.н., профессор (Российского университета дружбы народов имени П. Лумумби)

Незаймакин Валерий Николаевич - д.э.н., профессор (РГГУ)

Никонорова Алла Владимировна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Дмитриева Ольга Александровна - к.э.н., доцент (Финансового университета Российской Федерации)

Швец Юрий Юрьевич - к.э.н., доцент (Институт проблем управления РАН)

Колосова Елена Валерьевна - к.э.н., доцент (Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова)

Члены Совета редколлегии:

Гулямов Саидхорор Саидахмедович – доктор экономических наук, профессор, академик

Бозоров Орифжон Шодиевич - кандидат технических наук, доцент

Пардаев Мамаюнус Каршибоевич - доктор экономических наук, профессор

Вахабов Абдурахим Васикович - доктор экономических наук, профессор

Навруз-зода Бахтиёр Негматович – доктор экономических наук, профессор

Хатамов Очилди Курбанович – доктор экономических наук, профессор

Файзиева Ширин Шодмоновна – кандидат экономических наук, профессор

Жумаева Гулрух Журакуловна – кандидат экономических наук, профессор

Эгамбердиева Салима Раимовна – кандидат экономических наук, доцент

Еркова Гулбахор Панжиевна – кандидат экономических наук, профессор

Якубова Шамшинур Шухратовна - д.э.н., доцент

Амиркулов Шухрат Олимович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Самиева Гулноза Тохировна - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Алигулов Азамат Туйгунович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Аминов Фазлитдин Бахадирович - кандидат экономических наук, доцент

Хужакулова Нигора Рустамовна - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Туробов Шерзод Алишерович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Алимова Муниса Юльчиевна - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Эргашева Насиба Рахматуллаевна - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Бобокулов Санжар Бахромкулович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Джалилов Рахмонкул Хамидович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Номазов Бахром Бобомуродович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Алимханова Нигора Алимхановна - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Джанузакوف Мирзабек Кулмаматович - доктор философии экономических наук, (PhD), доцент

Mundarija

Nazariya va metodologiya	11
Sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirish masalalari	12
<i>Boymurodov Janon Komiljonovich</i>	
Raqamli iqtisodiyot	18
Mintaqa sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning xususiyatlari	19
<i>Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna</i>	
Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti	24
Qishloq xo'jaligi mehnat bozorida bandlik siyosati va islohotlar samaradorligi	25
<i>Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li</i>	
G'o'za yetishtirish samaradorligini Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid yordamida oshirish yo'llari	31
<i>Xakimova Muabara Xalilovna</i>	
Barqaror iqtisodiy rivojlanishda mintaqani salohiyatidan samarali foydalanishning nazariy asoslari	35
<i>Bo'riyev Sardor Norovich</i>	
Махсус иқтисодий зоналарни ташкил этишнинг минтақавий мақсад ва вазифалари	42
<i>Эргашев Олим</i>	
Inflyatsiya darajasining iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri: O'zbekiston va Janubiy Koreya tajribasi asosida tahlil	49
<i>Gafurova Lola Ruiddinovna</i>	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik	55
Qishloq xo'jaligi mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish istiqbollari	56
<i>Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li</i>	
Inson kapitali iqtisodiyoti	63
Tizza bo'g'imi shikastlanishlarida ultratovush nazorati ostida olib boriladigan individual reabilitatsiya dasturlarining iqtisodiy samaradorligi	64
<i>Xamidov Obid Abdurahmonovich</i>	
<i>Dadamyants Nataliya Gamletovna</i>	
<i>Umarova Nargiza Nuritdinovna</i>	
<i>Usarov Muxriddin Shuxratovich</i>	
Autizmlı bolalarda psixologik-fiziologik holat	73
<i>Eshbayeva Ozoda Yuldashevna</i>	
Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda klaster tizimining ahamiyati	78
<i>Jalilova Zumrad Axmadovna</i>	
Mamlakatda ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirish inson kapitali samaradorligini oshirishga xizmat qiladi	83
<i>Ubaydullaev G'ayrat Zuvaytovich</i>	
Menejment va marketing	88
Resurs tejamkorligini boshqarishda iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili	89
<i>Raxmonqulova Nafis Olimjon qizi</i>	
Bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasini boshqarish	95
<i>Tilakov Sherzod Akbarovich</i>	
Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit	100
O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy faoliyati: daromad manbalari va xarajatlar tuzilmasining tahlili	101
<i>Otaboyeva Jumagul Raxmatullayevna, Xayriddinov Shuxrat Botirovich</i>	
Surxondaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining hudud yalpi ichki mahsulotiga ta'sirining ekonometrik tahlili	107

Xatamov Ochildi Qurbonovich, Davranov Odil Jumanazarovich

Қишлоқ ҳудудларида мардикорликка чиқиш ва мардикорликка чиқмаслик тадқиқоти концепцияси ва
гипотезалари таҳлили 114

Муртазаев Акбархон Олимович

Budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslari 121

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna, Bovoboyev Saidmurod Norquzi o'g'li

Raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy va huquqiy asoslari 126

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna, Yusupov Otabekovich

Moliya, kredit va investitsiya 132

O'zbekistonda ishlab chiqarish korxonalarini kreditlashning metodologik asoslarini takomillashtirish 133

Xasanov Shamsiddin Xafizovich

Tijorat banklarini strategik rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari 138

Ibroximova Nazokat Rustamjon qizi

Hududlarni iqtisodiy rivojlantirishda investitsiyalarning o'rnini (Qashqadaryo viloyati misolida) 144

Meylikov Fazliddin Abduhalim o'g'li

Fintech kompaniyalarining tijorat banklariga raqobati: tahdidmi yoki imkoniyat? 150

Muhiddinova Iroda Farhod qizi, Axmedova Firuza Abdumajidovna

Yashil iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiya siyosatining roli 154

Abishov Muxammed Sarsenbaevich, Jumanova Venera Arepbaevna

Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi 158

Xizmatlar sohasi subyektlari faoliyatining iqtisodiy barqarorligini ta'minlash bo'yicha ilmiy va nazariy qarashlar 159

Shermatova Nargiza Zafar qizi

Iqtisodiyotda barqaror ijtimoiy tizimni modernizatsiya va diversifikatsiyalashtirish 163

Tursunova Aziza Xoshimovna

Modernization and diversification of a sustainable labor system in the economy 163

Tursunova Aziza Khoshimovna

Samarqand shahrida turizm klasterlarini va mintaqaviy integratsiya rivojlanish modellarini shakllantirish 167

Janzakov Bekzot Kulmamat o'g'li

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanish holati tahlili 172

Achilova Firuza Kurbanovna

Содержание

Теория и методология	11
Вопросы формирования стратегий инновационного развития в отраслях промышленности	12
<i>Боймурадов Джанон Камилжанович</i>	
Цифровая экономика	18
Особенности использования цифровых технологий на промышленных предприятиях региона	19
<i>Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна</i>	
Экономика региона и отрасли	24
Политика занятости и эффективность реформ на рынке сельского хозяйства	25
<i>Амонов Наврозхон Салохиддин оглы</i>	
Пути повышения эффективности выращивания хлопка с использованием Стимулятора + Инсектицида + Фунгицида	31
<i>Хакимова Муабара Халиловна</i>	
Теоретические основы эффективного использования региональных полномочий в устойчивом экономическом развитии	35
<i>Буриев Сардор Норович</i>	
Региональные цели и задачи создания особых экономических зон	42
<i>Эргашев Олим</i>	
Влияние уровня инфляции на экономическую безопасность: анализ на основе опыта Узбекистана и Южной Кореи	49
<i>Гафурова Лола Руиддиновна</i>	
Малый бизнес и частное предпринимательство	55
Особенности рынка труда в сельском хозяйстве и перспективы его развития	56
<i>Амонов Наврузхон Салохиддинович</i>	
Экономика человеческого капитала	63
Экономическая эффективность индивидуальных программ реабилитации при травмах коленного сустава, проводимых под ультразвуковым контролем	64
<i>Хамидов Обид Абдурахманович</i>	
<i>Дадамянц Наталия Гамлетовна</i>	
<i>Умарова Наргиза Нуритдиновна</i>	
<i>Усаров Мухриддин Шухратович</i>	
Психолого-физиологическое состояние у детей с аутизмом	73
<i>Эшбаева Озода Юлдашевна</i>	
Значение кластерной системы в повышении эффективности сельскохозяйственного производства	78
<i>Джалилова Зумрад Ахмадовна</i>	
Реализация стратегий социально-экономического развития в стране способствует повышению эффективности человеческого капитала	83
<i>Убайдуллаев Гайрат Зувайтович</i>	
Менеджмент и маркетинг	88
Анализ экономических показателей в управлении эффективностью ресурсов	89
<i>Рахмонкулова Нафис Олимжон кызы</i>	
Управление уровнем охвата выпускников высшим образованием	95
<i>Тилаков Шерзод Акбарович</i>	

Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит	100
Финансовая деятельность высших учебных заведений Узбекистана: анализ источников доходов и структуры расходов	101
<i>Отабоева Джумагуль Рахматуллаевна, Хайриддинов Шухрат Ботирович</i>	
Эконометрический анализ влияния рыбного хозяйства в Сурхандардинском области на валовой внутренний продукт региона	107
<i>Хатамов Очилди Курбанович, Давранов Одил Джуманазарович</i>	
Анализ концепции и гипотез исследования трудового и нетрудового населения в сельской местности	114
<i>Муртазаев Акбархон Олимович</i>	
Методологические основы совершенствования учета основных средств в бюджетных организациях	121
<i>Джумаева Гулрух Джуракуловна, Бовобоев Саидмурод Норкузи оглы</i>	
Нормативно-правовые основы кредитного учета в цифровых банках	126
<i>Джумаева Гулрух Джуракуловна, Юсупов Отаёр Отабекович</i>	
Финансы, кредит и инвестиции	132
Совершенствование методологических основ кредитования производственных предприятий в Узбекистане	133
<i>Хасанов Шамсиддин Хафизович</i>	
Организационно-правовые основы стратегического развития коммерческих банков	138
<i>Иброхимова Назокат Рустамжон кызы</i>	
Роль инвестиций в экономическом развитии регионов (на примере Кашкадарьинской области)	144
<i>Мейликов Фазлиддин</i>	
Конкуренция финтех-компаний с коммерческими банками: угроза или возможность?	150
<i>Муриддинова Ирода Фарход кызы, Ахмедова Фируза Абдумаджидовна</i>	
Роль инвестиционной политики в развитии зеленой экономики	154
<i>Абишов Мухаммед Сарсенбаевич, Джуманова Венера Арепбаевна</i>	
Сфера услуг и туризма	158
Научно-теоретические взгляды на обеспечение экономической стабильности субъектов сферы услуг	159
<i>Шерматова Наргиза Зафар кизи</i>	
Модернизация и диверсификация устойчивой системы труда в экономике	163
<i>Турсунова Азиза Хошимовна</i>	
Формирование туристических кластеров и модели развития региональной интеграции в городе Самарканде	167
<i>Джанзаков Бекзот Кулмамат оглу</i>	
Анализ состояния развития сферы услуг в Кашкадарьинской области	172
<i>Ачилова Фируза Курбановна</i>	

Contents

Theory and methodology	11
Issues of forming innovative development strategies in industrial sectors	12
<i>Boymuradov Janon Kamiljanovich</i>	
Digital economy	18
Features of using digital technologies at industrial enterprises in the region	19
<i>Yulduz Yusupovna Mukhammadieva</i>	
Economy of the region and industry	24
Employment policy and the effectiveness of reforms in the agricultural market	25
<i>Amonov Navrozhkhon Salokhiddin oglu</i>	
Ways to increase the efficiency of cotton growing using a Stimulator + Insecticide + Fungicide	31
<i>Khakimova Muabara Khalilovna</i>	
Theoretical basis for the effective use of regional powers in sustainable economic development	35
<i>Buriev Sardor Norovich</i>	
Regional goals and objectives of the establishment of special economic zones	42
<i>Ergashev Olim</i>	
The impact of inflation on economic security: an analysis based on the experience of Uzbekistan and South Korea	49
<i>Lola Ruiddinovna Gafurova</i>	
Small business and private entrepreneurship	55
Specific features and development prospects of the agricultural labor market	56
<i>Navruzkhon Salokhiddinovich Amonov</i>	
Economics of human capital	63
Economic efficiency of personalized rehabilitation programs for knee joint injuries conducted under ultrasound monitoring	64
<i>Khamidov Obid Abdurahmanovich</i>	
<i>Dadamyants Natalia Gamletovna</i>	
<i>Umarova Nargiza Nuritdinovna</i>	
<i>Usarov Mukhriddin Shukhratovich</i>	
Psychological-physiological state in children with autism	73
<i>Eshbayeva Ozoda Yuldashevna</i>	
The importance of the cluster system in improving the efficiency of agricultural production	78
<i>Jalilova Zumrad Akhmadovna</i>	
The implementation of socio-economic development strategies in the country contributes to an increase in the efficiency of human capital	83
<i>Ubaydullaev Gayrat Zuvaytovich</i>	
Management and Marketing	88
Analysis of economic indicators in resource efficiency management	89
<i>Rakhmonkulova Nafis Olimjon kizi</i>	
Managing higher education graduate enrollment	95
<i>Sherzod Akbarovich Tilakov</i>	
Accounting, economic analysis and audit	100
Financial activities of higher education institutions in Uzbekistan: analysis of revenue sources and expense structure	101
<i>Otaboeva Dzhumagul Rakhmatullaevna, Khayriddinov Shukhrat Botirovich</i>	

Econometric analysis of the impact of fisheries in the Surkhan-darda region on the region's gross domestic product	107
<i>Ochildi Kurbonovich Khatamov, Davranov Odil Jumanazarovich</i>	
Analysis of the concept and hypotheses of researching the working and non-working population in rural areas	114
<i>Akbarkhon Olimovich Murtazaev</i>	
Methodological basis for improving accounting of fixed assets in budgetary organizations	121
<i>Jumaeva Gulrukh Jurakulovna, Bovoboev Saidmurod Norkuzi ogly</i>	
Regulatory framework for credit accounting in digital banks	126
<i>Jumaeva Gulrukh Jurakulovna, Yusupov Otayor Otabekovich</i>	
Finance, credit and investment	132
Improving the methodological foundations of lending to manufacturing enterprises in Uzbekistan.	133
<i>Khasanov Shamsiddin Khafizovich</i>	
Organizational and legal framework for the strategic development of commercial banks	138
<i>Ibrokhimova Nazokat</i>	
The role of investment to develop regions economically (in Kashkadarya region)	144
<i>Meylikov Fazliddin</i>	
Competition of fintech companies against commercial banks: a threat or an opportunity?	150
<i>Mukhiddinova Iroda Farkhod kzy, Akhmedova Firuza Abdumadzhidovna</i>	
The role of investment policy in the development of a green economy	154
<i>Abishov Mukhammed Sarsenbaevich, Jumanova Venera Arepbaevna</i>	
Service and tourism sector	158
Scientific and theoretical views on ensuring the economic stability of service sector entities	159
<i>Shermatova Nargiza Zafar kizi</i>	
Formation of tourism clusters and models of regional integration development in the city of Samarkand	167
<i>Bekzot Kulmamat ogly Janzakov</i>	
Analysis of the development status of the service sector in the Kashkadarya region	172
<i>Achilova Firuza Kurbanovna</i>	

Nazariya va
metodologiya

Теория и
методология

Theory and
methodology

Sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirish masalalari

Boymurodov Janon Komiljonovich

Вопросы формирования стратегий инновационного развития в отраслях промышленности

Боймуратов Джанон Камилжанович

Issues of forming innovative development strategies in industrial sectors

Boymuradov Janon Kamiljanovich

Received: November 1, 2025 Revised: November 6, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Maqolada O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirishning nazariy va empirik jihatlarini tahlil qilingan. Tadqiqotda innovatsion siyosatning samaradorligi, sanoatning raqobatbardoshligini oshirishdagi roli hamda 2020-2024-yillar statistik ma'lumotlari asosida milliy sanoatning innovatsion faolligi baholangan. Xorij mamlakatlari J.Koreya va Germaniya tajribalari asosida innovatsion rivojlanish omillari qiyosiy o'rganilgan hamda mamlakatimiz sharoitida sanoatni innovatsion modernizatsiya qilish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.
- **Kalit so'zlari:** Innovatsiya, sanoat tarmoqlari, innovatsion strategiya, raqamli iqtisodiyot, innovatsion salohiyat, xalqaro tajriba.
- **Аннотация:** Б государственное положение анализа теоретических и эмпирических аспектов формирования стратегии инновационного развития промышленности Узбекистана. В исследовании рассматривается эффективность инновационной политики, роль и повышение конкурентоспособности промышленности, а также на основе статистических данных за 2020-2024 годы на основе инновационной активности национальной промышленности. На примере зарубежного опыта, в частности Республики Корея и Германии, сравнительно изучены факторы инновационного развития. На основное проведенного анализа разработки предложений и рекомендаций по модернизации промышленности Узбекистана на инновационной основе.
- **Ключевые слова:** инновация, отрасли промышленности, инновационная стратегия, цифровая экономика, инновационный потенциал, международный опыт.
- **Abstract:** This paper analyzes theoretical and empirical aspects of formulating a strategy for innovative industrial development in Uzbekistan. The study examines the effectiveness of innovation policy, the role of industrial competitiveness, and the innovative activity of the national industry, based on statistical data for 2020-2024. Using international experience, particularly the Republic of Korea and Germany, the factors of innovative development are comparatively examined. The analysis focuses on developing proposals and recommendations for modernizing Uzbekistan's industry through innovation.
- **Keywords:** Innovation, industries, innovation strategy, digital economy, innovation potential, international experience.

KIRISH

So'nggi o'n yillikda global iqtisodiy tizimda raqamli transformatsiya, texnologik modernizatsiya va innovatsiyalar asosiy o'sish drayverlariga aylandi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikning zamonaviy omillari-bu innovatsion faoliyatni tizimli qo'llab-quvvatlash, ilmiy salohiyatni iqtisodiyot bilan integratsiyalash hamda yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirish asosiy masalalardan biri hisoblanadi.

Shu sababli bugungi kunda mamlakatimiz sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish jarayonlari milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon xo'jalik tizimida yuz berayotgan texnologik transformatsiyalar, raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, "yashil energetika" va sanoatning barqaror o'sish konsepsiyasi davlatlardan yangicha iqtisodiy fikrlash va innovatsion strategiyalarni talab qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – innovatsiyalar yo'lida" tamoyili mamlakat sanoatini modernizatsiya qilish, ilmiy-tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish jarayonlarini jadallashtirishni nazarda tutadi. 2022-yilda qabul qilingan "Innovatsion rivojlanish strategiyasi-2030" da innovatsiyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy manbai sifatida belgilash, sanoat tarmoqlarida texnologik yangilanish darajasini oshirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. [1]

Sanoat sektori milliy iqtisodiyotning tayanch tarmog'i sifatida O'zbekiston YAIMining 28–30 foizini, eksportning 35 foizini tashkil etadi. Shu sababli, sanoatning innovatsion rivojlanish strategiyasi nafaqat iqtisodiy o'sish, balki strukturaviy islohotlarning ham markazida turadi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarishning texnologik darajasi va R&D xarajatlari ulushi hali ham pastligicha qolmoqda.

Mazkur tadqiqot aynan shu omillarni hisobga olgan holda, O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirish masalalarini tahlil qiladi, mavjud muammolarni aniqlaydi hamda xalqaro tajribalar asosida takliflar ishlab chiqadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Innovatsion rivojlanish masalalari iqtisodiyotda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllana boshlagan. Bu borada avvalo J. Shumpyeterning "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" asari innovatsion o'sish konsepsiyasining asoschisi sifatida tan olinadi[2]. U

innovatsiyani iqtisodiy tizimdagi "ijodiy buzilish" jarayoni deb izohlab, yangi texnologiyalar, mahsulotlar va boshqaruv shakllarining paydo bo'lishi orqali iqtisodiy o'sishning harakatlantiruvchi kuch sifatida tushuntirgan.

Amerikalik iqtisodchi olim M.Porter o'zining "Millatlar raqobatbardoshligi nazariyasi" asarida innovatsiyalarni milliy raqobat ustunligini ta'minlovchi strategik omil sifatida ko'rsatgan[3]. Uning fikricha, raqobat ustunligi nafaqat resurslar yoki mehnat unumdorligi bilan, balki innovatsion salohiyat va texnologik moslashuvchanlik bilan belgilanadi. Bundan tashqari, B. Lundvall tomonidan ilgari surilgan "milliy innovatsion tizim" konsepsiyasi ham iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda muhim nazariy asos hisoblanadi[4]. Unga ko'ra, davlat, ilmiy muassasalar va xususiy sektor o'rtasidagi o'zaro hamkorlik innovatsion muhitni shakllantiradi va bu tizim iqtisodiyotning modernizatsiyasiga bevosita ta'sir etadi degan g'oyani ilgari suradi.

K.Frimen esa texnologik taraqqiyot va innovatsion siyosatning o'zaro bog'liqligini tahlil qilib, sanoat tarmoqlarida yangi texnologiyalarni tatbiq etish davlat siyosati darajasida rejalashtirilishi lozimligini ta'kidlagan[5].

Jahon bankining so'nggi hisobotlariga ko'ra innovatsion rivojlanish siyosatining samaradorligi, raqamli transformatsiya va "yashil texnologiyalar" ni joriy etish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan. Xususan, OECD innovatsion rivojlanishning muvaffaqiyati uchun R&D (Research and Development) xarajatlari, texnoparklar tarmog'i, hamda kadrlar malakasining o'sishini asosiy omillar sifatida qaraladi[6].

Jahon tajribasi amaliyotida, Janubiy Koreya va Germaniya tajribalari xalqaro miqyosda eng muvaffaqiyatli innovatsion model sifatida tan olingan. Koreyada davlat siyosati va xususiy sektor o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan hamkorlik, Germaniyada esa ilmiy tadqiqot institutlari va sanoat korxonalari o'rtasidagi integratsiya innovatsion rivojlanishning asosiy drayverlari hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda yagona yondashuv mavjud emasligini, har bir mamlakat o'z iqtisodiy tuzilmasi, ilmiy salohiyati va davlat siyosatidan kelib chiqib, o'ziga xos modelni qo'llaydi. Shu sababli, O'zbekiston uchun ham milliy innovatsion modelni ishlab chiqishda mavjud xorijiy tajribalarni moslashtirish va mahalliy sharoitga integratsiyalash zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari kompleks yondashuv

asosida o'rganildi. Tadqiqotda aralash metodlar yondashuvi qo'llanilgan bo'lib, u miqdoriy va sifatli tahlil elementlarini birlashtiradi. Bu yondashuv orqali innovatsion jarayonlarning statistik dinamikasini aniqlash bilan birga, ularning iqtisodiy mazmunini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston sanoat tarmoqlarining innovatsion rivojlanish darajasi so'nggi yillarda bosqichma-bosqich o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Biroq, global miqyosda taqqoslanganda bu o'sish sur'atlari etarli darajada emas.

Quyidagi 1-jadvalda so'nggi besh yillik asosiy sanoat tarmoqlarining innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlari aks ettirilgan:

TAHLIL VA NATIJALAR

1-jadval

O'zbekiston sanoatining innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlari (2020–2024) [7]

YIL	R&D XARAJATLARI (YAIMGA NISBATAN, %)	INNOVATSION FAOL KORXONALAR ULUSHI (%)	PATENTLAR SONI (YILIGA)	SANOAT ISHLAB CHIQUVISH O'SISHI (%)
2020	0.28	9.4	415	1.6
2021	0.31	10.1	502	7.0
2022	0.33	12.7	590	5.2
2023	0.34	14.2	640	6.1
2024	0.35	15.6	720	6.8

Ko'rinib turibdiki, 2020–2024-yillar davomida O'zbekistonda R&D xarajatlari YAIMga nisbatan atigi 0,28% dan 0,35% gacha oshgan. Bu holat innovatsion faoliyatga davlat va xususiy sektor tomonidan ajratilayotgan mablag'lar hajmi hali ham pastligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, innovatsion faol korxonalar ulushi 9,4% dan 15,6% gacha o'sib, o'zgarish ijobiy yo'nalishda ketayotganini ko'rsatadi.

O'zbekiston sanoatining innovatsion salohiyatini belgilovchi omillarni o'rganish natijasida quyidagi asosiy tendensiyalar aniqlandi:

1. Ilmiy-tadqiqot faoliyatiga investitsiyalar etish masligi. R&D xarajatlarning YAIMdagi ulushi OECD mamlakatlaridagi o'rtacha ko'rsatkichdan (2,7%) qariyb 8 baravar past. Bu esa yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish jarayonini sekinlashtirmoqda.
2. Kadrlar salohiyatining etarli darajada bo'lmashligi. Innovatsion korxonalarda ilmiy xodimlar ulushi atigi 4,5 %

ni tashkil etadi, bu esa texnologik loyihalar samaradorligini cheklaydi.

3. Texnologik infratuzilmaning notekish rivojlanishi. Mamlakatda 16 ta texnopark, 6 ta innovatsion markaz faoliyat yuritayotgan bo'lsa-da, ularning asosiy qismi Toshkent shahri va viloyat markazlarida to'plangan, bu esa hududiy nomutanosiblikni keltirib chiqarmoqda.

4. Xalqaro hamkorlik darajasining pastligi. O'zbekiston korxonalari tomonidan xorijiy ilmiy-tadqiqot markazlari bilan qo'shma loyihalar soni 2024-yilda 47 tani tashkil etgan, bu Janubiy Koreada 1200 dan ortiq, Turkiyada esa 320 tani tashkil etadi.

Yuqoridagi omillar tahlili natijasi shuni ko'rsatmoqdagi aynan ushbu ko'rsatkichlar pastligi sababli boshqa mamlakatlar bilan solishtirganda innovatsion ko'rsatkichlarimiz pastligicha qolmoqda. Quyidagi 2-jadvalmizda ayrim mamlakatlar bilan solishtirma tahlilini ko'rishimiz mumkin.

2-jadval

Qiyosiy tahlil (xalqaro tajriba bilan) [8]

DAVLAT	R&D ULUSHI (YAIM, %)	INNOVATSION KORXONALAR ULUSHI (%)	PATENTLAR SONI (YILIGA)
O'zbekiston	0.35	45823,00	720,00
J. Koreya	45781,00	63,00	230000,00
Germaniya	45660,00	56,00	180000,00
Polsha	45809,00	39,00	6,40

Taqqoslash natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston innovatsion faoliyat ko'rsatkichlari bo'yicha rivojlangan mamlakatlardan ancha orqada, ammo o'sish sur'atlari ijobiy dinamikaga ega. Ayniqsa, 2021-yildan boshlab texnoparklar tarmog'ining kengaytirilishi va startap dasturlarining faollashuvi bu sohada sezilarli o'sishga erishganligini ko'rishimiz mumkin.

Umumanolganda, sanoat-universitet-tadqiqot hamkorlikdagi innovatsiya-larning sayozdan chuqurgacha bo'lgan spektri mavjud: barcha tomonlar resurslarni taqsimlash bo'yicha umumiy kelishuvga erishadilar. Bitta loyiha yoki bir nechta loyihalarning hamkorligini amalga oshirish, idoralararo va ko'p loyihaviy hamkorlikni amalga oshirish, tarmoq ittifoqini o'rnatish va strategik ittifoqni o'rnatish uchun strategik ittifoqni o'rnatish chuqur integratsiyaning eng yuqori darajasiga etadi.

Hozirgi vaqtda dunyoda asosan ikkita harakatlantiruvchi kuch mavjud. Ulardan biri, tashqi talab davlat tomonidan tartibga solinishi; ikkinchisi shundaki, barcha ishtirok etuvchi tomonlar asosan ichki manfaatlar shartnomalariga asoslanadi. Ular orasida korxonalar, oliyo'quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari o'rtasida manfaatlarni muvofiqlashtirish juda muhim bo'lib, huquqlar, majburiyatlar va manfaatlar chegaralari me'yoriy hujjatlarga muvofiq tasdiqlanishi, tavakkalchilikni taqsimlash va foyda taqsimlash mexanizmini yo'lga qo'yish zarur.

Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun fan va texnologiya xizmat ko'rsatish sanoatining ta'sir mexanizmi nafaqat iqtisodiy o'sishga bevosita, balki iqtisodiy o'sishga ta'sir qiluvchi omillarning aylanma ta'siri orqali bilvosita hissadir. Ammo, birgina mexanizmni o'zi bilan biz sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini to'laqonli rivojlantira olmaymiz. Chunki, uning asosi bo'lishini taqozo etadi. Asos esa, hududiy rivojlantirish dasturlari hisoblanadi. Demak, sanoat korxonalarining innovatsion salohiyati tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni samarali faoliyatini ta'minlab berishda viloyat miqyosida sohani rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish kerak. Buning uchun, hududda o'rta muddatli istiqbolli sanoat korxonalari innovatsion faoliyatini rivojlantirish dasturini amalga oshirishning tegishli strategiyasini qabul qilish zarur bo'lib, unda:

- innovatsion obyektlar, subyektlar, muhiti, loyihalarini o'zaro hamkorligini shakllantirish va imtiyozlar (imtiyozli shartlar) berish hamda import mahsulotlari ishlab chiqarish uchun zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni yaratishni qo'llab-quvvatlash;
- sanoat korxonalari innovatsion salohiyati mexanizmini shakllantirish va rivojlantirish, shuningdek, xizmat ko'rsatish quyi tizimlari yoki infratuzilma elementlarini yaratishda real sektorni rivojlantirishga yo'naltirish;
- viloyat sanoat tizimining ustuvor ishlab chiqarish

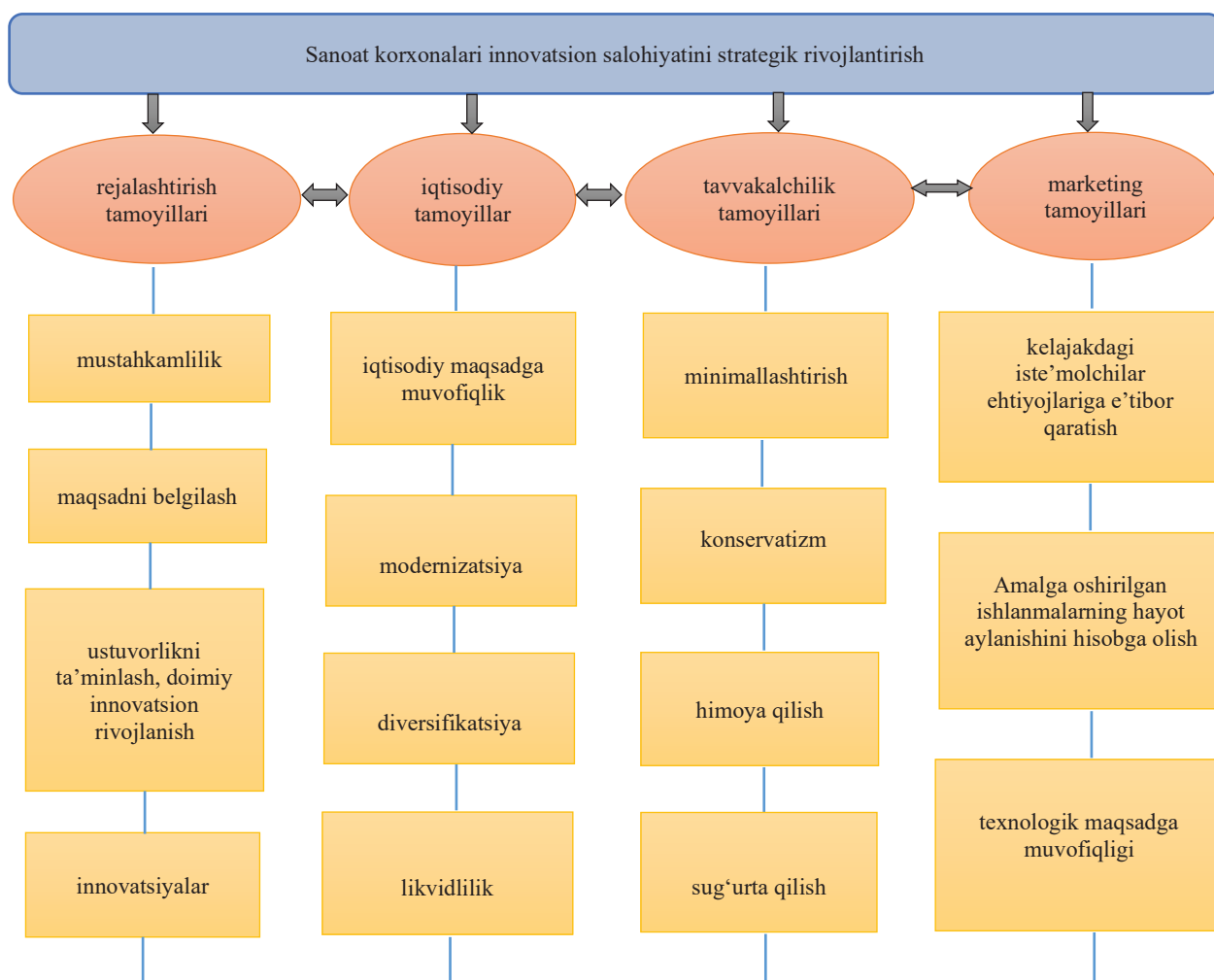
korxonalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan hududiy "venchur" investitsiya fondlarini yaratish va hokazo.

Bu ustuvor vazifalarni amalga oshirish uchun, avvalo, innovatsion faoliyat orqali yuqori sifatli iqtisodiy o'sishga va yuqori raqobatbardoshlikka erishishga qaror qilgan korxona uchun aniq innovatsion rivojlanish strategiyasini aniqlash va uni amalga oshirish uchun korxona imkoniyatlarini baholash kerak. Innovatsion salohiyatni erishilgan daraja nuqtai nazaridan ham, foydalanish samaradorligi nuqtai nazaridan ham miqdoriy baholash, korxonaning innovatsion maqsadlarga erishishga tayyorligini ochib beradi va rejalashtirilgan uzoq muddatli harakatlar yo'nalishini aniqlashga imkon beradi. Innovatsion salohiyatni rivojlantirish strategiyasi sanoat korxonaning rivojlantirish va undan foydalanishga qaratilgan bo'lib, innovatsion rivojlanish trayektoriyalari o'rtasida resurslarni taqsimlash xarakterini belgilovchi ularning uzoq muddatli maqsadlaridan kelib chiqadigan kontseptual yo'nalishlarni ifodalashi lozim. Shuning uchun korxonalarining ichki muhitining tuzilmalari va tarkibiy qismlarining xilma-xilligi ma'lum bir tuzilishga moslashishga imkon beradigan ko'plab innovatsion strategiyalarning mavjudligini belgilaydi.

Sanoat korxonalarini birlashtirishning turli shakllarini rivojlantirishni izolyatsiya qilish va rag'batlantirish mintaqaning innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirishda mahalliy davlat hokimiyati organlarining eng muhim vazifasidir.

Hozirda viloyat sanoat korxonalarida strategik rivojlantirish dasturlari keng tarqalgan bo'lib, hududdagi deyarli har bir sanoat korxonasining o'z strategik rivojlanish rejalari ishlab chiqishni talab etmoqda. Biroq, korxonalarda ko'plab rejalar ko'pincha an'anaviy bilimlarning rasmiy qabul qilingan talablar va zamonaviy yondashuv elementlari bilan mexanik birikmasi natijasida strategik dasturlarda maqsadlar bajarilmay qolmoqda.

Ammo, strategik rivojlanish rejalari ishlab chiqishda bu rasmiy yondashuvlar ko'p jihatdan qarorlar qabul qilishda markazlashtirilgan usullarning ustunligining yuqori darajasi bilan bog'liq. Strategik rejalashtirish funktsional faoliyat xarakteriga ega bo'lishi uchun u barcha mavjud sanoat korxonalari o'rtasidagi hamkorlik orqali rejalar yoki dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ta'minlaydigan tegishli boshqaruv kengashlari tuzilishi kerak. Ushbu muammoni hal qilish tizimli yondashuv va hududning sanoat korxonalarini innovatsion salohiyatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish hamda amalga oshirishga metodik yondashuvni (hatto normativ hujjatni) qabul qilish doirasida tayyor bo'lishi lozim. Shu munosabat bilan biz sanoat tizimini innovatsion salohiyatini rivojlantirishning samarali strategiyasini ishlab chiqishning quyidagi o'zaro bog'liq bo'lgan tamoyillarini taklif qilamiz (1-rasm).

1-rasm. Sanoat korxonalarini innovatsion salohiyatini strategik rivojlantirish dasturi. [9]

Sanoat korxonalari innovatsion salohiyatini oshirish maqsadlariga erishishning tashkiliy, huquqiy, iqtisodiy usullari va shakllarini o'z ichiga olgan strategik dastur hududning sanoat korxonalari innovatsion salohiyatini rivojlantirish hamda amalga oshirish uchun tuzish asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror va raqobatbardosh o'sishini ta'minlashda sanoat tarmoqlarining innovatsion rivojlanishi hal qiluvchi omillardan biridir. Tadqiqot davomida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakat sanoat sektori hozirgi kunda texnologik yangilanish bosqichida bo'lib, ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi va qo'shimcha qiymat yaratish salohiyati bo'yicha rivojlangan davlatlardan orqada qolmoqda. Shu bois, innovatsiyalarni ishlab chiqish, joriy etish va tijoratlashtirish mexanizmlarini kuchaytirish eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirishda institutsional va iqtisodiy muhit muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion infratuzilma elementlari -texnoparklar, ilmiy markazlar, startap platformalarining mavjudligi, lekin ularning o'zaro integratsiyasi va real sektorga ta'siri hali etarli darajada emas. Tadqiqot natijalariga ko'ra, innovatsion faoliyatning sustligi quyidagi omillar bilan bog'liq:

- ilmiy-tadqiqot ishlanmalarining ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiyasi past;
- venchur kapital va xususiy investitsiyalar ulushi cheklangan;
- korxonalar innovatsion risklarni boshqarish tajribasiga ega emas;
- kadrlar salohiyatining texnologik yangiliklarga tayyorgarlik darajasi past.

Shu sababli, sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish siyosatini amalga oshirishda quyidagi amaliy va strategik tavsiyalar ishlab chiqish lozimligini ko'rsatadi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda so'ngi yillarda mamlakatimizda "Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi-2030" va "Innovatsion rivojlanish

strategiyasi-2030" doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar sanoat tarmoqlarining innovatsion o'sishiga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, texnoparklar, startup inkubatorlari, raqamli texnologiyalarni joriy etish markazlari kabi infratuzilmaviy mexanizmlar innovatsiyalarni rag'batlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Biroq, amaliy natijadorlik hali kutilgan darajada emas, bu esa innovatsion siyosatni amalga oshirishda tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muammolarni bartaraf etish va sanoat tarmoqlarining innovatsion rivojlanishini jadallashtirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Innovatsion infratuzilmani mustahkamlash: Texnoparklar, innovatsion markazlar va ilmiy laboratoriyalar faoliyatini davlat-xususiy sheriklik asosida kengaytirish zarur.
2. Sanoat korxonalarida innovatsion menejmentni joriy etish: Innovatsiyalarni ishlab chiqish va boshqarish tizimini korxona strategiyasining ajralmas qismiga aylantirish lozim.
3. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish: Muhandislik, axborot texnologiyalari va iqtisodiy tahlil sohalarida malakali kadrlar tayyorlashni kuchaytirish, ishlab chiqarish bilan oliy ta'lim o'rtasidagi integratsiyani mustahkamlash kerak.
4. Moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish: Innovatsion loyihalarni kreditlash, grantlar ajratish va ventchur kapital tizimini rivojlantirish orqali ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishni qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.
5. Raqamli transformatsiyani jadallashtirish: Sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni (IoT, Big Data, sun'iy intellekt) joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga va resurs tejamkorligini ta'minlashga xizmat qiladi.
6. Innovatsion faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish: Patent va mualliflik huquqlarini himoya qilish tizimini mustahkamlash, tadbirkorlik subyektlari uchun huquqiy kafolatlarni kengaytirish lozim.

Umuman olganda, O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun iqtisodiy siyosat, ilmiy salohiyat va texnologik imkoniyatlarning uzviy uyg'unligi zarur. Innovatsiyalarni tizimli tarzda boshqarish mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash, xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Boymurodov Janon Komiljonovich Iqtisodiyot va pedagogika universiteti i.f.f.d, dotsent / Боймуратов Джанон Камилжанович Университет экономики и педагогики, доцент / Boymuradov Janon Kamiljanovich University of Economics and Pedagogy, Associate Professor

► jasurleader077@gmail.com

■ 0009-0008-2101-5750

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Innovatsion rivojlanish strategiyasi-2030. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni, 2022-yil 28-dekabr.
2. Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985. – 557 p
4. Lundvall B. National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning. – London: Pinter, 1992. – 342 p.
5. Freeman C. The Economics of Industrial Innovation. – London: Pinter Publishers, 1997. – 256 p.
6. OECD. Science, Technology and Innovation Outlook 2023. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 280 p.
7. J. K. Boymurodov. "Sanoat korxonalarini innovatsion salohiyatini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish" mavzusidagi dissertatsiya ishi avtoreferati .Toshkent-2024.

Raqamli
iqtisodiyot

Цифровая
экономика

Digital economy

Mintaqa sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning xususiyatlari

Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna

Особенности использования цифровых технологий на промышленных предприятиях региона

Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна

Features of using digital technologies at industrial enterprises in the region

Yulduz Yusupovna Mukhammadieva

Received: November 2, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 12, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada raqamli transformatsiya jarayonining mohiyati, ushbu jarayonni korxonalar faoliyatiga tadbiq etish strategiyasi va ushbu strategiyani amalga oshirish yo'llari, raqamli texnologiyalarning guruhlanishi, ushbu texnologiyalarni joriy qilishning afzalliklari va keltirishi mumkin bo'lgan ehtimoliy zararlari, raqamli korxonani joriy etish bosqichlari va modellari yoritib berilgan.
- **Kalit so'zlar:** Raqamli korxona, raqamli transformatsiya, raqamli transformatsiyalash modellari, jarayon modeli, tarmoq modeli, texnologiya modeli.
- **Аннотация:** В данной статье рассматриваются сущность процесса цифровой трансформации, стратегия внедрения этого процесса в деятельность предприятий и способы её реализации, группировка цифровых технологий, преимущества и возможные недостатки внедрения этих технологий, этапы и модели внедрения цифрового предприятия.
- **Ключевые слова:** Цифровое предприятие, цифровая трансформация, модели цифровой трансформации, процессная модель, сетевая модель, технологическая модель.
- **Abstract:** This article describes the essence of the digital transformation process, the strategy for implementing this process in the activities of enterprises and ways to implement this strategy, the grouping of digital technologies, the advantages and possible losses from the introduction of these technologies, the stages and models of the implementation of a digital enterprise.
- **Keywords:** digital enterprise, digital transformation, digital transformation models, process model, industry model, technology model.

KIRISH

Hozirgi kunda, jahon iqtisodiyoti rivojlanishining yangi bosqichida zamonaviy raqamli texnologiyalar ijtimoiy farovonlik o'sishini belgilovchi asosiy ishlab chiqarish resursi sifatida qaralmoqda. Tashkilotlar va birinchi navbatda iqtisodiyotning real sektori korxonalari tomonidan zamonaviy kompyuter va axborot tizimlaridan foydalanish ularning raqamli iqtisodiyotda samarali ishlashining eng muhim shartidir.

Korxonani raqamlashtirish zamonaviy ishlab chiqarish usullariga asoslangan holda texnologik jarayonlarni va boshqaruvning barcha darajalarida qaror qabul qilish jarayonlarini boshqarish sifatini keskin o'zgartiradi va korxona faoliyati samaradorligi va barqarorligini oshirish uchun eng muhim omillardan biri hisoblanadi.[1]

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ochiqlik, xalqaro iqtisodiy-siyosiy aloqalarning rivojlanishi yurtimizda sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash imkoniyatlarini yuzaga keltirdi. Ma'lumki, bugungi kunda raqamli iqtisodiyot qo'shimcha qiymat yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiyot tarmoqlaridagi amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida raqamli axborotlar ta'siri asosida kuzatilayotgan jarayonlar real sektorning strategik rivojlanishida asosiy hal qiluvchi kuchga ega bo'lmoqda.

Shunday ekan sanoat korxonalarimizda raqamli ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etish, ushbu jarayonni korxonaga joriy etish strategiyasini to'g'ri tanlashga katta ahamiyat qaratish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ishlab chiqarish jarayonida raqamlashtirish yuzasidan bir qancha olimlar o'z fikrlarini bildirishgan. "Raqamli iqtisodiyot" atamasi birinchi marta 1994 yilda Kanadalik iqtisodchi Don Tapskottning tomonidan ishlatilgan. Muallif o'z ishida raqamlashtirishning iqtisodiyotga ta'siri haqida gapirgan. U tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va biznes yuritishning mutlaqo yangi biznes modellarining paydo bo'lishini raqamlashtirishning asosiy afzalliklardan biri deb hisoblagan.[2]

2001 yilda Tomas Mesenburg raqamli iqtisodiyotning 5 ta komponentini aniqroq tuzib chiqdi va aniqladi, uning fikricha, ularni statistik baholash va o'lchash mumkin:

- korxonalarning elektron infratuzilmasi, jumladan, dasturiy ta'minot va kompyuterlar;
- elektron tijorat;
- raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali an'anaviy tarmoqlar qiymatini oshirish;

raqamli iqtisodiyot ishchi kuchi qiymatining an'anaviyga nisbatan farqi;

-raqamli iqtisodiyot mahsulotlari va xizmatlarining qo'shilgan qiymatining o'zgarishi.[3] Brynjolfsson va Kahinlar (2002) tomonidan iqtisodiyotni raqamlashtirish masalalari ilk marotaba 1990 yillarning o'rtalarida muhokama mavzusi sifatida targ'ib qilinib, ilk ta'riflar keltirilib, mazkur ta'riflarda korxona va iste'molchilarni virtual dunyoda uchrashtiruvchi vosita sifatida e'tirof etildi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Iqtisodiyotimizni rivojlantirish, yangilash va modernizatsiya qilish bo'yicha olib borilayotgan oqilona iqtisodiy islohotlar natijasida bugungi kunda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga erishilmoqda. Jumladan, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatida raqamli texnologiyalarni samarali yo'lga qo'yish, ularda raqamli transformatsiya jarayonini amalga oshirishda bajarilishi lozim bo'lgan hatti-harakatlar ketma ketligiga katta ahamiyat qaratilmoqda. Real sektor korxonalarini raqamlashtirish xususiyatlarini, raqamli texnologiyalardan foydalanishning o'rni va ahamiyatini o'rganishda quyidagi metodlardan foydalanildi.

1. Bugungi kun amaliyotida joriy qilingan raqamli texnologiyalar o'rganilgan va korxonalar erishmoqchi bo'lgan maqsadlariga asosan guruhlariga tasniflangan.
2. Raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali erishilishi mumkin bo'lgan yutuqlar va ehtimoliy zararlar tahlil qilingan.
3. Korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonini to'g'ri boshqarish maqsadida raqamlashtirish bosqichlari ishlab chiqilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korxonaning raqamli transformatsiyasidan asosiy maqsad, bizningcha, uning raqobatbardoshligini oshirish va ishlab chiqarish faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun shart-sharoitlarni taominlashdan iborat. Raqamli transformatsiya vazifasining maqsadiga muvofiq korxonalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish;
- yuqori samaradorlikka, ishlab chiqarish va tashkiliy jarayonlarning moslashuviga erishish;
- korxonaning investitsion jozibadorligini oshirish;
- korxonaning iqtisodiy samaradorligini kafolatlaydigan boshqaruv tizimining moslashuvchanligi va shaffofligini oshirish va boshqalar.

Korxonaning raqamli transformatsiyasini loyihalash uchun

raqamli texnologiyalarning korxonada joriy etilishining mavjudligi va maqsadga muvofiqligi mezoniga ko'ra

tasnifini ishlab chiqish kerak. Shunday qilib, asosiy raqamli texnologiyalar uchta guruhga birlashtirilgan.[4]

1-jadval

Raqamli texnologiyalarning guruhlanishi

GURUHLARNING NOMLANISHI	USHBU GURUHLAR TAVSIFI
Asosiy texnologiyalar	bu korxonalarni raqamli o'zgartirish mumkin bo'lmagan texnologiyalar (bulutli texnologiyalar, simsiz aloqa texnologiyalari, qog'ozsiz texnologiyalar va boshqalar);
Muhim texnologiyalar	bu korxonaning to'liq raqamli transformatsiyasini taaminlaydigan texnologiyalar (katta ma'lumotlar, bulutli hisoblash, uchuvchisiz texnologiyalar va boshqalar);
Ilg'or texnologiyalar	"analog" dan raqamli korxonaga o'tishni amalga oshiradigan texnologiyalar (sunoii intellekt, neyron tarmoqlar, taqsimlangan ma'lumotlar registrlari, mashinalarni o'rganish va boshqalar)

Raqamli transformatsiya korxonalarning daromadlarini va investitsion jozibadorligini yaxshilashda muhim rol o'ynadi. Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, boshqaruvda ma'lumotlar

bazasidan oqilona foydalanish kabi imkoniyatlari bilan raqamli texnologiyalar har qanday korxona uchun ularning samaradorligiga katta ta'sir etuvchi omil hisoblanadi.

Raqamli transformatsiyaning ijobiy tomonlari va ehtimoliy xatarlari

IJOBIY TOMONLAR	XATARLAR
Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, sanoat buyumlari interneti, katta ma'lumotlarni tahlil qilish, uchuvchisiz havo, suv va yer transporti.	Qarzga olingan import texnologiyalariga bog'liqlik, o'z vakolatlarining pasayishi, apparat va dasturiy ta'minotda yashirin "xatcho'plar" ga ega bo'lish imkoniyati.
Yangi savdo bozorlari, biznes modellari, innovatsion ishlab chiqarishlar, ommaviy axborot xizmatlari va xizmatlari	Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar kompaniyalari tomonidan innovatsion bozorlarni erta egallash imkoniyati
Mehnat unumdorligining o'sishi, ishlab chiqarish samaradorligi, avtomatlashtirish, robotlashtirish	Ish joylarini qisqartirish, ayrim mutaxassisliklarni yo'q qilish, ishsizlik, ijtimoiy keskinlik
Xizmatlar samaradorligini va standartlashtirishni oshirish, vositachilarni yo'q qilish, transport, tibbiyot, taolim va xizmat ko'rsatish sohasini yo'q qilish	Huquqiy noaniqlik, firibgarlikning kuchayishi, axloqiy muammolar, ijtimoiy tabaqalanish
Katta ma'lumotlarni tahlil qilish, raqamli identifikatsiya, xizmatni sozlash	Maxfiylikning yo'qolishi, intruziv reklama, korxonalarning maxfiy ma'lumotlari va fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarining tarqalishi
Investitsiyalar, startaplar, raqamli pullar, faoliyatning yangi sohalari, yangi texnologik tartib	Tashqi iqtisodiy boshqaruv, raqamli globalizm, raqamli mustamlaka

Маһба: Koderov, S. (2020). Some issues of digitalization in the industrial sector of the economy. ISJ Theoretical & Applied Science, 12(92), 377-384.

Raqamli korxona kontsepsiyasi va strategiyasini ishlab chiqish. Korxonaning ning joriy holatida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini baholash va aniq maqsadlarni belgilash. Belgilangan maqsadlardan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar ketma ketligini va strategiyasini tuzib chiqish.

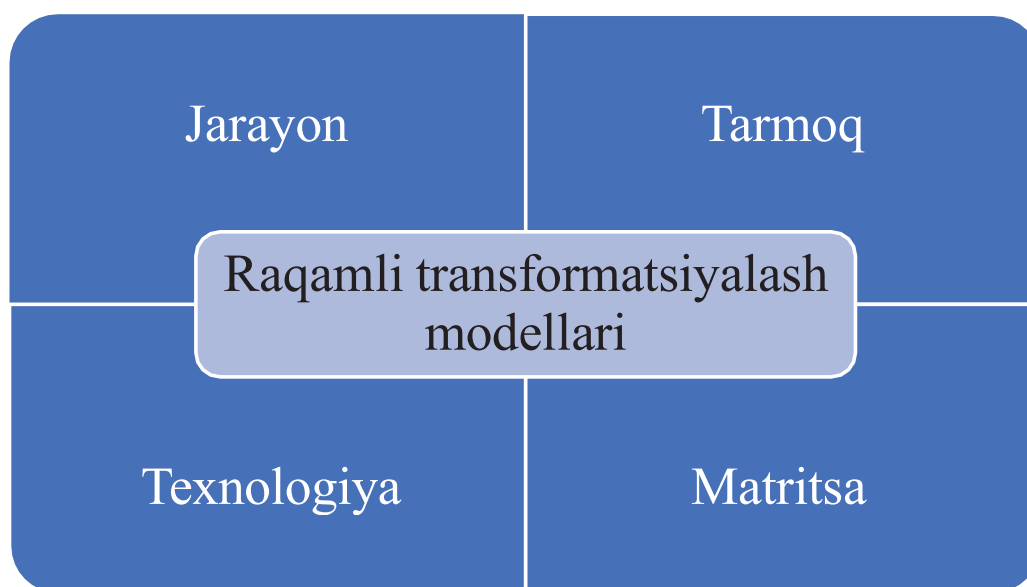
Axborot tahlili. Ko'p funktsiyali mutaxassislar jamoasi yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish, keyinchalik to'plangan ma'lumotlardan tashkilotning ishlashi, qarorlar qabul qilish, intellektual tizimlarni loyihalash, mahsulotlarni takomillashtirish, yangi takliflar va xizmatlarni yaratish uchun foydalanish kerak.

Kerakli resurslarni aniqlash - maqsadga erishish uchun zarur resurslarni batafsil aniqlash, biznes jarayonlarini

takomillashtirish uchun mutaxassislarni jalb qilish va o'qitish, yangi texnologiyalarni joriy etish strategiyalarini ishlab chiqish kerak.

G'oyaning hayotiyiligini sinab ko'rish va biznes qiymatini ko'rsatish uchun dastlabki tajriba loyihalarini yaratish. Mahsulotlar, jarayonlar va korxonalarning raqamli dublikatlarini ishlab chiqish.

Raqamli transformatsiyani jadallashtirish, olib borilayotgan loyihalarning rentabelligini ta'minlash uchun universitetlar, raqamli texnologiyalar sohasidagi yetakchi firmalar bilan hamkorlik qilish, raqamli startaplar bilan ishlash zarur. Olingan tajribani tahlil qilish asosida raqamli korxonaning tugallangan kontsepsiyasini aniqlang.

1-rasm. Korxonalarning raqamli transformatsiyasi modellari

Raqamli zavod deganda ma'lumotlarni boshqarishning yagona tizimlari asosida o'zaro bog'langan raqamli modellar, usullar va vositalarning integratsiyalashgan majmuasi tushuniladi. Raqamli zavodning asosiy maqsadi korxonaning barcha asosiy tuzilmalari, jarayonlari va resurslarini kompleks rejalashtirish, baholash va doimiy takomillashtirishdir. Resurslarni markazsizlashtirish va virtualizatsiya qilish bilan ayrim toifadagi mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun ixtisoslashtirilgan liniyalarni qurishning hojati yo'q.

Korxonaning raqamli transformatsiyasining tarmoq modeli sanoat yondashuviga va sanoat korxonalarining milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari korxonalari bilan aloqalariga asoslanadi. Ushbu model doirasida raqamli infratuzilmani yaratish va uning elementlari: raqamli ishlab chiqarish tizimi, oziq-ovqat va suv yetkazib berish, aqlli energiya ishlab chiqarish tizimlari, aqlli zavodlar, taqsimlangan energiya tizimlari, haydovchisiz avtomobil

tizimlari, uchuvchisiz havo kemalari, raqamli temir yo'llar, telemeditsina, raqamli tibbiyot, aqlli uylar, aqlli yo'llar, raqamli moliyaviy texnologiyalar, raqamli xavfsizlik tizimlari, elektron tijorat, raqamli madaniyat bir-biri bilan funktsional munosabatlar orqali ta'sirlashadi.

Texnologik modelni qurish korxonaning raqamli transformatsiyasida global tendentsiyalarning ma'lum texnik va texnologik vositalaridan ustuvor foydalanishga asoslangan. Texnologik jarayonlar va ob'ektlarni raqamli loyihalash va modellash, katta ma'lumotlarni tahlil qilish, mashinani o'rganish va sunoii intellekt texnologiyalari kabi innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishdagi ahamiyatning jadal o'sishi ishlab chiqarishni joriy etish orqali boshqariladigan raqamli transformatsiya texnologik modelini shakllantirishga olib keladi. Raqamli transformatsiya texnologiyalari korxonalarining o'ziga xos to'plami. SHuningdek, ushbu texnologiyalarning ortib borayotgan

ahamiyati korxonaning ishlab chiqarish tizimini o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtiradi. Tovar ishlab chiqarish uchun buyurtmalar, sarf materiallari, xomashyo va asbob-uskunalarini joylashtirish, shuningdek, tayyor mahsulotni o'z vaqtida isteomolchiga yetkazib berish, vositachilik zanjirlarini chetlab o'tish uchun raqamli platformalardan foydalangan holda mahsulotlarning raqamli savdosiga o'tish resursiga olib keladi. jamg'arma va korxona daromadining oshishi.[5]

Shunday qilib, sanoat modeli asosida yakuniy raqamli transformatsiyaning integratsiya modeli raqamli iqtisodiyotda barcha resurslarga global va masofadan kirish mumkin bo'lgan integratsiyalashgan fanlararo raqamli tarmoqni qurish imkonini beradi. Bular texnologik guruhlar uchun raqamli ishlab chiqarish markazlari bo'lib, ular ochiqlik tamoyillari asosida yaratilgan va o'zaro hamkorlikda bo'lib, integratsiya makonida dasturiy ta'minotni uyg'un qo'llab-quvvatlash va kirish orqali ta'minlanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, iqtisodiyot tarmoqlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida qator ustunliklarga ega bo'lib ular quyidagilarda o'z ifodasini topadi: korxonalar faoliyatini avtomatlashtirilishi va jarayonning to'liq raqamlashtirilishiga erishilishi natijasida raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqariladi, ishlab chiqarish va mehnat resurslaridan samarali va tejamkorlik bilan foydalanish yo'lga qo'yiladi, korxonalar investitsion jozibadorligi va ishlab chiqarish jarayonining shaffofligi ta'minlanadi.[6]

Sanoat korxonalarida raqamlashtirish jarayoni o'ziga hos xususiyatlarga egaligi, moliyaviy resurslar va shartli infratuzilmaga muhtojligi nuqtai nazaridan ehtimoliy yo'qotishlarga olib kelishi ham mumkinligi ayniqsa O'zbekistondan rivojlanayotgan mamlakatda faoliyatini olib boradigan korxonalarda ushbu jarayonni to'g'ri rejalashtirish, raqamli transformatsiyalash strategiyasini to'g'ri shakllantirish, ushbu jarayonni korxona holatiga va faoliyat turiga muvofiq holatda rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli transformatsiyaning tegishli modellaridan, yani jarayon, tarmoq, texnologik modellaridan birini tanlash esa sanoat korxonalarida bajarilishi kerak bo'lgan ishlarni spetsifikatsiya qilishga, samaradorlikni izchillikda va aniq belgilangan harakatlar rejasi orqali oshirish imkonini beradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Muxammadiyeva Yulduz Yusupovna Qarshi davlat texnika universiteti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida i.f.f.d.(PhD) / Мухаммадиева Юлдуз Юсуповна Каршинский государственный технический университет, кафедра «Инновационная экономика» (PhD) / Muhammadiyeva Yulduz Yusupovna Karshi State Technical University, Department of Innovative Economics (PhD)

► yusupovnay@gmail.com

■ 0009-0004-3315-509X

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Brynjolfsson E and Kahin, B, eds. (2002). Understanding the Digital Economy.
- [2] Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, MA
- [3] O.V.Kitova, Digital Transformation of Business http://digitaleconomy.ru/images/easyblog_articles/320/kitova.pdf
- [4] I. A. Arenkov, Russian Entrepreneurship, 19 (5), 1711-1722 (2018)
- [5] Кобулов В.К. (1998) Алгоритмизация в социально-экономических системах. Tashkent: Fan, 320 s. (Kobulov V.K. (1998) Algorithmization in socio-economic systems. - Tashkent: Fan, 320 p.)
- [6] Muxammadiyeva Yu.Yu. Analysis of indicators of economic development, effective use of regional capacity. INTERNATIONAL CONFERENCE Dehli, India, 2025 <https://ejmr.org/conferences> 78-83b

Mintaqa va
tarmoqlar
iqtisodiyoti

Экономика региона
и отрасли

Economy of the
region and industry

Qishloq xo'jaligi mehnat bozorida bandlik siyosati va islohotlar samaradorligi

Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li

Политика занятости и эффективность реформ на рынке сельского хозяйства

Амонов Наврозхон Салохиддин оглы

Employment policy and the effectiveness of reforms in the agricultural market

Amonov Navrozkhon Salokhiddin oglu

Received: November 1, 2025 Revised: November 6, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Mazkur maqolada qishloq xo'jaligi mehnat bozorida bandlik siyosati va uning samaradorligi Qashqadaryo viloyati misolida tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan mehnat bozorini isloh qilish, bandlikni oshirish, xususan qishloq xo'jaligi sohasida yangi ish o'rinlarini yaratish bo'yicha davlat siyosati natijalari ko'rib chiqildi. Tadqiqotda Qashqadaryo viloyatidagi bandlikning hududiy, gender va yoshlar kesimidagi xususiyatlari, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari yoritilgan. Statistik ma'lumotlar asosida mehnat bozoridagi asosiy ko'rsatkichlar dinamikasi grafik va jadvallar yordamida tahlil qilingan. Maqola xulosalarida qishloq xo'jaligi mehnat bozorini modernizatsiya qilish va samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.
- **Kalit so'zlar:** mehnat bozori, qishloq xo'jaligi, bandlik siyosati, islohotlar, Qashqadaryo, ish haqi, samaradorlik.
- **Аннотация:** В данной статье рассмотрены политика занятости и эффективность реформ на рынке труда в сельском хозяйстве на примере Кашкадарьинской области. Анализируются результаты государственных реформ по совершенствованию рынка труда, увеличению занятости и созданию новых рабочих мест в аграрном секторе. В исследовании освещены региональные, гендерные и молодежные особенности занятости в Кашкадарьинской области, существующие проблемы и пути их решения. На основе статистических данных проанализирована динамика основных показателей рынка труда с использованием таблиц и графиков. В заключении предложены рекомендации по модернизации сельскохозяйственного рынка труда и повышению его эффективности.
- **Ключевые слова:** рынок труда, сельское хозяйство, политика занятости, реформы, Кашкадарья, заработная плата, эффективность.
- **Abstract:** This article analyses employment policy and the effectiveness of labour market reforms in the agricultural sector, using the example of the Qashqadaryo region. The study reviews the results of state policies aimed at improving the labour market, increasing employment, and creating new jobs in agriculture. Regional, gender, and youth aspects of employment in the Qashqadaryo region are discussed, along with existing challenges and possible

solutions. Based on statistical data, the dynamics of key labour market indicators are examined through tables and graphs. The conclusion provides recommendations for modernising the agricultural labour market and enhancing its efficiency.

■ **Keywords:** Labour market, agriculture, employment policy, reforms, Qashqadaryo, wages, efficiency.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va barqaror rivojlantirish jarayonida mehnat bozori, ayniqsa qishloq xo'jaligi sohasi alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki mamlakat aholisi tarkibida mehnat resurslarining qariyb yarmi qishloq joylarda istiqomat qiladi va ular asosan agrar sektorda band. Shu bois qishloq xo'jaligi mehnat bozorining samarali faoliyat yuritishi nafaqat hududiy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, balki umummilliy iqtisodiy xavfsizlik uchun ham muhim hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan so'nggi yillarda qishloq xo'jaligi va mehnat bozorini rivojlantirishga oid qator muhim hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 2020-yilda tasdiqlangan "2020–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi" (PQ–4851) hamda 2021-yilda qabul qilingan PF–6221-son Farmon qishloq xo'jaligi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish va bandlikni oshirishda muhim yo'nalishlarni belgilab berdi. Shuningdek, yangi tahrirdagi "Mehnat kodeksi" (2023) hamda "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonun mehnat bozorini tartibga solishda huquqiy asosni mustahkamlab berdi.

Qashqadaryo viloyati agrar salohiyat jihatidan respublikaning yetakchi hududlaridan biri hisoblanadi. Viloyatda qishloq xo'jaligi yalpi hududiy mahsulotda 35 foizdan ortiq ulushni tashkil qiladi, aholining esa qariyb 40 foizi qishloq xo'jaligi tarmoqlarida faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda mehnat bozorida qator muammolar ham kuzatilmoqda: mavsumiy bandlik, yashirin ishsizlik, gender tengsizligi, yoshlarning samarali mehnat bilan band bo'lmashligi, past ish haqi darajasi va tashqi mehnat migratsiyasining ortib borishi. Bandlik siyosatini takomillashtirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar bir qator ijobiy natijalarni berdi. Jumladan, so'nggi uch yilda Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishi hisobiga 50 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratildi, agroklastlar faoliyati kengaydi, dehqon va fermer xo'jaliklarining bandlik imkoniyatlari oshdi. Ammo mavjud salohiyatdan to'liq foydalanilmayapti. Ayniqsa, ilmiy yondashuv asosida qishloq xo'jaligi mehnat bozorini tartibga solish, yangi mexanizmlarni joriy etish zarurati sezilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda qishloq xo'jaligi mehnat bozori bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Masalan, Xolmatov Sh. (2019) qishloq xo'jaligida bandlikni hududiy boshqaruv tamoyillari bilan bog'laydi. Karimov A. (2021) esa agrar mehnat bozorida

innovatsion mexanizmlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. FAO va ILOning so'nggi hisobotlarida esa O'zbekistonda mehnat bozorining asosiy muammolari sifatida mavsumiylik, yashirin bandlik va malaka yetishmovchiligi qayd etilgan.

Shu bois ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligi mehnat bozorida bandlik siyosati va amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, maqolada qishloq xo'jaligi mehnat bozorida bandlik siyosati natijalari real statistik ma'lumotlar, jadvallar va grafiklar asosida hududiy kesimda tahlil qilinadi, gender va yoshlar bandligining o'ziga xos jihatlari ochib beriladi, shuningdek, mehnat migratsiyasi oqimlarining hududiy bandlikka ta'siri ko'rib chiqiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligi mehnat bozorida bandlik siyosati va islohotlar samaradorligi o'rganildi. Maqolani tayyorlashda quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi:

1. Nazariy-metodologik asos

Tadqiqotning nazariy bazasini mehnat iqtisodiyoti, qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti, hududiy rivojlanish va bandlik siyosati bo'yicha ilg'or ilmiy qarashlar tashkil etdi. Xususan, Sh. Xolmatov (2019), A. Karimov (2021), B. Ruzmetov va M. Jo'rayev (2020)larning ilmiy ishlari asos qilib olindi. Xalqaro tajriba sifatida esa FAO (2022) va ILO (2021)ning O'zbekiston mehnat bozoriga oid hisobotlari o'rganildi.

2. Qonunchilik va normativ-huquqiy asos

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining qishloq xo'jaligi va mehnat bozoriga oid qator qonun hujjatlariga tayangan holda tahlillar olib borildi. Jumladan:

- "2020–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi" (PQ–4851, 2020-yil),
- "Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PF–6221-son Farmon (2021-yil),
- "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonun (2020-yil 15-may),
- "Mehnat kodeksi" (2023-yil, yangi tahrir) huquqiy

asos sifatida foydalanildi.

3. Ma'lumot manbalari

Tadqiqotda qo'llanilgan ma'lumotlar quyidagi manbalardan olindi:

- O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi (stat.uz) – 2019–2023-yillarda mehnat bozori ko'rsatkichlari;
- O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi – agrar sohada bandlik va ishlab chiqarish hajmlari;
- O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi – hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari;
- O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi – bandlik darajasi, mehnat migratsiyasi va yangi ish o'rinlari bo'yicha ma'lumotlar.

4. Tadqiqot usullari

- Statistik tahlil – Qashqadaryo viloyati mehnat bozoridagi asosiy ko'rsatkichlar (bandlik darajasi, ishsizlik, ish haqi, migratsiya) dinamikasi o'rganildi.
- Qiyosiy tahlil – Qashqadaryo viloyati mehnat bozori respublika ko'rsatkichlari va boshqa viloyatlar bilan solishtirildi.
- Grafik va jadval tahlili – olingan statistik ma'lumotlar vizual ko'rinishda ifodalandi.

- Sotsiologik yondashuv – qishloq xo'jaligi ishchilarining mavsumiy bandlik va migratsiya oqibatidagi muammolari bo'yicha amaliy kuzatishlar o'rganildi.

5. Tadqiqot ob'ekti va predmeti

- Ob'ekt – Qashqadaryo viloyatining qishloq xo'jaligi mehnat bozori.
- Predmet – qishloq xo'jaligida bandlik siyosati, islohotlar samaradorligi va mehnat resurslaridan foydalanish mexanizmlari.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozori so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Hududda mehnat resurslarining katta qismi agrar sohada faoliyat yuritadi, ammo bandlik tuzilmasida mavsumiylik, yashirin ishsizlik, past ish haqi va migratsiya jarayonlari kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.

Bandlik darajasi va uning dinamikasi

2019–2023-yillar davomida Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida band aholining ulushi pasayib borgan. Bunga xizmat ko'rsatish sohasi va kichik biznesning tez rivojlanishi sabab bo'lmoqda.

1-jadval.

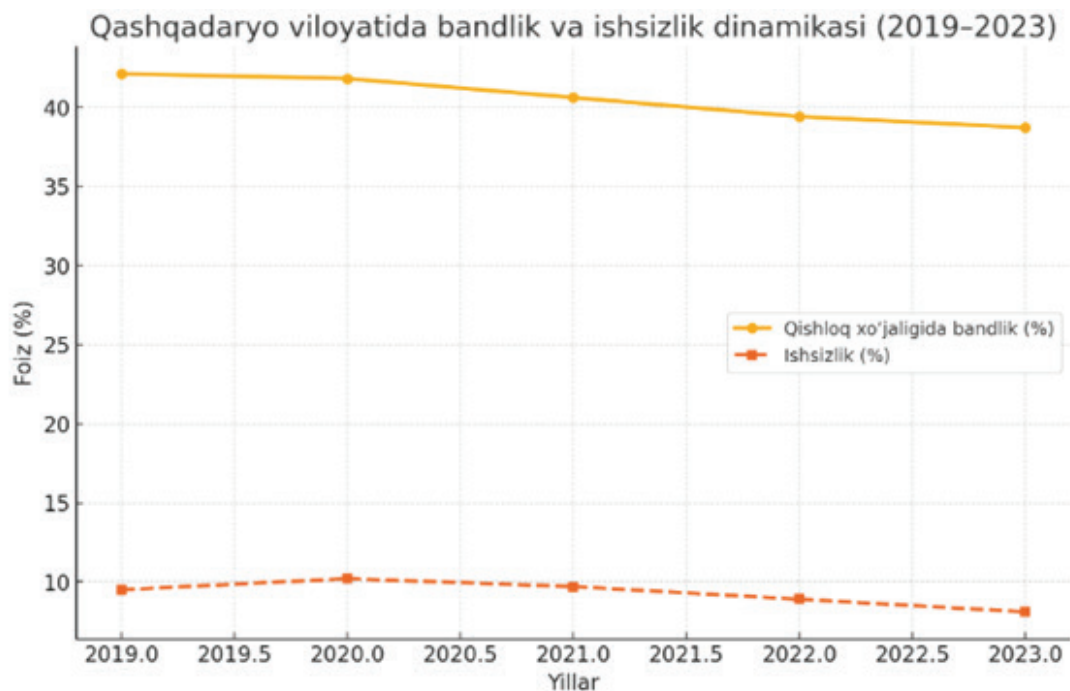
Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida bandlik dinamikasi (2019–2023)

Yil	Qishloq xo'jaligida band aholining ulushi (%)	Rasmiy ishsizlik darajasi (%)	O'rtacha ish haqi (ming so'm)
2019	42,1	9,5	1 550
2020	41,8	10,2	1 720
2021	40,6	9,7	2 050
2022	39,4	8,9	2 450
2023	38,7	8,1	3 100

1-advaldan ko'rinib turibdiki, so'nggi besh yilda qishloq xo'jaligidagi bandlik ulushi 42,1 foizdan 38,7 foizgacha kamaygan. Shu bilan birga, ishsizlik darajasi asta-sekin

pasayib bormoqda.

2. Grafik tahlil

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida bandlik va ishsizlik dinamikasi

Bandlik va ishsizlik dinamikasi (2019–2023)

- Qishloq xo'jaligidagi bandlik foizi pasaygan bo'lsa-da, ishsizlik darajasi 2019-yildagi 9,5 foizdan 2023-yilda 8,1 foizga tushgan.

- Bu esa qishloq xo'jaligidan tashqari xizmat ko'rsatish sohasi va kichik biznesda yangi ish o'rinlari yaratilganidan dalolat beradi.

2-rasm. Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida o'rtacha ish haqi dinamikasi

O'rtacha ish haqi dinamikasi

-2019-yilda qishloq xo'jaligi ishchilari o'rtacha 1,55 mln so'm maosh olgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 3,1 mln so'mga yetdi.

-O'sish sur'ati ijobiy bo'lsada, u respublika o'rtacha ish haqi

ko'rsatkichidan past darajada qolmoqda.

Hududiy tafovutlar

Qashqadaryo viloyati tumanlari o'rtasida bandlik ko'rsatkichlarida farqlar mavjud:

-Qarshi, Koson va Shahrisabz tumanlarida xizmat ko'rsatish

sohasi tez rivojlanib, agrar bandlik ulushi qisqarmoqda.

-Mirishkor, Nishon va Kasbi tumanlarida esa qishloq xo'jaligi asosiy bandlik manbai bo'lib qolmoqda.

Gender va yoshlar bandligi

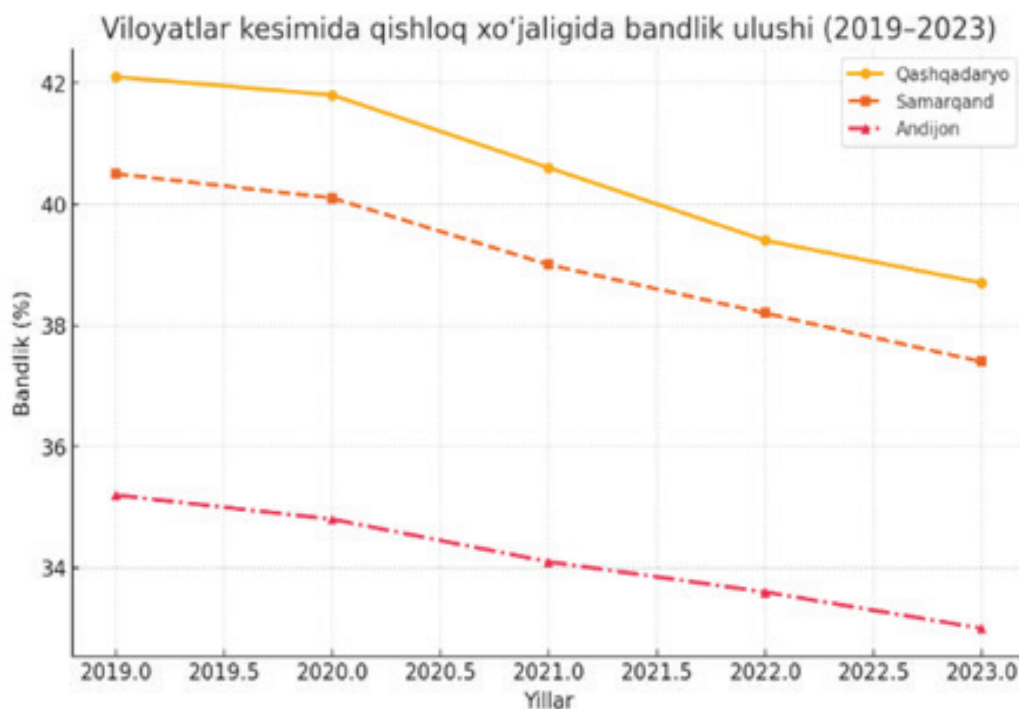
-Ayollar qishloq xo'jaligidagi ishchi kuchining qariyb 45 foizini tashkil etadi, ammo ular asosan mavsumiy va past malakali ishlarda band.

-Yoshlar (18–30 yosh) ulushi esa 30 foizdan yuqori bo'lsa-da, ulardan ko'pchiligi chet el mehnat migratsiyasiga chiqmoqda.

Migratsiya jarayonlari

-Qashqadaryo viloyatidan tashqi mehnat migratsiyasiga chiqayotganlarning katta qismi aynan qishloq joylarda yashovchilar.

-Migratsiya tufayli mahalliy mehnat bozorida vaqtincha ishchi kuchi yetishmovchiligi yuzaga kelmoqda, biroq pul o'tkazmalari orqali hudud iqtisodiyotiga qo'shimcha kapital kirib kelmoqda.

3-rasm. Viloyatlar kesimida qishloq xo'jaligida bandlik ulushi

Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari umumiy respublika mehnat bozoridagi tendensiyalar bilan chambarchas bog'liq. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, so'nggi besh yil ichida agrar sohada bandlik darajasi izchil pasaymoqda. 2019-yilda qishloq xo'jaligida band aholining ulushi 42,1 foiz bo'lgan bo'lsa, 2023-yilga kelib bu ko'rsatkich 38,7 foizga tushib qoldi. Bu, bir tomondan, iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida — xizmat ko'rsatish sohasi va kichik biznesda yangi ish o'rinlari yaratilib, mehnat resurslari qayta taqsimlanayotganidan dalolat beradi. Boshqa tomondan, qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi nisbatan pastligi va mavsumiylik tufayli bandlikning barqaror emasligi ham bunga sabab bo'layotir.

Ishsizlik darajasidagi o'zgarishlar ham e'tiborga molik. 2019-yildagi 9,5 foizlik rasmiy ishsizlik 2023-yilda 8,1 foizgacha tushgan. Raqamlardan ko'rinib turibdiki, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan bandlik siyosati muayyan natija bermoqda. Xususan, "Har bir oila — tadbirkor",

"Yoshlar daftari", "Ayollar daftari" kabi dasturlar orqali ko'plab fuqarolar kichik biznes va xizmat ko'rsatish sohasiga jalb etilmoqda. Natijada qishloq xo'jaligidan ortiqcha ishchi kuchi chiqib, boshqa sektorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

O'rtacha ish haqi dinamikasini ko'rib chiqsak, 2019-yildan 2023-yilgacha agrar sohaga to'g'ri keladigan ish haqi ikki baravardan ko'proqqa oshgan. Bu o'sish ijobiy holat hisoblanadi, ammo baribir qishloq xo'jaligida mehnat qilayotgan aholining daromadi respublika o'rtacha darajasidan pastligicha qolmoqda. Past ish haqi esa, tabiiyki, yoshlarning va faol mehnat resurslarining boshqa sohalarga yoki chet elga migratsiya qilishiga sabab bo'layotir.

Hududiy taqqoslashlar Qashqadaryoda bandlik tuzilmasi Samarqand va Andijonga qaraganda biroz yuqoriroq ekanini ko'rsatadi. Bu viloyatdagi qishloq xo'jaligi salohiyatining kuchli ekanini bildiradi. Lekin aynan shu omil — iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini yetarlicha tez rivojlantirmaslik xavfini ham yuzaga keltiradi. Chunki qishloq xo'jaligi asosan

mavsumiy bandlik manbai bo'lib, aholi uchun barqaror va yuqori daromadli ish o'rinlarini yetarlicha ta'minlab bera olmaydi.

Gender va yoshlar bandligi masalasida esa muammolar aniq ko'rinadi. Ayollar agrar mehnat bozorida katta ulushni egallagan bo'lsalar-da, ularning aksariyati past malakali va mavsumiy ishlarda band. Yoshlar ulushi ham yuqori, lekin ularning katta qismi mehnat migratsiyasiga chiqib ketmoqda. Bu esa hududdagi mehnat resurslarining sifat tarkibini zaiflashtirishi mumkin.

Muhokamalardan ko'rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozorini rivojlantirish uchun quyidagi masalalarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- qishloq xo'jaligida yuqori qo'shilgan qiymatga ega, qayta ishlashga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish;
- yoshlar va ayollarni zamonaviy agrotexnologiyalar va xizmat ko'rsatish sohasi bo'yicha qayta tayyorlash;
- hududlarda kichik biznes va xizmat sohasini kengaytirish orqali mavsumiy bandlik muammosini yumshatish;
- qishloq joylarda mehnat migratsiyasiga bog'liq xavflarni kamaytirish maqsadida barqaror daromad manbalarini yaratish.

Shunday qilib, Qashqadaryo viloyatidagi mehnat bozorida amalga oshirilayotgan islohotlar natija bermoqda, ammo ularning samaradorligi ko'proq iqtisodiyot tarmoqlarining diversifikatsiyasi va qishloq joylarda barqaror bandlikni ta'minlash darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozori o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, unda bandlik siyosatining samaradorligi sezilarli darajada oshmoqda. 2019–2023-yillar oralig'ida qishloq xo'jaligida band aholining ulushi kamaygan bo'lsa-da, umumiy ishsizlik darajasi pasayib bordi. Bu esa hududda iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari, xususan xizmat ko'rsatish sohasi va kichik biznesning rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, past ish haqi, mavsumiylik va migratsiya kabi muammolar hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

Shunday qilib, Qashqadaryo viloyati misolida olib borilgan tahlillar qishloq xo'jaligi mehnat bozorini rivojlantirishda islohotlar samaradorligini oshirish, barqaror bandlikni ta'minlash va hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatmoqda.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti / Амонов Наврозхон Салохиддин оглы докторант Каршинского государственного технического университета / Amonov Navrozhkhon Salokhiddin oglu doctoral candidate at Karshi State Technical University
 ► navruzamonov085@gmail.com
 ■ 0009-0001-4490-1463

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi PF–5853-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-apreldagi "Mehnat bozorini rivojlantirish va bandlik siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 207-son Qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining rasmiy statistik ma'lumotlari. — stat.uz.
5. Qishloq xo'jaligi vazirligining 2022–2023-yillardagi hisobotlari. — agro.uz
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari. — economy.gov.uz.
7. Karimov A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. — 245 b.
8. Abdurahmonov Q.X. Mehnat bozori iqtisodiyoti. — Toshkent: Universitet, 2020. — 312 b.
9. Bozorov B., Xudoyberdiyev I. Qishloq xo'jaligi sohasida mehnat munosabatlarini takomillashtirish masalalari // Innovatsion iqtisodiyot jurnali. — 2022. — №3. — B. 67–75.
10. International Labour Organization (ILO). "Employment trends in agriculture sector: Global report." Geneva, 2021.

G'oz yetishtirish samaradorligini Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid yordamida oshirish yo'llari

Xakimova Muabara Xalilovna

Пути повышения эффективности выращивания хлопка с использованием Стимулятора + Инсектицида + Фунгицида

Хакимова Муабара Халиловна

Ways to increase the efficiency of cotton growing using a Stimulator + Insecticide + Fungicide

Khakimova Muabara Khalilovna

Received: November 1, 2025 Revised: November 5, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Maqolada g'oz navlarini etishtirishda stimulyator, insektitsid va fungitsidlar qo'llanilganda g'ozaning fitosanitar holati bilan birga o'ning o'sishiga ham ijobiy ta'siri ko'rsatilgan. G'oz o'simliklarning bo'yi nazorat variantga nisbatan o'rta tolali Buxoro-8 navida 8-29 sm, ingichka tolali Marvarid navida 16-21 sm yuqori bo'lishi aniqlangan.
- **Kalit so'zlar:** G'oz, Buxoro-8 navi, Marvarid navi, etishtirish, stimulyator, insektitsid, fungitsid.
- **Аннотация:** В статье показано, что применение стимуляторов, инсектицидов и фунгицидов при возделывании сортов хлопчатника оказывает положительное влияние на фитосанитарное состояние хлопчатника, а также на его рост. Установлено, что высота растений хлопчатника по сравнению с контрольным вариантом была на 8-29 см выше у средневолокнистого сорта Бухара-8 и на 16-21 см выше у тонковолокнистого сорта Марварид.
- **Ключевые слова:** Хлопок, сорт Бухара-8, сорт Марварид, возделывание, стимулятор, инсектицид, фунгицид.
- **Abstract:** The article shows that the use of stimulants, insecticides and fungicides in the cultivation of cotton varieties has a positive effect on the phytosanitary condition of cotton as well as on its growth. It was found that the height of cotton plants was 8-29 cm higher in the medium-fiber Bukhara-8 variety and 16-21 cm higher in the fine-fiber Marvarid variety compared to the control variant.
- **Keywords:** Cotton, Bukhara-8 variety, Marvarid variety, cultivation, stimulant, insecticide, fungicide.

KIRISH

«Aqli dala» yo'nalishidagi texnologik echimlarni joriy etish orqali o'simlik mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishning raqamli texnologiyalarini ishlab chiqish va monitoringini olib borish, ilmiy, ilmiy-texnik faoliyatni rivojlantirish bo'yicha muhim vazifalar qo'yilgan [1].

Shundan kelib chiqib, respublikamizda g'oz navlarini etishtirishda tabiiy va antropogen omillar ta'sirida g'ozaning o'sish va rivojlanish davrlarini kuzatish va uning holatidagi o'zgarishini o'rganish, baholash, zararkunandalari va kasalliklarini biologiyasini urganish orqali, ekinlarning fitosanitar holati, zararli organizmlar populyatsiyalarining fenologik, yosh va hududiy tarqalishi hamda rivojlanishini nazorat qilib, qarshi kurashishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish natijasida iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan g'ozani rivojlanishini nazorat qiladigan konvalyutsion neyron tarmog'ini ishlab chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi. Respublikamizda g'oz navlarini etishtirishda o'sish va rivojlanish davrlarini kuzatish va uning holatidagi o'zgarishini o'rganish, baholash, zararkunandalari va kasalliklarini biologiyasini o'rganish orqali qarshi kurashishning ilmiy asoslash va iqtisodiy samaradorligi oshirish. G'ozani rivojlanishini nazorat qiladigan konvalyutsion neyron tarmog'ini maxsus tizimlari ishlab chiqish va ishlab chiqarishga joriy qilish.

Tadqiqotning obyekti. Qashqadaryo viloyatining och tusli bo'z tuproqlari, g'ozaning rayonlashgan o'rta tolali "Buxoro-8" va ingichka tolali "Marvarid" navlari, "Tandem" stimulyatori, "Indoksamektin" insektitsidi, "Zeroks" fungitsidi olingan.

Tadqiqotning predmeti. Qashqadaryo viloyatida rayonlashgan g'ozaning o'rta tolali Buxoro-8 va ingichka tolali Marvarid navlarining zararkunanda va kasalliklariga qarshi kurash, unib chiqishi, o'sishi va rivojlanishi, barg sathi, fotosintetik potentsiali, hosildorligi, paxtaning texnologik sifat ko'rsatkichlari, iqtisodiy samaradorligini tadqiq qilish hisoblanadi.

Tadqiqotning uslublari. Dala tajribalarini o'tkazish, tajribani joylashtirish, fenologik kuzatishlar, biometrik o'lchovlar, hosilni aniqlash, kasallik va zararkunandalarga qarshi kurash "Методика агрохимических, агрофизических и микробиологических исследований в поливных хлопковых районах" (1952), "Методика Государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур" (1985, 1989), "Dala tajribalarini o'tkazish uslublari" (2017) uslublari bo'yicha olib borildi. Matematik tahlillar Dospexov B.A. (1985) tomonidan ishlab chiqilgan uslublar asosida bajarildi.

Tadqiqotning natijalari. O'simliklarning o'sishi va rivojlanishi ularning hayotidagi eng muhim jarayonlardan hisoblanadi va

o'simlik turiga, naviga, etishtirish sharoiti va qo'llanilayotgan texnologik tadbirlarga bog'liq bo'ladi. Shunday ekan, g'ozaning o'sishi va rivojlanishi ham u etishtirilayotgan hududning tuproq-iqlim sharoitiga hamda qo'llanilayotgan agrotexnologik tadbirlarga uzviy bog'liqdir. [3; 6].

ADABIYOTLAR TAHLILI

K.Haydarov, K.Mo'minov [2] tajribalarida ang'iz va ildiz qoldiqlari haydab tashlanib, g'oz o'stirilganida, 1 avgustda o'simlik bo'yi 67,4-71,8 sm, hosil shoxlari 11,3-14,6 va ko'saklar soni 8,4-11,5 donani tashkil etgan bo'lsa, mazkur siderat ekinlarining barcha massasi ko'kat o'g'it sifatida haydab yuborilganda ko'rsatkichlar mos ravishda 4,5-5,8 sm, 3,2-3,9 va 0,8-1,3 donaga ko'p bo'lganligi aniqlangan.

Tadqiqotlarimiz tajriba dalasidagi g'ozalarning vegetatsiya davrida o'tkazilgan fenologik kuzatishlar va biometrik o'lchashlarning natijalari tahlil etilganda qo'llanilgan pestitsidlar o'simliklarning o'sishi, rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi (1-jadval).

G'ozaning bo'yi vegetatsiya davrining shonalash va gullash fazalarining boshlarida (1.VI va 1.VII) sezilarli darajada jadal bo'lganligi kuzatilgan bo'lsa, keyinchalik o'simliklar barg sathi va quruq massasi, hosil elementlarining oshishi tufayli bu jarayon sekinlashdi.

Tajriba dalasida 1 iyunda o'tkazilgan kuzatishlarda o'rta tolali Buxoro-8 navida bosh poyasining balandligi nazorat variantda 21 sm ni tashkil etgan bo'lsa, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 20 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 19 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 22 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 19 sm ni tashkil etdi. Ingichka tolali Marvarid navida nazorat variantda 17 sm ni, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 18 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 18 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 19 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 20 sm ni tashkil etib, variantlar o'rtasida sezilarsiz o'zgarishlar aniqlanmadi. Kuzatishlar 1 iyulda o'tkazilganda o'rta tolali Buxoro-8 navida o'simliklarning balandligi nazorat variantda 32 sm ni tashkil etgan bo'lsa, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 36 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 35 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 36 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 42 sm ni tashkil etdi. Ingichka tolali Marvarid navida nazorat variantda 31 sm ni, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 35 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 35 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 33 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 38 sm

ni tashkil etib, pistitsidlar qo'llanilgan tajriba variantlaridagi o'simliklar nazorat variantdagi o'simliklardan o'rta tolali

Buxoro-8 navida 3-10 sm, ingichka tolali Marvarid navida 2-7 sm baland bo'lganligi qayd etildi.

1-jadval.

G'o'za poyasining balandligi

Nº	TAJIRIBA VARIANTLARI	01.VI	01.VII	01.VIII	01.IX
Buxoro-8					
1	Nazorat (st)	21	32	70	83
2	Stimulyator	20	36	78	98
3	Insektitsid	19	35	76	97
4	Fungitsid	22	36	77	96
5	Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid	21	42	82	112
Marvarid					
1	Nazorat (st)	17	31	68	79
2	Stimulyator	18	35	77	95
3	Insektitsid	17	35	74	95
4	Fungitsid	19	33	76	94
5	Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid	20	38	81	97

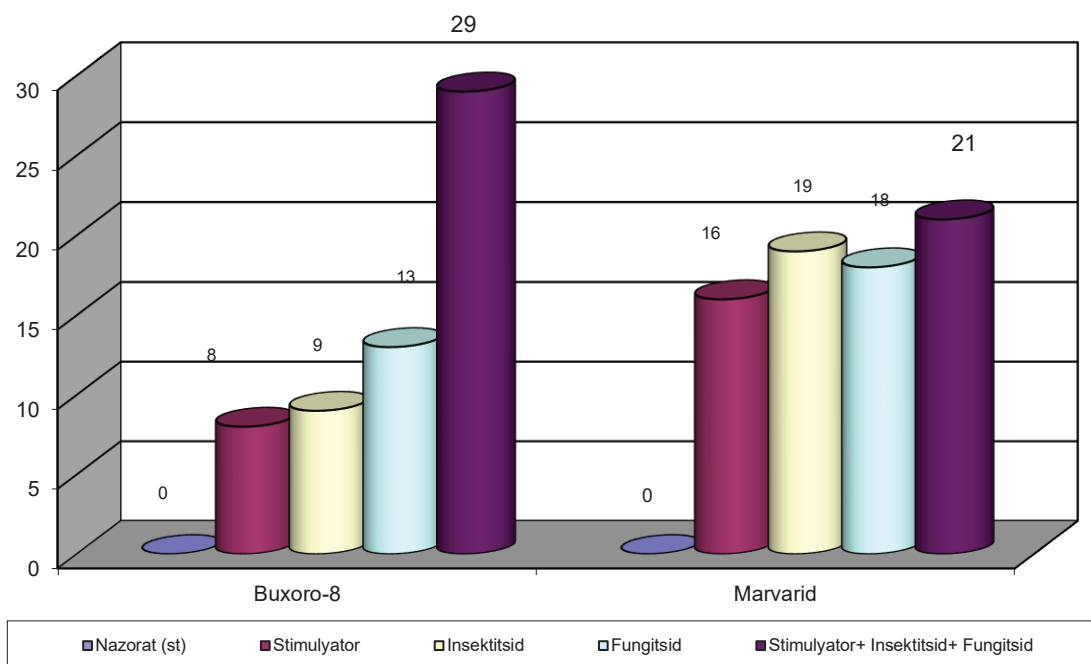
G'o'zaning bosh poyasining o'sish dinamikasi 1 avgustda tahlil etilganida ham yuqoridagi qonuniyat kuzatildi. O'rta tolali Buxoro-8 navida o'simliklarning balandligi nazorat variantda 70 sm ni tashkil etgan bo'lsa, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 78 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 76 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 77 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 82 sm ni tashkil etdi. Ingichka tolali Marvarid navida nazorat variantda 68 sm ni, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 77 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 74 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 76 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 81 sm ni tashkil etib, pistitsidlar qo'llanilgan tajriba variantlaridagi o'simliklar nazorat variantdagi o'simliklardan o'rta tolali Buxoro-8 navida 6-12 sm, ingichka tolali Marvarid navida 6-13 sm baland bo'lganligi qayd etildi [3].

G'o'zaning bosh poyasining o'sish dinamikasi 1 sentabrda tahlil etilganida o'rta tolali Buxoro-8 navida o'simliklarning balandligi nazorat variantda 83 sm ni tashkil etgan bo'lsa, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 98 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 97 sm ni,

Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 96 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 112 sm ni tashkil etdi. Ingichka tolali Marvarid navida nazorat variantda 79 sm ni, Tandem stimulyatori 0,5 l/ga qo'llanganda 95 sm ni, Indoksamektin insektitsidi 0,7 l/ga qo'llanganda 95 sm ni, Zeroks fungitsidi 1,5 l/ga qo'llanganda 94 sm ni, Stimulyator+ Insektitsid+ Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda 97 sm ni tashkil etib, pistitsidlar qo'llanilgan tajriba variantlaridagi o'simliklar nazorat variantdagi o'simliklardan o'rta tolali Buxoro-8 navida 8-29 sm, ingichka tolali Marvarid navida 16-21 sm baland bo'lganligi qayd etildi.

O'simliklar balandligidagi va o'sishidagi bunday farqlanishlar eng avvalo zararkunanda va kasalliklarga qarshi qo'llanilgan pestitsidlarning ta'sirida ekinlar hosil qilgan biomassa miqdori bilan bog'liq ekanligi bilan izohlanadi.

G'o'za bosh poyasining o'sishidagi farqlarni tahlili shuni ko'rsatadiki, pestitsidlarni qo'llanilishi bilan dala tajribalarida o'simlik bo'yining balandligi Stimulyator + Insektitsid + Fungitsid birgalikda qo'llangan variantda yuqori bo'lishi aniqlandi. Bu holat, Stimulyator, insektitsid, fungitsidlarning g'o'zaning fitosanitar holati yaxshilanib, oziqa rejimiga ta'siri bilan bog'liq.

1-rasm. G'o'za poyasining balandligini 01.IX nazoratga nisbatan farqi, sm

XULOSA VA TAKLIFLAR

Demak, Stimulyator, insektitsid va fungitsidlarning qo'llanilishi g'o'zaning fitosanitar holati bilan birga o'ning o'sishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, o'simliklarning bo'yi nazorat variantga nisbatan o'rta tolali Buxoro-8 navida 8-29 sm, ingichka tolali Marvarid navida 16-21 sm yuqori bo'lishi aniqlandi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xakimova Muabara Xalilovna Qarshi davlat texnika universiteti "Qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish va dastlabki ishlash texnologiyasi" kafedrasi professori / Хакимова Муабара Халиловна, профессор кафедры «Технология возделывания и первичной переработки сельскохозяйственной продукции» Каршинского государственного технического университета / Khakimova Muabara Khalilovna, "Technology of cultivation and primary processing of agricultural products" of the Karshi State Technical University, professor

► muabara.xakimova70@mail.ru

■ 0009-0003-7689-6544

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-sonli «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gm Farmoni
2. Chorshanbiyev N.E., Hakimova M.X., Saydalov

F.M. Ingichka tolali g'o'za navlarida hosildorlik elementlarini o'rganish// Fan va innovatsiya. Xalkaro ilmiy konferensiya, Toshkent, 2022 yil 20 oktabr, 164-165-betlar

3. Chorshanbiyev N.E., Nabiye S.M., Xamdullayev Sh.A., Matniyazova X.X., Shavqiyev J.SH. Ingichka tolali "Marvarid" g'o'za navini yetishtirishning afzalliklari // "O'zbekistonda genetika sohasining bugungi holati, muammolari va istiqbollari" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy kon., 2018, b.53-55.
4. Chorshanbiyev N.E., Shovqiyev J.SH. Nabiye S.M., Xamdullayev Sh.A., Usmanov R.M., Bozorov T.A. Suv bilan turlicha ta'minlanganlik sharoitlarida g'o'za navlarining fiziologik-biokimyoviy va qimmatli xo'jalik ko'rsatkichlari // O'zbekiston Agrar fani xabarnomasi, 2019, №4\2 (78), B.157-162.
5. Haydarov K.F., Mo'minov K.M. Sug'orish eroziyasiga qarshi kurashish tadbirlarini tuproq unumdorligi va paxta hosiliga ta'siri // Qishloq xo'jalik fani yutuqlari – fermer xo'jaliklari istiqboliga. Professor-o'qituvchilar, yosh olimlar va katta ilmiy xodim-izlanuvchilarning ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. 1-qism. -Samarqand, 2014. –B. 99-101.
6. Chorshanbiyev N.E., Matniyazova X.X., Nabiye S.M., Shavqiyev J.SH., Xamdullayev Sh.A., Amanov B.H. Toshkent viloyati sharoitida ingichka tolali g'o'za navlari va tizmalarining morfoxo'jalik belgilarini o'rganish // Современные проблемы генетики, геномики и биотехнологии Республиканская научная конференция 16 мая 2019, 6.227-228.

Barqaror iqtisodiy rivojlanishda mintaqani salohiyatidan samarali foydalanishning nazariy asoslari

Bo'riyev Sardor Norovich

Теоретические основы эффективного использования региональных полномочий в устойчивом экономическом развитии

Буриев Сардор Норович

Theoretical basis for the effective use of regional powers in sustainable economic development

Buriev Sardor Norovich

Received: November 3, 2025 Revised: November 8, 2025

■ Accepted: November 11, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Mazkur maqolada "iqtisodiy o'sish", "iqtisodiy salohiyat" tushunchalariga iqtisodchi olimlar tomonidan berilgan ilmiy nazariy ta'riflar va ularning qiyosiy tahlili keltirilgan, shuningdek, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda mintqa salohiyatining ahamiyati, uning asosiy elementlari yoritilib, iqtisodiy salohiyatning turkumlanishi hamda undan foydalanish imkoniyatlarini strategik boshqarish yo'nalishlari berilgan.
- **Kalit so'zlar:** Iqtisodiy o'sish, iqtisodiy salohiyat, iqtisodiy rivojlanish, salohiyat elementlari.
- **Аннотация:** В статье представлены научно-теоретические определения, данные экономистами понятиям «экономический рост» и «экономический потенциал», и их сравнительный анализ, а также обозначена роль регионального потенциала в обеспечении устойчивого экономического развития и экономического роста, его основные элементы, а также даны направления классификации экономического потенциала и стратегического управления его использованием.
- **Ключевые слова:** Экономический рост, экономический потенциал, экономическое развитие, элементы потенциала.
- **Abstract:** The article presents the scientific and theoretical definitions of the categories "economic growth" and "economic potential", their comparative analysis, as well as the importance of the economic potential of the region in ensuring sustainable development and economic growth, the main elements, the classification of economic potential and the directions of strategic management of the possibilities of its use.
- **Key words:** Economic growth, economic potential, economic development, potential elements.

KIRISH

Jahonda innovatsion taraqqiyot sharoitida mamlakatlar va mintaqalarni barqaror mintaqa salohiyatidan samarali foydalanish xususiyatlarini va tendensiyalarini aniqlash, mintaqalarning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olib, zamonaviy yondashuvlar asosida prognozlashga qaratilgan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, mintaqalar barqaror mintaqa salohiyatidan samarali foydalanishini ta'minlashda ijtimoiy, iqtisodiy va innovatsion omillarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mazkur omillarning ta'sirini baholash hamda prognozashtirish uslubiyotini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.[1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi, 2022 yil 6 iyuldagi PF-165-son "2022–2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi, 2020 yil 29 oktabrdagi PF-6097-son "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlari, 2020 yil 1 maydagi PQ-4702-son "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy yetish to'g'risida"gi, 2017 yil

8 avgustdagi PQ-3182-son "Hududlarning jadal mintaqa salohiyatidan samarali foydalanishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlari va mintaqalarni kompleks rivojlantirishga doir boshqa meyoriy- huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy o'sish muammolari hozirgi kunda iqtisodiy munozaralarda, turli siyosatchilar, hukumat a'zolari, turli millat vakillari muloqotlarida markaziy o'rin tutadi. Chunki, real ishlab chiqarishning o'sishi har qanday xo'jalik tizimiga xos cheklangan resurslar sharoitida cheksiz ehtiyojlarni qondirish muammosini ma'lum darajada hal qilish imkonini beradi.

Barqarorlik nazariyasi uzoq tarixga ega, u boshqa bilim sohalari va ilmiy fanlar: matematika, kibernetika, tizimlar nazariyasi va boshqalarning bir tarmog'i sifatida paydo bo'lgan. Uning asoslarini faylasuflar, matematiklar, fiziklar va iqtisodchilar qo'ygan. Ular "barqarorlik" tushunchasiga turli uslubiy yondashuvlarni asoslab berdilar, ularning xarakteristikalarini keltirishgan (1-jadval).

1-jadval

"Barqarorlik" tushunchasiga metodologik yondashuvlarning tavsiflari

METODOLOGIK YONDASHUV	BARQARORLIK TURI	NAMOYONDALARI
Mexanik	Harakat barqarorligi	P.S. Laplas, J.L. Lagranj, A. Puankare, A.M. Lyapunov
Falsafiy	Shakl barqarorligi	G. Hegel, A.A. Bogdanov, F. Shelling, Ye. Yanch
Tizimli	Tizim barqarorligi	R. Akkof, L. Fon Bertalanfi, Y. Urmansev, Ye. Laslo
Biologik	Tizim barqarorligi	D. Yum, T. Maltus, G. Spenser[[3]
Kibernetik	Tizim barqarorligi	N. Viner, U. Eshbi, V.M. Glushkov
Kibernetik	Tizim barqarorligi	N. Viner, U. Eshbi, V.M. Glushkov

Ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar barqarorligining mavjud ta'riflarni qiyosiy tahlilimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy fan tomonidan umumiy qabul qilingan ta'rif ishlab chiqilmagan. Ta'riflarni shakllantirishda asosan to'rtta alohida yondashuv mavjudligi aniqlandi.

Birinci yondashuv tarafdorlari ijtimoiy-iqtisodiy tizimning barqarorligini tizimning xavfsizligi, barqarorligi, ishonchliligi, yaxlitligi va mustahkamligi bilan bog'laydilar (2-jadval).

Ikkinchi yondashuv tarafdorlari barqarorlikni

ijtimoiy-iqtisodiy tizimning asosiy parametrlarining nisbiy o'zgarmasligi, tizimning ma'lum vaqt davomida o'zgarmasligi sifatida talqin qiladilar. Biroq, ijtimoiy-iqtisodiy tizim o'z-o'zini tashkil qiladi, tizim yoki uning funksiyalarini o'zgartirish manbai, mualliflar ta'kidlaganidek, "tizimning o'zida".

Uchinchi yondashuv vakillari ijtimoiy-iqtisodiy tizimning barqarorligini tizimning barqaror faoliyat ko'rsatishi, rivojlanishi, mo'ljallangan traektoriya bo'ylab harakatlanishi, o'z-o'zini rivojlanishi bilan bog'laydi.

2-jadval

“Ijtimoiy-iqtisodiy tizimning barqarorligi” tushunchasiga muallif yoki mualliflar jamoasi tomonidan berilgan ta’riflar

Nº	MUALLIF YOKI MUALLIFLAR JAMOASI	BERILGAN TA'RIF
Barqarorlik tizimning xavfsizligi, barqarorligi, ishonchligi, yaxlitligi va mustahkamligi sifatida		
1.	V.A. Los	Barqarorlik mamlakat yaxlitligining kafolati bo'lib, davlat pul tizimining ishonchligi bilan uzviy bog'liqdir
2.	N.T. Agafonov	Milliy iqtisodiyotning barqarorligi uning xavfsizligi, doimiy yangilanish va o'zini-o'zini taraqqiy etish mezonini asosida belgilanadi.
3.	T.M. Konoplyanik	Umumiy ma'noda iqtisodiy tizimning barqarorligi bu tizimning o'zgaruvchan muhitda uzoq muddatli rivojlanish vektoriga nisbatan yaxlitligi va barqarorligini saqlab qolish xususiyatidir.
Barqarorlik tizimning nisbiy o'zgarmasligi sifatida		
4.	L.Gurieva	Mintaqaviy tizimlarning barqarorligi mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy tizimning asosiy parametrlarining nisbiy o'zgarmasligi, ularni tashqi va ichki tomondan turli omillar ta'sirida belgilangan chegaralarda ushlab turish qobiliyati sifatida tavsiflanadi.
5.	L.G. logman	Barqarorlik iqtisodiy tizimning asosiy dinamik xususiyatlaridan biri sifatida, tizimning har qanday ichki yoki tashqi ta'sirdan so'ng muvozanat, dastlabki yoki unga yaqin barqaror holatga qaytish xususiyatini ifodalaydi.
6.	M.Yu. Kalinchikov	Iqtisodiy barqarorlik - bu tizimning unga ichki va tashqi ta'sirlar jarayonida o'zining real (yoki unga yaqin) holatini saqlab qolish va qayta ishlab chiqarish (tiklash) qobiliyati.
Barqarorlik tizimning rivojlanish qobiliyati sifatida		
7.	X.B. Dusaev	Ijtimoiy – iqtisodiy tizimning barqarorligi - asosiy, qayta tiklanmaydigan resurslar xarajatlarini ko'paytirmasdan yoki minimallashtirmasdan, uni rivojlantirish resurslaridan samarali foydalanish, mustaqil ravishda o'zgartirish, uning ijobiy o'zgarishi ko'rsatkichlarini doimiy ravishda oshirish qobiliyati.
8.	A.I. Tatarkin	Barqarorlik – bu tizimning doimiy tashqi va ichki salbiy ta'sirlar sharoitida muvozanatga yaqin holatda ishlash qobiliyati.
9.	V.V. Popkov	Mintaqaviy iqtisodiyotning barqarorligi uning ichki va tashqi omillarning siljishlari ta'siri ostida rivojlanish funktsiyalarini izchil bajarish va shu bilan birga natijalarning maqbul sifati va samaradorligini ta'minlash qobiliyatidir
Barqarorlik ijtimoiy-iqtisodiy tizimning dinamik muvozanatni saqlash qobiliyati sifatida		
10.	V.A. Kretinin Ye.S. Bodryashov	Mintaqaning iqtisodiy tizimining iqtisodiy barqarorligi tashqi va ichki muhit parametrlari maqbul chegaralarda o'zgarganda dinamik muvozanatni saqlash uchun tizimning yaxlit shaklidir
11.	N.V. Chaykovskaya	Barqarorlik-bu “tashqi va ichki muhit parametrlari maqbul chegaralarda o'zgarganda dinamik muvozanatni saqlash uchun tizimning integratsiyalashgan xususiyati”

To'rtinchi yondashuv tarafdorlari barqarorlikni ijtimoiy-iqtisodiy tizimning dinamik muvozanatni saqlash qobiliyati deb tushunadilar. Shunday qilib, mualliflarning fikricha, barqarorlik "tashqi va ichki muhit parametrlari maqbul chegaralarda o'zgarganda dinamik muvozanatni saqlash uchun tizimning integratsiyalashgan xususiyatidir".

Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik ikkita yo'nalishni o'z ichiga oladi: ijtimoiy va iqtisodiy; Shuning uchun, birinchi navbatda, ushbu tushunchalarning mohiyatini tushunish juda muhimdir. Ijtimoiy barqarorlik deganda hozirgi va kelajak avlodlar uchun turmush faravonligini yanada yaxshilashni anglatadi. Iqtisodiy barqarorlik o'zida iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va taminlash qobiliyati mujassam qiladi, yana shuningdek barqaror iqtisodiy rivojlanish tabiiy resurslardan samarali foydalanishni ham taminlashi lozim hisoblanadi. Demak, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni inson manfaatlariga putur etkazmasdan iqtisodiy o'sishni ta'minlash va tabiatga salbiy tasir qilmasdan ularning ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini tushunish mumkin. Shuningdek, innovatsion rivojlanish modeliga o'tish sharoitida mintaqalarning barqaror mintaqa salohiyatidan samarali foydalanishini ta'minlash zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va ilm talab texnologiyalar asosida amalga oshirishga taqozo etmoqda.

Ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik nuqtai nazaridan ular beshta etakchi ko'rsatkichni aniqladilar: erga egalik, turmush sharoiti, oziq-ovqat xavfsizligi, shaxsiy boylik va boylikning subektiv o'zgarishi. Ularning fikricha, to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy foyda er qiymatini oshirishni, bilvosita iqtisodiy foyda esa bandlik va mahalliy biznesning hayotiyiligini o'z ichiga oladi va o'z navbatida bu omillarning barchasi ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka ta'sir qiladi. Qashshoqlik va er tanqisligi kabi iqtisodiy muammolar ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka ta'sir qiluvchi asosiy omillar hisoblanadi. Iqtisodiy o'sish va iqtisodiy salohiyat bilan bog'liq bo'lgan ilmiy nazariy tadqiqot va iqtisodchi olimlarning fikr mulohazalari o'rganilgan holda ushbu tushunchalarni ochib berishga o'ziga xos yondashilgan. Muallif mintaqa iqtisodiy o'sishi va uning iqtisodiy salohiyati xususida o'z xulosasini shakllantirib, salohiyat elementlari va ulardan samarali foydalanish masalalari bo'yicha o'z taklifini kiritgan.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy maqolani tayyorlashda ilmiy abstraktsiya, induksiya va deduksiya, ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni tizimli tahlil qilish, qiyosiy tahlil singari usullardan keng foydalanilgan.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiy o'sish turli nuqtai-nazarlar orqali o'rganilishi sababli, uning intensiv va ekstensiv turlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Ekstensiv iqtisodiy o'sish tabiiy resurslar, ishchi kuchi va kapital kabi ishlab chiqarish omillarini qo'shimcha jalb qilish va faqat ularning miqdoriy oshishi hisobiga ro'y beradi. Bunda ularning sifat va texnikaviy darajasi o'zgarmasdan qoladi. Intensiv iqtisodiy o'sish ilmiy-texnikaviy bazani takomillashtirish va barcha ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanib, mehnat unumdorligini oshirish orqali ta'minlanadi. Intensiv yo'l ishlab chiqarishga jalb etilgan resurslarning har bir birligidan olinadigan samaraning, pirovard mahsulot miqdorining o'sishida, mahsulot sifatining oshishida o'z ifodasini topadi.

Nazariyalar va ularda harakatlantiruvchi kuchlarning xilma-xilligi mintaqaning iqtisodiy tizimlari rivojlanishining maqsadi, manbai, harakatlantiruvchi kuchi va boshqariladigan omilini tavsiflovchi yagona umumiy butunlikni aniqlash vazifasining murakkabligi bilan izohlanadi. Biroq, maqsadlar, o'sish omillari, boshqariladigan kategoriyalar va harakatlantiruvchi kuchlar diqqat bilan o'rganilganda, ko'rish mumkinki, ularning barchasi umumiy birta iqtisodiy tizimning "salohiyati" degan tushunchaga birlashgan bo'lib, har biri uning bir bo'lagi hisoblanadi.

"Salohiyat" atamasi biror sub'ektda yashirin, o'zini hali to'liq namoyon kilmagan imkoniyatlar mavjudligini bildiradi, bu imkoniyatlar ob'ektiv yoki sub'ektiv shart-sharoitlarga muvofiq ularning faoliyat sohasida o'zini namoyon etmagan bo'ladi. Iqtisodiy nazariyada ham salohiyat har qanday sohadagi mavjud vositalar, imkoniyatlar to'plami sifatida ta'riflanadi, ammo shu bilan birga "salohiyatli" atamasi "amalga oshirish qobiliyatiga ega" degan ma'noni anglatadi, uning mavjudligi va foydalanilishi ehtimoliy omil hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ijtimoiy-iqtisodiy tizimning, jumladan mintaqa iqtisodiyotining salohiyati deganda nima tushunilishi borasida kelishmovchiliklar mavjud. Masalan, Oksford lug'atida iqtisodiy salohiyat bu raqobatbardoshlikni ta'minlaydigan quvvat va imkoniyat darajasi deb ta'rif berilgan bo'lsa, boshqa manbada iqtisodiy salohiyat "xalq xo'jaligi tarmoqlarining ma'lum davr mobaynida kapital qurilishni amalga oshirish, yuk tashish va aholiga xizmat ko'rsatish qobiliyatlari to'plami" deb ta'rif keltirilgan. Bir qator ilmiy nashrlarda ham mualliflarning iqtisodiy salohiyat bo'yicha yagona fikrlari kuzatilmaydi. Jumladan, A.Yu. Chalenko iqtisodiy salohiyatni mavjud bo'lgan resurslar to'plami, shuningdek, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlari natijasi deb tavsiflagan. Yana bir manbada "iqtisodiy salohiyatning hajmi ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanganligini, mamlakatning raqobatbardoshligini, korxonalarning kapitallashuv darajasini ko'rsatadi" deb ta'kidlangan.[4]

F.M.Rusinovning fikriga ko'ra, salohiyat keng ma'noda

mavjud bo'lgan va ma'lum maqsadga erishish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan vositalar, zaxiralar, manbalarni anglatadi. Ushbu tushunchada iqtisodiy salohiyat to'plangan buyumlashtirilgan oldingi mehnatga tenglashtiriladi. Fikrimizcha, iqtisodiy salohiyatning mazmunini bu qadar toraytirish mumkin emas, chunki odamlarning jonli faoliyati, jonli mehnatsiz o'tmishdagi mehnat shunchaki zaxiradir, uni faqat shartli ravishda salohiyat deb atash mumkin. Ayrim iqtisodchi olimlar iqtisodiy salohiyatni milliy boylikka tenglashtiradilar. Ammo milliy boylik iqtisodiy salohiyatdan kengroq tushunchadir. Iqtisodiy salohiyat mehnat bilan yaratilgan moddiy ne'matlarining jamg'arilishini ta'minlaydi, ammo tabiiy resurslarni yaratmaydi, balki ularni ne'matlar yaratish uchun ishlatadi va shu tariqa milliy boylikning bir qismi hisoblanadi. Iqtisodchi olimlarning ishlarida aks ettirilgan salohiyatni tasniflashning boshqa usullari ham amaliyot uchun ahamiyatlidir. Masalan, bir qator mualliflar salohiyatni bloklar bo'yicha, tabiiy va ishlab chiqarish resurslarini, aholi, tashkilot va boshqaruvni ajratgan holda tarkibiy unsurlar bo'yicha ko'rib chiqishni taklif qilishadi. Shu bilan birga, hudud va mintaqaning hududlararo, davlatlararo va jahon aloqalari va kommunikatsiya tizimlaridagi mavqeini aks ettiruvchi geosiyosiy salohiyat alohida ajratib ko'rsatiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iqtisodiy salohiyatning bir qator ta'riflarida faqat iqtisodiy soha nazarda tutilgan, ya'ni resurslar birinchi o'ringa olib chiqilib, iqtisodiyotning asosiy maqsadi - insonlarning ehtiyojlarini qondirish aks ettirilmagan. Shuning uchun "iqtisodiy salohiyat deganda iqtisodiyotning belgilangan muddatda ma'lum hajmda hamda sifatda tovar va xizmatlar ishlab chiqarish va ularni iste'molchilarga etkazish qobiliyati tushunilishi kerak". Ammo, ushbu ta'rifda ham iqtisodiy faoliyat natijasida yaratilgan, lekin tovar va xizmat bo'lmagan ne'matlar, hisobga olinmaydi, masalan, oilada ishlab chiqarilgan ne'matlar. Shuni inobatga olib, biz iqtisodiy salohiyatga iqtisodiyotning belgilangan muddatda ma'lum hajmda hamda sifatda ne'matlarni ishlab chiqarish va iste'molchilarga etkazish qobiliyati deb tushuncha berishimiz mumkin.

Ko'rib o'tilgan yondashuvlarning ahamiyatli xususiyati

shundaki, ularda asosan resurslardan iqtisodiy foydalanishni ifodalaydigan faqat ijtimoiy-iqtisodiy tizimning iqtisodiy salohiyati o'rganilgan. Ammo, ijtimoiy iqtisodiy tizim sub'ektlari ham iqtisodiy ham noiqtisodiy manfaatlar bilan birlashtirilgan. Bunday holatda iqtisodiy salohiyat iqtisodiy jarayonga jalb qilingan ijtimoiy iqtisodiy tizim salohiyatining ma'lum bir qisminigina tashkil etadi. Mintaqa umumiy salohiyatini ijtimoiy va iqtisodiy tarkibiy qismlarga ajratish mumkin.

Ijtimoiy salohiyat-siyosiy, ma'naviy, falsafiy-axloqiy, madaniy-etnik xususiyatidagi mavjud yoki ehtimoldagi turmush darajasi mezonlari va cheklanmalari doirasida hayot faoliyatini tashkil etish bo'yicha imkoniyatlar va mazkur sharoitda hayot darajasi sifat ko'rsatkichlaridir.

Yuqoridagi nazariy tahlillar mintaq salohiyatini aholi, davlat va atrof-muhit manfaatlarini inobatga olgan holda mavjud resurslardan foydalanish asosida uzoq muddatli faoliyatni ta'minlash qobiliyati sifatida aniqlashga imkon beradi. Shunga asosanib, hududning salohiyatini tabiiy salohiyat, ishlab chiqarish salohiyati, ilmiy-texnik salohiyat, boshqaruv salohiyati, mehnat salohiyati kabi tarkibiy unsurlardan iborat tizim sifatida ko'rib chiqish mumkin. Mintaqaning salohiyati belgilangan maqsadga erishish uchun mavjud bo'lgan va ishlatilishi mumkin bo'lgan vositalar, zaxiralar, resurslar hisoblanadi. Salohiyat, mohiyatiga ko'ra, mintaqani harakatga keltirilishi mumkin bo'lgan imkoniyatdir, demak, agar resurslar va zaxiralar ko'paymasa, faqat ulardan intensiv foydalanish ularning kamayishiga olib keladi.[5] Agar mintaq resurslarni ko'paytirsan, zaxiralarni kengaytirsan, innovatsion zaxiralarni, investitsiyalarni ko'paytirsan, u holda mintaqaning salohiyati o'sishiga intiladi.

Yuqorida aytib o'tilganlarga asosanib, mintaqaning iqtisodiy salohiyati, bizning fikrimizcha, foydalanish imkoniyatlarini boshqarish nuqtai nazaridan ham quyidagi tarkibiy qismlarning majmuasi sifatida ifodalanishi mumkin: resurs salohiyati (bazaviy), funktsional salohiyat (foydalanish), rezerv salohiyat (o'sish), ularning yig'indisi mintaq salohiyatini strategik boshqarish (rivojlanish)ni beradi. Mintaqa salohiyati o'zining muayyan ichki tuzilishiga ega bo'lgan murakkab tizim hisoblanadi va bir qator xususiyatlarga ko'ra turkumlanadi (3-jadval).

Mintaqa salohiyatining turkumlanishi

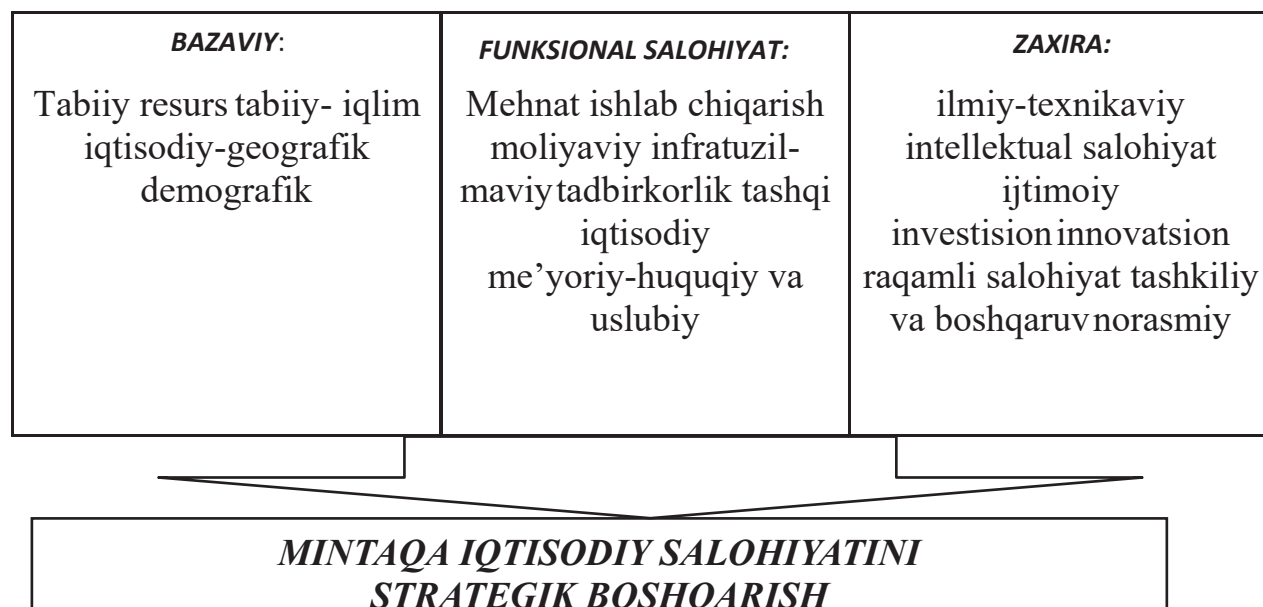
TURKUMLASH BELGISI	SALOHİYAT KO'RINISHI
Namoyon bo'lishiga ko'ra	Iqtisodiy-Ijtimoiy
Foydalanish istiqbollari bo'yicha	Ishlatilayotgan investitsion Rezerv (zaxira)
Mazmuniga ko'ra	Resursli jarayonli
Foydalanish imkoniyatlari bo'yicha	Bazaviy Funktsional Rezerv

Yuqoridagilarga asosanib, mintaqa salohiyatiga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin: mintaqa sub'ektlari o'rtasidagi resurslarvarayonlarnibaholash, foydalanishvarivojlantirish

imkoniyatlari bo'yicha iqtisodiy munosabatlar to'plami.

Iqtisodiy salohiyatdan foydalanish imkoniyatlarini boshqarish nuqtai- nazaridan uning tarkibiy tuzilmasini ko'rinishi 1-rasmda keltirilgan.

MINTAQANING IQTISODIY SALOHİYATI

1-rasm. Mintaqa iqtisodiy salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini strategik boshqarish

Biz taklif etayotgan mintaqa salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini boshqarish nuqtai -nazaridan turkumlarning har biri o'ziga xos ham iqtisodiy, ham noiqtisodiy tarkibiy qismlarga ega. Bazaviy resurslar salohiyati tarkibiga tabiiy resurs, tabiiy-iqlim, iqtisodiy-geografik, demografik salohiyat kiradi. Funktsional salohiyatga mehnat, ishlab chiqarish, moliyaviy, infratuzilmaviy, tadbirkorlik, tashqi iqtisodiy, me'yoriy-huquqiy va uslubiy salohiyat mujassamlangan. Rezerv salohiyati ilmiy-texnikaviy, intellektual salohiyat, ijtimoiy, investitsion, innovatsion, raqamli salohiyat, tashkiliy va boshqaruv salohiyatni hamda norasmiy iqtisodiyotni o'z

ichiga oladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

- Bo'riyev Sardor Norovich Urganch Davlat Universiteti mustaqil tadqiqotchisi / Буриев Сардор Норович, независимый исследователь Ургенчского государственного университета / Buriev Sardor Norovich, independent researcher at Urgench State University

► sardorburiev@gmail.com

■ 0009-0004-7584-8624

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947- son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
- [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 1 mayda PQ-4702-son "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni reyting baholash tizimini joriy etish

to'g'risida"gi qarori.

- [3.] Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении. Перевод И.А. Вернера.М., 2005.
- [4.] Muxammadiyeva Yu.Yu. ECONOMIC ANALYSIS OF THE REGION'S POWER TO ATTRACT FOREIGN INVESTMENTS. JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN. 239-243
- [5.] Muxammadiyeva Yu.Yu. Mintaqa salohiyatidan samarali foydalanishda bozor iqtisodiyotining roli. Biznes-ekspert №12-2023 (43-45)

Махсус иқтисодий зоналарни ташкил этишнинг минтақавий мақсад ва вазифалари

Эргашев Олим

Региональные цели и задачи создания особых экономических зон

Эргашев Олим

Regional goals and objectives of the establishment of special economic zones

Ergashev Olim

Received: November 14, 2025 Revised: November 17, 2025

■ Accepted: November 20, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Аннотация:** Ушбу мақолада махсус иқтисодий зоналарни ташкил этишнинг асосий мақсад ва вазифалари бўйича маҳаллий ва хориж инвестицияларини жалб этиш орқали ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётжараёнлари бўйича илмий асосланган тақлиф ватавсиялар келтирилган. Шунингдек, минтақаларда махсус иқтисодий зонани ташкил этиш мақсадлари ва асосий хусусиятларини асослаб бериш ва амалиётга қўллашнинг услубий таъминотини яхшилашга қаратилган масалалар ёритилган.
- **Калит сўзлар:** махсус иқтисодий зона, эркин иқтисодий зона, ҳудудлар, ресурслар, ЯИМ, самарадорлик, лойиҳалар, инвестиция, тадбиркорлик, ижтимоий-иқтисодий тараққиёт.
- **Аннотация:** В данной статье представлены научно обоснованные предложения и рекомендации по процессам социально-экономического развития регионов путем привлечения местных и иностранных инвестиций по основным целям и задачам создания особых экономических зон. Также освещены вопросы, направленные на совершенствование методического обеспечения реализации и обоснование целей а также основных особенностей создания особой экономической зоны в регионах.
- **Ключевые слова:** особая экономическая зона, свободная экономическая зона, регионы, ресурсы, ВВП, эффективность, проекты, инвестиции, предпринимательство, социально-экономическое развитие.
- **Abstract:** This article presents scientifically based proposals and recommendations on the processes of socio-economic development of regions by attracting local and foreign investments on the main goals and tasks of the establishment of special economic zones. Also, issues aimed at improving the methodical provision of implementation and substantiation of the goals and main features of the establishment of a special economic zone in the regions are highlighted.
- **Key words:** special economic zone, free economic zone, regions, resources, GDP, efficiency, projects, investment, entrepreneurship, socio-economic development.

■ КИРИШ

Махсус иқтисодий ҳудудлар дунёнинг кўплаб давлатларида кенг ёйилган. XX асрнинг охирида дунёда турли хилдаги 4 мингдан ортиқ махсус иқтисодий ҳудудлар мавжуд эди. Ғарб мутахассисларининг фикрича 2004 йилга келиб жаҳон товар айланмасининг 30%и турли махсус иқтисодий ҳудудларда рўй берди. Халқаро корпорациялар ўз фаолиятлари учун имтиёзли шароитларни қидириб, махсус иқтисодий ҳудудларни кўп фойда олиш мумкин бўлган жой сифатида кўришади. Махсус иқтисодий зоналарни (МИЗ)ташкил этиш орқали ҳудуд ривожини учун муҳим бўлган ички ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш, ишлаб чиқаришга замонавий илғор технологиялар ва пухта ўйланган менежмент тизими қўлланилишини йўлга қўйиш, ҳудудларда янги иш ўринларини яратиш, мамлакат экспорт салоҳиятини ошириш, махсус иқтисодий зоналар фаолияти самарадорлигини баҳолаш услубиётини такомиллаштириш, мазкур соҳага таъсир этувчи омилларни аниқлаш ҳамда иссиқбол кўрсаткичларини баҳолаш каби масалалар бу борадаги илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларидан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида иқтисодий салоҳиятдан самарали фойдаланишнинг муҳим йўналишларидан бири сифатида махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш ва ривожлантиришга эътибор қаратилмоқда. Агар мамлакатда 2008-йилда дастлабки Навоий эркин иқтисодий зонаси ташкил этилган бўлса, бугунги кунга келиб 24 та эркин иқтисодий зона ўз фаолиятини олиб бормоқда. Ташкил этилган МИЗларнинг фаолият самарадорлигини ошириш, эркин иқтисодий зоналар ҳудудларида лойиҳаларни жойлаштириш учун лойиҳаларни танлашнинг аниқ мезонларини ишлаб чиқиш, инвестиция лойиҳаларини кўриб чиқишда ташкил этиладиган иш ўринлари сони, салоҳиятли хорижий шерикнинг аниқлигини таъминлаш, маҳсулотга бўлган ички ва ташқи талаб, экспорт ҳажми каби омилларни тадқиқ этиш, инвестиция лойиҳаларини маъқуллаш механизмидаги бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, эркин иқтисодий зоналар фаолияти учун зарур муҳандислик-коммуникация инфратузлимасини ўз вақтида барпо этиш, таклиф этилётган инвестиция лойиҳаларининг маҳаллий ва хорижий кредит ресурслари билан таъминлаш, уларга бириктирилган тижорат банкларининг фаолиятини жонлантириш, эркин иқтисодий зоналарида фаолият олиб бораётган корхоналарнинг ишлаб чиқариш

қувватларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажми, яратилган иш жойлари сонининг тасдиқланган бизнес-режа параметрларига тўғри келишини таъминлаш вазифалари белгилаб берилган. Ушбу вазифаларнинг самарали амалга оширилиши махсус иқтисодий зоналарнинг жорий ҳолатини таҳлил этиш, истиқболдаги мумкин бўлган ҳолатларини прогноз қилиш ва баҳолаш орқали самарадорлик даражасини ошириш йўллари ишлаб чиқишга йўналтирилган илмий тадқиқот ишларининг долзарблигини намоён этади.

■ МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Махсус иқтисодий зоналар бўйича олимларнинг изланишлари натижасига кўра, муваффақиятли махсус иқтисодий зоналарнинг даромади мамлакат ЯИМда 5-ўринга, шунингдек, мамлакат ялпи экспорт ҳажмининг қарийб 40-60% қисми, барча хорижий инвестицияларнинг 30% дан 80% гача қисми айнан махсус иқтисодий зоналар орқали кириб келади. Махсус иқтисодий зоналарнинг ривожланишини тадқиқ этиш, самарадорлигини баҳолаш масалалари, МИЗларни ташкил этилишида ўрганилиб чиқилиши лозим бўлган жиҳатлар П.Радослав[2], С.Вен[3], У.С.Тиэфенбрун[4] илмий изланишларида эркин иқтисодий зоналарнинг ўзаро бир-биридан фарқланиши томонидан илмий тадқиқ этилган.

Шунингдек, МДҲ давлатлари олимлари тадқиқотларида жумладан, Э.С.Капустина[5], Кабанова Е.Е.[6], Игнатов В.Г., Бутов В.И.[7], Александрова Е.[8], Бюрго Ж.[9], Афонин А.Р.[10], Р.И.Зименков[11] илмий изланишларида самарали ва самарасиз фаолият юритаётган МИЗларни аниқлаш масалалари кўрсатиб ўтилган.

МИЗларнинг самарали фаолият юритиши, уларнинг фаолияти таҳлили, ишлаб чиқариш ҳажмининг прогноз даражалари, эркин иқтисодий зоналар яратилиш мақсадлари, турлари, ҳуқуқий асослари ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан А.В.Вахабов[12], Ҳамдамов М., Худойназаров Н.[13], Хўжаев Б.А.[14]каби иқтисодчи олимлар эркин иқтисодий зоналар самарадорлигини мутлақ ва нисбий миқдор кўрсаткичлар бўйича баҳолаш тизими тадқиқотларида ўз аксини топган.

Тадқиқот методологияси. Минтақада махсус иқтисодий зонани ташкил этиш мақсадлари ва асосий хусусиятларини асослаб беришда ва амалиётга қўллашнинг услубий таъминотини яхшилашга қаратилган масалалар, мантиқий фикрлаш, қиёсиё таҳлил, суровнома ва иқтисодий таҳлил ва тизимли

таҳлил билан изоҳланади.

■ ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

“Махсус иқтисодий зона” атамасининг қўлланилиши албатта, маъно жиҳатидан “Эркин иқтисодий зона”дан кенгроқ ҳисобланиб, ўз ичига нафақат бизга маълум бўлган “зона”ни балки, юқори технологик зоналар, илмий зоналар, Махсус иқтисодий зоналар, туристик-рекреацион зоналар, яшил зона ва хавфсиз зоналарни ўз ичига олади.

Бизнинг фикримизча махсус иқтисодий зоналар давлатни иқтисодий барқарорлиги, ижтимоий фаровонлигини таъминлаш доирасида: иқтисодий, инновацион, ресурс, ташкилий ва ижтимоий функцияларни амалга оширади. Махсус иқтисодий зона функциялари доимийлик тавсифига эга бўлган ҳолда, истеъмолчилар учун товар ва хизматлар ишлаб чиқариш, янги ғоя, янги восита, омил ва технологияларни шакллантириш, ресурс ва ишлаб чиқариш омилларидан оқилона ва самарали бирлаштириш, тактик ва стратегик мақсадларни амалга оширади. Махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш эса жамиятда тадбиркорларни кўпайиши, иш жойларни ташкил этилиши, ишчилар турмуш даражаси ва ижтимоий ҳолатини яхшиланишига хизмат қилади. Махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш, мамлакатда амал қилаётган ижтимоий-иқтисодий тизим остида бўлади.

Биз шуни айтишимиз мумкинки махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш – тадбиркорликка лаёқатли инсонларни қўллаб-қувватлаш, янги иш жойларини ташкил этиш, ишчилар даромадларини кўпайтириш, малакасини ошириш, маданий ҳордиқ олиши ва соғликларини яхшилаши ҳамда оилавий турмуш фаровонлигини таъминлашга амалий ёрдам кўрсатиш, шунингдек, ҳудудий ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришни ифодалайди.

Махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш:

- тадбиркорликка бўлган иштиёқни шакллантириш ва тадбиркорликни кўпайтириш;
- янги иш жойларини ташкил этиш;
- мақбул даромадларни шакллантириш;
- қулай меҳнат шароитларини ташкил қилиш;
- аҳоли учун ижтимоий инфратузилмани яратиш.

Давлатларда амал қилаётган ижтимоий-иқтисодий моделлар асосида махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш шаклланади.

“Махсус иқтисодий зоналар – чекланган ҳудудлар, шаҳарлар, денгиз ва авиацион портлар бўлиб, уларда ташқи савдо, умумиқтисодий, ижтимоий,

илмий-техник ва илмий-технологик масалалари ечимига қўмаклашадиган, миллий ва хорижий тадбиркорлар учун махсус имтиёзли иқтисодий шароитлар амал қилади.

Биз юқорида махсус иқтисодий зоналарни ташкил этишнинг хусусиятлари ва турли ижтимоий моделлар шароитида уларни амал қилишлари хусусидаги фикр-мулоҳазалар асосида, махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш қуйидаги тамойилларга асосланган ҳолда амал қилишлари мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

□ инсон ёши меҳнатининг унумдорлигидан қатъий назар бир ҳилда қадрланиши керак, яъни ижтимоий ёрдам барчага тамойили;

□ ижтимоий ёрдам доимийлик тамойилига эга бўлиши;

□ ижтимоий ёрдам барча шароитларга мослашувчан бўлиши, ишчилар ижтимоий шароитларини тенглаштиришга йўналтирилиши.

Биз ўйлаймизки махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш бугунги куннинг ҳаётий ғоясига айланиши керак. Чунки махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш ўзбек тадбиркори томонидан ўзини англаш, имиджни шакллантириш, инновация ва мақсад сари интилишни ифодалайди. Худди шу йўналишдаги тадбиркорлар “Янги Ўзбекистон”да ривожланишнинг янгича моделларини илгари сура оладилар.

Жаҳон амалиётида махсус иқтисодий зоналарни ташкил этишнинг иккита йўли мавжуд.

Биринчиси – “ҳудудий ёндашув”, яъни махсус иқтисодий зоналар муайян имтиёзли тартиб жорий қилинган аниқ ҳудуд сифатида қаралади.

Иккинчи ёндашув – “тизимли”: махсус иқтисодий зоналар муайян шартларга амал қилган ҳолда муайян имтиёзлар тақдим этилган аниқ мажмуавий корхона сифатида қаралади.

Махсус иқтисодий ҳудудлар фаолиятини жаҳон фанида чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш XX асрнинг 70 йилларида бошланди. Ҳозирги замон илмий адабиётида, мамурий ҳужжатларда, амалиётда, Махсус иқтисодий ҳудудларни билдирувчи хилма-хил атамалар қўллашади: “Махсус иқтисодий ҳудуд”, “Технологик ҳудуд”, “Махсус божхона ҳудуди”, “Махсус иқтисодий ҳудуд”, “Махсус тадбиркорлик ҳудуди”, “Махсус экспорт ҳудуди”, “Махсус савдо ҳудуди”, “Божсиз ҳудуд”, “Қўшма тадбиркорлик ҳудуди”.

Халқаро ташкилотлар ҳисоботларида ва илмий нашриётларда турли ҳилдаги ҳудудларнинг моҳиятини ёритишда “Махсус иқтисодий ҳудуд” терминидан фойдаланадилар. Бироқ, бу термин унинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. У ерда қўлланиладиган иқтисодий қоидалар, махсус маъмурий қонунлар, шу ҳудудда фаолият юритадиган тадбиркорларни аниқ

белгиланган ҳуқуқий ва ҳў жалик режимларидан бутунлай озод қилмайди, балки уларни енгиллаштиради, маълум имтиёзлар беради. Шунинг учун ҳам ЭИХни “Махсус” эмас, махсус иқтисодий ҳудуд деб аташ ўринли. МИЗ Ўзбекистон иқтисодиёти учун янги ҳодиса бўлганлиги сабабли, иқтисодий ривожланишни жадаллаштиришнинг ушбу истиқболли йўналиши бўйича жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланган ҳолда уларни тезкор равишда шакллантириш, МИЗ фаолияти учун зарур меъёрий-ҳуқуқий базани яратиш ҳамда тегишли мутахассисларни тайёрлашни ташкил этиш зарур.

МИХлар нафақат горизонтал (яъни ҳудудий), балки вертикал (яъни тармоқли) фаолият кўрсатади. Биринчи

ҳолда МИХ чекланган майдонга эга бўлади, аммо шуни ҳам қайд этиш лозимки, баъзан бутун мамлакат МИХга айланиши мумкин. Шундай, хорижий инвесторлар, қўшма корхоналар, ўрта ва кичик бизнес учун имтиёзлар яратаётганда, ҳукумат баъзан мамлакатда “микроМИХлар” ташкил қилаётганини англамайди. Бу МИХлар тор ихтисосликдаги масалаларни ҳал этадилар, бироқ макроиқтисодий вазиятга жиддий таъсир кўрсатмайдилар. Иккинчи ҳолда, муайян тармоқнинг баъзи корхоналари ҳамда шу тармоқнинг ўзи (масалан, қишлоқ хўжалиги, олтин қазиб олиш, машинасозлик) ҳам фақатгина уларнинг фаолиятига тегишли бўладиган имтиёзларга эга бўлади: Ўзбекистон учун дейлик, бу туризм бўлиши мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Махсус иқтисодий зоналар ва эркин зоналарнинг турлари¹

МАХСУС ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАР	ЭРКИН ЗОНАЛАР
Юқори технологик парклар	Экспортга йўналтирилган зоналар
Илмий парклар	Махсус савдо зоналари
Илмий-технологик зоналар	Ягона корхона жойлашган Махсус зона
Махсус иқтисодий зоналар	Экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш Савдо билан алоқадор Ташқи Махсус тадбиркорлик ҳудудлари
Хизматлар парки	Ташиш ва Кўп мақсадли Ички, ташқи, экспорт зоналар
Яшил зоналар	Кичик шаҳарларни ривожлантириш Кўп мақсадли ички қўллаб-қувватлаш ҳудуди
Хавфсиз зоналар	Махсус савдо ташқи, ички, реекспортга қўмаклашиш ҳудудлари

Туризмни ривожлантириш зоналари ва ҳ.к. Махсус портлар Комплекс ривожланиш зоналари

1-жадвал маълумотларига мувофиқ, Махсус савдо ҳудудлари ҳам, Махсус экспорт ҳудудлари ва Махсус портлар ҳам асосан ривожланган мамлакатлар тажрибасига хос бўлиб, экспорт, реекспорт ва импортнинг ривожланишида муҳим ўрин эгаллайди. Махсус ҳудудлари эса АҚШ ва Буюк Британия тажрибасига хос бўлиб, аҳолининг яшаш даражаси ва сифати мамлакатнинг бошқа ҳудудларига нисбатан паст бўлган ҳудудларда қўлланилиб, турли имтиёз ва преференциялар орқали ҳудудда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга ва бу орқали аҳолининг яшаш даражасини оширишга, кичик шаҳарларда ҳам аҳолининг яшаб қолишига имконият яратади. Ўзбекистон Республикасининг “Махсус

иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ^[1], махсус иқтисодий мзоналар Махсус иқтисодий зоналар, махсус илмий-технологик зоналар, туристик-рекреацион зоналар, Махсус савдо зоналари, махсус саноат зоналари каби турларга ажратилади.

Махсус иқтисодий зона — янги ишлаб чиқариш қувватларини барпо этиш, юқори технологик ишлаб чиқаришни ривожлантириш, замонавий рақобатбардош, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган тайёр саноат маҳсулотини ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга фаол жалб этиш, шунингдек ишлаб чиқариш, муҳандислик коммуникация, йўл-транспорт, ижтимоий инфратузилмани ва логистика хизматларини

1 Муаллиф ишланмаси

ривожлантиришни таъминлаш мақсадларида ташкил этиладиган ҳудуд. Махсус илмий-технологик зона — инновация инфратузилмасини ривожлантириш мақсадларида илмий ташкилотлар ва илмий фаолият соҳасидаги бошқа ташкилотлар (технологик парклар, технологияларни тарқатиш (технологиялар трансфери) марказлари, инновацион кластерлар, венчур фондлари, бизнес-инкубаторлар ва бошқалар) тўпланган ҳудуд. Туристик-рекреацион зона — унда замонавий туристик инфратузилмаобъектларини (меҳмонхонакомплекслари, маданий-соғломлаштириш, савдо-кўнгилочар ва бошқа туристик аҳамиятдаги объектларни), махсус фаолият кўрсатувчи ва мавсумий рекреацион дам олиш зоналарини туристларга хизмат кўрсатиш мақсадида зарур шартшароитларни таъминлаган ҳолда барпо этишга доир инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун ташкил этиладиган ҳудуд. Махсус савдо зоналари консигнация омборларини, махсус божхона ва солиқ режимлари бўлган ҳудудларни, шунингдек товарларга ишлов бериш, уларни ўрабжойлаш, саралаш, сақлаш учун майдончаларни ўз ичига олади.

Махсус иқтисодий зоналарнинг техник-иқтисодий асослари ташкил этилишда қуйидаги 8 та бўлимларни ўз ичига олиши лозим:

- МИЗни ташкил этиш мақсадлари;
- МИЗни ташкил этиш шартлари;
- МИЗ учун ер ажратиш асослари ва ажратилган ҳудуднинг хусусиятлари;
- МИЗни ривожлантириш истиқболлари ва дастурлари;
- МИЗни яратиш учун зарур бўлган ресурслар;
- МИЗ ишлаш механизми;
- МИЗни ташкил этиш ва фаолияти бўйича ташкилий тадбирлар;
- МИЗни ташкил этиш самарадорлигини баҳолаш.

Биринчи бўлим қуйидагиларни ўз ичига олиши керак: маълум бир МИЗни ташкил этиш заруриятининг асоси; ривожланишининг асосий йўналишлари; МИЗни ташкил этишнинг асосий мақсадидан келиб чиқиб, аниқ чоратадбирларни белгилаб олиш (иқтисодий салоҳиятни ошириш, тажриба ошириш, янги иш ўринлари яратиш, маҳаллий кадрлар малакасини ошириш ва бошқа масалалар билан боғлиқ вазифалар).

Иккинчи бўлим юқоридаги вазифаларни амалга ошириш учун МИЗ ташкил этилиши кўзда тутилган ҳудуддаги зарур шарт-шароитлар мавжудлиги тўғрисидаги батафсил маълумотларни ўз ичига олиши керак. Шундан келиб чиқиб, иккинчи бўлимда минтақанинг нафақат иқтисодий аҳволи, балки яқин келажакда унинг ўзгариш тенденцияларини акс эттирувчи

иқтисодий хусусиятлари бўлиши керак. Минтақада махсус иқтисодий зонани яратиш учун ижобий шартлар сифатида қаралиши мумкин бўлган иқтисодий хусусиятларга энг катта эътибор берилиши керак. Ушбу хусусиятларга қуйидагилар киради: ҳудуднинг етарлича экспорт салоҳияти мавжудлиги; табиий ресурсларнинг мавжудлиги ва ривожланиш даражаси; ташқи иқтисодий фаолият учун қулай географик жойлашув; транспорт тармоғининг ривожланиш даражаси; халқаро даражадаги иш тажрибаси; малакали кадрлар билан таъминланганлиги.

Рўйхатда келтирилган хусусиятлардан ташқари, ушбу бўлимда махсус иқтисодий (ёки божхона) режимни жорий қилиш орқали бартараф этиш мумкин бўлган ҳудуд иқтисодиёти ривожланишидаги салбий тенденциялар ҳам акс эттирилиши керак.

Учинчи бўлимда қуйидагилар бўлиши керак: МИЗ учун ажратилган ҳудуд ҳажми ва чегаралари тўғрисида маълумот (ҳудуд режасини илова қилган ҳолда) ҳамда ушбу ҳудудни танлашга бўлган асос ва хусусиятлар.

Тўртинчи бўлим иқтисодий ҳудудда фаолият юритадиган корхоналар ва уларнинг ривожланиш истиқболлари, шунингдек умумий МИЗ ривожланиши истиқболлари тўғрисидаги маълумотларни қамраб олиши керак. Бунда МИЗ фаолиятига махсус иқтисодий шароитларни жорий қилиш орқали (масалан имтиёзли божхона ва солиқ режимлари, солиқ ва бошқа турдаги кредит имтиёзларини тақдим этиш орқали) корхоналар фаолиятида юзага келадиган ижтимоий-иқтисодий афзалликлардан келиб чиқиб, ушбу истиқболлар баҳоланиши ва прогнозлаштирилиши керак.

Бешинчи бўлимда МИЗ ривожланиш дастурини ишлаб чиқиш жараёнида аниқланган молиявий ресурслар билан таъминлаш имкониятлари кўрсатилиши керак. Бунда молиявий маблағларга бўлган эҳтиёжни қондириши мумкин бўлган барча потенциал манбалар ҳисобга олиниши керак. Жумладан: солиқ кредити маблағлари, хорижий инвестициялар, маҳаллий юридик шахсларнинг инвестиция маблағлари, давлат томонидан ажратилган маблағлар, ҳудудга янги корхоналарни жалб қилиш орқали келиб тушган маблағлар, махсус божхона ва бошқа турдаги субзоналарни ташкил қилиш натижасида олинadиган маблағлар, қимматли қоғозлар чиқарилиши ҳисобига аҳолидан жалб қилинган маблағлар ва бошқа турдаги ресурслар бунга мисол бўлиши мумкин.

Олтинчи бўлимда инвесторлар учун жозибадорлик касб этадиган МИЗ фаолиятининг иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа шарт-шароитлари аниқланиши ҳамда ёритилиши керак. Бу жараёнда, энг муҳими имтиёзли солиқ ва божхона режимлари жорий этилиши инobatга

олиниши керак.

Еттинчи бўлимда МИЗ ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш учун зарур бўлган тадбирлар мажмуини аниқлаб, кўрсатиб ўтиш керак.

Саккизинчи бўлимда МИЗни ташкил этиш ва ривожлантиришга ажратилган харажатлар (ресурслар) ҳамда унинг фаолияти натижалари ўрнатиладиган нисбат асосида аниқланадиган МИЗни ташкил этиш самарадорлигининг умумий баҳоси белгиланиши, кўрсатилиши керак. Мамлакатлар МИЗни ташкил қилишда ўз олдига қўйган мақсадлари ҳам турлича. Баъзи мамлакатлар ҳудудлари орқали муайян минтақаларидаги ишсизлик паст даражадаги иқтисодий – ижтимоий ривожланиш, ишлаб чиқариш ва истеъмолчилар манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга уринишади. Бошқаларида интегратив иқтисодий механизм, самарали жамғариш, хўжалик юритиш ва бошқаришнинг илғор хорижий тажрибаларини тарқатиш, маҳаллий ишлаб чиқариш рақобатбардошлигини ошириш воситаси сифатида жамият манфаатлари учун МИЗлардан фойдаланилади.

Иқтисодий мақсадлар:

□ махсус имтиёзли иқтисодий механизмлар, барқарор қонунчилик асослари ва турли ташкилий жараёнларни соддалаштириш орқали хорижий ва миллий капитални

жалб қилиш;

□ тайёр маҳсулотлар экспортини кенгайтириш, оқилона импорт ва импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқариш механизмини ташкил қилиш учун халқаро географик меҳнат тақсимооти ва халқаро капитал айланиши афзалликларида фойдаланиш;

□ мамлакат ва минтақа бюджетига келиб тушадиган валюта тушумларининг ўсиши;

□ турли ТИФ шакллари; барча ташкилотлар ва МИЗлар корхоналарига йўл очиш орқали ташқи савдо монополияларини йўқ қилиш.

Хулоса. Биринчидан, мамлакатда МИЗни ташкил этишнинг асосий мақсади, мамлакатни халқаро меҳнат тақсимооти ривожланиш жараёнига чуқурроқ жалб қилиш. Иккинчидан, МИЗни ташкил қилишнинг яна бир мақсади, мамлакат ички бозорини импорт товар ўрнини боса олувчи сифатли маҳсулот билан тўйинтириш. Учинчидан, махсус иқтисодий ҳудуд ташкилотчилари халқаро савдо бозорида фақатгина ишлаб чиқариш линияси бўйича иштирок этишга эътибор берибгина қолмайди, ундан ташқари, туризм соҳасига, маданият соҳасига, санатория-курорт соҳасига ҳам эътибор қаратади. Тўртинчидан, МИЗнинг мақсади мамлакатда маҳаллий ҳамда чет эл илмий техникасининг ишлаб чиқаришда тезроқ ва кенг кўламли ривожланиши

таъминлаш, келажакда улардан самарали фойдаланиш ва уларнинг натижаларини мамлакат миллий иқтисодиёти ривожига акс эттириш. Бешинчидан, ривожланаётган мамлакатларда ташкил қилинадиган МИЗнинг мақсади мамлакатдаги ишчи кучини, инженерларни, хўжалик ишдагиларни ва бошқарув фаолиятини олиб боровчи кадрлар тайёргарликларини ва малакасини ошириш. Олтинчидан, МИЗнинг муҳим мақсадларидан бири – бу маълум бир ҳудуддаги иқтисодиётнинг ривожланишига ёки аниқ бир тармоқнинг ривожланишига туртки бўлиш. Еттинчидан, баъзи-бир мамлакатларда ЭИЗга маълум бир минтақани замонавийлаштириш, ривожлантириш усули каби қаралади. ЭИЗ мамлакатда ҳуқуқ сураётган иқтисодиётнинг қайсидир туридан замонавий бозор иқтисодиётига ўтишга ёрдам беради.

Юқоридаги фикрлардан хулоса қиладиган бўлсак махсус иқтисодий зоналарни ташкил этиш мақсади ва вазифалари аввало белгилаш ҳудудларни жадал ривожлантириш ҳамда иқтисодий-ижтимоий муаммоларни ҳал этиш муҳим аҳамият касб этади.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Олим Эргашев-ҚарДТУ мустақил изланувчиси / Эргашев Олим-ҚарГТУ- независимый исследователь / Ergashev Olim-KarSTU independent researcher

► eolimbek@mail.ru

■ 0009-0002-3335-8167

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-604-сон 17.02.2020. <https://lex.uz/docs/4737511>
2. Radoslaw P “Special Economic Zones effectiveness assessment based on the adjusted enclave model. The Case of Poland”, Dissertatsiya, 2016.
3. S.Ven “Special Economic Zones as a Tool for Accelerating Economic Growth”. Dissertatsiya. Kombodja Taraqqiyot Instituti, PhD, 2018.
4. U.S. Tiefenbrun “Foreign Trade Zones of the United States, Free Trade Zones of the World, and their Impact on the Economy”, Dissertatsiya, 2016
5. E.S.Kapustina “Отценка эффективности функционирования особых экономических зон в России”, 2012.
6. Кабанова Е.Е. Проблемы развития социальной инфраструктуры средних городов в современной России (на примере города Гус - Хрустальный). Материалы Ивановских чтений. 2015. № 5. С. 29-34.
7. Игнатов В. Г., Бутов В.И. – “Свободные экономические зоны” – Москва, 1997 г. с.22-30;

8. Александрова Е. «Специальные экономические зоны в мировом хозяйстве / Внешнеэкономическая деятельность» №10, 1997 г.
9. Бюрго Ж. “Свободные зоны как средство экономического развития”, Регион: экономика и социология. 1995. - № 1.
10. Афонин А.Р. Особенности и перспективы индивидуального предпринимательства в сфере создания центров образовательных услуг. Санкт-Петербургский имени В. Б. Бобкова филиал. Российской таможенной академии, 2018. – 160 с. : ил. – Библиогр.: с. 149-159 (101 назв.)
11. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны. Ўқув қўлланма.- М.: Юнити, 2005. – 7-бет
12. Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. – Т.: Молия, 2010.
13. Хамдамов М., Худойназарова Н. “Хитой Халқ Республикасида махсус иқтисодий зоналарни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари”. Мақола. – “ Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журналі, №4, 2015
14. Хўжаев Б.А. Мамлакат рақобатбардошлигини баҳолашнинг методик усуллари, “Халқаро муносабатлар” журанали Н-3, ЖИДУ 2005, 37-бет

Inflyatsiya darajasining iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri: O'zbekiston va Janubiy Koreya tajribasi asosida tahlil

Gafurova Lola Ruiddinovna

Влияние уровня инфляции на экономическую безопасность: анализ на основе опыта Узбекистана и Южной Кореи

Гафурова Лола Руиддиновна

The impact of inflation on economic security: an analysis based on the experience of Uzbekistan and South Korea

Lola Ruiddinovna Gafurova

Received: November 14, 2025 Revised: November 17, 2025

■ Accepted: November 20, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada O'zbekiston va Janubiy Koreya misolida inflyatsiya darajasining iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida statistik ma'lumotlar va so'nggi yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida inflyatsiyaning milliy iqtisodiyot, aholining real daromadlari, investitsion muhit, byudjet siyosati va makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri o'rganildi. Maqolada shuningdek, inflyatsiya darajasini pasaytirish va nazorat qilishning samarali strategiyalari, siyosiy choralar va institutsional mexanizmlar tahlil qilindi. O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilib, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash, aholi farovonligini oshirish va investitsion ishonchni kuchaytirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar keltirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inflyatsiya darajasi va iqtisodiy xavfsizlik o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud bo'lib, milliy siyosat va iqtisodiy boshqaruv ushbu jarayonni samarali boshqarishning muhim omili hisoblanadi.
- **Kalit so'zlar:** inflyatsiya, iqtisodiy xavfsizlik, pul-kredit siyosati, narx barqarorligi, milliy iqtisodiyot, investitsiya muhit, byudjet siyosati, ishlab chiqarish, iqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish, valyuta kursi, inflyatsion risklar
- **Аннотация:** В данной статье представлен подробный анализ влияния инфляции на экономическую безопасность на примере Узбекистана и Южной Кореи. Исследование рассматривает, как инфляция влияет на национальную экономику, реальные доходы населения, инвестиционный климат, бюджетную политику и макроэкономическую стабильность на основе статистических данных и последних экономических показателей. В статье также проведен анализ эффективных стратегий, политических мер и институциональных механизмов контроля и снижения инфляции. Для Узбекистана представлены практические рекомендации, направленные на укрепление экономической безопасности, повышение благосостояния граждан и

укрепление доверия инвесторов. Результаты исследования показывают прямую взаимосвязь между уровнем инфляции и экономической безопасностью, подчеркивая важность национальной политики и экономического управления для эффективного регулирования данного процесса.

- **Ключевые слова:** инфляция, экономическая безопасность, денежно-кредитная политика, стабильность цен, национальная экономика, инвестиционная среда, бюджетная политика, производство, экономическая стабильность, экономический рост, валютный курс, инфляционные риски
- **Abstract:** This article provides a detailed analysis of the impact of inflation on economic security, using Uzbekistan and South Korea as case studies. The study examines how inflation affects the national economy, real incomes of the population, investment environment, fiscal policy, and macroeconomic stability based on statistical data and recent economic indicators. The article also analyzes effective strategies, policy measures, and institutional mechanisms for controlling and reducing inflation. Practical recommendations for Uzbekistan are presented, aimed at strengthening economic security, improving the welfare of citizens, and enhancing investor confidence. The results of the study demonstrate a direct correlation between the level of inflation and economic security, highlighting the importance of national policy and economic management in effectively managing this process.
- **Keywords:** inflation, economic security, monetary policy, price stability, national economy, investment environment, fiscal policy, production, economic stability, economic growth, exchange rate, inflation risks

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlik masalasi har bir mamlakatning milliy manfaatlarini himoya qilish va barqaror taraqqiyotni ta'minlashning muhim tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilmoqda. Xalqaro maydonda yuz berayotgan iqtisodiy inqirozlar, narxlarning o'zgaruvchanligi, geosiyosiy xavf omillari va pandemiyalarning oqibatlari shuni ko'rsatadiki, har qanday davlatning iqtisodiy mustaqilligi va aholi farovonligi inflyatsiya jarayonlarini boshqarish samaradorligiga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun inflyatsiya darajasi mamlakat iqtisodiy xavfsizligining eng muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Inflyatsiya – bu narxlar umumiy darajasining o'sishi natijasida pulning xarid qobiliyatining pasayish jarayoni bo'lib, u nafaqat iqtisodiy tizimning ichki muvozanatini, balki moliyaviy barqarorlikni ham izdan chiqarishi mumkin. Inflyatsiya darajasining oshib ketishi aholining real daromadlarini kamaytiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini ko'paytiradi, investitsion muhitni yomonlashtiradi va jamiyatda ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi. Shu sababli inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turish, uni maqbul darajada saqlash har qanday mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillaridan buyon milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, barqaror makroiqtisodiy muhit yaratish, narxlar barqarorligini saqlash va inflyatsiyani pasaytirish borasida qator islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Ayniqsa so'nggi yillarda bozor mexanizmlarini chuqurlashtirish, Markaziy bank mustaqilligini kuchaytirish va pul-kredit siyosatini takomillashtirish orqali inflyatsiya darajasini izchil kamaytirish maqsad qilingan. Shu bilan birga,

global energiya narxlarining o'sishi, import qilinayotgan mahsulotlar hajmi va ijtimoiy tovarlar bozoridagi o'zgarishlar ichki inflyatsiya bosimiga ma'lum ta'sir ko'rsatmoqda.

Janubiy Koreya tajribasi bu borada alohida e'tiborga loyiqdir. Mamlakat o'tgan asrning 70–80-yillarida yuqori inflyatsiya bosimini boshdan kechirgan bo'lsa-da, keyinchalik pul-kredit siyosatini qat'iylashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy modelni joriy etish orqali inflyatsiya darajasini past, barqaror darajada ushlab turishga erishdi. Natijada Koreya iqtisodiyoti so'nggi o'n yilliklarda yuqori raqobatbardoshlikka ega, barqaror va xavfsiz tizim sifatida shakllandi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston uchun Janubiy Koreya tajribasini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda inflyatsiyani jilovlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni xalqaro amaliyot bilan solishtirish, ularning iqtisodiy xavfsizlikka ta'sirini baholash orqali yanada samarali yondashuvlarni ishlab chiqish mumkin.

Ushbu maqolaning maqsadi – inflyatsiya darajasining iqtisodiy xavfsizlikka ta'sirini tahlil qilish, O'zbekiston va Janubiy Koreya tajribasini qiyosiy o'rganish va mavjud muammolarga yechim taklif etishdan iborat.

Vazifalar esa quyidagilardan iborat:

- inflyatsiya va iqtisodiy xavfsizlik tushunchalarining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- inflyatsiyaning iqtisodiy xavfsizlikka ta'sir mexanizmlarini aniqlash;
- O'zbekiston va Janubiy Koreya misolida inflyatsiya jarayonlarini solishtirish;
- milliy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash uchun amaliy takliflar ishlab chiqish.

Inflyatsiya iqtisodiyotdagi eng muhim va murakkab jarayonlardan biridir. Iqtisodiy adabiyotlarda inflyatsiya

tushunchasi “pul massasining tovarlar va xizmatlar massasiga nisbatan haddan ziyod ko‘payishi natijasida narxlarning umumiy darajasining o‘sishi” sifatida ta’riflanadi. Boshqacha aytganda, inflyatsiya — bu pulning xarid qobiliyatining pasayish jarayonidir.

Inflyatsiya iqtisodiy muvozanatni buzadi, ishlab chiqarish va iste’mol o‘rtasidagi nisbatni o‘zgartiradi hamda pul-kredit tizimiga bosim o‘tkazadi. U turli sabablarga ko‘ra vujudga keladi:

- Talon-taroj inflyatsiyasi (demand-pull inflation) — aholining iste’mol talabi ishlab chiqarish imkoniyatlaridan ortib ketganida yuz beradi;
- Xarajat inflyatsiyasi (cost-push inflation) — ishlab chiqarish xarajatlari (xomashyo, energiya, ish haqi) oshganida narxlar ko‘tariladi;
- Pul emissiyasi bilan bog‘liq inflyatsiya — ortiqcha pul muomalaga chiqarilganda, tovarlar taklifi esa sekin o‘sadi.

Shuningdek, inflyatsiyaning ochiq (open) va yashirin (suppressed), mo‘tadil (mild), tezkor (galloping), va giperinflyatsiya turlari farqlanadi. Mo‘tadil inflyatsiya iqtisodiyot uchun zararli emas, aksincha, u ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirishi mumkin. Ammo inflyatsiya darajasi yuqori bo‘lsa, u iqtisodiy xavfsizlikni izdan chiqaradi, narxlar barqarorligini buzadi va aholi farovonligini pasaytiradi.

Iqtisodiy xavfsizlik — bu milliy iqtisodiy tizimning ichki va tashqi tahdidlarga bardosh bera olish, barqaror rivojlanish imkoniyatlarini saqlab qolish qobiliyatidir. Boshqacha qilib aytganda, bu davlatning iqtisodiy mustaqilligi, resurslardan oqilona foydalanish, aholi farovonligini ta’minlash va strategik tarmoqlarni himoya qilish bilan bog‘liq holatdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “iqtisodiy xavfsizlik – bu mamlakat barqaror taraqqiyotining poydevori, mustaqillikning kafolatidir.”

Iqtisodiy xavfsizlikni baholashda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar hisobga olinadi:

1. Makroiqtisodiy barqarorlik – YAIM o‘sish sur‘atlari, inflyatsiya darajasi, budjet taqchilligi.
2. Moliyaviy xavfsizlik – milliy valyuta barqarorligi, tashqi qarz hajmi, valyuta zaxiralari.
3. Ijtimoiy xavfsizlik – aholi real daromadlari, bandlik darajasi, kambag‘allik ko‘rsatkichlari.
4. Resurs xavfsizligi – energiya, oziq-ovqat, suv va xomashyo ta’minoti.
5. Investitsion xavfsizlik – investitsiya muhitining barqarorligi va investorlar ishonchi.

Mazkur ko‘rsatkichlarning har biri o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ayniqsa inflyatsiya darajasi ularning barchasiga ta’sir ko‘rsatadi. Inflyatsiya oshsa, davlat byudjeti xarajatlari ortadi, aholining real daromadlari kamayadi, ishlab chiqarish

tannarxi yuqorilaydi, bu esa iqtisodiy xavfsizlik darajasining pasayishiga olib keladi.

Inflyatsiya va iqtisodiy xavfsizlik o‘rtasida bevosita, chiziqli bo‘lmagan murakkab bog‘liqlik mavjud. Mo‘tadil darajadagi inflyatsiya iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi, ishlab chiqarish va investitsiyalarni jonlantiradi. Ammo inflyatsiya 10–15 foizdan yuqori darajaga chiqsa, u iqtisodiy xavfsizlik uchun jiddiy xavfga aylanadi.

Inflyatsiyaning iqtisodiy xavfsizlikka ta’sirini quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin:

1. Aholining real daromadlari pasayadi. Narxlarning oshishi iste’mol tovarlarining qimmatlashuviga olib keladi, bu esa ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi va kambag‘allik darajasini oshiradi.
2. Investitsion muhit yomonlashadi. Yuqori inflyatsiya sharoitida investorlar uzoq muddatli loyihalarga kirishishni xavfli deb biladi, chunki foyda darajasi noaniq bo‘ladi.
3. Pul-kredit tizimi beqarorlashadi. Inflyatsiya yuqori bo‘lsa, banklar foiz stavkalarini oshiradi, kredit olish qimmatlashadi, bu esa tadbirkorlik faolligini pasaytiradi.
4. Byudjet xarajatlari ortadi. Inflyatsiya natijasida davlat xarajatlari (maosh, pensiya, subsidiyalar) ko‘payadi, bu esa moliyaviy xavfsizlikni izdan chiqaradi.

Inflyatsiyaning boshqarish mexanizmlari asosan monetar siyosat vositalari orqali amalga oshiriladi. Markaziy bank asosiy foiz stavkasi, pul massasi hajmi va kredit siyosatini tartibga solish orqali narxlar barqarorligini saqlashga intiladi. Shu bilan birga, fiskal siyosat (soliq va byudjet xarajatlari) ham inflyatsiyaga ta’sir ko‘rsatadi: ortiqcha davlat xarajatlari inflyatsion bosimni kuchaytiradi, qat’iy fiskal siyosat esa uni kamaytiradi.

Xalqaro tajribada ko‘plab mamlakatlar “maqsadli inflyatsiya” siyosatini qo‘llash orqali iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga erishgan. Masalan, Janubiy Koreyada inflyatsiya darajasi odatda 2% atrofida ushlab turiladi, bu esa barqaror makroiqtisodiy muhitni ta’minlaydi. O‘zbekistonda esa so‘nggi yillarda inflyatsiya darajasi yuqori bo‘lgan bo‘lsa-da, Markaziy bank 2025 yilga kelib uni 5 foiz atrofida barqarorlashtirishni maqsad qilgan. Natijada aytish mumkinki, inflyatsiya darajasini nazorat ostida ushlab turish — bu faqat narxlar siyosati emas, balki milliy iqtisodiy xavfsizlik strategiyasining ajralmas qismidir. Inflyatsiyaning jilovlash orqali davlat ichki bozorni barqarorlashtiradi, aholi daromadlarini himoya qiladi, investitsiyalar oqimini rag‘batlantiradi va iqtisodiy xavfsizlik poydevorini mustahkamlaydi. Inflyatsiya – bu nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy muvozanatga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadigan hodisadir. Narxlar umumiy darajasining o‘sishi aholining turmush darajasiga, iste’mol strukturasi va jamiyatdagi ijtimoiy tenglikka bevosita ta’sir qiladi. Aholining asosiy qismi, ayniqsa, past daromadli qatlamlar, inflyatsiyadan eng

ko'p zarar ko'radigan toifaga kiradi.

Inflyatsiya oshgan sari iste'mol savati tarkibidagi asosiy tovarlar va xizmatlarning narxi tez ko'tariladi, bu esa aholining xarid qobiliyatini pasaytiradi. Natijada real daromadlar kamayadi, jamg'arma imkoniyatlari torayadi va ijtimoiy norozilik kuchayadi. Ayniqsa, oziq-ovqat mahsulotlari narxlarining o'sishi milliy xavfsizlik nuqtai nazaridan xavfli holat bo'lib, u ijtimoiy beqarorlikka sabab bo'lishi mumkin. Inflyatsiyaning ijtimoiy oqibatlari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- Kambag'allik darajasi oshadi. Narxlar oshishi natijasida aholining real daromadi pasayadi va ko'proq fuqarolar ijtimoiy yordamga muhtoj bo'lib qoladi.

- Daromadlar tengsizligi chuqurlashadi. Yuqori daromadli qatlam inflyatsiya sharoitida o'z sarmoyasini aktivlarga (ko'chmas mulk, valyuta, oltin) yo'naltirib foyda oladi, past daromadli qatlam esa iste'mol tovarlari narxining o'sishidan zarar ko'radi.

- Ishsizlik xavfi ortadi. Ishlab chiqarish xarajatlarining o'sishi natijasida ayrim korxonalar faoliyatini qisqartiradi yoki yopadi, bu esa ijtimoiy xavfsizlikka salbiy ta'sir qiladi.

Ijtimoiy beqarorlikning kuchayishi esa iqtisodiy xavfsizlikning pasayishiga olib keladi. Shu sababli, davlat tomonidan inflyatsiyani nazorat qilish bilan bir qatorda aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy yordam tizimini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega.

Aholining real daromadi — bu ularning nominal daromadining narxlar o'sishi darajasiga nisbatan moslashtirilgan shaklidir. Ya'ni, nominal daromadlar oshgan taqdirda ham, agar inflyatsiya undan tezroq o'sayotgan bo'lsa, aholi real farovonligi pasayadi. Masalan, agar yillik ish haqi o'sishi 10% bo'lsa, ammo inflyatsiya 12% darajada saqlansa, real daromad 2% ga kamayadi. Shu sababli, inflyatsiya aholining moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy xavfsizligiga bevosita tahdid soladi. O'zbekiston misolida, so'nggi yillarda ish haqi va pensiyalar miqdori oshirilayotgan bo'lsa-da, ayrim davrlarda narxlar o'sish sur'ati bu o'sishni qoplab ketgan. Xususan, 2022 yilda O'zbekiston Respublikasida rasmiy inflyatsiya darajasi 12,3% ni tashkil etgan, bu esa aholining xarid qobiliyatiga sezilarli bosim o'tkazgan. Shu sababli, aholining real daromadini saqlab qolish uchun nafaqat maoshlarni indeksatsiya qilish, balki inflyatsiya darajasini pasaytirish ham muhim.

Janubiy Koreya tajribasida esa, inflyatsiya darajasi uzoq yillar davomida 2–3% atrofida bo'lganligi sababli, ish haqi o'sishi aholining real daromadlarini sezilarli darajada oshirish imkonini bergan. Koreya hukumati muntazam ravishda narxlar barqarorligini saqlash uchun “maqsadli inflyatsiya” siyosatini yuritadi. Bu tizimga ko'ra, Markaziy bank inflyatsiya uchun aniq maqsad belgilaydi (masalan, 2%), va pul-kredit siyosatini shu maqsadga yo'naltiradi. Natijada aholining daromadlari barqaror o'sib, iqtisodiy xavfsizlik

mustahkamlanadi.

Inflyatsiya iqtisodiyotning investitsion faoliyatiga ham bevosita ta'sir qiladi. Yuqori inflyatsiya sharoitida investorlarda noaniqlik kuchayadi, chunki narxlar va resurs xarajatlarining o'zgaruvchanligi foyda darajasini oldindan baholashni qiyinlashtiradi. Bu holat uzoq muddatli loyihalarga sarmoya kiritish istagini pasaytiradi. Bundan tashqari, inflyatsiya moliyaviy bozorlar barqarorligiga ham tahdid soladi. Yuqori inflyatsiya sharoitida foiz stavkalari oshadi, bu esa kredit olishni qimmatlashtiradi. Tadbirkorlik subyektlari uchun investitsion xarajatlar ortadi, natijada ishlab chiqarish hajmi qisqaradi. Shuningdek, inflyatsiya davlat byudjeti va milliy valyuta barqarorligiga ham ta'sir qiladi. Narxlarning o'sishi natijasida davlat xarajatlari (maosh, pensiya, subsidiya) ortadi, biroq soliq tushumlari real qiymatda kamayadi. Bu moliyaviy nomutanosiblikni keltirib chiqaradi va iqtisodiy xavfsizlik darajasini pasaytiradi. Yuqori inflyatsiya, shuningdek, xorijiy investorlarning ishonchini kamaytiradi. Chunki bunday sharoitda valyuta qadrsizlanish xavfi ortadi. Natijada xorijiy kapital oqimi kamayadi, bu esa investitsion xavfsizlik uchun salbiy holatdir. O'zbekiston Markaziy banki 2019 yildan boshlab “inflyatsion targeting” siyosatini bosqichma-bosqich joriy etmoqda. Bu yondashuvning maqsadi — inflyatsiya darajasini prognoz asosida nazorat qilish va investorlar ishonchini oshirishdir. Shu orqali iqtisodiyotda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash rejalashtirilgan. Janubiy Koreya tajribasida esa 1998 yildan boshlab inflyatsion targeting tizimi muvaffaqiyatli qo'llanilib kelmoqda. Koreya Markaziy banki yillik inflyatsiya maqsadini 2% atrofida belgilaydi va iqtisodiy faoliyatni shu yo'nalishda muvozanatlashtiradi. Natijada mamlakatda investorlar uchun yuqori ishonchli moliyaviy muhit yaratilgan. Inflyatsiya moliyaviy xavfsizlikka yana bir yo'nalishda — valyuta barqarorligi orqali ta'sir ko'rsatadi. Yuqori inflyatsiya sharoitida milliy valyuta qadrsizlanadi, bu esa import qilinadigan mahsulotlar narxining yanada oshishiga olib keladi. Import inflyatsiyasi shakllanadi, bu esa tashqi iqtisodiy xavfsizlikni ham zaiflashtiradi. Shu bois ko'plab mamlakatlar, jumladan O'zbekiston ham, valyuta siyosatini ehtiyotkorlik bilan yuritadi, oltin-valyuta zaxiralarini ko'paytirishga intiladi. Inflyatsiyaning jilovlash orqali iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim vositalaridan biri — bu ishlab chiqarish bazasini mustahkamlash va ichki bozorni to'ldirishdir. Agar importga yuqori darajada qaramlik saqlansa, tashqi narxlarning o'sishi ichki inflyatsiyani tezlashtiradi. Shu bois O'zbekistonda “import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarish” siyosati inflyatsiyani kamaytirish bilan bir qatorda iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda ham muhim o'rin tutadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida narxlar barqarorligini saqlash, pul-kredit siyosatini

liberallashtirish va inflyatsiya darajasini pasaytirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirildi. 2017-yildan boshlab valyuta bozorining erkinlashtirilishi, tarif siyosatining o'zgarishi hamda global narx bosimi inflyatsiyaning ma'lum darajada oshishiga sabab bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda mamlakatdagi yillik inflyatsiya darajasi 11,1% ni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2019-yildagi 15,2% dan pasaygan bo'lsa-da, hali ham iqtisodiy xavfsizlik uchun sezilarli xavf omili sifatida baholangan. 2021-yilda pandemiyadan keyingi tiklanish davrida iqtisodiyotda talabning tez o'sishi, import qilinadigan mahsulotlar narxining ko'tarilishi va energetika bozoridagi o'zgarishlar inflyatsiyani 10,9% darajada ushlab turishga olib keldi. 2022-yilda esa global oziq-ovqat inqirozi va Rossiya–Ukraina mojarosining bilvosita ta'siri sababli inflyatsiya 12,3% ga yetdi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki 2023-yilda qat'iy pul-kredit siyosatini olib borib, foiz stavkalarini oshirish orqali ichki talabni chekladi. Natijada yillik inflyatsiya darajasi 9,8% atrofida shakllandi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, inflyatsiya sur'atlari pasayish tendensiyasini davom ettirib, 9–9,5% atrofida bo'ldi. Markaziy bankning 2025-yil prognozlariga ko'ra, inflyatsiya 7–8% oralig'ida barqarorlashadi. Bu raqamlar mamlakat iqtisodiy xavfsizligining muhim indikatoridir. Yuqori inflyatsiya aholining real daromadlarini kamaytiradi, korxonalar uchun ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi va investitsion muhitni yomonlashtiradi. O'zbekiston iqtisodiy xavfsizligi Konsepsiyasida narx barqarorligi milliy iqtisodiyotning asosiy kafolati sifatida ko'rsatilgan. Shu bois, 2020-yildan boshlab "inflyatsion targetlash" tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Pul-kredit siyosatining qat'iyalashtirilishi, fiskal intizomni mustahkamlash, davlat xarajatlarini optimallashtirish hamda ijtimoiy tovarlar bozorida raqobatni kuchaytirish orqali inflyatsiyani nazorat qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, aholining iste'mol savatchasida oziq-ovqat mahsulotlari ulushi yuqori (taxminan 40–45%) bo'lgani sababli, import narxlari o'zgarishlari ichki inflyatsiyaga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holat mamlakatning iqtisodiy xavfsizlik strategiyasida ichki ishlab chiqarish bazasini mustahkamlash va oziq-ovqat mustaqilligini ta'minlash zaruratini kuchaytiradi.

Janubiy Koreya Respublikasi so'nggi 40 yil ichida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda muhim tajriba to'plagan mamlakatlardan biridir. 1970–1980-yillarda mamlakatda inflyatsiya darajasi 20–25% atrofida bo'lib, iqtisodiy o'sish bilan birga narxlar barqarorligiga erishish muammosi mavjud edi. Biroq 1990-yillardan boshlab Koreya hukumati qat'iy pul-kredit siyosati, fiskal intizom va eksportga yo'naltirilgan iqtisodiy model orqali inflyatsiyani pasaytirishga erishdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Janubiy Koreyada 2020-yilda inflyatsiya darajasi 0,5%, 2021-yilda 2,5%, 2022-yilda esa

global energiya va oziq-ovqat inqirozlari tufayli 5,1% gacha oshgan. 2023-yilda inflyatsiya darajasi 3,6%, 2024-yilda esa 2,5% atrofida bo'ldi (WorldData.info, 2024). Ushbu ko'rsatkichlar mamlakatning pul-kredit siyosati aniq va barqaror ishlayotganini ko'rsatadi. Janubiy Koreyada inflyatsiya darajasini past va barqaror ushlab turish iqtisodiy xavfsizlikning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu maqsadda Markaziy bank inflyatsiya targetlash siyosatini 1998-yildan boshlab joriy qilgan. Hozirda inflyatsiya maqsad darajasi 2% atrofida belgilangan. Bunday siyosat investorlar uchun ishonchli muhit yaratadi, aholi daromadlarining real qiymatini saqlab qoladi hamda iqtisodiy o'sish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi.

Koreya hukumati inflyatsiya xavfini kamaytirish uchun bir nechta asosiy yo'nalishlarda ish olib bormoqda:

1. Monetar siyosat barqarorligi – foiz stavkalari o'zgarishlarini ehtiyotkorlik bilan amalga oshirish, pul massasi o'sishini nazorat qilish.
 2. Fiskal intizom – byudjet defitsitini cheklash, davlat qarzini nazorat ostida ushlab turish.
 3. Import diversifikatsiyasi – energiya va oziq-ovqat importini bir manbadan bog'lanmaslik orqali narx zarbasini kamaytirish.
 4. Texnologik modernizatsiya – ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali narx bosimini pasaytirish.
- Natijada, Koreya iqtisodiyoti yuqori darajada barqaror va xavfsiz tizimga aylandi. 2024-yil holatiga ko'ra, mamlakatning yalpi ichki mahsulot (YAIM) o'sish sur'ati 2,4%, ishsizlik darajasi esa 3% dan past bo'lib, inflyatsiyaning past darajasi bilan uyg'unlikda iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlab turibdi. O'zbekiston va Janubiy Koreya misolida ko'rinadiki, inflyatsiya darajasini boshqarish siyosatining samaradorligi mamlakat iqtisodiy xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda inflyatsiya ikki xonali raqamlarda bo'lib kelgan bo'lsa, Koreyada u doimo 2–3% oralig'ida saqlanmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Inflyatsiya darajasi har qanday mamlakat iqtisodiy xavfsizligining asosiy indikatorlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida ko'rib chiqilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, inflyatsiyaning yuqori darajasi nafaqat makroiqtisodiy barqarorlikni izdan chiqaradi, balki aholining real daromadlarini kamaytiradi, investitsion muhitni yomonlashtiradi va ijtimoiy beqarorlik xavfini kuchaytiradi. Shu bois inflyatsiyani maqbul darajada ushlab turish, uni aniq iqtisodiy strategiyalar bilan boshqarish iqtisodiy xavfsizlikning eng muhim shartidir. O'zbekiston va Janubiy Koreya misolida o'tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki,

inflyatsiya jarayonlarini samarali boshqarish uchun tizimli yondashuv zarur. Janubiy Koreya 1990-yillardan boshlab qat'iy pul-kredit siyosatini joriy etib, inflyatsiya darajasini 2–3% oralig'ida barqarorlashtirishga erishgan. O'zbekistonda esa 2017-yildan boshlab iqtisodiyotning liberallasuvi va bozor mexanizmlarining faol ishlashi natijasida inflyatsiya yuqori bo'lgan davrlar kuzatilgan, ammo so'nggi yillarda uni pasaytirish yo'lida muhim yutuqlar qayd etilmoqda.

O'zbekiston iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash nuqtayi nazaridan inflyatsiyani nazorat qilishning quyidagi yo'nalishlari ustuvor ahamiyat kasb etadi:

1. Pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish. Markaziy bank tomonidan inflyatsion targetlash siyosatini davom ettirish, foiz stavkalarini bozor tamoyillari asosida shakllantirish va milliy valyuta barqarorligini ta'minlash zarur.
2. Mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish. Aholining iste'mol savatchasida katta ulushni egallagan oziq-ovqat va iste'mol tovarlari importiga qaramlikni kamaytirish maqsadida mahalliy ishlab chiqaruvchilarga soliq va kredit imtiyozlarini kengaytirish lozim.
3. Narxlar monitoring tizimini kuchaytirish. Bozor infratuzilmasi rivojlanmagan hududlarda sun'iy narx oshirilishining oldini olish uchun raqamli kuzatuv tizimlarini keng joriy etish muhim.
4. Ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish. Inflyatsiyaning ijtimoiy ta'sirini yumshatish uchun past daromadli qatlamlarga manzilli yordam ko'rsatish, pensiyalar va nafaqalarni inflyatsiya darajasiga mos indeksatsiya qilish zarur.
5. Energetika va transport xarajatlarini optimallashtirish. Energiya resurslarining tejamkor iste'molini rag'batlantirish va logistika tizimini rivojlantirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish inflyatsiya bosimini pasaytiradi.

Janubiy Koreya tajribasidan kelib chiqib aytish mumkinki, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash faqat inflyatsiyani pasaytirish emas, balki barqaror iqtisodiy boshqaruv madaniyatini shakllantirishni ham talab qiladi. O'zbekiston sharoitida bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pul-kredit siyosati, fiskal boshqaruv, ishlab chiqarish diversifikatsiyasi va ijtimoiy siyosat o'rtasida muvozanatni saqlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turish O'zbekistonning milliy iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu maqsadda xalqaro tajribani, xususan, Janubiy Koreya modelini moslashtirish orqali mamlakatimizda narxlar barqarorligini saqlash, aholi farovonligini oshirish va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. G'ofurova Lola QDTU assistenti / Гофурова Лола ассистент КГТУ / Gofurova Lola assistant KSTU

► gafurovalola208@gmail.com

■ 0009-0006-9783-8468

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Inflyatsiya va pul-kredit siyosati bo'yicha yillik hisobot", 2024. cbu.uz
2. WorldData.info. "South Korea Inflation Rates", 2024. worlddata.info
3. Tashkent Times. "Uzbekistan Inflation 2020 Report", 2021. tashkenttimes.uz
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot Vazirligi. "Milliy iqtisodiy xavfsizlik va inflyatsiya", Toshkent, 2022.
5. Janubiy Koreya Markaziy banki. "Monetary Policy Report 2023", Seoul, 2023.
6. Mankiw, N. G. Principles of Economics, 9th Edition, Cengage Learning, 2021.
7. Blanchard, O. Macroeconomics, 7th Edition, Pearson, 2020.

Kichik biznes va xususiy
tadbirkorlik

Малый бизнес
и частное
предпринимательство

Small business and
private entrepreneurship

Qishloq xo'jaligi mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish istiqbollari

Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li

Особенности рынка труда в сельском хозяйстве и перспективы его развития

Амонов Наврузхон Салахиддинович

Specific features and development prospects of the agricultural labor market

Navruzkhon Salokhiddinovich Amonov

Received: November 2, 2025 Revised: November 4, 2025

■ Accepted: November 8, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish istiqbollari ilmiy asosda tahlil qilindi. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qishloq xo'jaligi va bandlikka oid so'nggi farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, shuningdek Mehnat vazirligi va Qishloq xo'jaligi vazirligining rasmiy statistik ma'lumotlari asos qilib olindi. Analiz jarayonida qishloq xo'jaligida bandlikning yuqori darajada mavsumiyliigi, yashirin mehnat shakllarining keng tarqalganligi, migratsiya oqibatida malakali ishchi kuchi yetishmovchiligi kabi muammolar aniqlangan. Maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mehnat bozorini samarali rivojlantirish uchun bir qator omillar zarur: texnologiyalashuv jarayonlarini jadallashtirish, kasb-hunar ta'limini modernizatsiya qilish, yoshlar va ayollarning mehnat bozorida ishtirokini kengaytirish hamda hududiy resurslardan oqilona foydalanish. Shu asosda Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi bandligini barqarorlashtirish, aholi daromadlarini oshirish va mehnat unumdorligini yuksaltirish imkoniyati mavjud.
- **Kalit so'zlar:** Mehnat bozori, qishloq xo'jaligi, bandlik, migratsiya, Qashqadaryo, islohotlar, rivojlanish istiqbollari.
- **Аннотация:** В статье подробно рассматриваются особенности рынка труда в сельском хозяйстве на примере Кашкадарьинской области. Исследование опирается на новейшие указы Президента Республики Узбекистан, постановления Кабинета Министров, а также официальные данные Министерства труда и Министерства сельского хозяйства. В ходе анализа выявлены ключевые проблемы: высокая степень сезонности занятости, распространенность неформальных форм труда, а также нехватка квалифицированных кадров в результате миграционных процессов. Результаты исследования показали, что эффективное развитие сельскохозяйственного рынка труда требует ускорения процессов технологизации, модернизации профессионального образования, расширения участия молодежи и женщин в трудовой деятельности и рационального использования региональных ресурсов. Эти меры позволят стабилизировать занятость в аграрной сфере Кашкадарьи, повысить доходы населения и увеличить производительность труда.
- **Ключевые слова:** Рынок труда, сельское хозяйство, занятость, миграция, Кашкадарья, реформы, перспективы развития.

- **Abstract:** This article provides a detailed analysis of the specific characteristics and development prospects of the agricultural labour market in the Kashkadarya region. The study is based on recent Presidential decrees, Cabinet of Ministers' resolutions, and official data from the Ministry of Labour and the Ministry of Agriculture of Uzbekistan. The analysis identified major challenges such as the high seasonality of agricultural employment, the widespread presence of informal labour, and the shortage of skilled workers caused by migration. The results indicate that in order to ensure sustainable development of the agricultural labour market, several measures are essential: accelerating technological modernisation, reforming vocational education, increasing the participation of youth and women in the labour market, and making efficient use of regional resources. These steps can stabilise agricultural employment in Kashkadarya, raise household incomes, and improve labour productivity.
- **Keywords:** Labour market, agriculture, employment, migration, Kashkadarya, reforms, development prospects.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning tayanch tarmoqlaridan biri hisoblanib, mamlakat yalpi ichki mahsulotida sezilarli ulushni tashkil etadi. Sektor aholi bandligini ta'minlashda ham asosiy rol o'ynaydi. Davlat statistika qo'mitasining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakat aholining qariyb 25 foizi qishloq xo'jaligida mehnat qiladi. Shuningdek, bu soha oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksport salohiyatini kengaytirish va hududiy rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega.

Qashqadaryo viloyati O'zbekiston qishloq xo'jaligi salohiyatida yetakchi hududlardan biri bo'lib, viloyat hududi umumiy ekin maydonlari va chorvachilik resurslari bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga ega. Paxtachilik, g'allachilik, sabzavotchilik va chorvachilik sohasi bu hududda bandlikning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Shu bilan birga, mehnat bozorida qator muammolar mavjud: mavsumiy bandlik tufayli ishchi kuchining barqaror daromadi ta'minlanmaydi; qishloq aholisi orasida yashirin bandlik darajasi yuqori; malakali mutaxassislar yetishmasligi esa mehnat unumdorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

So'nggi yillarda davlat darajasida qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, yer va suv resurslaridan oqilona foydalanish, shuningdek qishloq mehnat bozorini tartibga solish bo'yicha qator muhim hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-oktabrdagi PF-6096-sonli "Qishloq xo'jaligida bozor mexanizmlarini keng joriy etish va tarmoqni rivojlantirishning davlat siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi farmoni, 2021-yil 11-iyundagi PF-6221-sonli "2021-2030-yillarda O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi" qishloq xo'jaligi mehnat bozorini isloh qilishning huquqiy asosini mustahkamlab berdi. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2022-yilda

qabul qilingan qarorlari mehnat bozorida kasb-hunar ta'limini kuchaytirish va bandlik dasturlarini kengaytirishga qaratilgan.

Maqolaning maqsadi – Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining xususiyatlarini o'rganish, mavjud muammolarni ilmiy asosda tahlil qilish va rivojlanish istiqbollarini belgilashdan iborat. Tadqiqot natijalari nafaqat hududiy, balki respublika miqyosida ham bandlik siyosatini takomillashtirishga ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mehnat bozori tushunchasi iqtisodiyot nazariyasida keng o'rganilgan bo'lib, u ishlab chiqarish omillari orasida inson resurslari harakati va ularning qiymat munosabatlarini ifodalaydi. J. Keynes, A. Marshall, F. Xayek kabi klassik va neoklassik iqtisodchilar mehnat bozorining shakllanishida ishchi kuchi taklifi, ish haqi darajasi va bandlikning muhim o'rnini alohida ta'kidlagan. Xususan, Keynes o'zining mashhur "Umumiy nazariya" asarida mehnatga bo'lgan talab ko'proq investitsiya va iste'mol darajasiga bog'liq ekanini ko'rsatgan. Qishloq xo'jaligida mehnat bozori o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlarning eng asosiysi – mavsumiylikdir. Agrar sohada ishchi kuchi ko'pincha yilning muayyan davrlarida yuqori talab qilinadi (masalan, ekish va yig'im-terim davrida), qolgan vaqtlarda esa talab kamayadi. Shu bois, ko'plab olimlar (Masalan, T. Schultz, "Transformatsion qishloq xo'jaligi nazariyasi"da) agrar mehnat bozorini "qisman bandlik bozori" sifatida ta'riflagan.

Markaziy Osiyo olimlari ham qishloq xo'jaligi mehnat bozorining o'ziga xos tomonlarini o'rgangan. Masalan, iqtisodchi olim H. Abdukarimov o'z tadqiqotlarida qishloq hududlarida yashirin bandlik yuqori darajada ekanini, bu esa rasmiy statistikada aks etmagan ko'plab mehnat

munosabatlarini yuzaga chiqarishini ta'kidlagan. Shuningdek, M. Tursunov va D. Karimovlarning ilmiy maqolalarida agrar sohada bandlikni diversifikatsiya qilish, ya'ni aholining bir qismini qayta ishlash sanoatiga, xizmat ko'rsatish sohasiga yo'naltirish zarurligi ko'rsatib o'tiladi.

Xalqaro tajribada, ayniqsa, Xitoy va Hindiston misolida, qishloq xo'jaligi mehnat bozorini tartibga solishda davlat dasturlari muhim o'rin tutadi. Xitoyda "Yangi qishloq rivojlanishi strategiyasi" asosida agrar hududlarda zamonaviy texnologiyalar joriy qilinishi ishchi kuchi samaradorligini oshirgan. Hindistonda esa "MGNREGA" dasturi orqali qishloq aholisi uchun davlat tomonidan kafolatlangan vaqtinchalik ish o'rinlari yaratilgan. Bu tajribalar O'zbekiston uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida mehnat bozorini tartibga solishga oid qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, "Mehnat kodeksi" (yangi tahriri 2023-yil 30-apreldan kuchga kirgan), "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonun, Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari qishloq xo'jaligi mehnat bozorini rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratmoqda. Xususan, Prezidentning 2021-yil 11-iyundagi PF-6221-son Farmoni bilan tasdiqlangan ***"Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi – 2030"*da bandlikni kengaytirish va zamonaviy kasb-hunar ta'limini yo'lga qo'yish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Nazariy manbalardan foydalanish shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mehnat bozorida uchta asosiy yo'nalish muhim ahamiyatga ega:

1. Ishchi kuchining mavsumiy harakati va bandlikning barqarorligini ta'minlash.
2. Mehnat resurslarini qayta tayyorlash va kasbiy malakani oshirish.
3. Qishloq hududlarida iqtisodiy diversifikatsiya va xizmat ko'rsatish sohasini kengaytirish.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar va amaliy tajriba shuni tasdiqlaydiki, agrar mehnat bozorida bandlikni samarali boshqarish uchun davlatning faol ishtiroki, normativ-huquqiy asoslar, zamonaviy ta'lim tizimi va texnologik yangilanish zarurdir.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda Qashqadaryo viloyati misolida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining xususiyatlarini ilmiy tahlil qilishda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilardan iborat:

1. Statistik tahlil – Davlat statistika qo'mitasi (stat. uz), O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Mehnat vazirligi hamda Qishloq xo'jaligi vazirligining 2018–2023-yillarga oid rasmiy ma'lumotlari o'rganildi.

Ushbu ma'lumotlar asosida qishloq xo'jaligida band bo'lgan aholining dinamikasi, hududiy tarkibi va yosh-jins bo'yicha tuzilishi tahlil qilindi.

2. Taqqoslash usuli – Qashqadaryo viloyati mehnat bozori ko'rsatkichlari boshqa viloyatlar (masalan, Samarqand va Buxoro) bilan qiyoslab ko'rildi. Bu orqali hududiy tafvutlarni aniqlash, umumiy muammolar va noyob xususiyatlarni belgilash imkoniyati yaratildi.

3. Dinamik qatorlar tahlili – 2018–2023-yillar oralig'ida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining o'sish va pasayish tendensiyalari o'rganildi. Bu jarayonda bandlikning mavsumiy tebranishlari, migratsiya oqibatida yuzaga keladigan o'zgarishlar va mehnat unumdorligidagi farqlar kuzatildi.

4. Normativ-huquqiy tahlil – qishloq xo'jaligi va mehnat bozoriga oid hujjatlar, jumladan:

- o O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 23-oktabrdagi PF-6096-son Farmoni,
 - o 2021-yil 11-iyundagi PF-6221-son Farmoni ("Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi – 2030"),
 - o yangi tahrirdagi "Mehnat kodeksi" (2023-yil),
 - o "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonun (2020-yil)
- kabi asosiy hujjatlar tahlil qilindi. Bu mehnat bozorining institutsional asoslarini aniqlashga yordam berdi.

5. SWOT-tahlil – Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi mehnat bozorining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari baholandi. Ushbu usul hudud mehnat bozorining istiqbolli rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi.

6. Sotsiologik kuzatuvlar va ikkilamchi ma'lumotlardan foydalanish – mahalliy hokimiyat organlari, ilmiy maqolalar va xalqaro tashkilotlar (FAO, ILO) ma'lumotlaridan foydalanildi. Bu yondashuv mavjud statistik ma'lumotlarni chuqurlashtirish va amaliy jihatlarni hisobga olish imkonini berdi.

Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslangan bo'lib, statistik ma'lumotlar, huquqiy manbalar va ilmiy adabiyotlarni uyg'un holda o'rganish orqali aniq xulosalar chiqarishga imkon yaratadi. Shu orqali maqolada nafaqat qishloq xo'jaligi mehnat bozorining mavjud holati, balki uning istiqbollari ham ilmiy asosda belgilab beriladi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Qashqadaryo viloyati mehnat bozori respublika agrar sektorida muhim o'rin tutadi. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda viloyatda umumiy aholining 47 foizi qishloq xo'jaligi bilan band bo'lgan. Bu ko'rsatkich respublika o'rtacha darajasidan (25 foiz) ancha yuqori. Bu holat hududning agrar yo'nalishga ixtisoslashganidan dalolat beradi.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida band aholining dinamikasi (2018–2023 yy.), ming kishi

YIL	QASHQADARYO VILOYATI	O'ZBEKISTON BO'YICHA JAMI	ULUSHI (%)
2018	496,2	3 750,50	13,2
2019	502,8	3 860,40	13
2020	514,1	3 920,70	13,1
2021	528,3	4 050,20	13
2022	540,7	4 160,80	13
2023	552,5	4 230,10	13,1

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Mehnat vazirligi ma'lumotlari asosida.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2018–2023-yillar davomida Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida band aholining soni yil sayin oshib borgan. Shu bilan birga, viloyatning respublika bo'yicha umumiy ulushi 13 foiz atrofida barqaror bo'lib qolmoqda.

Aholi tarkibi va bandlik xususiyatlari

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligida bandlarning 38 foizi ayollar, 62 foizi erkaklar hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa gender tafovutlari mavjudligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, mehnat bozoriga

kirayotgan yoshlar ulushi (18–30 yosh) 28 foizni tashkil etib, bu yoshlarning qishloq xo'jaligida faol ishtiroki hudud uchun muhim resurs hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyatida mehnat bozorining muhim xususiyatlaridan yana biri – mavsumiylikdir. Masalan, paxta va g'alla yig'im-terimi davrida mehnatga bo'lgan talab 1,5–2 baravar ortadi, biroq qish faslida ishchi kuchiga ehtiyoj keskin kamayadi. Bu esa yashirin ishsizlik va vaqtinchalik migratsiyani kuchaytiradi.

2-jadval.

Qashqadaryo viloyatida mehnat migratsiyasi ko'rsatkichlari (2020–2023 yy.), ming kishi

YIL	TASHQI MIGRATSIYA (CHIQIB KETGANLAR)	ICHKI MIGRATSIYA (BOSHQA VILOYATLARGA)	QAYTIB KELGANLAR
2020	62,4	15,3	28,1
2021	67,8	16,2	31,5
2022	70,1	17,6	35,4
2023	73,5	18,9	38,2

Manba: Mehnat vazirligi, Bandlik agentligi ma'lumotlari asosida.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyatida tashqi mehnat migratsiyasi yil sayin ortib bormoqda. Bu holat bir tomondan hududda ishchi kuchi yetishmasligiga, ikkinchi tomondan esa xorijdan qaytib kelganlar orqali yangi tajribalar kirib kelishiga olib kelmoqda.

Muhim kuzatuvlar

- Qishloq xo'jaligi bandligida mavsumiylik muammosi saqlanib qolmoqda.
- Ayollar bandligi nisbatan yuqori bo'lsa-da, ularning ko'pchiligi past malakali ishlar bilan shug'ullanadi.

- Yoshlar orasida bandlik ulushi yuqori, biroq malakali kadrlar yetishmasligi sezilmoqda.

- Migratsiya oqibatida viloyat mehnat bozorida salbiy demografik o'zgarishlar yuz bermoqda. Qashqadaryo viloyatida mehnat bozorining qishloq xo'jaligiga bog'liqligi yuqori darajada. Viloyat iqtisodiyoti agrar yo'nalishga ixtisoslashgan bo'lib, yalpi hududiy mahsulotning qariyb 35 foizi qishloq xo'jaligi hissasiga to'g'ri keladi.

3-jadval.

Qashqadaryo viloyatida bandlik tarmoqlar bo'yicha (2023 yil), %

TARMOQ	BANDLAR ULUSHI (%)
Paxtachilik va g'allachilik	42
Chorvachilik	28
Sabzavotchilik va bog'dorchilik	18
Boshqa (asalari, baliqchilik, xizmat)	12

Manba: Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, viloyat mehnat bozorining asosiy qismini paxtachilik va g'allachilik tashkil etadi. Shu bilan birga, chorvachilik va bog'dorchilik sohalarida ham bandlik salmog'i ortib bormoqda. Diversifikatsiya jarayonlari asta-sekin kuchaymoqda, biroq hali ham biryoxlama agrar yo'nalish ustunlik qilmoqda.

Hududiy tafovutlar

Qashqadaryo viloyatining mehnat bozori hududlar bo'yicha notekis rivojlangan. Masalan, Qarshi va Koson tumanlarida bandlik ko'proq sanoat va xizmat sohasida shakllanayotgan bo'lsa, Mirishkor, Nishon, Kasbi va Muborak tumanlarida qishloq xo'jaligi asosiy bandlik manbai bo'lib qolmoqda.

4-jadval.

Qashqadaryo viloyati tumanlari bo'yicha qishloq xo'jaligida band aholining ulushi (2023 yil), %

TUMAN	BANDLIK ULUSHI (%)
Qarshi	38
Koson	41
Nishon	52
Mirishkor	55
Muborak	49
Kasbi	54
Shahrisabz	46
Dehqonobod	50

Manba: Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi.

Ko'rinib turibdiki, ayrim tumanlarda (Mirishkor, Kasbi, Nishon) qishloq xo'jaligi mehnat bozorining asosiy qismini tashkil etadi. Bu esa hududiy notekislikni ko'rsatadi: ayrim joylarda xizmat ko'rsatish sohasi kengayib borayotgan bo'lsa, boshqalarida agrar tarmoq ustun bo'lib qolmoqda.

Mehnat unumdorligi va ish haqi

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi sohasida o'rtacha ish haqi 2023-yilda 2,9 mln so'mni tashkil qilgan. Bu respublika o'rtacha ko'rsatkichidan (3,5 mln so'm) ancha past. Past ish haqi malakali ishchi kuchining boshqa hududlarga yoki xorijga migratsiyasini

kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Grafik 2. Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi ishchilari ish haqining dinamikasi (2019–2023 yy.), ming so'm

2019y. – 1850 ming so'm

2020y. – 2 050 ming so'm

2021y. – 2 400 ming so'm

2022y. – 2 650 ming so'm

2023 y. – 2 900 ming so'm

Izoh: so'nggi besh yilda ish haqi o'sib borsa-da, respublika o'rtacha darajasidan pastligicha qolmoqda.

Mehnat unumdorligi

Viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2023-yilda 29,8 trln so'mni tashkil etib, 2018-yilga nisbatan 1,4 baravar oshgan. Shu bilan birga, mehnat unumdorligi (ya'ni ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining bandler soniga nisbati) respublika o'rtacha ko'rsatkichidan 12–15 foiz past bo'lib qolmoqda. Bu texnologiyalashuvning sustligi va malakali kadrlar yetishmasligi bilan bog'liq.

Natijalar tahlilidan asosiy xulosalar

1. Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining asosiy xususiyati – agrar yo'nalishning ustunligi va mavsumiylik.
 2. Hududiy tafovutlar sezilarli bo'lib, ayrim tumanlarda agrar sektor bandlikning 50 foizdan ortig'ini tashkil etmoqda.
 3. O'rtacha ish haqi respublika ko'rsatkichidan past bo'lgani sababli malakali ishchi kuchining tashqi va ichki migratsiyasi yuqori.
 4. Mehnat unumdorligi yetarli darajada o'sayotgan bo'lsa-da, samaradorlik pastligi agrar sohada zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni talab etadi.
 5. Ayollar va yoshlarning bandlikdagi ulushi ortib bormoqda, biroq ularning ko'pchiligi past malakali va mavsumiy ishlar bilan cheklanmoqda.
- Olib borilgan tadqiqotlar natijalaridan ko'rinib turibdiki, Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining rivojlanishida bir qator xususiyatlar va muammolar mavjud. Bir tomondan, hududning agrar potentsiali yuqori, mehnat resurslari salmoqli, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Ikkinchi tomondan esa, mavjud muammolar mehnat bozorining barqaror rivojlanishini sekinlashtirmoqda.

1. Mavsumiylik va yashirin ishsizlik

Qashqadaryo viloyati mehnat bozorida kuzatiladigan eng muhim muammo – mavsumiylik. Paxta va g'alla yig'im-terimi davrida ishchi kuchiga talab keskin ortadi, biroq qish faslida bandlik pasayadi. Bu jarayon natijasida qishloq aholisi vaqtinchalik ishsizlikka duch keladi va migratsiya oqimiga qo'shilishga majbur bo'ladi. Yashirin ishsizlik ayniqsa yoshlar va ayollar orasida yuqori darajada.

2. Past ish haqi va malakali kadrlar yetishmasligi

Natijalar shuni ko'rsatadiki, viloyatda qishloq xo'jaligida ish haqi respublika o'rtacha darajasidan ancha past. Bu esa malakali mutaxassislarning boshqa hududlarga yoki chet elga chiqib ketishiga sabab bo'lmoqda. Malaka yetishmasligi esa mehnat unumdorligining pasayishiga sabab bo'ladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning sustligi ham bu jarayonni yanada murakkablashtirmoqda.

3. Gender va yoshlar bandligi

Ayollar va yoshlarning qishloq xo'jaligida bandlikdagi ulushi yuqori bo'lsa-da, ular asosan past malakali va mavsumiy ishlarda bandligi ko'rinmoqda. Bu esa mehnat resurslarining to'liq potentsialdan foydalanilmayotganini ko'rsatadi.

Ayollarni tadbirkorlik va kooperativlarga kengroq jalb qilish, yoshlarni zamonaviy agrotexnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

4. Hududiy tafovutlar

Viloyat tumanlari o'rtasida mehnat bozorida sezilarli tafovut mavjud. Masalan, Qarshi va Koson tumanlarida xizmat ko'rsatish sohasi tez rivojlanayotgan bo'lsa, Mirishkor, Nishon va Kasbi tumanlarida agrar yo'nalish asosiy bandlik manbai bo'lib qolmoqda. Bu tafovut hududiy iqtisodiy siyosatda differensial yondashuvni talab qiladi.

5. Migratsiya oqibatlari

Qashqadaryodan tashqi mehnat migratsiyasi yuqori bo'lib, yil sayin ortmoqda. Bir tomondan, bu jarayon hududda ishchi kuchi taqchilligini yuzaga keltiradi, ikkinchi tomondan esa, xorijdan qaytib kelgan migrantlar orqali yangi tajriba, bilim va kapital oqimi shakllanadi. Shu sababli migratsiyani manfiy emas, balki ijobiy oqimga aylantirish muhim.

Muhokamadan chiqarilishi mumkin bo'lgan asosiy xulosalar:

1. Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi mehnat bozorida asosiy muammo – mavsumiylik va yashirin ishsizlik.
2. Past ish haqi va malakali kadrlar yetishmasligi soha samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omil hisoblanadi.
3. Ayollar va yoshlar mehnat resurslarining katta qismini tashkil etadi, biroq ularning potentsialidan to'liq foydalanilmayapti.
4. Hududlar bo'yicha mehnat bozorining notekis rivojlanishi iqtisodiy siyosatda differensial yondashuvni talab qiladi.
5. Migratsiya oqimlarini to'g'ri boshqarish orqali xorijdan kapital va tajriba qaytarilishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning strategik tarmog'i hisoblanib, mehnat bozorida bandlikning salmoqli qismini ta'minlaydi. O'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyati mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari va muammolari mavjud. Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mehnat bozorining rivojlanish istiqbollari, eng avvalo, tarmoqning diversifikatsiyasi, ish haqi darajasini oshirish, malakali kadrlar tayyorlash va hududiy tafovutlarni kamaytirishga bog'liq. Shu yo'nalishda amalga oshiriladigan islohotlar nafaqat hududiy, balki respublika miqyosida ham agrar soha samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Amonov Navro'zxon Saloxiddin o'g'li Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti / Амонов Наврузхон Салахидинович докторант Каршинского

государственного технического университета /
Amonov Navrozhkhon Salokhiddin oglu, postgraduate
student of Karshi State Technical University

► navruzamonov085@gmail.com

■ 0009-0001-4490-1463

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). "2020–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi PQ–4851-son qarori. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2021). PF–6221-son Farmon "Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida". Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasining "Mehnat kodeksi" (yangi tahrir). 2023-yil. Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasining "Aholi bandligi to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 15-may. Toshkent.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2019–2023). "O'zbekiston Respublikasida mehnat bozori ko'rsatkichlari" statistik to'plami. Toshkent: stat. uz.
6. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. (2022–2023). "Qishloq xo'jaligi sohasi rivojlanishi va ishlab chiqarish hajmlari" statistik hisobotlari. Toshkent.
7. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2022). "Hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'rsatkichlari" statistik ma'lumotnomasi. Toshkent.
8. Karimov, A. (2021). Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va mehnat bozori rivojlanishining hududiy xususiyatlari. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
9. Ruzmetov, B., & Jo'rayev, M. (2020). "O'zbekiston agrar sohasida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi". Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, №3, 45–52-betlar.
10. FAO (Food and Agriculture Organisation). (2022). Agriculture and Rural Employment in Central Asia: Country report on Uzbekistan. Rome.
11. ILO (International Labour Organisation). (2021). Labour Market Trends in Uzbekistan. Geneva.
12. Xolmatov, Sh. (2019). Qishloq xo'jaligida bandlik va mehnat resurslari boshqaruvi. Qarshi: QDU nashriyoti.

Inson kapitali
iqtisodiyoti

Экономика
человеческого
капитала

Economics of
human capital

Экономическая эффективность индивидуальных программ реабилитации при травмах коленного сустава, проводимых под ультразвуковым контролем

Хамидов Обид Абдурахманович

Дадамянц Наталия Гамлетовна

Умарова Наргиза Нуритдиновна

Усаров Мухриддин Шухратович

Tizza bo'g'imi shikastlanishlarida ultratovush nazorati ostida olib boriladigan individual reabilitatsiya dasturlarining iqtisodiy samaradorligi

Xamidov Obid Abdurahmonovich

Dadamyants Nataliya Gamletovna

Umarova Nargiza Nuritdinovna

Usarov Muxriddin Shuxratovich

Economic efficiency of personalized rehabilitation programs for knee joint injuries conducted under ultrasound monitoring

Khamidov Obid Abdurahmanovich

Dadamyants Natalia Gamletovna

Umarova Nargiza Nuritdinovna

Usarov Mukhriddin Shukhratovich

Received: November 3, 2025 Revised: November 9, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Аннотация:** Лечение и реабилитация после травм коленного сустава сопряжены со значительными экономическими издержками, включающими прямые медицинские затраты и косвенные потери, связанные с временной нетрудоспособностью. Стандартизированные протоколы реабилитации не всегда учитывают индивидуальные темпы восстановления, что может приводить к увеличению сроков лечения и риску осложнений. Провести комплексный клинико-экономический анализ и оценить экономическую эффективность индивидуализированных программ реабилитации пациентов с посттравматическими осложнениями коленного сустава, проводимых под динамическим ультразвуковым (УЗ) контролем, в сравнении со стандартным протоколом ведения.
- **Ключевые слова:** Экономическая эффективность, ультразвуковой контроль, реабилитация, травмы коленного сустава, анализ «затраты-эффективность», стоимость лечения, сокращение сроков нетрудоспособности, персонализированная медицина, клинико-экономический анализ.
- **Annotatsiya:** Tizza bo'g'imi jarohatlarini davolash va reabilitatsiya qilish sezilarli iqtisodiy xarajatlarni talab qiladi. Bu xarajatlar bevosita tibbiy sarf-xarajatlarni hamda vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik tufayli yuzaga keladigan bilvosita yo'qotishlarni o'z ichiga oladi. Standartlashtirilgan reabilitatsiya protokollari har doim ham bemorlarning individual tiklanish sur'atlarini hisobga olmaydi. Bu esa davolash muddatlarining cho'zilishiga va asoratlar xavfining ortishiga olib kelishi mumkin. Tizza bo'g'imining jarohatdan keyingi asoratlari bo'lgan bemorlarni davolashning standart protokoli bilan taqqoslaganda, dinamik ultratovush (UT) nazorati ostida o'tkaziladigan individuallashtirilgan reabilitatsiya dasturlarining klinik-iqtisodiy samaradorligini kompleks tahlil qilish va baholash.
- **Kalit so'zlar:** Iqtisodiy samaradorlik, ultratovush nazorati, reabilitatsiya, tizza jarohatlari, "xarajat-samaradorlik" tahlili, davolash qiymati, mehnatga layoqatsizlik muddatini qisqartirish, shaxsga yo'naltirilgan tibbiyot, klinik-iqtisodiy tahlil.
- **Abstract:** Treatment and rehabilitation after knee joint injuries are associated with significant economic costs, including direct medical expenses and indirect losses due to temporary disability. Standardized rehabilitation protocols do not always account for individual recovery rates, which can lead to prolonged treatment periods and increased risk of complications. To conduct a comprehensive clinical and economic analysis and evaluate the cost-effectiveness of individualized rehabilitation programs for patients with post-traumatic knee joint complications, performed under dynamic ultrasound (US) monitoring, compared to the standard management protocol.
- **Keywords:** Cost-effectiveness, ultrasound monitoring, rehabilitation, knee joint injuries, cost-effectiveness analysis, treatment cost, reduction of disability duration, personalized medicine, clinical and economic analysis.

ВВЕДЕНИЕ

Травмы коленного сустава представляют собой серьезную медико-социальную и экономическую проблему во всем мире. Высокая частота повреждений среди лиц трудоспособного возраста, длительные сроки лечения и реабилитации, а также риск развития хронических осложнений, ведущих к инвалидизации, формируют значительное экономическое бремя как для системы здравоохранения, так и для общества в целом. Экономические издержки складываются из двух основных компонентов: прямых и косвенных затрат. Прямые затраты включают расходы на диагностику (МРТ, рентгенография), консультации специалистов, хирургические вмешательства, госпитализацию, медикаментозную терапию и, что немаловажно, на длительный курс реабилитационных мероприятий. По данным международных исследований, средняя стоимость лечения одного случая разрыва передней крестообразной связки с последующей реабилитацией может достигать десятков тысяч долларов.

Однако еще более весомый вклад в общую структуру затрат вносят не прямые (косвенные) издержки. Они обусловлены временной потерей трудоспособности пациента, необходимостью выплат по больничным листам и снижением производительности труда. В случае развития стойких нарушений функции сустава и инвалидизации эти потери становятся долгосрочными, ложась тяжелым бременем на систему социального обеспечения и экономику страны. Исследования показывают, что не прямые затраты могут в 2-4 раза превышать прямые медицинские расходы, что подчеркивает первостепенную важность стратегий, направленных на скорейшее и полноценное восстановление функции и возвращение пациента к трудовой деятельности.

Традиционные подходы к реабилитации после травм коленного сустава часто основываются на стандартизированных протоколах. Такие протоколы, как правило, регламентируют последовательность и интенсивность реабилитационных мероприятий, основываясь на усредненных сроках заживления

тканей. Безусловно, они играют важную роль в унификации лечебного процесса, однако их ключевым недостатком является отсутствие индивидуализации. Темпы репаративных процессов у разных пациентов могут значительно варьироваться в зависимости от возраста, сопутствующей патологии, уровня физической подготовки и индивидуальных особенностей метаболизма. Применение стандартного протокола в таких условиях сопряжено с двумя типами рисков:

1. Избыточно консервативный подход: у пациента с хорошим регенеративным потенциалом реабилитация может быть необоснованно затянута, что ведет к увеличению сроков нетрудоспособности и, как следствие, росту непрямых затрат.

2. Чрезмерно агрессивный подход: у пациента с замедленной репарацией форсирование нагрузок может привести к срыву адаптационных механизмов, развитию осложнений (реактивный синовит, артрофиброз, повторная травматизация), что потребует дополнительного лечения, увеличит как прямые, так и косвенные затраты, и ухудшит итоговый функциональный результат.

Очевидно, что ключом к повышению эффективности и оптимизации затрат является переход к персонализированной реабилитации, основанной на объективной оценке состояния поврежденных тканей в динамике. Это требует использования инструментальных методов мониторинга. Магнитно-резонансная томография (МРТ), будучи «золотым стандартом» первичной диагностики, малоприменима для этих целей из-за высокой стоимости, ограниченной доступности и невозможности проведения функциональных проб.

В этом контексте ультразвуковое исследование (УЗИ) выступает как оптимальный инструмент для динамического контроля. Его преимущества — доступность, неинвазивность, отсутствие лучевой нагрузки, портативность и относительно низкая стоимость — позволяют использовать его многократно на протяжении всего курса реабилитации. УЗИ дает возможность в режиме реального времени оценивать ключевые маркеры восстановительного процесса: динамику отека и выпота, состояние синовиальной оболочки и ее васкуляризацию, процессы заживления в связках и сухожилиях. Объективная информация, полученная с помощью УЗИ, позволяет врачу-реабилитологу принимать обоснованные решения о переходе на следующий этап реабилитации,

интенсификации нагрузок или, наоборот, о необходимости сделать шаг назад и скорректировать терапию.

Несмотря на очевидные клинические преимущества такого подхода, его экономическая целесообразность требует отдельного изучения. Внедрение дополнительного диагностического метода (УЗИ) в протокол ведения пациентов неизбежно ведет к увеличению прямых медицинских затрат. Возникает закономерный вопрос: компенсируется ли это увеличение экономией на других статьях расходов, в первую очередь, за счет сокращения непрямых затрат? Ответ на этот вопрос имеет принципиальное значение для организаторов здравоохранения при планировании ресурсов и формировании клинических рекомендаций.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведено проспективное, контролируемое, сравнительное исследование на базе двух клинических центров. Набор пациентов осуществлялся с января 2023 по декабрь 2024 года, период наблюдения составил 12 месяцев. Исследование было одобрено независимым этическим комитетом, все участники предоставили письменное информированное согласие.

Критерии включения и исключения

Критерии включения: возраст 18-60 лет; наличие в анамнезе травмы коленного сустава давностью до 3 месяцев; подтвержденные на МРТ повреждения (разрыв мениска, частичный разрыв крестообразных или коллатеральных связок), требующие консервативного лечения или послеоперационной реабилитации; трудоустроенность на момент получения травмы.

Критерии исключения: сопутствующие переломы; гонартроз III-IV стадии; системные воспалительные заболевания; тяжелая соматическая патология; противопоказания к физиотерапии; отказ от участия.

Формирование групп

Методом простой рандомизации было сформировано две группы по 60 человек.

- Основная группа (ОГ, n=60): пациенты получали индивидуализированную программу реабилитации, которая динамически корректировалась на основании данных клинического осмотра и плановых УЗ-исследований (на 2, 4, 8 и 12 неделях).
- Контрольная группа (КГ, n=60): пациенты проходили реабилитацию по стандартному усредненному протоколу, принятому в лечебном учреждении, без использования УЗ-мониторинга.

Таблица 1.

Сравнительная характеристика пациентов основной и контрольной групп

ПОКАЗАТЕЛЬ	ОСНОВНАЯ ГРУППА (N=60)	КОНТРОЛЬНАЯ ГРУППА (N=60)	P-VALUE
Возраст, лет (M ± SD)	36,1 ± 9,4	35,5 ± 10,1	0,74
Пол (мужчины/женщины)	39 / 21	41 / 19	0,71
Тип повреждения			
- Повреждение мениска	32 (53,3%)	34 (56,7%)	0,7
- Повреждение связок	28 (46,7%)	26 (43,3%)	0,7
Состояние (консервативное/послеоперационное)	35 / 25	33 / 27	0,73
Исходная оценка по шкале KOOS	47,2 ± 11,3	48,1 ± 10,9	0,65
Исходная оценка по шкале Lysholm	50,5 ± 10,1	51,3 ± 9,8	0,67

Примечание: Группы были сопоставимы по основным демографическим и клиническим параметрам ($p > 0.05$).

Протоколы реабилитации

В обеих группах использовались одинаковые методы реабилитации (ЛФК, физиотерапия, массаж). Ключевое различие заключалось в тактике ведения.

- Контрольная группа: Переход между этапами реабилитации (например, от упражнений без осевой нагрузки к частичной, а затем к полной нагрузке) осуществлялся в строго определенные протоколом сроки.

- Основная группа: Решение о переходе на следующий этап принималось индивидуально. Например, если на УЗИ в 4 недели сохранялись признаки выраженного синовита, то осевые нагрузки откладывались, несмотря на сроки протокола. И наоборот, при быстром регрессе отека и воспаления по данным УЗИ, программа реабилитации интенсифицировалась раньше стандартных сроков.

Рисунок 1. Алгоритм принятия решений в основной (УЗ-контролируемой) группе

Методы оценки

1.Клиническая оценка: проводилась на исходном уровне, через 4, 12 недель и 6 месяцев. Включала оценку по шкалам KOOS и Lysholm, визуально-аналоговой шкале боли (ВАШ).

2.УЗ-мониторинг (для ОГ): выполнялся на аппарате экспертного класса для оценки динамики выпота, толщины синовиальной оболочки, васкуляризации (в режиме ЭДК), состояния периапартулярных тканей.

3.Клинико-экономический анализ:

- Анализ прямых медицинских затрат (Direct Medical Costs): Учитывалась стоимость всех медицинских услуг, потребленных пациентом: консультации врачей, сеансы ЛФК и физиотерапии, УЗ-исследования, МРТ (исходно), медикаменты, ортезы. Расчет проводился на основе тарифов ОМС и прейскурантов платных услуг.

- Анализ не прямых затрат (Indirect Costs): Оценивались экономические потери общества из-за временной нетрудоспособности. Рассчитывались по методу упущенного ВВП на основе средней заработной платы по региону и количества дней нетрудоспособности,

подтвержденных листками нетрудоспособности.

- Анализ «затраты-эффективность» (Cost-Effectiveness Analysis, CEA): Рассчитывался коэффициент CER (Cost-Effectiveness Ratio) по формуле: $CER = (DC + IC) / Ef$, где DC – прямые затраты, IC – не прямые затраты, Ef – показатель эффективности (количество баллов улучшения по шкале KOOS через 6 месяцев).

Статистическая обработка

Данные обрабатывались в программе Statistica 13.0. Для сравнения средних значений в группах применялся U-критерий Манна-Уитни. Для анализа качественных признаков использовался критерий χ^2 . Различия считались статистически значимыми при $p < 0,05$.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Клиническая эффективность

В обеих группах наблюдалась положительная динамика функциональных показателей. Однако в основной группе (ОГ) темпы восстановления были значительно выше.

Таблица 2

Динамика клинико-функциональных показателей в группах (M ± SD)

ПОКАЗАТЕЛЬ	ГРУППА	ИСХОДНО (T0)	12 НЕДЕЛЬ (T2)	6 МЕСЯЦЕВ (T3)	P (T3)
Шкала KOOS (баллы)	ОГ	47,2 ± 11,3	78,5 ± 9,1*	89,4 ± 7,5*	<0,05
	КГ	48,1 ± 10,9	69,2 ± 12,4	81,1 ± 10,2	
Шкала Lysholm (баллы)	ОГ	50,5 ± 10,1	82,1 ± 8,8*	91,5 ± 6,9*	<0,05
	КГ	51,3 ± 9,8	73,4 ± 11,5	84,2 ± 9,5	
Срок нетрудоспособности, дни	ОГ	-	-	45,5 ± 8,1*	<0,001
	КГ	-	-	68,2 ± 11,5	

Примечание: * — статистически значимые различия между ОГ и КГ ($p < 0,05$).

Как видно из таблицы, к 6-му месяцу пациенты основной группы достигли лучших функциональных результатов. Но наиболее яркие различия были зафиксированы в сроках нетрудоспособности: пациенты, чья реабилитация контролировалась с помощью УЗИ, вернулись к работе в среднем на 23 дня раньше. Это напрямую связано с возможностью безопасного и своевременного форсирования реабилитационной программы.

Частота осложнений (реактивный синовит, требующий дополнительной терапии) в ОГ была ниже и составила 5% (3 пациента) против 15% (9 пациентов) в КГ ($p < 0,05$).

Это подтверждает, что УЗ-контроль позволяет избежать неадекватных нагрузок.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Прямые затраты. Средние прямые затраты на одного пациента в ОГ оказались на 12% выше, чем в КГ. Это увеличение было обусловлено исключительно стоимостью дополнительных УЗ-исследований.

Не прямые затраты. Ключевые различия были выявлены при анализе не прямых затрат.

Диаграмма 1. Сравнение структуры общих затрат на одного пациента в основной и контрольной группах

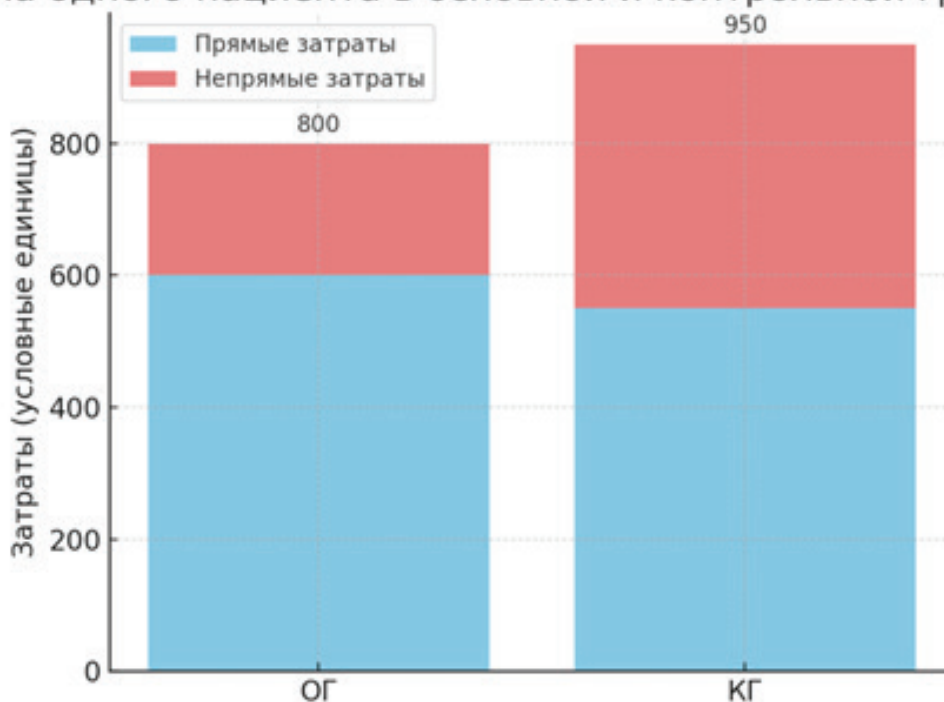

Рисунок 2. Сравнение структуры общих затрат на одного пациента в основной и контрольной группах

За счет сокращения среднего срока нетрудоспособности на 22,7 дня, экономия на непрямых затратах в основной группе составила в среднем 33,2% на одного пациента. Эта экономия значительно превысила дополнительные

расходы на УЗ-диагностику. В результате, общие затраты в основной группе оказались на 18,5% ниже, чем в контрольной.

Анализ «затраты-эффективность»

График 1. Коэффициент «затраты-эффективность» (CER) в исследуемых группах

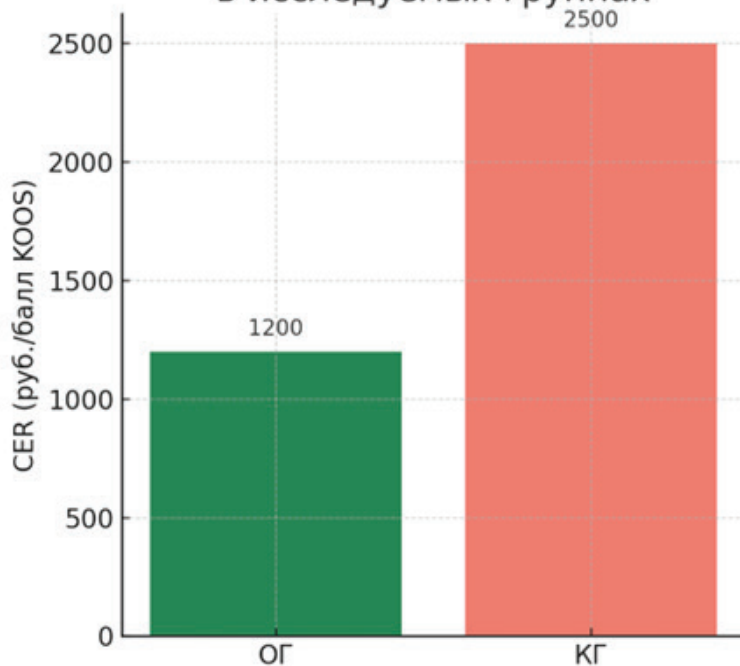

Рисунок 3. Коэффициент «затраты-эффективность» (CER) в исследуемых группах

Расчет показал, что стоимость достижения одного балла прироста по шкале KOOS в основной группе составила 1850 у.е., в то время как в контрольной группе — 2470 у.е. Таким образом, персонализированная реабилитация под УЗ-контролем является более эффективной с точки зрения затрат: достижение клинического результата обходится на 25% дешевле.

■ ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные данные убедительно демонстрируют, что внедрение УЗ-мониторинга в протокол реабилитации является экономически доминантной стратегией. Это означает, что данный подход одновременно и более эффективен клинически, и менее затратен в целом. Основным драйвером экономической эффективности является существенное сокращение периода нетрудоспособности, что приводит к значительной экономии не прямых затрат, которые, как было показано во введении, составляют львиную долю общего экономического бремени травмы.

Клинический пример: Пациент А., 35 лет, программист (ОГ), и пациент Б., 37 лет, бухгалтер (КГ), оба перенесли артроскопическую резекцию мениска. У пациента А на УЗИ в 4 недели отмечен полный регресс синовита, что позволило немедленно начать упражнения на проприоцепцию и с полной осевой нагрузкой. Он был выписан к труду на 42-й день. У пациента Б, ведение которого шло по стандартному протоколу, переход к полной нагрузке был разрешен только на 6-й неделе. Выписан к труду на 65-й день. Разница в 23 дня нетрудоспособности привела к дополнительным косвенным потерям в случае пациента Б.

Результаты нашего исследования согласуются с мировым трендом на персонализацию медицины и внедрение объективных методов контроля. Работы (Wang L. et al., 2023) также показывают корреляцию между УЗ-картиной и функциональными исходами, однако наше исследование впервые в отечественной практике представляет комплексный фармакоэкономический анализ, доказывающий финансовую целесообразность такого подхода.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Индивидуализация реабилитационных программ на основе объективных данных ультразвукового мониторинга представляет собой современный и высокоэффективный подход к ведению пациентов с травмами коленного сустава.

Проведенное исследование показало, что данный подход имеет значительные преимущества не только с клинической, но и с экономической точки зрения. Пациенты, чья реабилитация корректировалась на основе УЗ-данных, демонстрировали более быстрое функциональное восстановление, меньшую частоту осложнений и, что наиболее важно для экономической оценки, значительно более короткие сроки временной нетрудоспособности.

Ключевым выводом работы является то, что персонализированная УЗ-контролируемая реабилитация является экономически доминантной стратегией. Умеренное увеличение прямых медицинских затрат, связанное с проведением дополнительных диагностических процедур, многократно компенсируется существенным снижением не прямых затрат за счет скорейшего возвращения пациентов к трудовой и социальной активности. Анализ «затраты-эффективность» подтвердил, что достижение клинического улучшения при использовании УЗ-контроля обходится системе здравоохранения и обществу в целом значительно дешевле, чем при использовании стандартных протоколов.

Практические рекомендации:

Организаторам здравоохранения: Рекомендуется рассмотреть возможность включения УЗ-мониторинга в стандарты и клинические рекомендации по реабилитации пациентов с травмами коленного сустава как экономически обоснованной опции. Инвестиции в оснащение реабилитационных центров УЗ-аппаратурой и обучение специалистов окупятся за счет снижения выплат по листкам нетрудоспособности и повышения эффективности реабилитационных коек.

1. Врачам-реабилитологам и ортопедам: Следует активно использовать УЗИ как инструмент для принятия объективных решений при ведении пациентов. Это позволит повысить качество реабилитации, снизить риски и ускорить восстановление.

2. Страховым компаниям: Результаты исследования могут быть использованы для разработки более эффективных моделей оплаты медицинской помощи, поощряющих применение персонализированных и экономически эффективных технологий.

Внедрение УЗ-контроля в широкую реабилитационную практику способно не только улучшить результаты лечения конкретных пациентов, но и внести весомый вклад в снижение общего экономического бремени травматизма опорно-двигательного аппарата.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Хамидов Обид Абдурахманович доктор медицинских наук, доцент, директор НИИ восстановительной и спортивной медицины Самаркандского государственного медицинского университета / Xamidov Obid Abdurahmonovich tibbiyot fanlari doktori, dotsent, Samarqand davlat tibbiyot universiteti qoshidagi Reabilitologiya va sport tibbiyoti ilmiy-tadqiqot instituti direktori / Khamidov Obid Abdurahmanovich DSc, Associate Professor, Director of the Research Institute of Rehabilitation and Sports Medicine at Samarkand State Medical University
 ► obidkhamidov@gmail.com
 ■ 0000-0001-7458-3884
2. Дадамянц Наталья Гамлетовна доктор медицинских наук, доцент, старший научный сотрудник Республиканского научного центра экстренной медицинской помощи (РНЦЭМП) / Dadamyants Nataliya Gamletovna tibbiyot fanlari doktori, dotsent, Respublika shoshilinch tibbiy yordam ilmiy markazi (RSHTYOIM) yetakchi ilmiy xodimi / Dadamyants Natalia Gamletovna DSc, Associate Professor, Senior Researcher at the Republican Scientific Center for Emergency Medical Care (RSC EMC)
 ► nataliadadamyants@gmail.com
 ■ 0007-0000-9543-65XX
3. Умарова Наргиза Нуритдиновна независимый научный сотрудник кафедры медицинской радиологии Самаркандского государственного медицинского университета / Umarova Nargiza Nuritdinovna Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tibbiy radiologiya kafedrasida mustaqil izlanuvchisi / Umarova Nargiza Nuritdinovna Independent Researcher of the Department of Medical Radiology at Samarkand State Medical University
 ► nargizaumarova@gmail.com
 ■ 0009-0000-9733-1866
4. Усаров Мухриддин Шухратович ассистент кафедры медицинской радиологии Самаркандского государственного медицинского университета / Usarov Muxriddin Shuxratovich Samarqand davlat tibbiyot universiteti Tibbiy radiologiya kafedrasida assistenti / Usarov Mukhriddin Shukhratovich Assistant of the Department of Medical Radiology at Samarkand State Medical University
 ► mukhriddinusalov@gmail.com
 ■ 0009-0000-9733-1866

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraxmanovich, Khamidov Obid, JurayevKamoliddin Danabaevich, and Usarov Muxriddin Shuxratovich. "WAYS TO IMPROVE DIAPEUTICA METHODS AND X-RAY SURGERY IN THE TREATMENT OF COMPLICATED FORMS OF CHOLESTILIS DISEASE." International Journal of Education, Social Science & Humanities 12.3 (2024): 996-1004.
2. Usarov M. S., Mamajanova D. S. Gipotireozda ko'krak suti bezning kichik hajmli yaxshi sifatli doplerografik avaskular o'smalarni tashxislashni ultratovush tekshirishda elastografiyaning o'rni //Science and innovation. – 2023. – T. 3. – №. 5. – С. 188-204.
3. Khamidov O.A., Usarov M.Sh., Akhmedova Y.A., Rustamov U.Kh., Yakubov D.Zh.. Ultrasonic examination as a highest level of clinical diagnostics. "Эпидемия шароитида замонавий тиббиётнинг долзарб муаммолари" Республика онлайн илмий-амалий конференция материаллари. 15 апрель, 2021, 78-80 с.
4. Ахмедов И.А., Я.А.Ахмедов., У.Б.Сафаров. Особенности ревматоидного артрита с наследственным приморбидом. « Problems of biology and medicine » 2020 . С.210 №1 (117) Самарканд.
5. Хамидов О.А., Сафаров У.Б., Ахмедов Я.А., Тоиров Э.С., Аметова А. Лучевые показатели ревматоидного артрита в зависимости от периода заболевания изображенные вапросы диагностической радиологии ядерной медицины. Самарканд, 10.09.2020. с.72.
6. Хамидов О.А., Сафаров У.Б., Ахмедов Я.А. Роль ультразвукового метода в ранней диагностике ЮРА. An Internotional Multidisciplinary Virtual Conference on Humanity and Science Congrees. Seoul South Korea 30.10.2021. с.95.
7. Хамидов О.А., Сафаров У.Б., Ахмедов А.Я., Якубов Д.Ж. УЗИ запиясть пациентов с ранним ревматоидным артритом.Журнал биомедицины и практики issn 2181-9300 №4. 191с.
8. Тоиров Э.С., Я.А.Ахмедов., У.Б.Сафаров. Изменение визуальных показателей ревматоидного артрита в зависимости от периода заболевания.Тенденции и перспективы развития наука и образования в условиях глобализации. 20.12.2019 №54.
9. Ахмедов Я.А..ОВҚАТ ХАЗМ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ КАСАЛЛИКЛАРИНИ НУРЛИ ДИАГНОСТИКА АСОСЛАРИ Самарқанд давлат тиббиёт университети, Ўзбекистон Республикаси, Самарқанд ш.Биология ва тиббиёт

муаммолари.2022, номер 6,1- 50-54 бет.

10. Muhiddin M., Muxriddin U. NEYROSONOGRAFIYA TEKSHIRISH USULI //Научный Фокус. – 2023. – Т. 1. – №. 7. – С. 287-289.
11. Muxiddin M., Muxriddin U. Miyada qon aylanishning keskin buzilishini tashxisida kompyuter tomografiyasidan foydalanish: Miyada qon aylanishning keskin buzilishini tashxisida kompyuter tomografiyasidan foydalanish //AMALIY VA FUNDAMENTAL TADQIQOTLAR JURNALI| JOURNAL OF APPLIED AND FUNDAMENTAL RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 36-39.
12. Usarov M. S., Safarova G. X. Siydik qopi hosilalarning differensial nur tashxisi //Journal the Coryphaeus of Science. – 2024. – Т. 6. – №. 1. – С. 131-138.
13. Muhiddin M., Mukhriddin U. UTT EXAMINATION OF THYROID DISEASES //INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION. – 2024. – Т. 3. – №. 30. – С. 217-219.
14. Usarov M. S., Zayniddinova D. A. UMURTQA POG'ONASI SHIKASTLANISHLARINING NURLI DIAGNOSTIKASI // Journal the Coryphaeus of Science. – 2024. – Т. 6. – №. 1. – С. 161-170.

Психолого-физиологическое состояние у детей с аутизмом

Эшбаева Озода Юлдашевна

Autizmlı bolalarda psixologik-fiziologik holat

Eshbayeva Ozoda Yuldashevna

Psychological-physiological state in children with autism

Eshbayeva Ozoda Yuldashevna

Received: November 4, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **ANNOTATSIYA:** Autizm – bu o'xshash ko'rinishni hosil qiluvchi, turli shakllarda namoyon bo'ladigan real borliqdan ketish. Bemorlar kasallik boshidanoq atrofdagilardan ajragan, jim yuradi, odamlar bilan kam muomala qiladi, majbur bo'lgan hollarda rasmiy, sovuq muomalada bo'ladi, ko'zini olib qochadi, so'rashganda qo'l cho'zmaydi. Ular bilan suhbat tor doirada chegaralangan bo'ladi. Ayrim hollarda bemorlar niqobda yuradilar: katta qora ko'zoynak, keng shlyapa, uzun soch, soqol. Ancha og'irroq hollarda kasallar sababsiz o'qish va ishni tashlaydilar, uydan chiqmay qo'yadilar va hatto ko'p vaqtni o'rinda o'tkazadilar. Boshqa hollarda shahardan chiqib ketib, o'rmon, tog', g'orlarga yashirinadilar. Ba'zi bemorlar o'z autizmini kompensatsiya qilish uchun ish joyini va kasbini o'zgartiradilar. Bunday bemorlarning fikrlashi o'zi bilan o'zi bo'lib qoladi, ular xayolotlarida yashaydilar, o'zlarini atrofda sodir bo'layotgan voqealar markazida turgandek his qiladilar.
- **Kalit so'zlar:** Erta bolalik autizmi, Retta sindromi, Aspergera sindromi, introvert, shizofreniya, anemiya, exolaliya, medikamentoz.
- **АННОТАЦИЯ:** Аутизм – это уход от реального существования, создающий сходную видимость, проявляющуюся в различных формах. Больные с самого начала заболевания изолированы от окружающих, молчаливы, редко взаимодействуют с людьми, при принуждении – формальны, холодны, отводят глаза и не протягивают руку, когда их просят. Общение с ними ограничено узким кругом. В некоторых случаях больные носят маску: большие темные очки, широкополую шляпу, длинные волосы и бороду. А есть и более серьезные случаи терпения без причины, бросают учёбу и работу, не выходят из дома и даже проводят много времени в постели. В других случаях они уезжают из города и прячутся в лесу, горакс, пещерах. Некоторые пациенты меняют место работы и профессию, чтобы компенсировать свой аутизм. Мышление таких пациентов замкнуто,

они живут в своих фантазиях, ощущают себя в центре происходящего вокруг.

- **ABSTRACT:** Autism is a departure from real existence that creates a similar appearance, manifesting itself in various forms. Patients from the very beginning of the disease are isolated from those around them, are silent, rarely interact with people, when forced, they are formal, cold, avert their eyes, and do not extend their hand when asked. Conversation with them is limited to a narrow circle. In some cases, patients wear a mask: large dark glasses, a wide-brimmed hat, long hair, and a beard. In more severe cases, patients for no reason quit school and work, do not leave the house and even spend a lot of time in bed. In other cases, they leave the city and hide in the forest, mountains, caves. Some patients change their place of work and profession to compensate for their autism. The thinking of such patients is isolated, they live in their fantasies, they feel like they are at the center of what is happening around them.
- **Keywords:** Early childhood autism, Rett syndrome, Asperger syndrome, introversion, schizophrenia, anemia, echolalia, medication.

KIRISH

Ruhiyatning ajralishi (ajralish – qadim yunon tilida «shizis», shundan shizofreniya atamasi kelib chiqqan) qisman autizmdan kelib chiqadi. Bemor bir vaqtda ikki dunyoda yashaydi: ichki, o'zi uchun asosiy bo'lgan va tashki real, bezak sifatida qabul qiladi. Ajralish bir necha turlarga ega. Ko'pincha ambivalentlik (sezgining ikkilanishi) va ambitendentlik (xarakterning ikkilanishi) belgilari ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bunday hollarda bemor bir vaqtda bir kishiga yoki bitta ko'rinishga ikki qarama-qarshi his-tuyg'uda bo'ladi. Shu bilan bir qatorda bemor ikki xil bir-biriga qarama-qarshi fikr borligini sezishi mumkin, bunda ayrim kasallar miyasi ikkita yarim sharga ajrab, ularning har qaysisini o'zicha fikr yuritayotganini sezishi mumkin.

Og'irroq hollarda bemorlar o'zlarining ikkita shaxsga ajraganini, ya'ni bir vaqtda ham o'zi, ham boshqa odamligini his qiladi.

Hissiy to'ng'lik kasallik boshlanishidan seziladi. Bemorlar asta-sekin odamiylik tuyg'u va qiziqishlarini yo'qotib, oila a'zolari, yaqinlariga sovuq muomalada bo'la boshlaydi. So'ngra sovuqlik bir necha yilda ortib borib, bemor atrof-muhitga butunlay befarq bo'lib qoladi.

Keyinchalik vasvasa g'oyalariga qiziqishi so'nib boradi va ularni mexanik tarzda qaytaraveradi. Hissiy to'ng'lik iroda so'nishi bilan birga keladi, ya'ni apatiyaga abuliy hamroh bo'ladi (apatiko-abulik alomat).

Autizm (grekcha «autos» – «o'zim» degan so'z) – bu ruhiyatning o'ziga xos holati bo'lib, bemor tashqi olam, atrof-dagilar bilan muloqot qilishni istamaydi. U yolg'izlikni yoqtiradi. Yana bir xil xatti-harakat va shunday so'zlarni takrorlaydi. Autizm tashxisli bola o'z olamida yashaydi. Fikrlashi boshqalarnikiga o'xshamaydi. Ularning xatti-harakatlari real voqelik bilan bog'liq emas. Bemorlarning harakatlarida hissiy kechinmalar asosiy o'rin tutadi. Bu kasallik sindromi o'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan ko'p uchraydi. Simptomlarning har xilligi va kasallik o'zgaruvchanligi ushbu kasallikni qiyinligidan dalolat beradi: sezilsiz autistik xususiyatlardan to doimiy

parvarish talab etilishigacha.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Olimlarning fikricha autizm kassaligini kelib chiqish sabablaridan biri bu – homilani ona qornidalik davrida ma'lum bir turdagi oqsillarning yetishmovchiligi. Ikkinchi sababi, organizmda ikki xil og'ir metalning, qo'rg'oshin va simobni, ko'payib ketishi. Uchinchi sabab atrof muhitni ekologik buzilishi va homiladorlik paytida kuchli stress holatlarini kechirish. Anemiya hamda qon bosimning oshishi, buyrakda bosim oshishi – bularning hammasi autizmni kelib chiqish sabablari hisoblanadi. Bundan tashqari autizm kasalligi belgilarining kengayishini, ya'ni rivojlanishdan ortda qolish belgilari Retta sindromi, Aspergera sindromi va autizmning klassik simptom komplekslarining ko'p uchrashi. Shuningdek, kasallik haqida ma'lumot ko'paymoqda. Ilgari tortinchoq, uyatchan, introvert va shizofreniyaga moyil bolalarni «g'ayritabiiy bolalar» deyishgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib bunday bolalarni autistik bolalar (autizm) deyishmoqda.

Autizm kasalligi yoshga qarab quyidagilarga bo'linadi:

Erta bolalik autizmi – 2 yoshgacha;

Bolalik autizmi – 2-11 yoshgacha;

O'smirlik autizmi 11-18 yoshlargacha.

Autizm belgilari

- Ijtimoiy qoloqlik;
- Muloqotda o'z-o'zi bilan gaplashish, har xil qo'l harakatlari qilish;
- Umumiy belgilarning erda boshlanishi.
- Bolaning onasiga bee'tiboriligi (kulish, jismoniy harakatlar, ovoz chiqarishlar);
- Bolaning «tayyorgarlik» holati yo'qligi ya'ni uni ko'tarishga uringanda qo'llarini cho'zmasligi, tizzalarida turishga harakat qilmasligi, emishdan butunlay to'xtashi;
- Jamoa bilan o'ynashni istamaslik, ota-ona va boshqalar bilan o'ynaganda injiqlik qilish, yolg'iz holda o'ynashni xohlash;

□ Ovoz, yorug'likka bo'lgan sezuvchanlikning oshib ketishi, bundan tashqari qo'rqitish, baqiriq, arg'imchoq uchish kabi o'yinlar paytida injiqliklar qilish;

□ Gapirish qobiliyatining susayishi, hatto mutizm holatigacha. Exolaliyalar, ya'ni so'zlarni takrorlash, ota-onadan eshitgan iboralarni qayta-qayta aytib yurish yoki multfilmda eshitgan so'zlarni doimo aytib yurish, bu Asperger sindromi deyiladi;

□ Ovqatni tanlab yeyish, ishtaha sustligi, uyquning yomonlashuvi;

□ Buyruqlarni bajarmaslik, buyumlarni ko'rsatsa qaramaslik, o'zining ismiga e'tibor bermaslik;

□ Belgilangan tartibga qat'iy rioya qilishi, ya'ni bir vaqtda uyg'onishi, buyumlarni bir joyda saqlash, jismlar shakliga qarab saralash va shu kabilar;

□ So'zlashish qobiliyatining yaqqol buzilishi kattalar kabi iboralar ishlatib gapirish, bir xil so'zlarni takrorlab yurish, dialogga kirishmaslik;

□ Xavflardan qo'rqmaslik: balandlik, avtotrassa, hayvonlardan qo'rqmaslik, lekin oddiy buyumlardan qo'rqish, masalan qaynab turgan choynak, elektr yoqgich va shu kabilar;

□ Harakatlardagi takrorlar aylanib turish, tebranib turish, imo-ishoralarning takrorlanishi;

□ Jahldorlik, kulgi, vahimaning o'z-o'zidan paydo bo'lishi;

□ Ba'zi bir g'ayritabiiy holatlarga e'tibor qaratish, masalan eslab qolish qiyin bo'lgan sonlarni eslab qolish, qo'shiqlar so'zlarini esda saqlash, o'qib bo'lmaydigan yozuvlar yozish;

O'smirlik autizmida belgilarga autistning gormonal o'zgarishlari ham qo'shiladi. Diagnostika faqatgina belgilarga asoslanib, psixiatr shifokor qo'yadi. Ko'pchilik autist bolalar adabiyotlarda keltirilgan autizm belgilariga mos kelmasligi mumkin. Ba'zi hollarda autist bolalar insonlar bilan muloqotga ham kirishishlari mumkin, bu esa diagnostika qiyinchiliklar tug'diradi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Davolash maqsadida ortda qolayotgan jihatlarni korrektsiya qilish uchun barcha turdagi autist bolalarga mos keladigan quyidagi chora tadbirlar qo'llash mumkin:

- Gapirish qobiliyatini yaxshilash maqsadida logoped bilan mashg'ulotlar olib borish;
- So'zlashish uchun rasmiy kartochkalardan foydalanish yoki planshet, kompyuterda so'zlarni yozib o'rgatish;
- Bola bilan har xil o'yinlar o'ynash, bir sferada faqat bir mutaxassis bilan;
- Medikamentoz davo faqatgina qo'shimcha sifatida bolada

kuchli agressiya bo'lsagina buyuriladi.

Autizmga chalingan bemor bolalarni qanday bo'lsa, shunday qabul qilish kerak. Kattalar buni o'z vaqtida aniqlab, ularni qo'llab-quvvatlashlari zarur. Autizm kasalligi homila ona qornidalik davridayoq uning bosh miyasi rivojlanishida ba'zi oqsillarning yetishmasligi sababli paydo bo'lishi mumkin, degan taxminlar mavjud. Bu xastalikning irsiyat bilan bog'liqligi hali to'liq o'rganilmagan. Amerikalik va fransiyalik olimlar guruhi bosh miya rivojlanishining ilk bosqichlarida hid sezishda ishtirok etadigan o'zak hujayralarni o'rganish zarur, degan xulosaga kelishdi. Chunki, burundan osonlik bilan olinadigan biopsiya surtmasi bu hujayralarni o'rganishda Giperaktiv bolalar bilan ishlashda psixologning roli. Giperaktiv bolalar bilan mashg'ulotlarni tashkil qilishda psixolog maxsus ishlab chiqilgan korrektsion-rivojlantiruvchi dasturni qo'llashi mumkin. Giperaktiv bolalarga yordam berishda ularning ota-onalari va o'qituvchilari bilan ish olib borish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kattalarga bolaning muammolarini tushuntirish zarur, uning qiliqlari ataylab qilinmasligini anglatish, ularning yordam va qo'llab-quvvatlashsiz bunday bola o'zidagi bor qiyinchiliklarni yengib o'ta olmasligini ko'rsata olish kerak.

Psixolog giperaktiv bolalarning ota-onalariga tarbiyaviy ta'sir etishning aniq usullariga amal qilishlarini tushuntirishi kerak. Ular shuni esda tutishlari lozimki, bolani holatining yaxshilanishi «unga bo'lgan muloyim, xotirjam va izchil munosabatga bog'liqdir».

Bunday bolalarni tarbiyalashda ota-ona ikkita keskinlikka yo'l qo'ymasliklari kerak: haddan ziyod rahm - shafqat ko'rsatish va bir tomonidan esa uning oldiga u bajara olmaydigan ortiqcha aniqlik, shafqatsizlik va jazolar bilan uyg'unlashgan katta talablarni qo'ymaslik.

Psixolog olimlardan M.Rotterning ko'rsatishicha, bunday bolalar maktabga chiqqach jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Chunki o'qish faoliyati diqqat funksiyasi rivojlanishiga yuqori talablarni qo'yadi. Shuning uchun ham DEGS bolalar maktab talablarini bajara olmaydilar.

Qoida bo'yicha o'smirlik yoshida bunday bolalarda diqqatning nuqsonlari saqlanib qoladi, lekin giperaktivlik yo'qoladi va ko'pincha faollikning susayishi, psixik faoliyatning inertligi va istakning yetishmasligi bilan almashadi.

Maktab ta'limidagi muammolardan yana biri va past o'zlashtirishga sabab bo'luvchi omil bu chapaqaylikdir. Chapaqaylik tarbiyachilar, ota-onalar va bolaning o'zi uchun ham katta muammo hisoblanadi. Barchaga yaxshi ma'lumki, chap qo'lning o'ng qo'ldan ustunligi tug'ma xususiyatga egadir.

Yaqin vaqtgacha chapaqay bolalarning psixik xususiyati taraqqiyoti ular miyasining rivojlanishidan alohida holatda ko'rilgan. Biroq, miya va psixika a'zo va uning funksiyasi sifatida o'zaro bog'langandir.

Chapaqaylik – bolaning zaruriy individual xususiyati bo'lib, uni ta'lim jarayonida hisobga olish shart. O'quv ta'lim jarayonini a'naviy ravishda verbal va mantiqiy tafakkur taraqqiyotiga, chap miya yarim sharlari rivojlanishiga asoslanadi. Bunday holat esa chapaqay bolalarning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvini qiyinlashtiradi.

Chap yoki o'ng qo'lining ustunlik qilishi bolaning istagi yoki erkaligi emas, balki miyaning o'ng va chap yarim sharlari o'rtasida vazifalarning o'ziga hos taqsimlanishidir. Nima uchun chap qo'l ustunligi kelib chiqadi? Nimaning oqibatida chapaqaylik paydo bo'ladi?

Biz odatda miya haqida bir butun a'zo kabi fikr yuritamiz, lekin uning birligi ikkala miya yarim sharlarining faoliyatidan tashkil topadi. Ularning o'rtasida qat'iy farq bo'lib, miyaning funksional munosabatlarida ikkala yarim sharlarning ulushi bir xil emas. Bundan tashqari ulardan biri ustunlik qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Namoyon bo'lish xarakteriga ko'ra funksional assimetriyaning uchta turini ajratish mumkin: motor (umumiy harakat xulq - atvori shakllanishida tananing chap va o'ng qismi qo'l, oyoq va yuzning notekis ishtiroki). Sensor (juft sezgi organlarining funksional notekisligi va psixik nutqning tashkil topishi va boshqa oliy psixik jarayonlar).

Taxminan 70 % chapaqay bolalarning nutq markazlari chap miya yarim sharlarida, 30 % da esa o'ng miya yarim sharlarida joylashgandir.

Qo'l – odam harakat faolligining yarim funksional a'zovidir. Shuning uchun ham qo'lining imo-ishora a'zosi sifatida rivojlanishi chap qo'lining nutq markazini tashkil topishida yetakchiligidan dalolat beradi.

Qo'l asimetriyasi tushunchasi ko'p bo'lib, ulardan keng tarqalganlari: o'ng qo'llik, chapaqaylik va ambidekstriya (ikki qo'llik). Chapaqaylikni namoyon bo'lishi asosidagi omillarni ko'rsatar ekanlar, olimlar patologik, irsiy, va majburiy chapaqaylikni ajratadilar. Biroq ko'pchilik olimlar chapaqaylikni "tabiiy" irsiy ekanligini ta'kidlaydilar.

Ikkala miya yarim sharlari ham so'zlarni, obrazlarni idrok qilishga va qayta ishlashga qodir, biroq bu jarayon ularda turlicha kechadi. Chap miya yarim shari. Verbal, mantiqiy, "fikriy" (mushohada). Miyadan kelayotgan axborotlarni ketma-ket, tahliliy ravishda qayta ishlaydi. Vazifalarni yechishda unga induksiya tamoyiliga muvofiq tahliliy yondashuv xos (xususiyan umumiyga).

O'ng miya yarim shari. Noverbal, obrazli, ko'ruv. Signallarni bir vaqtda va butun holda qayta ishlaydi. Ob'ektlarni bir nechta fikriy tekislikda ko'rish imkonini beradi. Unga deduksiya tamoyiliga muvofiq sintez xosdir (umumiydan xususiya).

Qoidaga muvofiq, o'ng qo'li yetakchilik qiluvchilarda verbal

ma'lumotlarni qayta ishlashga ixtisoslashgan chap miya yarim sharlari ustunlik qiladi. Ularning 95 % da nutq markazi chap miya yarim sharlarida joylashgan.

Chapaqaylarning miya funksiyasi lateralizatsiyasining o'ziga xosligi ularning bilish jarayonlariga ta'sir qiladi, ularga quyidagilar taalluqli: ma'lumotlarni tahlil qilish usuli, materialni qismlarga bo'lib ishlash; noverbal stimullarga nisbatan verballarini yaxshiroq anglash; ko'ruv- fazoviy topshiriqlarni bajarish imkoniyatining pastligi (Bezrukix M.M., Knyazeva M.G., 1994; Mikadze Yu.V., Korsakova N.K., 1994).

Yaqin kunlarga chapaqay bolalarni o'ng qo'lda yozishga o'rgatish majburiy ravishda amalga oshirilgan. Biroq, hozirgi kunda ham bunday holatlar uchramoqda. Ayniqsa otalarning chapaqay farzandlarini ta'lim jarayonida o'ng qo'lini ishlatishga majbur qilishlari va o'qituvchilarni ham bunga undashlari bolalarning psixik salomatligida jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Ko'plab ma'lumotlarga ko'ra, nevrotik holatlar va nevrozlar o'ng qo'l ustunlik qiluvchi bolalarga nisbatan chapaqaylarda ko'proq uchramoqda. Chunki, chapaqay bolalarni majburlab (turli xil jazo choralarini qo'llash orqali) o'ng qo'lga o'rgatish nevroz rivojlanishining sababidir.

O'ng qo'lga qayta o'rgatish lateralizatsiyaning tabiiy paydo bo'lgan individual yo'nalishini sinishiga olib keladi, bu esa kuchli stressogen omil bo'lib chiqadi. Shunday qilib, chapaqay bolalarni o'ng qo'lga o'tkazish umuman yo'l qo'yib bo'lmaydigan holatdir. Chapaqay bolalarning faoliyatida bilish jarayonlari sohasida quyidagilar namoyon bo'lishi mumkin:

Ko'ruv-harakat koordinatsiyasi qobiliyati pastligi: bolalar grafik tasvirlarni ko'chirib chizish bilan bog'liq topshiriqni ayniqsa ketma-ketlikda bajarishda qiynaladilar; yozuvda, o'qishda qatorni ushlab tura olmaydilar; yozuvlari yomon.

Fazoviy idrok va ko'ruv xotirasidagi yetishmovchiliklar, fazoviy muvofiqlikni tahlil qilishdagi qiyinchiliklar: chapaqaylarda ko'pincha grafik tasvirlashda shakllarning shakli va proporsiyasining buzilishi ko'rinadi; yozuv oynavandligi; yozuvda harflarni tushirib qoldirish va o'rnini almashtirish; optik xatolar, shakliga ko'ra o'xshash harflarni chalkashtirish. Masalan, t ni p ga, m ni l ga, n ni k ga va i ni n ga; predmetlarni fazoviy joylashishini aniqlashda chap va o'ngni, ostida-ustida, oldida-orqasida kabilarni adashtirish.

Ma'lumotlarni qayta ishlashning o'zgacha strategiyasi, anglashning tahliliy uslubi: chapaqaylarga materialni qismlarga bo'lib ishlash xos bo'lib, bunday tahlil natijasida faoliyat ob'ekti haqida butun tasavvur hosil bo'ladi. Bu bilan chapaqaylarning suskashtligi ifodalanadi, to'liq idrok va tushunish uchun ularga materialni bosqichma- bosqich uzoq qayta ishlash zarur bo'ladi.

Diqqatning zaifligi, diqqatni ko'chirish va to'plashdagi

qiyinchiliklar.

Nutqiy buzilishlar: harflarni tahlil qilishdagi xatolar.

Ko'rsatib o'tilgan o'ziga xosliklar bevosita o'quv malakalarini egallashdagi samaradorlikka ta'sir qiladi. Chapaqay bolalarning yana bir o'ziga xosliklari, bu ularning emotsional ta'sirchanligi, havotirchanligi, arazchiligi, asabiyliigi, shuningdek, ishchanlik qobiliyatining pastligi va tez charchas hdir.

Bu nafaqat miya yarim sharlari assimetriyasi oqibati, balki ularni o'ng qo'lga o'tishga majburlash natijasi hamdir. Bundan tashqari, 20 % chapaqay bolalar anamnezida homiladorlik va tug'ruqda qiyinchiliklar qayd etiladi (ba'zi ma'lumotlarga ko'ra tug'ruqdagi jarohat chapaqaylik sabablaridan biri bo'lishi mumkin, chunki, jarohatlangan chap miya yarim sharlarining funksiyasini bajarishni o'ng miya yarim sharlari o'z zimmasiga oladi).

XULOSA VA TAKLIFLAR

Chapaqay bolalarning emotsional ta'sirchanligi maktabga moslashishni qiyinlashtiruvchi omildir. Uni maktab hayotiga kirishi boshqalarga nisbatan sekinroq va og'riqroq kechadi. Shuning uchun ham chapaqay bolalar doimo o'qituvchi, psixolog va ota-onalarning alohida e'tiborida bo'lishi kerak. Shunday qilib, chapaqay bolalar maktabda ko'pgina muammolarga duch kelishlari mumkin. Ayniqsa,

maktabgacha bo'lgan davrda va kichik maktab yoshida ularning to'laqonli psixik taraqqiyotiga yetarlicha zaruriy e'tibor qaratilmasa, o'quv faoliyatini egallashda jiddiy muammolarga olib keladi. o usul hisoblanadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Eshbayeva Ozoda Yuldashevna Axborot texnologiyalari va menejmenti v.b. dotsenti / Эшбаева Озода Юлдашевна доцент кафедры информационных технологий и менеджмента / Eshbayeva Ozoda Yuldashevna Associate Professor of Information Technologies and Management

► eshbayevaozoda@gmail.com

■ 0009-0002-7048-3012

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Yu. Ayupova «Logopediya» -T.: « O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2007-yil.
2. Rahmanova V.S. Maxsus pedagogika (mutaxassislikka kirish). T.: G'.G'ulom. 2005 y.
3. Карпунина О.И., Рябова Н.В. Специальная педагогика в опорных схемах. -М. 2002.
4. L.Мо'minova,D.Nazarova «Maxsusta'limatamalarining izohli lug'ati» RTM, T., 2012 y.
5. Mavlonova, O.To'rayeva, K.Xoliqberdiyev Pedagogika. « O 'qituvchi», 2000 y.
6. Карпунина О.И., Рябова Н.В. Специальная педагогика в опорных схемах. -М. 2002.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda klaster tizimining ahamiyati

Jalilova Zumrad Axmadovna

Значение кластерной системы в повышении эффективности сельскохозяйственного производства

Джалилова Зумрад Ахмадовна

The importance of the cluster system in improving the efficiency of agricultural production

Jalilova Zumrad Akhmadovna

Received: November 4, 2025 Revised: November 6, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqola klaster tizimining asosiy afzalliklari, jumladan, resurslarni samarali taqsimlash, mahsulotlar sifatini oshirish, texnologik innovatsiyalarni joriy etish, bozorlarni kengaytirish va eksport salohiyatini oshirish kabi muhim iqtisodiy jihatlar yoritilgan. Shuningdek, fermerlar o'rtasida hamkorlik va koordinatsiyaning muhimligi, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va davlat siyosatining roli, kadrlar malakasini oshirish zarurati haqida ham batafsil ma'lumot berilgan. Shuningdek, O'zbekiston qishloq xo'jaligida klaster tizimining ahamiyatini va uning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilinib, klaster tizimi — qishloq xo'jaligi mahsuloti ishlab chiqaruvchilar, qayta ishlovchi tashkilotlar va boshqa yuridik shaxslar o'rtasidagi integratsiyani mustahkamlashga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.
- **Kalit so'zlar:** qishloq xo'jaligi, klaster tizimi, samaradorlik, fan-texnika taraqqiyoti, innovatsion texnologiyalar, ishlab chiqarish, moliyaviy natija.
- **Аннотация:** В статье рассматриваются основные экономические преимущества кластерной системы, включая эффективное распределение ресурсов, повышение качества продукции, внедрение технологических инноваций, расширение рынков сбыта и увеличение экспортного потенциала. Также подробно рассматривается важность сотрудничества и координации между фермерами, роль финансовой поддержки и государственной политики, а также необходимость обучения персонала. Также были проанализированы

значение кластерной системы в сельском хозяйстве Узбекистана, ее экономическая эффективность, разработаны предложения и рекомендации по укреплению кластерной системы – интеграции между сельхозпроизводителями, перерабатывающими организациями и другими юридическими лицами.

- **Ключевые слова:** сельское хозяйство, кластерная система, эффективность, научно-технический прогресс, инновационные технологии, производство, финансовые результаты.
- **Abstract:** The article examines the main economic advantages of the cluster system, including efficient resource allocation, improved product quality, introduction of technological innovations, expansion of sales markets and increased export potential. The importance of cooperation and coordination between farmers, the role of financial support and government policy, and the need for staff training are also discussed in detail. The significance of the cluster system in Uzbekistan's agriculture and its economic efficiency were also analyzed, and proposals and recommendations for strengthening the cluster system—integration were developed between agricultural producers, processing organizations, and other legal entities.
- **Keywords:** Key words: agriculture, cluster system, efficiency, scientific and technological progress, innovative technologies, production, financial results.

■ KIRISH

O'zbekiston qishloq xo'jaligi sektori mamlakat iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri hisoblanib, u oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda qishloq hududlarining kompleks rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Ayni paytda qishloq xo'jaligini klaster tizimi asosida rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib, ushbu tizim qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va qiymat zanjirlarini samarali boshqarish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Qishloq xo'jaligida klaster tizimi — bu qishloq xo'jaligi sohasida joylashgan, bir-birini qo'llab-quvvatlovchi va o'zaro aloqada bo'lgan korxonalar, fermerlar, qayta ishlovchi korxonalar, ta'minlovchilar va boshqa tashkilotlar majmuasidir. Ushbu tizim qishloq xo'jaligi subyektlariga yangi bozorlarni egallash, texnologik rivojlanishni tezlashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mahsulot sifatini oshirish imkonini beradi. Ushbu tizim qishloq hududlarida infratuzilma rivojlanishini ham ta'minlaydi. Fermerlar, qayta ishlovchi korxonalar va ularga xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar yangi ijtimoiy va iqtisodiy strukturalarni shakllantiradi. Bu esa qishloq joylarida transport, kommunikatsiya va turizm infratuzilmasining rivojlanishiga turtki beradi.

Shuningdek, klaster ichidagi subyektlar o'z resurslari, tajribasi va texnologiyalarini birlashtiradi, natijada ishlab chiqarish jarayonlari optimallashtiriladi, mahsulotlar sifati oshadi va xarajatlar kamayadi. Shu orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlari yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'ladi. Masalan, fermerlar o'z hosilini qayta ishlash, brending va marketing sohalarida hamkorlik orqali mahsulotlarni eksportga chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa yangi ish o'rinlarini yaratadi va iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Klaster tizimi ichidagi qishloq xo'jaligi subyektlari zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullaridan foydalanadi. An'anaviy ekin ekish va chorvachilik metodlaridan tashqari, sun'iy intellekt, IoT, big data, aqlli sug'orish tizimlari kabi innovatsion yechimlar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va resurslarni tejashga yordam beradi.

Shu bilan birga, klasterlar orqali fermerlar yangi bozorlarga kirish va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. Tajriba almashinuvi, marketing strategiyalarini ishlab chiqish va logistika xizmatlaridan samarali foydalanish mahsulotlarni chet elga eksport qilishni osonlashtiradi va mamlakat iqtisodiyotiga qo'shimcha foyda keltiradi. Qishloq xo'jaligi sohasidaklaster tiziminafaqatishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki hududiy infratuzilmani rivojlantiradi, iqtisodiy va ijtimoiy integratsiyani mustahkamlaydi hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi.

■ ADABIYOTLAR TAHLILI

Klaster tushunchasi va uning nazariy asoslari Birgel va Porter [1] tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u hududiy yoki sektoral o'zaro bog'liq korxonalar, ta'minotchilar, ilmiy va moliyaviy institutlar majmuasi sifatida ta'riflanadi. Porterning tadqiqotlariga ko'ra, klasterlar raqobatbardoshlikni oshirish va innovatsiyalarni tezlashtirish vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, Ketels [2] klasterning hududiy iqtisodiyot rivojiga ta'sirini o'rganib, ishlab chiqarish samaradorligi va eksport salohiyatini oshirishga imkon berishini ta'kidlaydi. Qishloq xo'jaligida klaster tizimining tatbiqi klasterlari, ayniqsa O'rta Osiyo mamlakatlarida, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va qiymat zanjirini samarali boshqarishda muhim vosita sifatida o'rganilgan. Misol uchun, M. Trienekens [3] qishloq xo'jaligi klasterlari hosildorlikni oshirish, mahsulot

sifatini yaxshilash va bozorlarga kirishni osonlashtirish mexanizmlarini tahlil qilgan. Ular klaster tizimining qishloq joylarida logistik va texnologik infratuzilmani rivojlantirishda ham muhim rol o'ynashini qayd etadi. Resurslarni samarali taqsimlash va innovatsion texnologiyalar klasterlar ichida resurslarning optimal taqsimlanishi va texnologiyalarning tatbiqi samaradorlikni oshiradi [4]. Qishloq xo'jaligida zamonaviy texnologiyalar — aqlli sug'orish tizimlari, IoT, big data va sun'iy intellekt — hosildorlikni oshirish va resurslarni tejash imkonini beradi. Shu bilan birga, klaster tizimi orqali ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlik mahsulot sifatini yaxshilash va innovatsion yechimlarni tatbiq etishga yordam beradi [5]. Qishloq hududlarida ijtimoiy va iqtisodiy ta'sir bo'yicha klasterlar qishloq hududlarida bandlikni oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va mahalliy iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash imkonini beradi [6].

Mahalliy infratuzilma rivoji — transport, saqlash, marketing va kommunikatsiya tarmoqlari — klaster tizimining ijtimoiy va iqtisodiy foydalarini oshiradi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport va bozor strategiyalari tahlili klaster tizimining eksport salohiyatini oshirishdagi roli ham muhim ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligi korxonalari birgalikdagi marketing strategiyalari, sertifikatlash va brending orqali o'z mahsulotlarini xalqaro bozorga chiqaradi [7]. Shu bilan birga, klasterlar ichida logistika va qayta ishlash tizimlarining uyg'un ishlashi mahsulotning qo'shimcha qiymatini oshiradi. O'zbekiston va MDH mamlakatlaridagi tadqiqotlarini o'rganib ko'rsak, O'zbekiston sharoitida klaster tizimlarini rivojlantirish bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud [8]. Ushbu tadqiqotlar qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda klaster tizimining strategik ahamiyatini ko'rsatadi. Ular hududiy agroklasterni rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va yangi bozorlarga kirish mexanizmlarini tahlil qiladi.

■ TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida avvalo mavjud ilmiy adabiyotlar, davlat dasturlari, statistik yilliklar va tarmoq rivojiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Ushbu tahlil orqali qishloq xo'jaligida klaster tizimining shakllanish bosqichlari, amaliy mexanizmlari va samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlashtirildi. Tadqiqotning empirik qismi O'zbekiston qishloq xo'jaligi klasterlari faoliyatini o'rganishga qaratilib, bunda iqtisodiy-statistik usullardan, xususan, taqqoslash, guruhlash, dinamik qatorlarni tahlil qilish va korrelyatsion tahlil usullaridan foydalanildi. Bu esa klaster tizimining ishlab chiqarish hajmi, resurslardan foydalanish samaradorligi, mahsulot tannarxi va qo'shimcha qiymat yaratish darajasiga ta'sirini aniqlash

imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ekspert so'rovlari va intervyular orqali klaster rahbarlari, agronomlar, iqtisodchilar va tarmoq mutaxassislarining fikrlari o'rganildi. Ushbu yondashuv klaster tizimidagi muammolar, imkoniyatlar va rivojlanish istiqbollarini yanada aniqlik bilan baholashga yordam berdi.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Klaster tizimi qishloq xo'jaligini rivojlantirishda katta iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Klasterlar ularga resurslarni samarali taqsimlash, mahsulot sifatini oshirish, bozorlarni kengaytirish hamda eksport salohiyatini kuchaytirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Biroq, klaster tizimining barqaror va samarali faoliyat yuritishi uchun davlat tomonidan ko'rsatiladigan institutsional qo'llab-quvvatlash, zamonaviy moliyaviy mexanizmlarni joriy etish, ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, fermerlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirish, kadrlar malakasini oshirish va innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish klaster tizimining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda qishloq xo'jaligi klasterlarining iqtisodiy istiqbollarini yanada rivojlantirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Klaster tizimi nafaqat qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, balki yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni yaratish, eksportni diversifikatsiya qilish va qishloq hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan qaranganda, klaster yondashuvi mamlakat qishloq xo'jaligini bozor talablariga mos ravishda qayta tashkil etish, mahsuldorlikni oshirish va xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytirishning eng istiqbolli mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Klasterlar ishlab chiqarishdan tortib qayta ishlash, saqlash, qadoqlash, logistika va eksportgacha bo'lgan barcha bo'g'inlarning yagona tizimda ishlashini ta'minlaydi. Bu esa qiymat zanjirining uzluksiz faoliyat yuritishiga, yo'qotishlarning kamayishiga, bozor narxlarining barqarorlashishiga va umumiy iqtisodiy samaradorlikning oshishiga olib keladi.

Klaster tizimi faqat qishloq xo'jaligi bilan cheklanib qolmay, balki o'sha hududning umumiy iqtisodiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yo'l, energetika, suv ta'minoti, logistika markazlari, savdo infratuzilmalari kabi obyektlarning rivojlanishi hududning investitsiyaviy jozibadorligini oshiradi. Shu orqali qishloq joylarida turizm, xizmat ko'rsatish va kichik biznes tarmoqlari ham faol rivojlana boshlaydi.

Klaster tizimi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi, chunki u qishloq xo'jaligi subyektlarining o'zaro bog'langan va integratsiyalashgan holda faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Bozor sharoitlaridagi tebranishlar, narxlarning o'zgarishi, mavsumiy omillar yoki tabiiy ofatlar ta'sirida klaster ichidagi korxonalar bir-birini qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa risklarni kamaytiradi, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi hamda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, klaster tizimi doirasida korxonalar o'zaro tajriba almashish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va strategik rejalashtirish orqali uzoq muddatli o'sish va rivojlanishga erishadilar. Hamkorlikning bunday shakli samaradorlikni oshiradi, tannarxni pasaytiradi va yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini yaratadi.

Natijada, qishloq xo'jaligida klaster tizimi asosida iqtisodiy o'sish va rivojlanishni ta'minlash nafaqat tarmoqning modernizatsiyasiga, balki qishloq hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga ham katta hissa qo'shadi. Bu modelning qo'llanilishi O'zbekiston qishloq xo'jaligi sektorida yuqori samaradorlik, barqaror raqobatbardoshlik va eksport salohiyatining oshishiga xizmat qiladi.

Klaster tizimi qishloq xo'jaligi subyektlariga resurslardan samarali foydalanish va ularni optimal boshqarish imkoniyatini yaratadi. Ayniqsa, yer resurslari, suv ta'minoti va mehnat resurslarini oqilona taqsimlash jarayonida klaster ichidagi koordinatsiya hal qiluvchi ahamiyatga ega. Klasterga birlashgan xo'jaliklar o'zaro tajriba almashish, yagona agrotexnik talablarga amal qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini standartlashtirish orqali resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradilar.

Bundan tashqari, klaster ishtirokchilari birgalikda innovatsion texnologiyalarni joriy etish imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, zamonaviy irrigatsiya tizimlari, raqamli monitoring, urug' yetishtirish va himoya texnologiyalari, shuningdek, mahsulotni qayta ishlash va saqlash bo'yicha ilg'or usullar xarajatlarining sezilarli darajada kamayishiga olib keladi. Kooperatsiya asosida tashkil etilgan qayta ishlash markazlari, sovetkich omborlari, logistika punktlari ham umumiy xarajatlarni kamaytirib, samaradorlikni oshiradi.

Klaster tizimining afzalliklaridan yana biri — uning ekologik jihatdan barqaror ishlab chiqarishni rag'batlantirishidir. Resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish, suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish orqali nafaqat iqtisodiy foyda ta'minlanadi, balki atrof-muhitga salbiy ta'sir ham qisqaradi. Shu tariqa, klaster tizimi barqaror qishloq xo'jaligi modelini shakllantirishda asosiy mexanizmlardan biriga aylanadi.

Klaster tizimining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining yana bir muhim jihati — mahsulotlarni yuqori sifatli qayta

ishlash jarayonining yo'lga qo'yilishidir. Klasterga birlashgan qishloq xo'jaligi subyektlari qayta ishlash infratuzilmasidan birgalikda foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularga ilg'or texnologiyalar asosida chuqur qayta ishlash, mahsulotga qo'shimcha qiymat qo'shish va bozor talabiga mos sifat standartlarini ta'minlash imkonini beradi.

Klaster tizimida faoliyat yuritayotgan qishloq xo'jaligi subyektlari bozor sharoitlarini chuqur o'rganish, marketing tadqiqotlarini olib borish va mahsulotlarni samarali tarqatish strategiyalarini ishlab chiqish orqali mahalliy bozorlarni kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Klaster ichidagi hamkorlik ishlab chiqaruvchilarga bozor talablarini aniq baholash, iste'molchilarning ehtiyojlariga mos mahsulot assortimentini shakllantirish va narx belgilash siyosatini optimallashtirish imkonini beradi.

Mahsulot sifatini doimiy ravishda oshirish, innovatsion qayta ishlash texnologiyalaridan foydalanish va logistik xizmatlarini takomillashtirish orqali klasterlar yangi bozor segmentlarini yaratishi hamda mavjud bozorlarni mustahkamlashi mumkin. Natijada, qishloq xo'jaligi mahsulotlari nafaqat mahalliy bozorda, balki xalqaro maydonda ham yuqori talabga ega bo'ladi. Xususan, ekologik toza organik mahsulotlar, eksport talablari asosida standartlashtirilgan qayta ishlangan mahsulotlar va zamonaviy texnologiyalar asosida ishlab chiqarilgan yuqori qo'shimcha qiymatli tovarlar global bozor uchun raqobatbardosh sanaladi.

Bu jarayon klaster tizimini nafaqat iqtisodiy o'sishning drayveriga, balki eksport geografiasini kengaytirish, xalqaro integratsiyani kuchaytirish va milliy agroiqtisodiy tizimning barqaror raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omilga aylantiradi.

Qishloq xo'jaligini klaster tizimida rivojlantirish jarayonida davlatning soliq siyosati va moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi sektorida soliq imtiyozlari, subsidiyalar, arzon kreditlar va yengillashtirilgan moliyaviy mexanizmlarning joriy etilishi klaster tizimining samarali faoliyatini ta'minlashda muhim omillardan biridir. Davlat tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy rag'batlar fermerlarning texnologik yangilanishlarga bo'lgan imkoniyatlarini kengaytiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartiradi hamda innovatsion jarayonlarni tezlashtiradi.

Masalan, klaster tarkibida faoliyat yuritayotgan subyektlar uchun foiz stavkalarining pasaytirilishi, zamonaviy irrigatsiya tizimlari, agrotexnika vositalari va qayta ishlash uskunalari xarid qilish uchun uzoq muddatli imtiyozli kreditlarning taqdim etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, davlat tomonidan tashkil etiladigan o'quv dasturlari, malaka oshirish treninglari va agronomik maslahat xizmatlarini moliyalashtirish fermerlarning bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishga

yordam beradi. Bu esa klaster ichida yuqori malakali mehnat resurslari shakllanishiga zamin yaratadi.

Bundan tashqari, davlat tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni qo'llab-quvvatlash, eksportni rag'batlantirish va bozorni diversifikatsiya qilish bo'yicha maxsus dasturlarni amalga oshirish klasterlarning raqobatbardoshligini oshiradi. Eksport bo'yicha subsidiyalar, xalqaro sertifikatlash xarajatlarini qoplash, logistika va transport infratuzilmasiga investitsiyalar kiritish orqali klasterlar o'z mahsulotlarini global bozorga barqaror ravishda chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa nafaqat fermer xo'jaliklari daromadlarini ko'paytiradi, balki butun qishloq xo'jaligi tarmog'ining iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtiradi.

Natijada, davlatning soliq, kredit va subsidiyaga asoslangan qo'llab-quvvatlash siyosati klaster tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlab, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, klaster tizimi qishloq xo'jaligi sohasida iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta'minlashda samarali mexanizm sifatida xizmat qiladi. U barcha iqtisodiy subyektlarga resurslarni optimal taqsimlash, mahsulot sifatini oshirish, bozorlarni kengaytirish va eksport salohiyatini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, klaster tizimi orqali qishloq hududlarida yangi ish o'rinlari yaratilib, ijtimoiy barqarorlik va malakali kadrlar tayyorlash tizimi mustahkamlanadi.

Klaster tizimining muvaffaqiyatli ishlashi davlatning moliyaviy qo'llab-quvvatlashi, soliq imtiyozlari, investitsiyalar va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bilan chambarchas bog'liqdir. Qishloq xo'jaligi subyektlari o'rtasidagi hamkorlik, marketing strategiyalarini ishlab chiqish va logistika tizimlarini takomillashtirish orqali klasterlar yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuning uchun O'zbekistonda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini klaster tizimida rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki qishloq hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va agrar innovatsiyalarni keng joriy etish uchun muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Jalilova Zumrad Axmadovna Qarshi davlat texnika universiteti, magistr / Джалилову Зумрад Ахмадовну, Каршинский государственный технический университет, магистр / Jalilova Zumrad Akhmadovna Karsh State Technical University.

► zumradjalilova@gmail.com

■ 0009-0005-1457-7584

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Porter, M. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review.
- [2] Ketels, C. (2003). The Development of the Cluster Concept – Present Experiences and Further Developments. DIW Berlin Discussion Paper.
- [3] Trienekens, J., Wognum, P., & Omta, O. (2012). Agri-food Chain and Network Management. Wageningen Academic Publishers.
- [4] Saxena, A., & Kumar, S. (2018). Agro-Clusters and Sustainable Development in Rural Areas. Journal of Rural Studies, 62, 123–134.
- [5] Ruben, R., & Slingerland, M. (2008). Agro-food Chains and Networks for Development. Springer.
- [6] Bercovitz, J., & Feldman, M. (2007). Entrepreneurship in Clusters: Regional Innovation and Technology. Research Policy, 36(2), 245–267.
- [7] Vorley, B. (2003). Food Inc.: Corporate Concentration from Farm to Consumer. UK: UK Food Group.
- [8] G'aniev, O. (2019). Qishloq xo'jaligi klasterlari va ularning iqtisodiy samaradorligi. Tashkent: Qishloq xo'jaligi universiteti.

Реализация стратегий социально-экономического развития в стране способствует повышению эффективности человеческого капитала

Убайдуллаев Гайрат Зувайтович

Mamlakatda ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirish inson kapitali samaradorligini oshirishga xizmat qiladi

Ubaydullaev G'ayrat Zuvaytovich

The implementation of socio-economic development strategies in the country contributes to an increase in the efficiency of human capital

Ubaydullaev Gayrat Zuvaytovich

Received: November 4, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 10, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya.** Tadqiqotning maqsadi Yangi O'zbekistonda inson kapitalini rivoj topishi uchun shaxsni ta'limga, bilim, ko'nikma, qobiliyat, motivatsiya, kasbiy yo'naltirishga ilm-fan, sog'liqni saqlash va madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan amaliy ishlarning tahlili ko'rib chiqilgan, shuningdek mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirishda inson kapitali samaradorligini rivojlantirish omillarining uslubiy, nazariy va amaliy asoslari o'rganilgan.
- **Kalit so'zlar:** inson kapitali, ta'lim, ta'lim tizimi, inson kapitaliga investitsiyalar, ta'lim sifati, tibbiyot xizmatlari, innovatsion iqtisodiyot, jahon tajribalari.
- **Аннотация.** Целью исследования является анализ практической работы, направленной на совершенствование образования личности, знаний, навыков, умений, мотивации, профессиональной ориентации, науки, здравоохранения и культуры в целях развития человеческого капитала в Новом Узбекистане, а также изучение методологических, теоретических и практических основ факторов развития эффективности человеческого капитала в реализации стратегий социально-экономического развития страны.
- **Ключевые слова:** Человеческий капитал, образование, система образования, инвестиции в человеческий

капитал, качество образования, медицинские услуги, инновационная экономика, мировой опыт.

- **Abstract.** The aim of the study is to analyze practical work aimed at improving the education of individuals, knowledge, skills, abilities, motivation, career guidance, science, healthcare and culture for the development of human capital in New Uzbekistan, as well as to study the methodological, theoretical and practical foundations of the factors for the development of human capital effectiveness in the implementation of strategies for the socio-economic development of the country.
- **Keywords:** Human capital, education, education system, investments in human capital, quality of education, medical services, innovative economy, global experience.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi va 28 sentabr 2023 yildagi PF-158-sonli "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmonlari bilan mamlakatimizda keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar orqali O'zbekistonda yangi uyg'onish davri, uchinchi Renessans masalasini o'ta strategik vazifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarayotgan ekanmiz, maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilm-fan, madaniy-ma'rifiy masalalar bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi sifatida ko'rilmog'da. Bu jarayonda bog'cha tarbiyachisi, maktab o'qituvchisi professor-o'qituvchilar va yosh ilmiy-ijodiy tadqiqotchilarimiz esa yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuniga aylanishi kerak. Renessans poydevorini yaratish o'z-o'zidan vujudga kelmaydi, buning uchun, avvalo yuzlab, minglab iste'dodli kadrlar, fidoyi shaxslar kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi va 28 sentabr 2023 yildagi PF-158-sonli "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmonlari asosida mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirishda inson kapitali samaradorligini rivojlantirish omillarining uslubiy, nazariy va amaliy asoslarini ko'rsatib berilgan bo'lib, yorqin sonlarda amaliy bajarilish mexanizmi ishlab chiqilgan. Tahlillar ilmiy asoslar bilan ko'rib chiqilgan. Inson qadrini ulug'lashga qaratilgan strategiya va vatanimiz ravnaqi va kelajak istiqbolimizni belgilovchi muhim hodisa, intellektual salohiyatni rivojlantirish-bugunki kunning muhim vazifasi kabi gazetalardagi ilmiy maqolalarda inson kapitalini rivojlanib borayotganligi to'g'risida olimlarimiz

Q.X.Abduraxmonov, B.Mahkamov, N.Rizaev, M.Yuldodhevlar tomonidan ilmiy asoslangan ta'rif va tahlillar keltirilgan.

Ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy tizimlarning innovatsion rivojlanishida inson kapitalining roli, jahon iqtisodiyotining globallasuvi davrida intellektual capital to'g'risida olimlarimiz E.A. Окункова, В.Н. Голубкинlar tomonidan inson kapitalini rivojlantirish uchun imkoniyatlar va xatarlarning kombinatsiyasi uning ta'lim kabi muhim elementida to'liq aks etishi, inson kapitalining tarkibiy elementi sifatida ta'limning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

"Inson kapitali innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy omili" deb nomlangan monografiya G'.Z.Ubaydullaev tomonidan innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida zamonaviy bilimlar va raqamli iqtisodiy texnologiyalardan samarali foydalanib ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bo'yicha asosli tavsiyalar ko'rsatib o'tilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirishda inson kapitali samaradorligini rivojlantirish omillarining nazariy va amaliy asoslarini o'rganishga oid nazariy mushohada, tizimli yondashuv, shuningdek inson kapitalini rivoj topishi uchun ilm-fan, ta'lim, sog'liqni saqlash va madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan amaliy ishlarning tahlili bo'yicha izlanishlari hamda me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'rganilib xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmonning IV bo'limi "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish"ga qaratilgan bo'lib, 34 ta maqsadlarga yo'naltirilgan quyidagi taraqqiyot strategiyasini o'z ichiga oladi.[1]

Har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga

o'qish imkoniyatini yaratish. Kasbga o'qitish ko'lamini 2 baravar oshirib, jami 1 million nafar ishsiz fuqaroni kasb-hunarlariga o'qitish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish. Maktabgacha ta'limdagi qamrov darajasini hozirgi 70 foizdan kamida 80 foizga yetkazish, jumladan 6 yoshli bolalarni maktabgacha tayyorlov tizimi bilan qamrab olish darajasini 2024/2025 o'quv yili yakuniga qadar 100 foizga yetkazish. Maktabgacha ta'lim tizimiga xususiy sektor mablag'larini jalb qilish orqali 7 mingdan ziyod yangi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim tizimida "Ta'lim uchun qulay muhit" dasturi amalga oshiriladi. Natijada, 2023/2024 o'quv yilidan boshlab har yili 500 ming yangi quvvat tashkil etilib, o'quv o'rinlari soni 7,5 millionga yetkaziladi. 2,5 million o'quvchi o'rniga ega maktablar qurishga 8 mlrd. dollar ajratiladi. 2022 — 2026 yillarda 160 mingdan ziyod pedagog kadrlarning malakasini oshirish. Maktabgacha ta'lim tizimida budjet mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishini moliyaviy jarayonlarining shaffof tarzda amalga oshirilishini ta'minlash. Yangi maktablar qurish, xususiy maktablarni ko'paytirish, ta'lim sifatini oshirishni nazarda tutuvchi milliy dasturni ishlab chiqish va amalga oshirish. O'quv o'rinlari sonini 2026 yil yakuniga qadar 6,4 milliongacha yetkazish. Nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatuvchi tashkilotlarga sharoit va imkoniyatlarni kengaytirish orqali ularning ulushini 2026 yilda 8 foizga, shu jumladan 2024 yilda 5 foizga oshirish. 2026 yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish. Yoshlarni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini 2026 yilda 50 foizga yetkazish [1].

Prezident Shavkat Mirzaevning Farmoni bilan "O'zbekiston - 2030" strategiyasi tasdiqlandi. Ushbu dasturilamal hujjat xalqimizning erkin va farovon, qudratli yangi O'zbekistonni bunyod etishda xohish – istagini ro'yobga chiqarish, har bir fuqaroga o'z salohiyatini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratish, sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo'g'iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi, xavfsizlik va barqarorlikni kafolatli ta'minlash maqsadida Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida ortirilgan tajriba va keng jamoatchilik muhokamasi natijalari asosida "O'zbekiston - 2030" strategiyasi ishlab chiqildi [2].

E'tirof etishimiz joizki, oxirgi yetti yilda maktabgacha ta'lim bo'yicha qamrov darajasini 25 foizdan 75 foizga, oliy ta'limda esa 9 foizdan 41 foizga, oliygohlar sonini 77 tadan 218 taga yetkazilganligi sohadagi ishlar ko'lami yoshlarning intellektual salohiyatini inson kapitalini rivojlantirish davlatning ustuvor vazifalaridan biri ekanligini va ularning natijasini ko'rsatib turibdi. Ta'lim sifatini oshirish maqsadida

2024 yil xorijiy mamlakatlardan taklif etilgan 1000 nafar chet tili mutaxassisi maktablarda ish boshladi. Kelgusi yillarda ularning sonini 3 barobar oshirish, 10 va 11-sinflarda qator fanlarni o'quvchilarning tanlovi asosida chuqurlashtirib o'qitish yo'lga qo'yilmoqda [3].

Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, kurrai zaminimiz umumiy boyligining 67 foizi 374 trillion AQSh dollari inson kapitaliga, ya'ni asosan, shaxsning ilm darajasiga to'g'ri kelmoqda. AQShda ushbu ko'rsatkich milliy boyligining 77-foizi – 95 trillion dollarga yetgan. Shuning uchun davlatimiz rahbari "Eng katta boylig-bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir" degan fikrni alohida keltirib o'tadi [4].

E'tibor qilinsa, O'zbekiston dastlabki, ya'ni 2020 yil urinishdayoq bu reytingda 93-o'rinni qayd etgan. Natijada jadal yuqorilagan mamlakatlar "TOP-10" taligidan joy olgan. O'zbekiston o'z oldiga 2030 yilda global innovatsion indeksda kuchli 50 talikdan joy olishni maqsad qilgan. Buni esa respublikamizning xalqaro maydondagi raqobat bardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan taraqqiy etishini belgilovchi asosiy omil sifatida baholash va e'tirof etish mumkin. Shuni mamnuniyat bilan aytishimiz mumkinki, O'zbekiston Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasi bo'yicha kuchli uchtalikka kirgan yetakchi davlat bo'ldi (Hindiston-40, Eron Islom Respublikasi-53 va O'zbekiston-82). Global innovatsion indeks reytingi ko'rsatkichlari jahon mamlakatlari iqtisodiyotini o'zida qamrab olib, u 80 ga yaqin ko'rsatkichlarlar asosida aniqlanadi. O'zbekiston ko'rsatkichlarning ikkinchisida, "Inson kapitali va tadqiqotlar" (Human capita & research)da 7 pog'ona yuqorilab 30,8 daraja yoki 65-o'rin egallagan [5].

Umuman olganda, bugun O'zbekistonning xalqaro indekslar va reyting ko'rsatkichlariga erishishdagi muhim qadamlardan biri sifatida qabul qilingan. Buni xalqaro indekslar va reyting ko'rsatkichlarida bosqichma-bosqich yuqorilab borayotganligimizdan ham anglash qiyin emas.

O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni takomillashtirish asosida inson kapitalini rivojlantirishning innovatsion modeli, uning harakatlantiruvchi kuchlari, yangi bilimlar, shaxslar va umuman jamiyatning intellektual va ijodiy salohiyati inson kapitalini mamlakatning raqobatbardoshligi uchun strategik resursga aylantiradi. Inson salohiyati barcha rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va milliy boyligining asosiy tarkibiy qismi sifatida e'tirof etilgan.

Inson kapitali - bu odamlar o'z hayoti davomida sarmoya kiritadigan va to'playdigan, jamiyatning hissa qo'shadigan a'zolari sifatida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan bilim, ko'nikma va salomatlikdir.

Vaholangki, hozirgi paytda inson kapitaliga nisbatan qarashlar tubdan kengayib, unga qimmatbaho aksiya hamda

daromadlar oqimi sifatida qaralmoqda. Chunki inson kapitali iqtisodiy rivojlanish bilan chambarchas bog'liq. Buni dunyoga mashhur hind olimi, Nobel mukofoti sohibi (1998 yil) Amartiya Sen ilmiy asoslab bergan. Uning fikricha rivojlanish jarayoni faqat moddiy yoki iqtisodiy farovonlikning ortishi emas, balki jamiyatning har bir a'zosiga tanlov erkinligi yuqoriligini nazarda tutadigan shaxsning imkoniyatlarini kengaytirishdir. Davlat nafaqat iste'mol tengligini, birinchi navbatda, ta'lim, sog'liqni saqlash xizmatlari, shuningdek, siyosiy va fuqarolik huquqlari sohasida teng huquqlikni ta'minlashi kerak. Bu inson kapitalini rivojlanishiga xizmat qiladi [6].

Inson kapitalini rivojlantirish uchun imkoniyatlar va xatarlarning kombinatsiyasi uning ta'lim kabi muhim elementida to'liq aks etadi. Uning o'zgarishidagi asosiy tendensiya - bu aholining bilim darajasining oshishi. Aholining ma'lumot darajasining o'sishi nafaqat aholi va ish beruvchilar tomonidan unga bo'lgan talab bilan, balki tegishli infratuzilmaning rivojlanishi bilan ham bog'liq.

Inson kapitalining tarkibiy elementi sifatida ta'limning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Ko'rinib turibdiki, xodimlarning kasbiy bilimlari kompaniyaning muvaffaqiyatli ishlashi uchun asosdir. Ta'lim insonning nafaqat ishchi, balki o'quvchi sifatidagi samaradorligini oshiradi, ya'ni bilim va ko'nikmalarni yanada to'plash jarayonini tezlashtiradi va osonlashtiradi [7].

Har qanday sivilizatsiya yoki uyg'onish jarayoni inson uchun, uning baxti-saodati, taraqqiyoti, farovon turmushi, orzu-istaklari amalga oshishi uchun xizmat qilishi kerak. Mamlakatda inson kapitalining rivoj topishi uning qiymati bilan o'lchanadi, ya'ni turli usullar - investitsiya, ya'ni ta'lim tarbiyaga, ilmga, ma'rifatga, sog'liqni saqlashga, jismoniy va madaniy tadbirlarga jalb qilinadigan sarmoyalar va boshqalar bilan hisoblanadi. Inson kapitali - bu sarmoyalar natijasida shakllanadigan va shaxs tomonidan to'plangan, ijtimoiy takror ishlab chiqarishning u yoki bu sohasida maqsadga muvofiq foydalaniladigan, mehnat unumdorligi va ishlab chiqarishning o'sishiga yordam beradigan ma'lum bir salomatlik, bilim, ko'nikma, qobiliyat, motivatsiya, samaradorlik zaxirasi. Inson kapitalini shakllantirish - bu ijtimoiy ishlab chiqarishda ishtirok etadigan shaxsning yuqori sifatli ishlab chiqarish xususiyatlarini izlash, yangilash va takomillashtirish jarayonidir [8].

O'zbekiston Respublikasida inson kapitalining holati va ulardan foydalanish tahlili fan va ta'lim sohalarida inson kapitalining iqtisodiy aylanmasi saqlanib qolganligi, shuningdek sog'liqni saqlash sohasidagi tabiiy aylanmaning ijobiy dinamikasi haqida dalolat beradi. Mamlakatimiz aholisining umr ko'rish davomiyligining ko'tarilishiga inson kapitalidan foydalanish samaradorligini oshirish mamlakatimiz innovatsion rivojlanish strategiyasi va taktikasining o'zgarishi bilan bog'liq. Ilm-fan sohasida bu

ilmiy-tadqiqot xarajatlarining YalMning 2 foizigacha ko'payishi va ilmiy-texnik rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarida kadrlar resurslarini shakllantiradi. Ta'lim sohasida - rivojlanayotgan innovatsion mehnat bozori talablariga muvofiq o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlariga investitsiyalarni jalb qilish. Sog'liqni saqlash sohasida - aholini faol jalb qilish uchun ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish sog'lom turmush tarzi, tibbiy xizmatni kengaytirish.

Inson kapitali - bu sub'ekt tomonidan to'plangan sog'liqni saqlash, bilim, ko'nikma, qobiliyat, qobiliyat va motivatsiyaning umumiy zaxirasi bo'lib, u bir tomondan, ishlab chiqarishning o'sishini ta'min-laydigan, ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida tegishli shaklda ishlatiladi.

Birinchidan, inson kapitali makroiqtisodiy shakl iqtisodiy o'sish-ning asosiy omillaridan biridir. Shu bilan birga, u iqtisodiy o'sish manbai sifatida faqat moddiy va moliyaviy kapital, texnologiya, tadbirkorlikni o'z ichiga oladigan yaxlit tizimni tashkil etuvchi boshqa asosiy (va nafaqat asosiy) omillar bilan maqsadli o'zaro ta'sir o'tkazish jarayonida amalga oshirilishi mumkin energiya, axborot, innovatsiya va ilmiy -texnik taraqqiyot, tabiiy va ekologik omillar, mehnat, boshqa tomondan - xodim daromadining oshishi. Bu ta'rif eng umumiydir, shuning uchun "inson kapitali" toifasining muno-sabatlar mazmunini yanada oshkor qilish uni ko'rsatish, boshqa muhim xususiyatlarni ajratib ko'rsatishni talab qiladi.

Ikkinchidan, inson kapitalini yaratishga muhim sarmoya kiritish kerak. Inson kapitaliga sarmoya kiritish deganda biz malaka va ko'nikmalarni yaxshilaydigan har xil xatti -harakatlar va xarajatlarni, demak, xodimning mehnat unumdorligini ko'p marotaba bo'lishini kutgan holda bajaramiz bu kelajakda daromadning ko'payishi bilan qoplanadi. Inson kapitaliga investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari jismoniy shaxslar (uy xo'jaliklari) yoki inson kapitali tashuvchilari, davlat, korxonalar, turli jamg'armalar va boshqa ixtisoslashgan notijorat tashkilotlari shuningdek ta'lim muassasalari bo'lishi mumkin.

Uchinchidan, shakllanish manbalaridan qat'i nazar, inson kapitalidan foydalanish va to'g'ridan -to'g'ri daromad olish shaxsning o'zi tomonidan nazorat qilinadi. Inson kapitalining ishlashi, undan foydalanishdan qaytish darajasi sub'ektning xohish -irodasini erkin ifodalashi bilan bog'liq individual manfaatlar va afzalliklar, uning moddiy va ma'naviy qiziqishi, javobgarligi, dunyoqarashi va madaniyatning umumiy darajasi, shu jumladan shaxsning harakatlariga tizim tomonidan muhim ta'sir ko'rsatiladi, deb hisoblaymiz. Agar biz inson kapitaliga investitsiyalarni xarajatlar bo'yicha tasniflasak, unda biz sog'liqni saqlash, ta'lim, fan, odamlarning ishga joylashish uchun ko'chishi, iqtisodiy ma'lumot qidirish va boshqalarga investitsiyalarni ajratishimiz mumkin. Masalan, ta'limga investitsiyalar

sifatni yaxshilaydi, odamlarning bilim darajasi va zaxirasini oshiradi, yuqori malakali mutaxassislarning shakllanishiga hissa qo'shadi, ularning yuqori mahsuldorligi iqtisodiy o'sish sur'ati va sifatiga tobora ko'proq ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni belgilash:

- "inson kapitali" toifasining tarkibini uning tarkibiy elementlari va xususiyatlarini, shuningdek inson kapitali nazariyasi evolyusiyasini o'rganish orqali ochib berish;
- inson kapitali va uning qonunlarini rivojlantirishning eng muhim sharti sifatida bilimga asoslangan iqtisodiyot mazmunini o'rganish;
- bilimga asoslangan iqtisodiyotda inson kapitalining rivojlanish xususiyatlari va omillarini aniqlash;
- bilimga asoslangan iqtisodiyotni shakllantirish jarayonida mamlakatda inson kapitalining rivojlanishi shartlarini aniqlash;
- O'zbekistonda inson kapitali rivojlanishidagi qarama-qarshiliklarning ijtimoiy-iqtisodiy mazmunini ochib berish;
- bilimga asoslangan iqtisodiyotning vujudga kelishi sharoitida mamlakatda inson kapitalini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqish [9].

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib quyidagilarni ta'kidlash mumkin: Umuman olganda, O'zbekiston Global innovatsion indeks reytingida o'zining dastlabki qadamlarini dadil tashlagani va iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlar orasida salmoqli o'rin egallab borayotgani barchamizga faxr bag'ishlaydi. Har qanday millatning farovonligi va barqaror rivojlanishi inson kapitaliga bog'liq, shuning uchun mulohazali va individual firma darajasida ham, umuman davlat darajasida ham inson resurslarini rivojlantirish sohasidagi izchil siyosat va inson kapitaliga investitsiyalarni muvozanatlashtirilishi, bilimga asoslangan iqtisodiyotga o'tish sharoitida sarmoya intellektual ichki kuchlarni rivojlantirish uchun mablag'lar mamlakatga dunyoda munosib o'rin egallashiga imkon beradi, O'zbekiston ijtimoiy modelini shakllantirishga hissa qo'shadi, yo'naltirilgan bozor iqtisodiy tizimi, O'zbekiston Respublikasining mavqei va vakolatlarini mustahkamlaydi. Shubhasizki, ushbu hujjatlarning har bir bandi mamlakatimiz taraqqiyotiga xalqimiz manfaatlariga xizmat qiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish konsepsiyalari va strategiyalarini amalga oshirish jarayonlarida inson kapitalini rivojlantirish omillarining nazariy va amaliy asoslarini ilm-fan va ta'lim-tarbiya sohasidagi sog'lom turmush tarzini

qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish uchun mamlakatimizning barcha olimlari, ziyolilari va tegishli muassasalar rahbarlarining mavjud imkoniyatlardan foydalanib mas'uliyat bilan yondashishlarini taklif etaman.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Ubaydullayev G'ayrat Zuvaytovich QDTU dotsenti/ Убайдуллаев Гайрат Зувайтович доцент КГТУ / Ubaydullayev Gayrat Zuvaytovich associate professor Karshi state technical university
 ▶ gayrat.ubaydullayev@mail.ru
 ■ 0000-0003-0969-729X

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 yanvar 2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi. 29 yanvar 2022 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28 sentabr 2023 yildagi PF-158-sonli "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi. 12 sentabr 2023 yil.
3. M.Yuldashev "Ta'lim va muallim qadri". Xalq so'zi 2023 yil 1 dekabr 256-son.
4. B.Mahkamov "Raqamli iqtisodiyot –taraqqiyot drayveri". Xalq so'zi 2022 yil 27 aprel 87-son.
5. N.Rizaev "O'zbekiston janubiy Osiyo mintaqasi kuchli uchtaligida". Xalq so'zi 2023 yil 1 fevral 21-son.
6. Q.X.Abduraxmonov "Inson qadrini ulug'lashga qaratilgan strategiya". Xalq so'zi 2022 yil 23 aprel 84-son.
7. Окункова Е.А. Роль человеческого капитала в инновационном развитии экономических систем / Е.А. Окункова // Глобальный научный потенциал. – 2018. – №11– С. 120–123.
8. Голубкин В.Н. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации мировой экономики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.oulink.ru/pub/business_obraz_1_18.htm
9. G'Z. Ubaydullaev "Inson kapitali innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishning asosiy omili". Monografiya. Qarshi "Intellect" nashriyoti, 2023.
10. www.undp.uz – O'zbekistondagi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi veb sayti.
11. <https://ziyonet.uz> – Ta'lim portali

Menejment va
marketing

Менеджмент и
маркетинг

Management and
Marketing

Resurs tejamkorligini boshqarishda iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili

Raxmonqulova Nafis Olimjon qizi

Анализ экономических показателей в управлении эффективностью ресурсов

Рахмонкулова Нафис Олимжон кызы

Analysis of economic indicators in resource efficiency management

Rakhmonkulova Nafis Olimjon kizi

Received: November 3, 2025 Revised: November 6, 2025

■ Accepted: November 10, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada resurs tejamkorligini boshqarishning iqtisodiy ko'rsatkichlari kompleks tahlil qilingan. Zamonaviy korxonalar faoliyatida resurslardan samarali foydalanish muammosi muhim ahamiyat kasbetadi. Maqolada resurs tejamkorligining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari, ularning o'zaro bog'liqligi va korxona samaradorligiga ta'siri o'rganilgan. Natijalar qismida turli tarmoq korxonalari bo'yicha statistik ma'lumotlar tahlil qilinib, resurs tejamkorligi darajasi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqliklar aniqlangan.
- **Kalit so'zlar:** Resurs tejamkorligi, iqtisodiy ko'rsatkichlar, samaradorlik tahlili, resurs samaradorligi, xarajatlarni optimallashtirish, boshqaruv tizimi, iqtisodiy tahlil, resurs intensivligi.
- **Аннотация:** В статье представлен комплексный анализ экономических показателей управления ресурсоэффективностью. Проблема эффективного использования ресурсов имеет большое значение в деятельности современных предприятий. В статье исследованы основные экономические показатели ресурсоэффективности, их взаимосвязь и влияние на эффективность деятельности предприятия. В разделе результатов проанализированы статистические данные по предприятиям различных отраслей промышленности и выявлены корреляции между уровнем ресурсоэффективности и экономической эффективностью.
- **Ключевые слова:** Ресурсоэффективность, экономические показатели, анализ эффективности, ресурсоэффективность, оптимизация затрат, система управления, экономический анализ, ресурсоёмкость.
- **Abstract:** This article provides a comprehensive analysis of the economic indicators of resource efficiency management. The problem of efficient use of resources is of great importance in the activities of modern enterprises. The article studies the main economic indicators of resource efficiency, their interdependence and impact on the efficiency of the enterprise. In the results section, statistical data on enterprises of various industries are analyzed, and correlations between the level of resource efficiency and economic efficiency are identified.
- **Keywords:** Resource efficiency, economic indicators, efficiency analysis, resource efficiency, cost optimization, management system, economic analysis, resource intensity.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda resurslardan oqilona va tejankor foydalanish korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy omillaridan biriga aylangan. Jahon iqtisodiyotida resurs narxlarining o'sishi, ekologik talablarning kuchayishi va raqobatning keskinlashishi sharoitida resurs tejankorligi masalasi nafaqat iqtisodiy, balki strategik ahamiyat kasb etadi. Resurs tejankorligini boshqarish jarayonida eng muhim vazifa bu samaradorlikni to'g'ri baholash va monitoring qilish uchun tegishli iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimini shakllantirish hisoblanadi [1].

Resurs tejankorligi deganda korxona faoliyatida material, energetika, mehnat va moliyaviy resurslardan maksimal iqtisodiy natijaga erishish maqsadida samarali foydalanishni tushunish lozim. Ushbu jarayonni boshqarish uchun kompleks iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi zarur bo'lib, ular resurslardan foydalanish samaradorligini miqdoriy jihatdan baholash, muammolarni aniqlash va optimallashtirish yo'llarini ishlab chiqish imkonini beradi. Resurs tejankorligining iqtisodiy ko'rsatkichlari korxonaning hozirgi holatini tahlil qilish, kelajak rejalarini ishlab chiqish va strategik qarorlar qabul qilishda muhim ma'lumot manbai hisoblanadi [2].

Zamonaviy boshqaruv nazariyasi va amaliyotida resurs tejankorligini baholash uchun turli xil yondashuvlar qo'llaniladi. Ba'zi tadqiqotchilar absolyut ko'rsatkichlarga e'tibor berishni taklif qilsalar, boshqalari nisbiy va dinamik ko'rsatkichlarning ustunligini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, resurs tejankorligini kompleks baholash uchun turli guruh ko'rsatkichlarni o'z ichiga olgan integral tizim zarurligiga umumiy fikr mavjud. Ushbu maqolaning maqsadi resurs tejankorligini boshqarishda qo'llaniladigan iqtisodiy ko'rsatkichlarni tizimli tahlil qilish va ularning amaliy qo'llanilish xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, resurs tejankorligining iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'rganishga turli xil yondashuvlar mavjud. Rossiya tadqiqotchisi Savitskaya G.V. resurs tejankorligini baholashda xarajat ko'rsatkichlariga asosiy e'tibor berishni taklif qilib, material xarajatlarning daromadga nisbati, energiya intensivligi va mehnat unumdorligini asosiy indikatorlar sifatida ko'rsatadi [3]. U absolyut va nisbiy ko'rsatkichlarni o'zaro bog'lagan holda tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi va dinamik qiyoslar ahamiyatini alohida ajratib ko'rsatadi.

Xorijiy adabiyotlarda resurs samaradorligi (resource efficiency) tushunchasi kengroq talqin etiladi va ko'pincha

barqaror rivojlanish kontekstida ko'rib chiqiladi. Amerikalik olim Porter M.E. va Kramer M.R. o'zlarining tadqiqotlarida resurs tejankorligini raqobat ustunligining muhim omili sifatida tahlil qilishgan va iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimi nafaqat xarajatlarni, balki ekologik va ijtimoiy natijalarni ham o'z ichiga olishi kerakligini ta'kidlashgan [4]. Ular resurs samaradorligini oshirish investitsiyalar daromadligini oshirish va innovatsion rivojlanishga olib kelishini empirik ma'lumotlar asosida isbotlashgan.

Yevropaning ilmiy adabiyotlarida resurs unumdorligi (resource productivity) kontseptsiyasi keng tarqalgan bo'lib, u yaratilgan qiymat va iste'mol qilingan resurslar o'rtasidagi nisbatni ifodalaydi. Nemis iqtisodchisi Bleischwitz R. resurs unumdorligining makroiqtisodiy ko'rsatkich sifatida ahamiyatini ta'kidlab, uni yalpi ichki mahsulot va umumiy material iste'moli orqali hisoblashni taklif qiladi [5]. Mikroiktisodiy darajada esa u material intensivligi, energiya intensivligi va chiqindilar intensivligi kabi alohida ko'rsatkichlardan foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

O'zbek tadqiqotchilaridan Erkaev A.A. resurs tejankorligini milliy iqtisodiyot kontekstida o'rganib, O'zbekiston korxonalari uchun xos bo'lgan xususiyatlarni ajratib ko'rsatadi [6]. U energiya va suv resurslarining cheklanganligi sharoitida ushbu resurslarning samarali ishlatilishi ko'rsatkichlariga alohida e'tibor berish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, u import qilinadigan komponentlar ulushini kamaytirish orqali resurs mustaqilligini oshirishning ahamiyatini alohida qayd etadi.

Resurs tejankorligining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarini bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh – absolyut ko'rsatkichlar: material xarajatlari, energiya iste'moli, mehnat resurslaridan foydalanish hajmi va boshqalar. Ushbu ko'rsatkichlar jami miqdorlarni aks ettiradi va asosan ichki tahlil va rejalashtirish maqsadlarida qo'llaniladi [7]. Ikkinchi guruh – nisbiy ko'rsatkichlar: material sig'imi, energiya intensivligi, mehnat sig'imi, kapital sig'im koeffitsiyenti va boshqalar. Bu ko'rsatkichlar resurs xarajatlarning mahsulot birligiga to'g'ri keladigan qismini ko'rsatadi va turli korxonalar yoki davrlarni taqqoslashda qo'llaniladi.

Uchinchi guruh ko'rsatkichlar – samaradorlik koeffitsiyentlari bo'lib, ular resurslardan foydalanish natijasini ifodalaydi: material qaytimi, energiya qaytimi, mehnat unumdorligi, fondqaytimi va boshqalar [8]. Ushbu ko'rsatkichlar resurs birligi hisobiga qancha mahsulot ishlab chiqarilganini ko'rsatadi va yuqori qiymat samaradorlik darajasining yuqoriligidan dalolat beradi. To'rtinchi guruh – dinamik ko'rsatkichlar: resurs xarajatlarning o'sish sur'ati, samaradorlik o'zgarishi koeffitsiyenti, tejash natijalarining dinamikasi va boshqalar. Bu ko'rsatkichlar vaqt bo'yicha o'zgarishlarni kuzatish va tendentsiyalarni aniqlash imkonini

beradi.

Rus tadqiqotchisi Fadeeva O.V. resurs tejamkorligini baholashda integral ko'rsatkichlardan foydalanishni taklif qiladi va turli turdagi resurslar bo'yicha ko'rsatkichlarni og'irlikli koeffitsiyentlar asosida birlashtirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi [9]. Uning yondashuvida har bir resurs turi uchun sig'im va qaytim ko'rsatkichlari hisoblanadi, so'ngra ular korxonaning texnologik xususiyatlari va strategik ustuvorliklari asosida belgilangan koeffitsiyentlar yordamida umumiy indeksga birlashtiriladi. Ushbu yondashuv resurs tejamkorligini kompleks baholash va turli variantlarni taqqoslash imkonini beradi.

Xorijiy amaliyotda keng qo'llaniladigan ko'rsatkichlardan biri umumiy resurs samaradorligi (Total Resource Productivity – TRP) hisoblanadi [10]. Bu ko'rsatkich barcha asosiy resurs turlarini o'z ichiga oladi va umumiy samaradorlik darajasini baholashga imkon beradi. TRP hisoblashda yaratilgan qo'shilgan qiymat barcha ishlatilgan resurslarning qiymat ifodasiga bo'linadi. Ushbu ko'rsatkich nafaqat xarajatlarni, balki resurslardan foydalanish samaradorligini ham hisobga oladi va korxona strategiyasini optimallashtirish uchun muhim ma'lumot beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi sifatida taqqoslash, statistik tahlil va korrelyatsion bog'liqliklarni aniqlash usullaridan foydalanildi. Turli tarmoq korxonalari bo'yicha to'plangan ma'lumotlar uch

guruhga ajratilib tahlil qilindi: birinchi guruhda tarmoqlar kesimida ko'rsatkichlarning farqlanishi, ikkinchi guruhda vaqt davomida dinamik o'zgarishlar, uchinchi esa resurs tejamkorligi va rentabellik o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Har bir jadval alohida tahlil komponentini aks ettiradi va umumiy xulosa chiqarish uchun asosiy empirik ma'lumotlarni taqdim etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Turli tarmoq korxonalari faoliyatini tahlil qilish asosida resurs tejamkorligining iqtisodiy ko'rsatkichlari va ularning korxona samaradorligiga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot doirasida to'qimachilik, oziq-ovqat sanoati va mashinasozlik tarmoqlariga mansub korxonalarning 2022-2024-yillar davridagi ma'lumotlari tahlil qilindi. Tahlil jarayonida material sig'imi, energiya intensivligi, mehnat unumdorligi, material qaytimi va fond qaytimi kabi asosiy ko'rsatkichlar hisoblab chiqildi va ularning dinamikasi hamda o'zaro bog'liqligi o'rganildi. Olingan natijalar statistik jadvallar shaklida tizimlashtirilib, har bir ko'rsatkichning xususiyatlari va korxona iqtisodiy samaradorligiga ta'siri muhokama qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, resurs tejamkorligi darajasi korxonaning rentabellik ko'rsatkichlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, resurslardan samarali foydalanish korxona daromadlilikini sezilarli darajada oshiradi.

Turli tarmoq korxonalari bo'yicha o'tkazilgan tahlil resurs tejamkorligi ko'rsatkichlarining sezilarli farqlanishini ko'rsatdi. Birinchi jadvalda uch xil tarmoq korxonalarning asosiy resurs tejamkorligi ko'rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval.

Turli tarmoq korxonalarida resurs tejamkorligi ko'rsatkichlari (2024-yil ma'lumotlari)

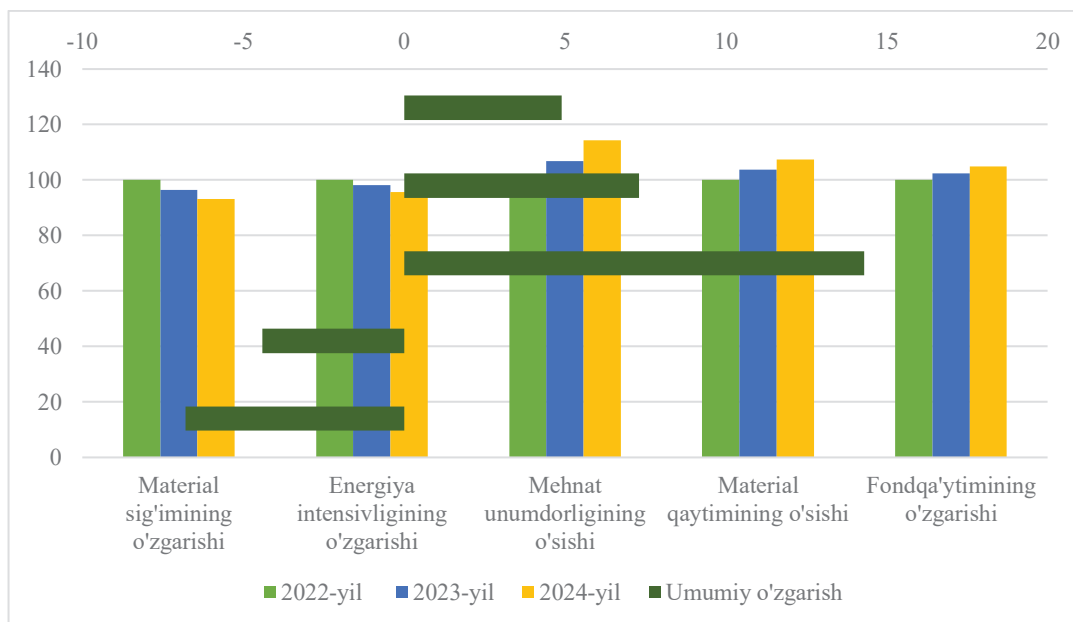
KO'RSATKICH	TO'QIMACHILIK KORXONASI	OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONASI	MASHINASOZLIK KORXONASI
Material sig'imi (so'm/so'm)	0,58	0,72	0,64
Energiya intensivligi (kVt-soat/1000 so'm)	2,45	1,89	3,12
Mehnat unumdorligi (mln so'm/kishi)	48,3	62,7	71,5
Material qaytimi (so'm/so'm)	1,72	1,39	1,56
Fondqaytimi (so'm/so'm)	2,14	1,87	1,43

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, material sig'imi eng past to'qimachilik sanoatida kuzatiladi, bu texnologik jarayonlarning nisbatan soddaligi va mahalliy xom ashyo bazasining rivojlanganligi bilan izohlanadi. Oziq-ovqat sanoatida material sig'imining yuqoriligi xom ashyo

xarajatlarning mahsulot qiymatidagi katta ulushi bilan bog'liq. Energiya intensivligi mashinasozlikda eng yuqori bo'lib, bu murakkab texnologik jarayonlar va yuqori haroratli ishlov berishning keng qo'llanilishi bilan tushuntiriladi. Mehnat unumdorligi mashinasozlik korxonasida eng

yuqori ko'rsatkichga ega, bu avtomatlashtirish darajasining yuqoriligi va yuqori malakali kadrlarning samarali ishlatilishi natijasi hisoblanadi.

Grafikda resurs tejamkorligi ko'rsatkichlarining dinamikasi tahlil qilingan. Uch yillik davr mobaynida turli ko'rsatkichlarning o'zgarishi kuzatildi.

1-rasm. Resurs tejamkorligi ko'rsatkichlarining dinamikasi (2022-2024-yillar, foizlarda)

Grafikdan ko'rinib turibdiki, tahlil qilingan davr mobaynida barcha asosiy ko'rsatkichlar ijobiy dinamikani ko'rsatadi. Material sig'imining 6,8 foizga pasayishi xom ashyo va materiallardan samarali foydalanish darajasining oshganligidan dalolat beradi. Bu natija yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va chiqindilarni kamaytirish dasturlarining samarasini aks ettiradi. Energiya intensivligining kamayishi energiya tejamkor uskunalarini o'rnatish va energiya menejmenti tizimlarini joriy etish natijasida erishilgan. Mehnat

unumdorligining 14,3 foizga oshishi mehnat resurslaridan foydalanishning sezilarli yaxshilanganligini ko'rsatadi va bu avtomatlashtirish, kadrlar malakasini oshirish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini qayta tashkil etishning bevosita natijasi hisoblanadi.

Uchinchi jadvalda resurs tejamkorligi va korxona rentabelligi o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan. Turli resurs tejamkorligi darajasiga ega korxonalar guruhlar uchun o'rtacha rentabellik ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi.

2-jadval.

Resurs tejamkorligi va rentabellik o'rtasidagi bog'liqlik

Korxonalar guruhi	Material qaytimi darajasi	Energiya samaradorligi darajasi	Sotish rentabelligi (%)	Aktivlar rentabelligi (%)
Yuqori tejamkorlik guruhi	1,65-1,85	Yuqori (past intensivlik)	18,7	12,4
O'rta tejamkorlik guruhi	1,40-1,64	O'rta	14,2	9,6
Past tejamkorlik guruhi	1,15-1,39	Past (yuqori intensivlik)	9,8	6,3

Jadval ma'lumotlari resurs tejamkorligi va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsion bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Yuqori resurs tejamkorligiga ega bo'lgan korxonalar sotish

rentabelligida 90,8 foiz, aktivlar rentabelligida esa 96,8 foiz ustunlikka erishganlar. Bu natijalar resurs tejamkorligini oshirishga yo'naltirilgan tadbirlarning nafaqat xarajatlarni kamaytirish, balki umumiy iqtisodiy samaradorlikni

sezilarli oshirish imkonini berishini ko'rsatadi. Yuqori resurs qaytimi darajasi korxonalarga xarajatlar tuzilmasini optimallashtirish, investitsiya jalb qilish qobiliyatini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, resurs tejamkorligini oshirish bir necha omillar ta'sirida sodir bo'ladi. Birinchi navbatda, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish resurs iste'molini sezilarli darajada kamaytiradi. Ikkinchidan, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va yalang ishlab chiqarish (lean production) tamoyillarini qo'llash ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, xodimlarning resurs tejamkorligi masalalarida xabardorligi va motivatsiyasi ham katta rol o'ynaydi. To'rtinchidan, resurs iste'molini doimiy monitoring qilish va tahlil qilish tizimining mavjudligi samaradorlikni oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihati shundan iboratki, resurs tejamkorligi ko'rsatkichlarini kompleks va tizimli baholash zarur. Faqat bitta yoki bir necha alohida ko'rsatkichlarga tayanish to'liq va obyektiv tasvirni bermaydi. Masalan, material sig'imini past bo'lishi energiya iste'molining yuqoriligi hisobiga erishilgan bo'lishi mumkin, bu esa umumiy samaradorlikni pasaytiradi. Shuning uchun barcha asosiy resurs turlarini qamrab oluvchi integral baholash tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, resurs tejamkorligi ko'rsatkichlarini dinamikada tahlil qilish va tarmoq o'rtacha ko'rsatkichlar bilan taqqoslash ham muhim ahamiyatga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot resurs tejamkorligini boshqarishda iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimining muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Resurs tejamkorligi ko'rsatkichlari nafaqat xarajatlarni nazorat qilish vositasi, balki strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ham muhim ma'lumot manbai hisoblanadi. Adabiyotlar tahlili turli yondashuvlar mavjudligini ko'rsatdi: ba'zilar absolyut ko'rsatkichlarga, boshqalari esa nisbiy va dinamik ko'rsatkichlarga ustunlik beradilar. Eng samarali yondashuv bu barcha ko'rsatkichlar guruhlari o'z ichiga olgan kompleks tizimdan foydalanishdir. Empirik tahlil natijalari resurs tejamkorligi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya mavjudligini isbotladi. Yuqori resurs qaytimiga erishgan korxonalar rentabellik ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli ustunlikka ega. Bu resurs tejamkorligini oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar va tadbirlarning iqtisodiy jihatdan asoslangan ekanligini ko'rsatadi. Material sig'imi, energiya intensivligi, mehnat unumdorligi va fondqa'yimligi kabi asosiy ko'rsatkichlarni doimiy monitoring qilish va tahlil qilish korxonalarga muammoli sohalarini aniqlash va o'z vaqtida tuzatish

choralarini ko'rish imkonini beradi.

Resurs tejamkorligini boshqarishda iqtisodiy ko'rsatkichlar tizimini qo'llash amaliyoti uchun bir qator tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, har bir korxona o'zining tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan holda asosiy resurs tejamkorligi ko'rsatkichlarini aniqlashi va ularni doimiy monitoring qilish tizimini joriy etishi zarur. Ikkinchidan, ko'rsatkichlarni nafaqat absolyut qiymatlar, balki dinamika va tarmoq o'rtacha qiymatlari bilan taqqoslashda ham tahlil qilish lozim. Uchinchidan, resurs tejamkorligini oshirish uchun aniq miqdoriy maqsadlar belgilash va ularga erishish yo'llarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Raxmonqulova Nafis Olimjon qizi Osiyo xalqaro universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasi o'qituvchisi / Рахмонкулова Нафис Олимжон кызы преподаватель кафедры экономики Азиатского международного университета / Rakhmonkulova Nafis Olimjon kzyu lecturer in the department of Economics at the Asian international university
► nafisarahmonkulova5@gmail.com
■ 0009-0005-1307-7159

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. М.: ИНФРА-М, 2021. 208 с.
2. Эрмитов К.А. Ресурсосбережение как фактор повышения конкурентоспособности промышленных предприятий // Вестник экономики и менеджмента. 2022. № 3. С. 45-52.
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: ИНФРА-М, 2023. 378 с.
4. Porter M.E., Kramer M.R. Creating Shared Value // Harvard Business Review. 2011. Vol. 89. No. 1-2. P. 62-77.
5. Bleischwitz R. Towards a Resource Policy – Unleashing Productivity Dynamics and Balancing International Distortions // Mineral Economics. 2012. Vol. 24. No. 2-3. P. 135-144.
6. Эркаев А.А. Ресурс тежамкорлиги ва унинг иқтисодий самарадорлиги. Тошкент: Иқтисодиёт, 2023. 156 б.
7. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М.: Финансы и статистика, 2022. 560 с.
8. Абдуллаева Ш.З., Раҳимов О.М. Саноат корхоналарида ресурс самарадорлигини баҳолаш методологияси // Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. 2023. № 2. Б. 112-119.
9. Фадеева О.В. Интегральная оценка

ресурсоэффективности промышленных предприятий // Экономический анализ: теория и практика. 2022. Т. 21. № 8. С. 1456-1473.

10. Huppes G., Ishikawa M. A Framework for Quantified Eco-efficiency Analysis // Journal of Industrial Ecology. 2005. Vol. 9. No. 4. P. 25-41.

Bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasini boshqarish

Tilakov Sherzod Akbarovich

Управление уровнем охвата выпускников высшим образованием

Тилаков Шерзод Акбарович

Managing higher education graduate enrollment

Sherzod Akbarovich Tilakov

Received: November 14, 2025 Revised: November 17, 2025

■ Accepted: November 20, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasini boshqarishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Tadqiqotda oliy ta'lim muassasalariga kirish jarayonining samaradorligini oshirish, qamrov ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Bitiruvchilarni oliy ta'limga jalb etishda davlat siyosati, hududiy imkoniyatlar, raqobat muhiti va mehnat bozori ehtiyojlarining o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida qamrov darajasini oshirish bo'yicha takliflar va strategik yo'nalishlar ishlab chiqilgan.
- **Kalit so'zlar:** bitiruvchilar, oliy ta'lim, qamrov darajasi, boshqaruv, ta'lim tizimi, raqamlashtirish, ta'lim sifati, kadrlar tayyorlash, ta'lim infratuzilmasi, statistika tahlili, ta'lim strategiyasi.
- **Аннотация:** В данной статье рассмотрены теоретические и практические аспекты управления уровнем охвата выпускников высшим образованием. В исследовании анализируются вопросы повышения эффективности поступления в высшие учебные заведения, идентификации факторов, влияющих на уровень охвата, а также совершенствования механизмов управления. Изучено взаимодействие государственной политики, региональных возможностей, конкурентной среды и потребностей рынка труда в процессе привлечения выпускников к получению высшего образования. В заключение предлагаются рекомендации и стратегические направления по повышению уровня охвата высшим образованием.
- **Ключевые слова:** выпускники, высшее образование, уровень охвата, управление, система образования, цифровизация, качество образования, подготовка кадров, образовательная инфраструктура, статистический анализ, образовательная стратегия.
- **Abstract:** This article examines the theoretical and practical aspects of managing the level of graduates' access to higher education. The study analyzes ways to improve the efficiency of admission processes, identifies key factors influencing enrollment coverage, and explores mechanisms for enhancing management practices in the higher education system. The interaction between government policy, regional capacities, competitive environment, and labor market demands in attracting graduates to higher education is also investigated. The article concludes with

practical recommendations and strategic directions aimed at increasing the overall coverage of graduates in higher education.

- **Keywords:** graduates, higher education, enrollment coverage, management, education system, digitalization, education quality, workforce training, educational infrastructure, statistical analysis, education strategy.

KIRISH

Mamlakatning intellektual salohiyati, iqtisodiy taraqqiyoti va innovatsion rivojlanish darajasi, eng avvalo, yosh avlodning olgan ta'limi, kasbiy malakasi va bilim darajasiga bevosita bog'liqdir. Hozirgi globallashuv sharoitida oliy ta'limga bo'lgan talab ortib borayotgan bir paytda, bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish va uni samarali boshqarish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Mamlakatning raqobatbardoshligini oshirish, mehnat bozori ehtiyojlarini qondirish hamda innovatsion iqtisodiyot barpo etishda yoshlarning oliy ta'limga jalb qilinishi muhim omil hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quv yurtlari sonini ko'paytirish, qabul kvotalarini oshirish, nodavlat oliy ta'lim tashkilotlarini rivojlantirish, masofaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish orqali qamrov darajasini sezilarli oshirish bo'yicha samarali islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, qamrov darajasini boshqarish jarayoni murakkab tizimli yondashuvni talab etib, unda demografik omillar, hududiy tenglik, infratuzilma imkoniyatlari, ta'lim sifati va mehnat bozori talablarining uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqot bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini boshqarishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishga, mavjud muammolarni tahlil qilishga hamda qamrovni oshirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Shuningdek, tadqiqot davomida oliy ta'lim tizimidagi zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, raqamlashtirish jarayonlari va innovatsion ta'lim modelining qamrov darajasiga ta'siri ilmiy asosda yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish va uni samarali boshqarish masalalari bo'yicha xalqaro ilmiy manbalarda keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. UNESCO, OECD va Jahon Banki kabi yetakchi tashkilotlar tomonidan ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi, inson kapitali sifatini oshirish va yoshlarni oliy ta'limga jalb etishning zamonaviy indikatorlari muntazam o'rganib borilmoqda. Xususan, UNESCO (2023) ma'lumotlariga ko'ra, oliy ta'lim bilan qamrovning yuqori darajasi mamlakatlarning iqtisodiy o'sishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, aholi bandligi va innovatsion faolligni oshiradi.

OECD tadqiqotlarida (Education at a Glance, 2022) oliy ta'lim bilan qamrovni boshqarishda davlat siyosati, ta'lim infratuzilmasi, grantlar tizimi va akademik mobil'lik dasturlari muhim omillar sifatida qayd etilgan. Mahalliy olimlar – Axmedov, A. [3], Muxamedov I., & Raximov B. [4], To'xtaboyev O. [5], Ergashev A. [6]larning ilmiy izlanishlarida O'zbekistonda oliy ta'limning iqtisodiy islohotlardagi roli, ta'lim sifatini ta'minlash va yoshlarning oliy ta'limga bo'lgan motivatsiyasini oshirish strategiyalari yoritilgan.

Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda oliy ta'limning raqamlashtirilishi, masofaviy ta'lim platformalarining jadal rivoji, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining ta'lim tizimiga ta'siri ham qamrov darajasini oshirishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida baholanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

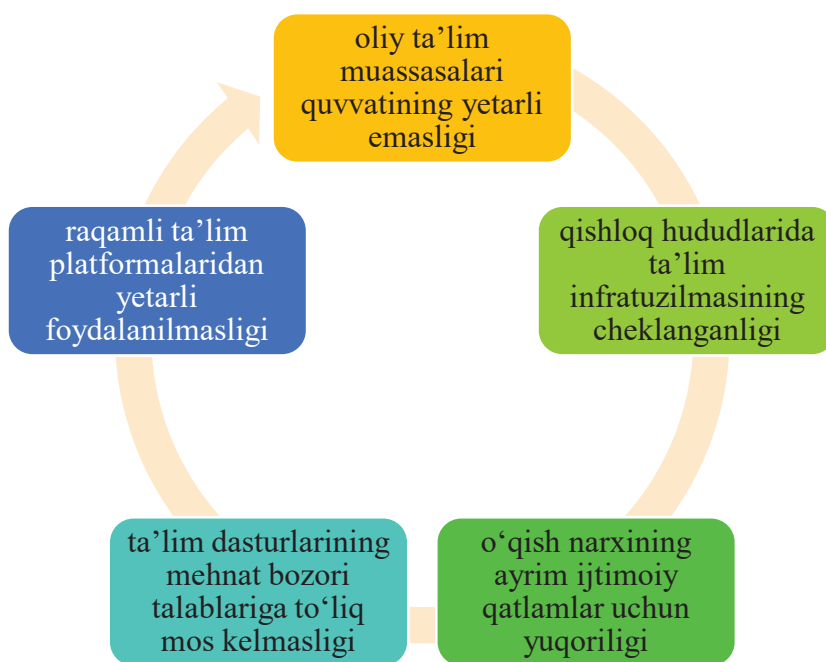
Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil metodi – oliy ta'lim tizimiga oid milliy va xalqaro manbalar, statistik ma'lumotlar, hukumat qarorlari hamda ilmiy maqolalar o'rganildi.
2. Taqqoslash metodi – O'zbekiston oliy ta'lim qamrov darajasi OECD, MDH davlatlari va Osiyo mamlakatlari ko'rsatkichlari bilan qiyoslab tahlil qilindi.
3. Statistik tahlil metodi – Oliy ta'lim vazirligi, Statistika agentligi va xalqaro tashkilotlarning so'nggi yillarga oid ma'lumotlari asosida qamrov dinamikasi, yoshlar soni va ta'lim imkoniyatlari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilindi.
4. Ekspert baholash metodi – oliy ta'lim mutaxassislari, universitet rahbarlari va pedagog xodimlarning fikrlari asosida qamrov darajasini oshirishdagi mavjud muammolar va istiqbolli yo'nalishlar aniqlab olindi.
5. SWOT tahlil – oliy ta'lim qamrovini kengaytirishning kuchli, zaif jihatlari, imkoniyatlar va xavf omillari tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda so'nggi yillarda oliy ta'limga qamrov darajasi sezilarli ravishda oshdi. Agar 2016 yilda mazkur ko'rsatkich 8–9 % atrofida bo'lgan bo'lsa, 2023 yilga kelib 38 % dan ortdi. Biroq mazkur ko'rsatkich rivojlangan davlatlar bilan solishtirilganda hali past darajada ekanligi kuzatiladi (OECD davlatlarida o'rtacha 65–75 %) [10].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, qamrovning pastligiga quyidagi omillar ta'sir qiladi (1-rasm):

1-rasm. Oliy ta'limga qamrov darajasining pastligiga ta'sir etuvchi omillar [12]

O'zbekiston ta'lim tizimida bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrov darajasining o'sishi mamlakatning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotida asosiy strategik omil sifatida ko'rilmogda. So'nggi yillarda olib borilgan islohotlar natijasida oliy ta'lim muassasalari soni ko'paydi, qabul kvotalari bosqichma-bosqich oshirildi, xususiy oliy ta'lim muassasalari faoliyati yo'lga qo'yildi. Biroq mavjud tahlillar ushbu jarayonda hal etilishi lozim bo'lgan bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatadi.

Yoshlar sonining o'sib borishi oliy ta'limga bo'lgan talabning keskin ortishiga sabab bo'lmoqda. Statistika ko'rsatkichlariga ko'ra, 18–25 yoshdagi yoshlar ulushi yil sayin oshmoqda, bu esa oliy ta'lim tizimining sig'imiga qo'shimcha bosim uyg'otmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud oliy ta'lim infratuzilmasi talab darajasiga to'liq javob bermaydi, natijada qamrov darajasi hali kutilgan darajaga yetgani yo'q.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim bilan qamrov darajasi hududlar bo'yicha teng taqsimlanmagan. Toshkent shahri va viloyatlarda qamrov yuqori bo'lsa-da, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Jizzax va Sirdaryo viloyatlarida ko'rsatkichlar pastroq. Bu esa oliy ta'lim muassasalarining hududiy nomutanosibliigi, transport-logistika imkoniyatlarining cheklanganligi, mahalliy iqtisodiyotda malakali kadrlarga talabning pastligi bilan izohlanadi.

Demak, hududiy tafovutlar oliy ta'lim qamrov darajasi boshqaruvida asosiy muammolardan biri sanaladi.

Oilalarning daromad darajasi va ijtimoiy ahvoli ham yoshlarning oliy ta'limga kirish imkoniyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Past daromadli oilalar farzandlari ta'lim

xarajatlarini qoplashda qiyinchilikka duch kelishadi. Ayniqsa, kontrakt to'lovlari yuqori bo'lgan ta'lim yo'nalishlarida ijtimoiy tengsizlik yanada kuchayadi.

Buning natijasida ijtimoiy toifalar o'rtasida ta'lim olish imkonlari farqi, oliy ta'limga kirishdagi tengsizlik, malakali kadrlar yetishmovchiligi kuzatilib, bu jarayon mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'zbekistonda bandlik bozori bilan oliy ta'lim tizimi o'rtasidagi uzilishlar hamon mavjud. Bitiruvchilarni qabul qiluvchi korxonalar ko'p hollarda amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarni talab qilishmoqda, ammo ayrim OTMlarda o'quv rejaları va dasturlari jahon bozoridagi talabga moslashish jarayonida.

Tahlil shuni ko'rsatadiki ta'lim mazmunining mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirilmaganligi, amaliy mashg'ulotlar ulushining pastligi, dual ta'lim tizimining yetarli darajada rivojlanmagani bitiruvchilarning raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Pandemiya davri masofaviy ta'lim salohiyatini sinovdan o'tkazdi. Aksariyat OTMlar raqamli o'qitish tizimiga moslashgan bo'lsa-da, ayrim hududlarda internet infratuzilmasining sustligi masofaviy ta'lim imkoniyatlarini chekladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish darajasi ortib bormoqda, ammo sifatli kontent va raqamli ko'nikmalarga ega o'qituvchilar yetishmaydi, masofaviy ta'lim hali to'liq shakllanmagan.

Raqamli ta'limning keng joriy etilishi qamrov darajasini keskin oshirish imkoniyatiga ega.

Rivojlangan davlatlar tajribasi qamrov darajasini oshirishda quyidagi omillarning samarali ekanligini ko'rsatadi:

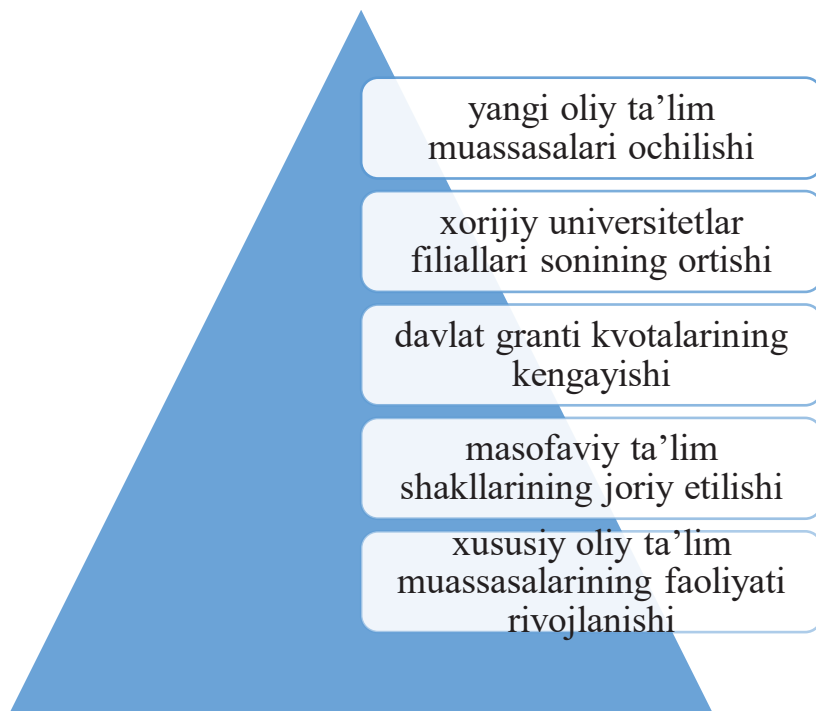
- ta'lim xarajatlari bo'yicha davlat subsidiyalari,
- talabalar uchun grantlar va kreditlar tizimi,
- "hayot davomida ta'lim" konsepsiyasi,
- kollej-universitet integratsiyasi,
- dual ta'lim va amaliyot bazalarini kuchaytirish.

Ushbu mexanizmlarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish

qamrov darajasini oshirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Shuningdek, aholining yoshlik koeffitsienti yuqori bo'lgani sababli har yili o'rta maktab bitiruvchilarining katta oqimi oliy ta'lim tizimiga kirishni istaydi. Tizimning imkoniyatlari esa bunday talabni to'liq qondira olmayapti.

Ijobiy tomondan, so'nggi yillarda quyidagi islohotlar natijasida o'sish sur'atlari kuzatilmoqda (2-rasm):

2-rasm. Islohotlar natijasida qamrov darajasining o'sish sur'atlari [12]

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur islohotlarni tizimli boshqarish orqali qamrov darajasini yanada oshirish imkoniyati mavjud.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bitiruvchilarni oliy ta'lim bilan qamrab olish — mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega omildir. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida so'nggi yillarda sezilarli o'sish kuzatilgan bo'lsa-da, raqobatbardosh mamlakatlar darajasiga yetishish uchun qo'shimcha islohotlar talab etiladi. Qamrov darajasi infratuzilmani kengaytirish, ta'limning moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilash, raqamli ta'limni rivojlantirish va mehnat bozori bilan integratsiya darajasini oshirish orqali yanada oshirilishi mumkin.

Fikrimizcha, bitiruvchilarni oliy ta'limga qamrov darajasini oshirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarga amal qilish lozim:

Oliy ta'lim infratuzilmasini kengaytirish. Yangi universitetlar, filiallar va o'quv binolari qurish, mavjud OTMlarning quvvatini

oshirish;

Grant va kredit imkoniyatlarini ko'paytirish. Kam ta'minlangan va ijtimoiy himoyaga muhtoj yoshlar uchun alohida imtiyozlar yaratish;

Masofaviy va gibrid ta'limni keng joriy etish. Raqamli platformalarni takomillashtirish, elektron darsliklar va sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimlarini rivojlantirish;

Ta'lim dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish. Ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish, dual ta'lim tizimini yo'lga qo'yish;

Qishloq hududlarda ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish. Regional kampuslar tashkil etish, transport va yotoqxona infratuzilmasini yaxshilash;

Akademik mobil'lik dasturlarini rivojlantirish. Xorijiy ta'lim muassasalari bilan qo'shma dasturlarni kengaytirish, talabalar almashinuvini kuchaytirish;

Marketing va targ'ibot ishlarini kuchaytirish. Yoshlarni oliy ta'limga jalb qilish bo'yicha ma'rifiy dasturlarni ishlab chiqish kabilardan iborat.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Tilakov Sherzod Akbarovich QarDU tayanch doktoranti / Тилаков Шерзод Акбарович, докторант КарГУ / Tilakov Sherzod Akbarovich, doctoral student at KarSU
► tilakovsherzod@gmail.ru
■ 0009-0004-8583-4975

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF-5847-son Farmon.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2020). Oliy ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qaror.
3. Axmedov, A. (2021). Oliy ta'lim iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Muxamedov, I., & Raximov, B. (2020). Ta'lim tizimini boshqarish va rivojlantirish strategiyalari. Toshkent: Iqtisodiyot va ta'lim.
5. To'xtaboyev, O. (2022). Inson kapitali va ta'lim tizimi samaradorligi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
6. Ergashev, A. (2021). Oliy ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirishning innovatsion yondashuvlari. Iqtisodiyot va innovatsiyalar jurnali, 3(2), 45–53.
7. Raimqulov, F. (2022). Ta'lim sifatini boshqarish tizimida raqamlashtirishning roli. Ta'lim va amaliyot, 4(1), 27–34.
8. Yo'ldosheva, M. (2023). Oliy ta'lim qamrovini oshirish omillari va ularning ijtimoiy ta'siri. Ijtimoiy fanlar axboroti, 6(3), 112–118.
9. UNESCO. (2020). Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. Paris.
10. OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.
11. World Bank. (2022). Higher Education Expansion and Human Capital Development. Washington, DC.
12. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy sayti: www.edu.uz
13. World Bank Data. Education Statistics. <https://data.worldbank.org>
14. UNESCO Institute for Statistics. Global Education Database. <http://uis.unesco.org>

Buxgalteriya hisobi,
iqtisodiy tahlil va
audit

Бухгалтерский учет,
экономический
анализ и аудит

Accounting, economic
analysis and audit

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy faoliyati: daromad manbalari va xarajatlar tuzilmasining tahlili

Otaboyeva Jumagul Raxmatullayevna, Xayriddinov Shuxrat Botirovich

Финансовая деятельность высших учебных заведений Узбекистана: анализ источников доходов и структуры расходов

Отабоева Джумагуль Рахматуллаевна, Хайриддинов Шухрат Ботирович

Financial activities of higher education institutions in Uzbekistan: analysis of revenue sources and expense structure

Otaboeva Dzhumagul Rakhmatullaevna, Khayriddinov Shukhrat Botirovich

Received: November 3, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 11, 2025 ■ Published Online: November 1, 2025

- **Annotatsiya:** Mazkur maqolada ta'lim (oliy ta'lim) resurslardan foydalanishni o'ziga xos jihatlari tadqiq etilgan. Davlat oliygohlarining holati. Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan xarajatlar katta qismining byudjet mablag'lari hisobidan ta'minlanayotganligi bu mablag'larning sarflanishiga nisbatan alohida munosabatlarning shakllanishini taqozo etadi. Oliy ta'limni moliyalashtirish ikki ko'rinishda, ya'ni davlat byudjeti mablag'lari hisobidan va ta'lim xizmatlari ko'rsatilishidan tushadigan mablag'lar hisobidan amalga oshirilmoqda.
- **Kalit so'zlar:** Oliy ta'lim muassasalari, byudjet mablag'lari, ta'lim tizimini moliyalashtirish, davlat byudjeti, byudjet xarajatlari, bozor iqtisodi.
- **Аннотация:** В данной статье исследуются особенности использования финансовых ресурсов в системе высшего образования. Рассматривается финансовое положение государственных вузов, при этом подчёркивается, что значительная часть расходов, необходимых для их деятельности, покрывается за счёт средств государственного бюджета. Такая ситуация требует формирования особого подхода к эффективному и прозрачному распределению указанных бюджетных ресурсов. Финансирование высшего образования в

Ўзбекистане осуществляется в двух основных формах: за счёт средств государственного бюджета и доходов, получаемых от оказания образовательных услуг.

- **Ключевые слова:** высшие учебные заведения, бюджетные средства, финансирование системы образования, государственный бюджет, бюджетные расходы, рыночная экономика.
- **Abstract:** This article examines the distinctive aspects of financial resource utilization in the field of higher education. The study highlights the financial conditions of state universities, emphasizing that a significant portion of the expenditures necessary for the functioning of higher education institutions is covered by state budget funds. This situation necessitates the establishment of a specific approach to the efficient and transparent allocation of these funds. The financing of higher education in Uzbekistan is carried out in two main forms: through allocations from the state budget and revenues generated from the provision of educational services.
- **Keywords:** Higher education institutions, budgetary funds, education system financing, state budget, public expenditures, market economy.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekistonda jahon tajribasidan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimini sifat jihatidan isloh etish, mehnat bozori talablarini e'tiborga olish, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini rivojlantirish borasida katta hajmdagi ishlar amalga oshirilmoqda. BMtning 2030 yilgacha mo'ljallangan barqaror rivojlanish konsepsiyasida "ta'lim tizimini boshqarish, ta'lim sifatini baholash jarayoni va vositalarini takomillashtirish mexanizmlarini amaliyotga joriy etish" dolzarb vazifa etib belgilangan. Ushbu konsepsiyadan kelib chiqib O'zbekiston oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi[1].

Mana 30 yildan ko'proq bo'ldiki, bozor munosabatlari ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizning barcha jabhalarida, qiyinchiliklar bilan bo'lsa-da, baribir kirib borayapti. Ortga yo'lning yo'qligi – mutlaqo aniq. Shu munosabat bilan kundalik hayotda faoliyat ko'rsatayotgan barcha sub'ektlar (bu erda ularning yuridik yoki jismoniy shaxs ekanligi prinsipial ahamiyatga ega emas) uning talablariga moslashishga harakat qilmoqda. Zero, xo'jalik yuritishning yangi, zamonaviy usuli bo'lgan bozor iqtisodi – shuni taqozo etmoqda. Bundan, jumladan, respublikamizdagi oliy ta'lim muassasalari (keyingi o'rinlarda – OTM) ham chetda qolayotgani yo'q. Oxirgi yillarda ularning bu yo'nalishda qanday yutuqqa erishganliklari va qanday kamchiliklarga yo'l qo'yg'anliklari, xullas, qanday faoliyat ko'rsatgan-liklarini ifodalovchi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan, ular bilan tanishish, tahlil qilish va tegishli xulosalarni chiqarish OTMda byudjet mablag'larining samarali sarflanishi nuqtai-nazaridan prinsipial ahamiyatga egadir.

Bu o'rinda shuni ham alohida ta'kidlab o'tish maqsadga muvofiqki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mah-kamasining 2019-yil 3-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazish to'g'risida"gi 967-sonli qarori asosida oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish tizimida bir qator o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu qaror bilan mamlakatimizdagi

moliyaviy faoliyati barqaror, mod-diy-texnika bazasi etarli darajada shakllangan, ta'lim xizmatlari bozorida bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklariga bo'lgan talab yuqoriligini hisobga olib, tajriba-sinov sifatida 10 ta oliy ta'lim muassasalari o'zini o'zi moliyalashtirish tizimiga o'tkazildi hamda ushbu oliy ta'lim muassasalariga akademik va moliyaviy sohalarida bir qator erkinliklar berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Davlat byudjeti muassasalarida moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashning alohida olingan xarajatlaridan samarali foydalanish masalalari kesimida ijtimoiy soha tarmoqlari, ya'ni ta'lim tizimi, shu jumladan, oliy ta'lim tizimi, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot va aholini qo'llab-quvvatlash xarajatlari misolida.

Mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratilgan:

1. Xayriddinov, Sh. B. Oliy ta'lim muassasalarida byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari «Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali. 2023. № 9-son. 382-384 b.[2]
2. Rahmonov D.A. Oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishning samaradorligi – mamlakatlar innovatsion rivojlanishi omili sifatida // Iqtisodiyot va ta'lim. – Toshkent, 2017. - №1. 141-145 b.[3]
3. Nurmuxamedova B.I., Srojiddinova Z.X., Sugirbaev G.G. O'zbekiston Respublikasida ta'lim xarajatlarini rejalashtirish. O'quv qo'llanma. – T.: InfoCapitalGrup, 2013. – 447 b.[4]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy faoliyat jarayonida analiz-sintez, induksiya-deduksiya va iqtisodiy modellashtirish metodlari yordamida daromad va xarajatlar o'rtasidagi muvozanat, moliyaviy barqarorlik hamda resurslardan foydalanish samaradorligi

baholandi.

Ma'lumki, bugungi kunda (2023 yilning 1 avgust sanasi nazarda tutilmoqda) O'zbekistonda jami 210 ta OTM bo'lib, ulardan 115tasi davlat organlari tasarrufidagi OTM, 65tasi nodavlat oliy ta'lim muassasalari, 30tasi esa xorijiy OTM va ularning filiallari hisoblanadi. Respublika Oliy ta'lim muassasalarida 2022-2023 o'quv yiliga mo'ljallangan faoliyat yakunlanishi munosabati bilan yaqinda ijtimoiy tarmoqlarda (jumladan, qarang: <https://kun.uz/56196532>) 2023 yilning birinchi yarmida eng ko'p daromad va zarar ko'rgan OTMlari ma'lum qilindi. Unga ko'ra, joriy yilning birinchi yarmini eng katta daromad bilan yakunlagan oliygoh bu Samarqand davlat chet tillar institutidir. Bir paytning o'zida, daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi eng katta salbiy farq Namangan davlat universitetida ekanligi kuzatilgan. Shuningdek, bu o'rinda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan respublikamizdagi 70 ta davlat oliygohining 2023 yilning dastlabki olti oyi davomidagi daromadlari va xarajatlari haqidagi ma'lumot ham ochiqqlangan. Qayd etilishicha, hisobot davrida keltirilgan davlat OTMlarining umumiy daromadi – 4 trln. 501 mlrd. 238 mln. so'mni, xarajatlari esa 5 trln. 86 mlrd. 667 mln. so'mni tashkil etgan.

Respublika kesimida eng ko'p daromad O'zbekiston milliy universiteti (245,0 mlrd. so'm), Farg'ona davlat universiteti (191,0 mlrd. so'm), Qoraqalpog' davlat universiteti (188,0 mlrd. so'm) va Termiz davlat universiteti tomonidan (169,0 mlrd. so'm) shakllantirilgan. Vatanimiz poytaxti Toshkent shahrida joylashgan eng ko'p daromad ko'rgan oliy ta'lim muassasalarining qisqa ro'yxati esa quyidagicha: O'zbekiston milliy universiteti – 245,0 mlrd. so'm, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti – 165,0 mlrd. so'm, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti – 151,0 mlrd. so'm, Toshkent davlat texnika universiteti – 145,0 mlrd. so'm, Toshkent moliya instituti – 102,0 mlrd. so'm[5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Davlat byudjeti mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish, shuningdek ularni maqsadli yo'naltirish hamda tizimli tarzda taqsimlash — mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Byudjet siyosatining to'g'ri shakllantirilishi va izchil amalga oshirilishi nafaqat makroiqtisodiy barqarorlikni, balki ijtimoiy sohaning izchil taraqqiyotini ham kafolatlaydi. Byudjet tizimining barcha bo'g'inlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatning ta'minlanishi moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Shu sababli, davlat mablag'larining har bir sohada maqsadga muvofiq sarflanishi iqtisodiy barqarorlikning muhim sharti

sifatida namoyon bo'ladi. Davlat byudjeti resurslaridan foydalanishning samaradorligini oshirish uchun, eng avvalo, uning daromad qismini diversifikatsiya qilish va optimallashtirish zarur. O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining o'sishi Davlat byudjeti daromadlari 2023 yil yakuni bilan 231 720,7 mlrd so'mni tashkil qildi. 2022 yilga nisbatan daromadlar 29 856,9 mlrd so'mga yoki 14,8 foizga oshgan, ushbu ko'rsatkich bilan bir qatorda xarajatlar qismini muvozanatda ushlab turish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. 2023 yilda oliy ta'lim muassasalarini saqlash xarajatlari 4 525,1 mlrd sumni tashkil etdi. Bundan tashqari 2023 yilda Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi ta'lim kreditini moliyalashtirish jamg'armasidan 170 100 ta talabalarga 1 914,8 mlrd so'm ajratilgan.[5]

Mazkur holat o'z navbatida, davlat moliyaviy resurslaridan foydalanishning samaradorligini ta'minlash, ularni tarmoqlar bo'yicha oqilona taqsimlash hamda byudjet xarajatlarini ustuvor yo'nalishlarga yo'naltirish zaruratini kuchaytiradi. Moliyaviy oqimlarning bu tarzda tartibga solinishi iqtisodiy tizimning muvozanatli ishlashiga, byudjet intizomini mustahkamlashga va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

2023–2024-yillar uchun ishlab chiqilgan byudjet xarajatlari prognoziga muvofiq, ijtimoiy sohalarga yo'naltiriladigan mablag'lar hajmi bosqichma-bosqich ortib borishi kutilmoqda.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishni takomillashtirishning samarali yo'llari quyidagilardan iborat:

- Byudjet mablag'larining har bir soha bo'yicha maqsadli va samarali taqsimlanishini ta'minlash.

- Moliyaviy nazorat va monitoring tizimini kuchaytirish, uning samaradorligini oshirish uchun yangi texnologiyalar va metodologiyalarni joriy etish.

- Davlat byudjeti va moliyaviy tizimni yangi qonun va me'yoriy hujjatlar bilan mustahkamlash, byudjet intizomini ta'minlash.

- Byudjet jarayonining shaffofligini ta'minlash, xususan, ijtimoiy xarajatlar va infratuzilma loyihalariga ajratilgan mablag'lar samaradorligini yaxshilash.

Yuqorida keltirilgan raqamlar byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirilayotgan OTMlarida byudjet mablag'larining samarali sarflanishini ta'minlash nuqtai-nazaridan juda muhim ahamiyatga ega bo'lishiga qaramasdan, bizningcha, ularni tahlil qila turib, qat'iy bir xulosaga kelish yoki qaror qabul qilish o'ta murakkabligicha qolaveradi. Buning ko'plab sabablari bor. Zero, yuqorida nomlari keltirilgan OTMlariga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni, ba'zi bir ob'ektiv sabablarga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri taqqoslashning iloji yo'q yoki shunday qilib chiqarilgan xulosa va qarorni etarli darajada asoslangan deb bo'lmaydi.

1-jadval.

Davlat oliy ta'lim muassasalarining daromadlari va xarajatlari to'g'risidagi
MA'LUMOTLAR[6]

T/r	Oliy ta'lim muassasasining nomi	Jami daromadlar	Daromadlar			Jami xarajatlar	Xarajatlar		
			Byudjet mablag'lari bo'yicha reja (moliylashtirish)	To'lov shartnoma mablag'lari bo'yicha daromadlar (jami tushum)	Rivojlantirish mablag'lari bo'yicha daromadlar (jami tushum)		Byudjet mablag'lari bo'yicha xarajatlar (kassa xarajatlari)	To'lov shartnoma mablag'lari bo'yicha xarajatlar (kassa xarajatlari)	Rivojlantirish mablag'lari bo'yicha xarajatlar (kassa xarajatlari)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
(Hisobot yilining ma'lumotlar e'lon qilinayotgan choragi)									
Ma'lumotlar e'lon qilinayotgan davr bo'yicha jami:		78 667 839	32 451 402	29 886 953	16 349 484	84 860 555	26 731 583	54 616 057	3 512 915
Hisobot yilining o'tgan davri bo'yicha jami:		223 294 017	77 926 151	120 995 469	24 372 397	125 244 766	70 468 325	131 784 734	10 040 323

OTMlarga tegishli bo'lgan raqamlarning taqqoslanish darajasiga bu muassasalarning faoliyat doirasi (ko'lami), mulkchilik shakli, akademik va moliyaviy mustaqillikning berilgan yoki berilmaganligi, qabul kvotalari, mavjud kontingentlar soni va h.k.lar o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi, albatta. Yuqorida keltirilgan raqamlar byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirilayotgan OTMlarida byudjet mablag'larining samarali sarflanishini ta'minlash nuqtai-nazaridan juda muhim ahamiyatga ega bo'lishiga qaramasdan, bizningcha, ularni tahlil qila turib, qat'iy bir xulosaga kelish yoki qaror qabul qilish o'ta murakkabligicha qolaveradi. Buning ko'plab sabablari bor. Zero, yuqorida nomlari keltirilgan OTMlariga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni, ba'zi bir ob'ektiv sabablarga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri taqqoslashning iloji yo'q yoki shunday qilib chiqarilgan xulosa va qarorni etarli darajada asoslangan deb bo'lmaydi. OTMlarga tegishli bo'lgan raqamlarning taqqoslanish darajasiga bu muassasalarning faoliyat doirasi (ko'lami), mulkchilik shakli, akademik va moliyaviy mustaqillikning berilgan yoki berilmaganligi, qabul kvotalari, mavjud kontingentlar soni va h.k.lar o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi, albatta.

Shunday bo'lishiga qaramasdan, hisobot davri (2023 yilning birinchi yarim yili) davomida deyarli bir xil faoliyat (oliy ta'lim xizmatlarini ko'rsatish) bilan shug'ullanadigan OTMlari bir guruhining yuqori daromadga, boshqa bir guruhining esa pastroq daromadga va uchinchi guruhining esa daromadga emas, balki zararga ega bo'lishi, nazarimizda, kun tartibiga OTMlarida byudjet mablag'larini samarali sarflash nuqtai-nazaridan qator muammo (savol)larni qo'yadiki, ular o'z echim (javob)ini topmog'i lozim. Xususan, yuqorida qayd etib o'tilganidek, shu davrda eng ko'p daromadga ega bo'lgan O'zbekiston milliy universiteti (245,0 mlrd. so'm), Farg'ona davlat universiteti (191,0 mlrd. so'm), Qoraqalpoq davlat universiteti (188,0 mlrd. so'm), Termiz davlat universiteti (169,0 mlrd. so'm), O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti (165,0 mlrd. so'm), Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti (151,0 mlrd. so'm), Toshkent davlat texnika universiteti (145,0 mlrd. so'm), Toshkent moliya instituti (102,0 mlrd. so'm) bo'lishiga qaramasdan aynan shu guruhdagilardan Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti – 51,87 mlrd. so'm, Qoraqalpoq davlat universiteti – 42,13 mlrd. so'm, Termiz davlat universiteti – 37,663 mlrd. so'm, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti – 35,358 mlrd. so'm, Toshkent moliya instituti – 32,795 mlrd. so'm, O'zbekiston milliy universiteti – 17,843 mlrd. so'm, Toshkent davlat texnika universiteti esa – 9,694 mlrd. so'm bilan zarar bilan yakunlaganligi bu hollarda ana shu toifadagi OTMlarda, jumladan, byudjet mablag'laridan foydalanish masalasida qator muammolarning borligidan darak beradi. Buning ustiga, 70 ta davlat oliygohlaridan 38 tasining yoki 54,9%ining

esa hisobot davrini, ya'ni 2023 yilning birinchi yarim yilligini zarar bilan tugatganligi yanada o'tkirligini ko'rsatadi.

Asosiy afzalliklari:

- Tadqiqotda oliy ta'lim muassasalarining daromad manbalari va xarajatlar tuzilmasi o'zaro bog'liqlikda, tizimli va kompleks tarzda o'rganilgan bo'lib, bu iqtisodiy samaradorlikni baholashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari asosida iqtisodiy ko'rsatkichlarning dinamikasi tahlil qilinib, oliy ta'lim tizimining moliyaviy barqarorligi haqida ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqilgan.

- Tadqiqot oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish uchun daromad manbalarini kengaytirish hamda byudjetdan tashqari resurslarni jalb etish mexanizmlarini taklif etadi.

- Ishda oliy ta'lim tizimida xarajatlar tuzilmasini optimallashtirish va resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan bo'lib, bu sohada strategik qarorlar qabul qilishga ilmiy asos yaratadi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, biz keltirilgan raqamlardan yaqqol ko'rinib turibdiki, bozor iqtisodiga o'tayotganimizga 30 yildan ko'proq vaqt bo'layotgan bo'lishiga qaramasdan hamon mablag'larni oqilona, tejab-tergab, iqtisod rejimiga qat'iy rioya etib samarali sarflash masalasi hamon dolzarbligicha turibdi. Bu, ayniqsa, o'z faoliyatlarini, jumladan, byudjet mablag'lari hisobidan amalga oshirayotgan OTMlari uchun alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Moliyaviy nazorat organlarining byudjet xarajatlarini oqilona boshqarish va ularni optimallashtirishga qaratilgan yuqori samarali faoliyatini rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda amalga oshiriladigan islohotlar, o'z navbatida, davlat moliyaviy resurslarining maqsadli va samarali sarflanishini ta'minlash, byudjet intizomini mustahkamlash hamda moliyaviy barqarorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy nazorat sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va tizimli asosda yo'lga qo'yish, bu yo'nalishda mavjud muammolarni chuqur tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan innovatsion echimlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Shu orqali nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirish bilan birga, davlat moliyaviy siyosatining shaffofligi va ochiqqligini ta'minlash imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, moliyaviy nazorat organlari faoliyatini

muvoqlashtirishga oid me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, bu tizimning institutsional salohiyatini mustahkamlash va nazorat jarayonlarining natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur chora-tadbirlar natijasida byudjet resurslaridan foydalanish samaradorligi ortib, davlat moliyaviy boshqaruvi tizimi yanada mukammallashadi. Yuqorida keltirilgan ilmiy va amaliy tavsiyalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish orqali davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishning samaradorligini yanada takomillashtirish mumkin. Ushbu jarayon, o'z navbatida, mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy soha xarajatlari va infratuzilma loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur moliyaviy asos yaratadi.

Byudjet tizimining barqaror va muvoqlashtirilgan ishlashi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirish hamda moliyaviy boshqaruv tizimida ochiqlik va javobgarlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xayriddinov Shuxrat Botirovich Qarshi Davlat universiteti o'qituvchisi / Хайриддинов Шухрат Батирович Каршинский государственный университет преподаватель / Khayriddinov Shukhrat Batirovich, Karshi State University, lecturer
 ► vipxayriddinov@mail.ru
 ■ 0009-0002-3139-8034
2. Otaboyeva Jumagul Raxmatullayevna Qarshi Davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasida IRB yo'nalishi 4-kurs talabasi / Отабоева Джумагуль Рахматуллаевна, студентка 4 курса экономического факультета Каршинского государственного университета, специальность «ИРБ» / Otaboeva Dzhumagul Rakhmatullaevna, 4th-year student of the Faculty of Economics of Karshi State University, specializing in "IRB"

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda PF-5847-sonli "Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tug'risidagi Farmoni.
- [2] Xayriddinov, Sh. B. Oliy ta'lim muassasalarida byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari «Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali. 2023. № 9-son. 382-384 b.[2]
- [3] Rahmonov D.A. Oliy ta'lim tizimini moliyalashtirishning samaradorligi – mamlakatlar innovatsion rivojlanishi omili sifatida // Iqtisodiyot va ta'lim. – Toshkent, 2017. - №1. 141-145 b.[3]
- [4] Nurmuxamedova B.I., Srojiddinova Z.X., Sugirbaev G.G. O'zbekiston Respublikasida ta'lim xarajatlari rejalashtirish. O'quv qo'llanma. – T.: InfoCapitalGrup, 2013. – 447 b.[4]
- [5] Fuqarolar uchun buydjet loyiha 2023 https://api.mf.uz/media/document_files/IB_2023_uz.pdf
- [6] O'zbekiston Respublikasi Hukumat portalida <https://gov.uz/oz/mintrans/sections/view/16147>
- [7] Xayriddinov, S. (2024). Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi zamonaviy va istiqbolga mo'ljallangan huquqiy asoslarning yaratilganligi to'g'risida.
- [8] Xayriddinov, Sh. B. (2023). Oliy ta'lim muassasalarida byudjet mablag'laridan samarali foydalanishning ayrim fundamental masalalari. Research focus international scientific journal.
- [9] Botirovich, Kh. A., & Batirovich, Kh. S. (2020). Main directions of state budget revenue formation. Special issue on financial development perspectives of the life standard in central asia april 2020 doi number: 10.5958/2249-877x. 2020.
- [10] Botirovich, Kh. A., & Batirovich, Kh. S. (2021). Local budget revenues as an important link of territorial revenue power. American journal of economics and business management.

Surxondaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining hudud yalpi ichki mahsulotiga ta'sirining ekonometrik tahlili

Xatamov Ochildi Qurbonovich, Davranov Odil Jumanazarovich

Эконометрический анализ влияния рыбного хозяйства в Сурхандардинском области на валовой внутренний продукт региона

Хатамов Очилди Курбанович, Давранов Одил Джуманазарович

Econometric analysis of the impact of fisheries in the Surkhan-darda region on the region's gross domestic product

Ochildi Kurbonovich Khatamov, Davranov Odil Jumanazarovich

Received: November 4, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 11, 2025 ■ Published Online: November 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining yalpi hududiy mahsulotga ta'siri ekonometrik tahlil asosida o'rganilgan. Statistik ma'lumotlar asosida chiziqli regressiya modeli tuzilib, baliq ishlab chiqarish hajmi va yalpi hududiy mahsulot o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjud ekanligi aniqlangan. Natijalar baliqchilik tarmog'ining Surxondaryo viloyati iqtisodiy o'sishidagi muhim omil ekanini tasdiqlaydi."
- **Kalit so'zlar:** baliqchilik, yalpi hududiy mahsulot, ekonometrik tahlil, regressiya, iqtisodiy o'sish, agrar tarmoq, investitsiya, klister.
- **Аннотация:** В данной статье исследуется влияние объема производства рыбы на валовой региональный продукт (ВРП) Сурхандарьинской области на основе эконометрического анализа. На основе статистических данных построена линейная регрессионная модель, которая показала наличие сильной положительной взаимосвязи между объемом рыбного производства и валовым региональным продуктом. Полученные результаты подтверждают, что рыбоводческая отрасль является важным фактором экономического роста Сурхандарьинской области.
- **Ключевые слова:** рыбоводство, валовой региональный продукт, эконометрический анализ, метод наименьших квадратов, Сурхандарьинская область, инвестиции, инновации, кластерное развитие.
- **Abstract:** This article studies the impact of fish production volume on the Gross Regional Product (GRP) of the Surkhondaryo region using econometric analysis. Based on statistical data, a linear regression model was developed,

which revealed a strong positive relationship between fish production and the GRP. The results confirm that the fishery sector is an important factor in the economic growth of the Surkhandarya region.

- **Keywords:** fish production, gross regional product, econometric analysis, OLS regression, Surkhandarya region, economic growth, investment, cluster development.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi agrar tarmog'i mamlakat iqtisodiy tizimining muhim tayanch ustunlaridan biri bo'lib, unda oziq-ovqat xavfsizligi, bandlik va eksport salohiyatini oshirish kabi strategik vazifalar hal etiladi. So'nggi yillarda agrar tarmoqlar ichida baliqchilik sohasi yangi iqtisodiy o'sish nuqtalaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. Ushbu yo'nalishning rivoji nafaqat aholi ehtiyojlarini qondirish, balki hududiy yalpi ichki mahsulot o'sishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun baliqchilik tarmog'ining iqtisodiy ahamiyatini ilmiy jihatdan o'rganish, ayniqsa, hududiy darajada uning YaHMga ta'sirini aniqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. 2022-yil 21-martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Baliqchilik tarmog'ini modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirish to'g'risida"gi PF-106-sonli farmoni qabul qilinib, sohada innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish hamda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilab berilgan. Mazkur farmon asosida hududlarda, jumladan, Surxondaryo viloyatida baliq etishtirish hajmini oshirish, yangi inkubatsion markazlar tashkil etish va eksportga yo'naltirilgan klaster tizimini joriy etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu esa mazkur tarmoqning hududiy iqtisodiy o'sishdagi o'rni va ta'sirini ilmiy o'rganishni taqozo etadi.

Surxondaryo viloyati tabiiy suv resurslari, iqlim sharoiti va qulay geografik joylashuvi bilan baliqchilikni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2015-yilda viloyatda baliq ishlab chiqarish hajmi 17 milliard so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 173 milliard so'mga etgan, ya'ni so'nggi o'n yil davomida qariyb 10 barobarga oshgan. Shu davrda viloyat YaHM hajmi ham 11,1 trillion so'mdan 54,3 trillion so'mgacha ko'tarilgan. Bu raqamlar o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini taxmin qilish mumkin. Mazkur bog'liqlikni miqdoriy baholash, ya'ni baliq ishlab chiqarish hajmining YaHMga real ta'sir darajasini aniqlash ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy maqsadini tashkil etadi. Shunday qilib, ushbu ilmiy ish Surxondaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining iqtisodiy o'sishga qo'shayotgan hissasini aniq raqamlar va ishonchli statistik usullar yordamida baholashga

qaratilgan. Olingan natijalar nafaqat tarmoq rivojlanishi ichki mexanizmlarini tushunishga, balki hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda ham amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy o'sish nazariyalari doirasida ishlab chiqarish tarmoqlarining yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasini o'rganish masalasi klassik va zamonaviy iqtisodiy fikr rivojining markaziy yo'nalishlaridan biridir. Adam Smit, David Rikardo va Jon Styuart Mill singari klassik iqtisodchilar ishlab chiqarishning ko'payishini milliy boylik ortishining asosiy omili sifatida talqin qilgan bo'lsalar, XX asrda bu yondashuvni R. Solou, E. Denison, J. Tinbergen kabi olimlar matematik va statistik modellarni qo'llash orqali yanada takomillashtirdilar.

Mahalliy ilmiy manbalarda baliqchilikning iqtisodiy o'sishga ta'siri masalasiga e'tibor kuchaymoqda jumladan J. Yo'ldoshev o'z tadqiqotida agrar tarmoqlarning hududiy iqtisodiy o'sishdagi roli haqida fikr yuritib, baliqchilikni yuqori rentabellik va tez tiklanadigan sektor sifatida baholaydi [7]. N. Tursunov esa tarmoqning bandlik va daromad darajasiga ta'sirini o'rganib, ishlab chiqarish hajmining o'sishi YaHMda barqaror ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlagan [8]. A. Mamatov tomonidan o'tkazilgan tahlillar baliq etishtirishni investitsion samaradorlik nuqtai nazaridan baholashda regressiya modellari qo'llanilishi maqsadga muvofiq ekanini ko'rsatadi [9].

Nazariy jihatdan baliqchilik tarmog'ining YaHMga ta'sirini baholashda asosiy metodologik yondashuv — ekonometrik modellashdirish hisoblanadi. Gujarati [1] va Wooldridge [2] asarlarida chiziqli eng kichik kvadratlar usuli ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashda eng keng qo'llaniladigan, ishonchli usul sifatida tavsiya etilgan. Ushbu yondashuv orqali korrelyatsiya darajasi, determinatsiya koeffitsienti, F-statistika, t-statistikalar kabi mezonlar orqali modelning iqtisodiy ahamiyatligi tekshiriladi.

Mazkur tadqiqot ana shu nazariy va amaliy asoslar, shuningdek, xalqaro va mahalliy ilmiy ishlanmalarga tayangan holda olib borildi. Shu nuqtai nazardan, baliqchilik tarmog'ining Surxondaryo viloyati iqtisodiyotiga ta'sirini

empirik model asosida baholash ilmiy jihatdan yangilik bo'lib, mavjud adabiyotlarda etarlicha o'rganilmagan sohani miqdoriy jihatdan tahlil qilishga imkon beradi. Xalqaro tajribalar baliqchilik ishlab chiqarish hajmining yalpi mahsulot o'sishiga bevosita ta'sirini tasdiqlagan bo'lsa, ushbu tadqiqot Surxondaryo viloyati misolida bu nazariy g'oyani amaliy ma'lumotlar asosida isbotlashga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tizimli tahlil, omilli tahlil, statistik tahlil, qiyosiy tahlil, ma'lumotlarni guruhlash,

ekonometrik modellash, taqqoslash usullaridan keng foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotda ikkita asosiy o'zgaruvchi ishlatildi:

-Y- Surxondaryo viloyatining yalpi ichki mahsuloti, trln. so'mda ifodalangan;

-X - baliq ishlab chiqarish hajmi, trln. so'mda o'lchangan.

1-jadval

Surxondaryo viloyatining makroiqtisodiy ko'rsatkichlari¹

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \varepsilon_t$$

	O'lchov birligi	2015 y.	2016 y.	2017 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.	2024 y.
Yalpi hududiy mahsulot	mlrd. so'm	11 114.4	12 179.6	16 354.4	21 229.4	25 473.1	27 571.6	33 591.1	39 201.8	46 999.2	54 354.1
	o'sish sur'ati, % da	107.3	105.6	103.4	106.0	104.5	102.7	109.3	104.2	105.1	105.9
Qishloq o'rmon va baliqchilik xo'jaligi	mlrd. so'm	8 218.0	8 737.2	11 608.1	15 046.2	17 844.1	19 424.0	23 415.5	26 755.7	32 849.3	35 234.1
	o'sish sur'ati, % da	106.3	104.7	104.5	97.2	103.5	105.5	104.2	101.7	103.6	102.8
Baliq mahsuloti ishlab	mlrd. so'm	17,1	20.2	23,8	47.7	50.2	59.7	76	104.3	157.5	173.5
	o'sish sur'ati, % da		104,3	104,5	108,3	104,2	105,3	111,1	109,6	104,8	104,2

Surxondaryo viloyatida 2015–2024 yillar oralig'ida iqtisodiy o'sish barqaror sur'atda kechgan. Baliqchilik tarmog'i esa so'nggi 5 yilda eng tez rivojlanayotgan tarmoq sifatida ajralib chiqmoqda. Baliq mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, 2015–2024 yillar mobaynida 17,1 mlrd. so'mdan, 173,5 mlrd. so'mgacha barqaror o'sish dinamikasini namoyon etgan. Bu davrda o'sish koeffitsiyenti 10,15 baravarni tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin. Bu raqamlar baliqchilik tarmog'inig viloyat iqtisodiyotida strategik o'sish drayveriga aylanganini tasdiqlaydi. 2015–2024 yillar mobaynida Surxondaryo viloyatining yalpi hududiy mahsuloti 11114,4 mlrd. so'mdan, 54354,1 mlrd. so'mgacha barqaror o'sish dinamikasini namoyon etdi. Bu davrda o'sish koeffitsiyenti taxriban 4,9 baravarni tashkil etgan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'tgan o'n yillikda

viloyat iqtisodiyoti hajmi qariyb besh baravar kengaydi. Bu davrda iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atda kechishi ishlab chiqarish hajmining ortishi, investitsiya faolligining kuchayishi hamda tarmoq diversifikatsiyasining jadallashuvi bilan izohlanadi.

Ushbu ma'lumotlar viloyat miqyosida tarmoqning o'sish sur'atlari va iqtisodiy natijalari o'rtasidagi chiziqli bog'liqlikni kuzatish imkonini beradi.

Tadqiqotda chiziqli regressiya modeli usuli qo'llanildi. Bu usul o'zgaruvchilar o'rtasidagi chiziqli bog'lanishni aniqlashda eng ishonchli va samarali statistik yondashuv hisoblanadi.

Model quyidagi funksional ko'rinishda ifodalandi:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \varepsilon_t$$

1 Surxondaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida mualliflar ishlanmasi

Dastur yordamida regressiya koeffitsientlari, determinatsiya koeffitsienti, F-statistika, t-statistikalar, standart xatolik va qoldiqlar tahlili aniqlandi.

Baholash natijalari quyidagicha bo'ldi:

F-statistika (222,94) va t-statistika (14,93) qiymatlari modelning umumiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Bu ko'rsatkichlar modelning yuqori aniqlikka ega ekanini tasdiqlaydi. MAPE 10,46% bo'lishi modelning amaliy prognozlash uchun etarli aniqlik darajasini ko'rsatadi. Surxondaryo viloyatida baliq ishlab chiqarish hajmining yalpi ichki mahsulotga ta'sirini baholash uchun 2015–2024 yillarga oid statistik ma'lumotlar asosida oddiy chiziqli regressiya modeli tuzildi. Baholash Gretl dasturida amalga oshirildi. Tadqiqot quyidagi regressiya tenglamasini berdi:

(1)

Bu erda: - Surxondaryo viloyatining YaHM (trln. so'mda); - baliq ishlab chiqarish hajmi (trln. so'mda).

Mazkur metodika oddiy tuzilishiga qaramay, statistik ishonchlilik va tahlil qulayligi jihatidan samarali hisoblanadi. Eng kichik kvadratlar usuli kichik tanlov hajmida ham aniq baholash imkonini beradi. Shuningdek, model baliqchilik ishlab chiqarishning iqtisodiy o'sishga ta'sirini soddalashtirilgan shaklda ifodalab, natijalarni intuitiv talqin qilish imkonini beradi.

Yuqoridagi tahlillar asosida aytish mumkinki, chiziqli regressiya modeli baliqchilik ishlab chiqarish hajmi va YaHM o'rtasidagi chiziqli bog'lanishni aniq ifodaladi. Model yuqori izohlanganlik darajasiga ega bo'lib (), prognozlash uchun etarlicha aniqlik darajasini namoyon etdi.

Model natijalariga ko'ra, baliq ishlab chiqarish hajmining har bir 1 trln.

so'mga ortishi viloyat YaHMining o'rtacha 258,4 trln. so'mga oshishiga olib keladi. Bu natija statistik jihatdan yuqori darajada ishonchli bo'lib, qiymat bilan tasdiqlandi.

Koeffitsientlar nafaqat miqdor jihatdan sezilarli, balki iqtisodiy mazmunga ega bo'lgan ijobiy munosabatni aks ettiradi. Ya'ni, baliqchilik tarmog'idagi ishlab chiqarish hajmining o'sishi Surxondaryo viloyati iqtisodiyotining o'sish sur'atlariga bevosita bog'liq.

Baholangan modelda iqtisodiy ma'noda quyidagicha izohlanadi:

- bu qiymat baliq ishlab chiqarish hajmi nolga teng bo'lgan holatda ham viloyat YaHMining o'rtacha 9,9 trln. so'mni tashkil etishini bildiradi.

- baliq ishlab chiqarish hajmi 1 trln. so'mga oshganda, viloyat YaHMi o'rtacha 258,4 trln. so'mga ko'payadi. Bu koeffitsient viloyat iqtisodiyotida baliqchilik tarmog'ining o'sish sur'atlari YaHMga juda kuchli, sezilarli

ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Modeldagi yuqori qiymati baliqchilik tarmog'ining iqtisodiy o'sishdagi determinatsion rolini tasdiqlaydi. Ya'ni, Surxondaryo viloyati iqtisodiy o'sishining asosiy tarkibiy omillaridan biri sifatida baliqchilik tarmog'i faoliyat yuritmoqda.

Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyatida baliqchilik tarmog'ining iqtisodiy o'sishga ta'sirini miqdoriy jihatdan isbotladi. Regressiya modeli asosida aniqlanishicha:

- baliq ishlab chiqarish hajmidagi elastiklik har 1% o'sish YaHMda o'rtacha 2,6–3% atrofida o'sishiga olib keladi;
- baliqchilik sohasi YaHM o'sishining asosiy tarkibiy determinantlaridan biriga aylangan;

- modelning yuqori determinatsiya darajasi tarmoqning Surxondaryo iqtisodiyotida kuchli iqtisodiy bog'liqlikka ega ekanini ko'rsatadi.

Natijalar shuni tasdiqlaydiki, baliqchilik sohasi nafaqat agrar sektorning bir bo'lagi, balki viloyatning umumiy iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi strategik tarmoqdir.

Empirik tahlil natijalari baliq ishlab chiqarish hajmining Surxondaryo viloyati yalpi ichki mahsulotiga kuchli, ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsa tishini tasdiqladi. Modelning izohlanganlik darajasi 96,5 foizni tashkil etgani tarmoqning iqtisodiy o'sishdagi markaziy rolini ko'rsatadi. Demak, baliqchilik ishlab chiqarish hajmini oshirish, ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish va eksportni kengaytirish orqali Surxondaryo viloyati iqtisodiy o'sish sur'atlarini sezilarli ravishda tezlashtirish mumkin.

Boshqacha aytganda, baliqchilik sohasi viloyat iqtisodiy tizimining yuqori darajada integratsiyalashgan tarmog'iga aylangan.

Olingan natijalar xalqaro tajribalar bilan ham mos keladi. Masalan, Bangladesh va Indoneziyada o'tkazilgan o'xshash tahlillar baliqchilik ishlab chiqarishning YaHMga 2–4% atrofida bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatgan (World Bank, 2022; FAO, 2023) [4]. Surxondaryo viloyati uchun aniqlangan yuqori koeffitsient esa tarmoqning iqtisodiy tuzilma nisbatan kichik bo'lgan sharoitda YaHM o'sishiga kuchli nisbiy ta'sir ko'rsatayotganini bildiradi.

Natijalar shuningdek, davlat siyosatida belgilangan ustuvor yo'nalishlar bilan hamohang. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-106-sonli Farmonida (2022-yil 21-mart) baliqchilikni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va eksportni kengaytirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan. Mazkur empirik tahlil ushbu siyosiy qarorlarning ilmiy asosini kuchaytiradi, chunki u baliqchilikning YaHMga bevosita ta'sirini miqdoriy jihatdan isbotlab berdi. Yuqorida olingan natijalar "2022–2026 yillarda baliqchilikni rivojlantirish konsepsiyasi"da ko'zda tutilgan maqsadlarni iqtisodiy model orqali tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Tadqiqot davomida Surxondaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining hudud yalpi ichki mahsulotiga ta'siri 2015–2024 yillar statistik ma'lumotlari asosida ekonometrik tahlil qilindi. Olingan natijalar baliqchilik tarmog'ining iqtisodiy o'sishdagi o'rnini miqdoriy jihatdan asoslab berdi hamda uning hududiy rivojlanishga qo'shayotgan hissasini ilmiy dalillar bilan ko'rsatdi. (1) model baliq ishlab chiqarish hajmi (X) va yalpi ichki mahsulot (Y) o'rtasida kuchli ijobiy va statistik jihatdan sezilarli bog'liqlik mavjudligini isbotladi. Modelning izohlanganlik koeffitsienti bo'lib, YaHMdagi o'zgarishlarning 96,5 foizi baliq ishlab chiqarish hajmidagi o'zgarishlar bilan izohlanadi. Bu natija baliqchilik tarmog'ining Surxondaryo iqtisodiyotida muhim determinatsion rolga ega ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy va amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Baliqchilik tarmog'iga investitsiyalarni kengaytirish. Tarmoqning YaHMga kuchli ijobiy ta'sirini inobatga olib, davlat va xususiy sektor hamkorligida to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmini oshirish zarur. Xususan, suv resurslarini boshqarish, energiya tejamlor texnologiyalar va zamonaviy inkubatsion markazlarga sarmoya kiritish tarmoq samaradorligini keskin oshiradi.
2. Tarmoqda innovatsion ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish.

Zamonaviy akvakultura texnologiyalarini keng tatbiq etish, suv aylanish tizimlarini qo'llash, sifatli em bazasini yaratish orqali ishlab chiqarish unumdorligini oshirish mumkin. Bu texnologik modernizatsiya iqtisodiy o'sishga qo'shimcha turtki beradi.

3. Hududiy klaster tizimini rivojlantirish. Baliq etishtirish, qayta ishlash va eksport zanjirlarini birlashtirgan integratsiyalashgan klasterlar tashkil etish tarmoqda vertikal integratsiyani kuchaytiradi. Bu esa YaHMga ta'sir samaradorligini yanada oshiradi.

4. Baliqchilik mahsulotlarini diversifikatsiyalash va eksportni kengaytirish.

Mahsulot turlarini ko'paytirish, yangi bozorlar (xususan, Afg'oniston, Qozog'iston, Rossiya) uchun eksport strategiyasini ishlab chiqish tarmoqning iqtisodiy o'sishdagi ulushini oshiradi.

Yuqoridagi natijalar Surxondaryo viloyatida baliqchilik ishlab chiqarish hajmining hududiy yalpi ichki mahsulot o'sishida mustahkam, ijobiy va statistik jihatdan sezilarli ta'sir ko'rsatishini isbotladi. Tarmoq viloyat iqtisodiyotining tarkibiy qismlaridan biri sifatida iqtisodiy barqarorlik va diversifikatsiyani ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Shu sababli, baliqchilikni rivojlantirish bo'yicha investitsion,

texnologik va infratuzilmaviy chora-tadbirlarni kengaytirish Surxondaryo viloyati iqtisodiyotining sifatli o'sish bosqichiga o'tishini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari kelgusida ko'p o'lchovli (multivariant) ekonometrik modellar yordamida tarmoqning bandlik, eksport va daromad darajalariga ta'sirini yanada chuqur o'rganish uchun ilmiy asos vazifasini bajaradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xatamov Ochildi Qurbonovich Termiz davlat universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori / Хатамов Очилди Курбанович - Профессор Термезского государственного университета, доктор экономических наук / Ochildi Kurbonovich Khatamov - Professor, Termez State University, Doctor of Economics
 ► o.xatamov@mail.ru
 ■ 0009-0003-9513-9987
2. Davranov Odil Jumanazarovich Termiz davlat universiteti o'qituvchisi / Давранов Одил Джуманазарович - преподаватель Термезского государственного университета / Odil Jumanazarovich Davranov - Lecturer, Termez State University
 ► odildavranov1990@gmail.com
 ■ 0009-0000-5907-2672

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gujarati, D. N. Econometrics by Example.- 2nd ed.-New York: Palgrave Macmillan, 2021. - 424 p.
2. Wooldridge, J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach.- 7th ed. - Boston: Cengage Learning, 2020.-816 p.
3. Food and Agriculture Organization (FAO). The State of World Fisheries and Aquaculture 2023: Sustainability in Action. -Rome: FAO, 2023.-244 p. ISBN 978-92-5-138451-0.
4. World Bank. Fish to 2030: Prospects for Fisheries and Aquaculture.- Washington, D.C.: The World Bank, 2022.-103 p.-(Agricultural and Environmental Services Discussion Paper No. 3).
5. Solow, R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. // Quarterly Journal of Economics.- 1956.-Vol. 70, No. 1.-P. 65–94.
6. Denison, E. F. Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us.- New York: Committee for Economic Development, 1962.-312 p.
7. Yo'ldoshev, J. A. Agrar tarmoqlarning hududiy iqtisodiy o'sishdagi o'rni // O'zbekiston iqtisodiy

- axborotnomasi.-Toshkent: Iqtisodiyot va ta'lim nashriyoti, 2023.-№ 2.-B. 45–53.
8. Tursunov, N. I. Qishloq xo'jaligi tarmoqlarining YaHMga ta'siri: empirik tahlil // TDIU ilmiy axborotlari.-Toshkent, 2021. № 4. 122-130 bet.
9. Mamatov, A. S. Baliqchilik sohasida investitsion samaradorlikni baholash: ekonometrik yondashuv // TDIU ilmiy axborotlari.-Toshkent, 2022. № 1. 33–40 b.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Baliqchilik tarmog'ini modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirish to'g'risida"gi PF-106-son Farmoni.- Toshkent, 2022-yil 21-mart.-O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2022-y., № 13.
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2022–2026 yillarda baliqchilik tarmog'ini rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi qarori.- Toshkent, 2022-yil 15-iyun.-Rasmiy nashr, 2022.-34 b.
12. O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasi. Hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami: Surxondaryo viloyati (2015–2024).-Toshkent: Stat.kom, 2024.-58 b.

Қишлоқ ҳудудларида мардикорликка чиқиш ва мардикорликка чиқмаслик тадқиқоти концепцияси ва гипотезалари таҳлили

Муртазаев Акбархон Олимович

Анализ концепции и гипотез исследования трудового и нетрудового населения в сельской местности

Муртазаев Акбархон Олимович

Analysis of the concept and hypotheses of researching the working and non-working population in rural areas

Akbarkhon Olimovich Murtazaev

Received: November 1, 2025 Revised: November 4, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Калит сўзлар.** Ислохотлар, меҳнат ресурслари, ресурслар ҳаракати, аҳоли бандлиги, ишсизлар, иш ўринлари, демографик жараён, реал иқтисодиёт, рақамлаштириш, мигратсия, ресурслар салоҳияти, иқтисодий салоҳият, меҳнат унумдорлиги, ишлаб чиқариш самарадорлик, тадқиқот концепцияси, тадқиқот гипотезаси, мардикорликка чиқиш, мардикорликка чиқмаслик, прогноз.
- **Ключевые слова.** Реформа, трудовые ресурсы, движение ресурсов, занятость населения, безработицы, рабочих мест, демографические процессы, реальная экономика, цифровизация, миграция, ресурсный потенциал, экономический потенциал, производительность труда, эффективность производства, концепция исследования, гипотеза исследования, выход на рынок труда, уход из рынка труда, прогноз.
- **Keywords.** Reform, labor resources, resource movement, employment, unemployment, job vacancies, demographic processes, real economy, digitalization, migration, resource potential, economic potential, labor productivity, production efficiency, research concept, research hypothesis, to be hired worker (mardikor), not being hired worker (non-mardikor), prognosis.

■ КИРИШ

Амалга оширилаётган, барча соҳадаги, жумладан қишлоқ хўжалигидаги ислохотларнинг ҳам диққат марказида меҳнат ресурсларининг баланси ва ундан унумли фойдаланиш, бандлик даражасини кўтариш муҳим масала ҳисобланади. Реал иқтисодиётнинг барча соҳаларини босқичма-босқич рақамлаштириш жараёни бир томондан, ишлаб чиқариш жараёнининг унумдорлигининг оширишга хизмат қилса, бошқа томондан, меҳнат ресурслари иш ўринларининг маълум даражада қисқаришини келтириб чиқаради. Бу яна аҳоли бандилигини қисқартириб, ишсизлар сонининг тебраниб туришига олиб келади. Демак, бу жараён нафақат ривожланиши орқада бўлган ёхуд ривожланиб келаётган давлатларда, балки ривожланган давлатларда ҳам рўй бериши даврлар миқёсида бўлиб турадиган объектив ҳодисадир.

Усуллар. Тадқиқотда статистик усуллардан кенг фойдаланилди. Жумладан динамик қаторлар, жадваллар, график, схема ва формулалардан фойдаланилди. График усулда Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурслари динамикаси ва унинг йиллар давомидаги ўзгариши таҳлил қилинди. Схемада, динамик қаторларда Ўзбекистон Республикасида аҳолининг бандлиги даражаси ёритилди. Шунингдек, келтирилган формулаларда меҳнат ресурсларининг қиймати ва меҳнат ресурсларининг ўртача йиллик қийматини аниқлаш ва ҳисоблашда фойдаланилган.

Натижа. Тадқиқотда биз Самарқанд вилояти 14 та туманлари қишлоқларидаги уй хўжаликларида анкета сўровномалари орқали йиғилган маълумотлардан фойдаландик. Сўровнома тасодифий танланма асосида олиб борилди. Сўровномада 515 та респондент қатнашди. Қолиб кетган қийматлар сабабли сўровномада кузатувлар сони қисқарди. Қуйида айрим кўрсаткичларни таҳлил қилиб чиқамиз. Самарқанд вилояти туманларини турли умумий ва алоҳида

хусусиятларига қараб 5 та ҳудудга бўлиб ўргандик. 515 та уй хўжалигидан қарийб 40 фоизи мардикорликка чиқса, 60 фоизи мардикорликка чиқмайди.

Самарқанд шаҳрида мардикорликка чиқмаслик улуши бошқа ҳудудларга қараганда юқорироқ экан. (1-жадвал). Буни бевосита шаҳарда саноатлашиш, туризм юқорилиги, инфратузилма яхшилиги, шу нуқтаи назардан ишчи жойлари (иш ўринлари) кўплиги билан изоҳлаш мумкин. Аксинча, 4-ҳудудда яъни Пастдарғом, Нуробод ва Қўшрабод туманларида эса мардикорликка чиқмаслик камроқ. Ушбу ҳудудда мардикорликка чиқадиганлар кўпроқни ташкил қилар экан. Бунга ушбу ҳудудларда лалми майдонлар кўплиги (айниқса Нуробод ва Қўшрабод туманларида) туфайли деҳқончилик имконияти пастлиги, ишчи ўринларини камлиги сабаб бўлиши мумкин.

Мардикорликка чиқмаслик сабабларидан бири сифатида индивидуалларнинг таълим даражасини ҳам олиш мумкин. Олий маълумотга эга бўлганлар, ўрта ёки ўрта махсус таълимга эга бўлганларга қараганда мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли юқори бўлиши мумкин. Яъни, сўровномада иштирок этганларнинг мардикорликка чиқмайдиганларнинг 60 фоиздан зиёди олий маълумотга эга. Ўрта ва ўрта махсус маълумотлилар 60 фоиздан камни ташкил қилади.

Умуман тадқиқот ишимизда танланган эрки ва эрксиз ўзгарувчилар ҳолатини қуйидаги статистик жадвал орқали таҳлил қилишимиз мумкин:

1-жадвални таҳлиладан кўринадики, кузатилган респондентларнинг 60,7 фоизи мардикорлар бозорига чиқмаслигини билдиради. Бу нисбатан юқори кўрсаткич бўлиб, респондентларнинг кўпчилиги барқарор ёки алтернатив даромад манбаларига эга бўлиши мумкинлигини кўрсатади. Ўртача таълим даражаси 1,457 яъни респондентларнинг кўпчилиги ўрта ёки ўрта-махсус таълимга эга. Олий маълумотли респондентлар нисбатан кам. Таълим даражаси ошгани сайин, мардикорликдан тийилиш эҳтимоли ошади, чунки бу иш жойи танлаш имкониятларини кенгайтиради.

1- жадвал

Кўрсаткичларнинг статистик таҳлили

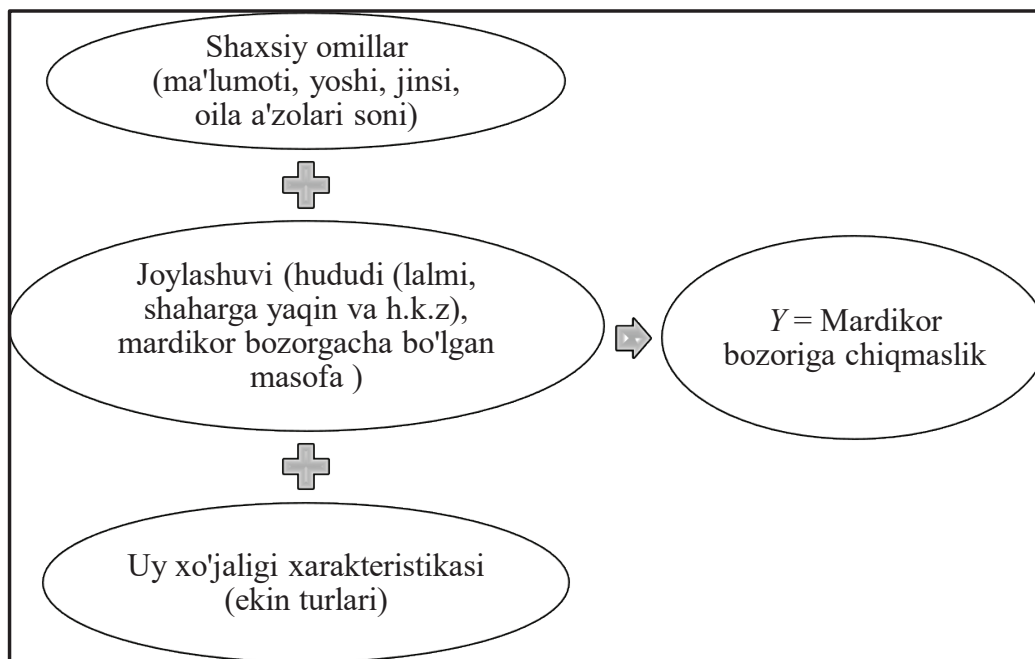
	Ўлчов бирлиги	Кузатувлар сони	Ўртача	Минимум қиймат	Максимум қиймат
Мардикорликка чиқмаслик	Иккилик, 0-чиқади, 1-чиқмайди	512	0,607	0	1
Маълумоти	(1-ўрта, 2-ўртам махсус, 3-олий)	514	1,457	1	3
Ёши	Ёш	515	32,596	17	61
Жинси	Иккилик, 0-аёл, 1-еркак	515	0,546	0	1
Мигрpация	Иккилик, 0-йўқ, 1-ҳа	498	0,229	0	1
Оила аъзолари сони	Та	515	4,169	1	8
Мардикор бозоргача бўлган масофа	Км	515	50,532	0,3	149
Худудлар					
1-худуд	Жомбой, Булунғур ва Оқдарё туманларига тегишли респондентлар	515	0,161	0	1
2-худуд	Тойлоқ, Самарқанд, Ургут туманига тегишли респондентлар	515	0,297	0	1
3-худуд	Самарқанд шаҳрига тегишли респондентлар	515	0,054	0	1
4-худуд	Пастдарғом, Нуробод ва Қўшрабoт туманларига тегишли респондентлар	515	0,117	0	1
5-худуд	Иштихон, Каттақўргон, Нарпай, Пахтачи ва Пайариқ туманларига тегишли респондентлар	515	0,371	0	1
Экинлар гуруҳи					
Картошка	Иккилик, 0 ва 1, 1-картошка етиштирувчилар	515	0,165	0	1
Сабзавотлар	Иккилик, 0 ва 1, 1-сабзавотлар етиштирувчилар	515	0,317	0	1
Дукkakли	Иккилик, 0 ва 1, 1-дукkakли экин етиштирувчилар	515	0,118	0	1
Ғалла	Иккилик, 0 ва 1, 1-ғалла етиштирувчилар	515	0,047	0	1

Тадқиқот концепцияси ва гипотезалар

Мардикорликка чиқиш сабабларини таъкидлаб ўтилганидек, қарама-қарши сифатида мардикорликка

чиқмаслик учун ҳам бир қанча омиллар таъсир қилади.

Буни қуйидаги расмда ифодалашимиз мумкин.

1-расм. Тадқиқотнинг концептуал асослари

1-расмдан келиб чиқган ҳолда қуйидаги гипотезаларни текшириб кўришга қарор қилдик:

Ишдаги асоси гипотеза шахсий омиллар, жойлашув омиллари ва уй хўжалигининг хусусиятлари мардикорлар бозорига чиқиш эҳтимолига сезиларли таъсир кўрсатади. Яъни, маълум шароитларда бу омиллар инсонни мардикорликдан тийилишга ундайди. Ушбу асосий гипотезадан келиб чиқиб қуйидаги гипотезаларни ишда текшириб кўрамиз.

I. Шахсий омиллар гипотезаси:

Ҳ1: Ёши катта, таълим даражаси юқори шахслар мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли юқорироқ бўлади

Ҳ2: Катта оила аъзоларига эга бўлган шахслар мардикорликка чиқиш эҳтимоли юқорироқ бўлади

Ҳ3: Эркакларнинг мардикорликка чиқиш эҳтимоли юқорироқ бўлади

II. Жойлашув гипотезаси:

Ҳ4: Шаҳарга яқин яшовчи кишилар мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли юқорироқ бўлади

Ҳ5: Мардикор бозорига яқин жойлашган кишилар мардикорликка чиқиш эҳтимоли юқорироқ бўлади, узок яшовчилар эса чиқмаслиги мумкин.

III. Уй хўжалиги хусусиятлари гипотезаси:

Ҳ6: Турли хил экинлар етиштирадиган, яъни иқтисодий жиҳатдан фаол ва мустақил уй хўжаликларига эга бўлганлар мардикорлик бозорига чиқишга камроқ эҳтиёж сезадилар.

Юқорида келтирилиган ҳудудлар кесимида мардикорликка чиқмаслик ҳолати ўрганилганда қуйидагиларга эга бўлдик:

Эконометрик таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, шахсий омиллардан инсонларнинг ёши, маълумоти мардикорликка чиқмасликка таъсири статистик жиҳатдан аҳамиятли эмас. Гарчи таълим даражаси юқори бўлиши мардикорликка чиқмаслик эҳтимолини бироз ошириши, яъни инсонларнинг маълумоти позитив таъсир берган бўлсада, натижа статистик аҳамиятли эмаслигини кўрсатди. Шу нуқтаи назардан биз юқорида таъкидлаб ўтилган биринчи (Ҳ1) гипотеза ўз тасдиғини топмади.

Танланган пробит модел натижаларига кўра, эркаклар аёлларга қараганда кўпроқ мардикорликка чиқишга мойил. Буни қуйидаги сабалар билан изоҳлаш мумкин: биринчидан, Ўзбекистонда мардикорлик (жисмоний иш) кўпроқ эркаклар томонидан бажариладиган фаолият ҳисобланади. Аёллар кўпроқ уй, деҳқончилик, ёки хизмат кўрсатиш соҳасида ишлайди. Иккинчидан, аёлларда жисмоний имкониятлар чекланган. Мардикорлик меҳнати жисмоний жиҳатдан талабчан бўлганлиги сабабли эркаклар бу ишга кўпроқ мос келади.

Учинчидан, менталитет билан боғлиқ бўлиши мумкин. Кўпчилик ҳудудларда мардикорликка чиқиши ижтимоий ва маданий жиҳатдан чекланган бўлиши мумкин. Ушбу натижа юқорида 3.2-бўлимда айтиб ўтилган учинчи (Ҳ3)

яъни “Эркакларнинг мардикорликка чиқиш эҳтимоли юқорироқ бўлади” гипотезани тўғрилиғни тасдиқлайди. Оила аъзолари сони билан боғлиқ ўзгарувчининг таъсири натижаси шуни кўрсатадики, оила аъзолари сони ҳар бир бирликка ортган сайин, мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли 2,2% га камаяди. Демак, оиласи катта бўлганлар мардикорлик қилишга кўпроқ мажбур бўлади. Оила аъзолари сони кўпайганда, оилавий харажатлар ва масъулият ҳам ортади. Бу эса бандлик заруратини кучайтиради. Катта оила кўпинча бир нечта даромад манбаларини талаб қилади, ва мардикорлик — қисқа муддатли, аммо тез даромад келтирувчи вариант сифатида танланади. Баъзида катта оилаларда меҳнатга лаёқатли кишилар сони кўп бўлиши мумкин, бу эса оиланинг умумий мардикорликдаги иштирокини оширади. Умуман ушбу натижадан иккинчи (Х2) яъни “катта оила аъзоларига эга бўлган шахслар мардикорликка чиқиш эҳтимоли юқорироқ бўлади” гипотеза ўз тасдиғини топди дейишимиз мумкин.

Мардикор бозоргача бўлган масофа таъсири натижаси шуни кўрсатадики, масофа ҳар 1 км ортгани сайин, мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли 0,2% га ошади. Яъни, мардикор бозоридан узоқроқда яшовчиларни мардикорликка чиқиш эҳтимоли камроқ бўлади. Бунини билан изоҳлаш мумкин, аввало транспорт ва йўл харажатлари муаммоси. Яъни мардикорлик қилишдан олинган даромад кичик бўлиши мумкин, агар бозорга бориш учун кўп вақт ёки харажат талаб этилса, бу иқтисодий жиҳатдан фойдасиз бўлиши мумкин. Натижада мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли камаяди. Шунингдек, масофа ортгани сайин бозорга бориш учун қулай транспорт, йўл сифати, хавфсизлик каби муаммолар кучаяди. Бундан ташқари мардикорликдан узоқ масофада жойлашганлар иш имкониятларининг муқобил вариантларини танлаши мумкин. Масалан, узоқдаги аҳоли пунктларида мардикорликдан кўра маҳаллий даражадаги меҳнат турларини афзал кўрилиши мумкин, айтилиқ деҳқончилик, чорвачилик ёки кичик тадбиркорлик каби. Ушбу натижа бешинчи (Х5) яъни “мардикор бозорига яқин жойлашган кишилар мардикорликка чиқиш эҳтимоли юқорироқ бўлади, узоқ яшовчилар эса чиқмаслиги мумкин” гипотеза тўғрилиғини тасдиқлайди.

Худудларнинг таъсири натижасини таҳлил қиладиган бўлсак, 1-худуд яъни Жомбой, Булунғур, Оқдарё туманларида яшовчи респондентлар назорат гуруҳи ҳисобланади. Бошқа барча худудлар унга нисбатан солиштирилади. Шундай экан, бошқа худудларда яшовчи респондентларнинг мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли, айнан шу базавий худуд билан солиштирилиб таҳлил қилинади.

2-худуднинг (яъни Тойлоқ, Самарқанд, Ургут туманига тегишли респондентлар) мардикорликка чиқмасликка таъсири ўрганилганда, 2-худудда яшовчиларнинг мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли 15,5% га юқорироқлиги, яъни бу худуд аҳолиси 1-худудга қараганда камроқ мардикорликка чиқиши аниқланди. 2-худуд 1-худудга қараганда иқтисодий фаол худуд бўлиши, бу туманларда хизмат кўрсатиш ва савдо тармоғи кўплиги, ҳунармандчилик, ва савдо мавжудлиги, бу худудларда норасмий мардикорлик эҳтиёжини камайтириши мумкин. Шунингдек Ургут туманида эркин иқтисодий худуд борлиги, саноат заводларини барпо этиш, янги иш ўринлари очиш имконини беради ва худуддаги инсонларни мардикорликка чиқишини камайтиради. Шароитлар яхши бўлган жойларда одамлар барқарор даромадли бандликни афзал кўриши мумкин.

3-худуднинг (Самарқанд шаҳрига тегишли респондентлар) мардикорликка чиқмасликка таъсири натижасини шуни кўрсатадики, 1-худудга қараганда Самарқанд шаҳарда яшовчилар мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли 34,5% га юқорироқ — бу энг катта ижобий таъсирга эга худудий омил ҳисобланади. Бунини билан изоҳлаш мумкин, Самарқанд шаҳрида давлат ва хусусий сектор иш ўринлари кўп. Шаҳар аҳолиси бандликни мардикорлик орқали эмас, расмий сектор орқали ҳал этади. Бундан ташқари савдо, хизмат кўрсатиш, туризм (Самарқандда жуда ривожланган) каби соҳаларда бандлик мардикорликдан анча самаралироқ ва барқарор. Умуман, бу нарсани аниқки, Самарқанд шаҳар худудида бошқа худудларга қараганда инфратузилма анча ривожланган, хусусий секторлар кўп, айниқса туризм соҳасидаги устуворлик мардикорликка чиқишни камайтиради.

4-худуднинг (Пастдарғом, Нуробод ва Қўшработ туманларига тегишли респондентлар) мардикорликка чиқмасликка таъсири ўрганилганда, бу худудларда яшовчиларнинг мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли паст, яъни мардикорликка чиқиш эҳтимоли 1-худудга қараганда юқорироқ. Бунини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин: биринчидан, бу худудлар чекка тоғли худудлар, масалан Қўшработ ва Нуробод нисбатан чекка, инфраструктураси ривожланмаган, иқтисодий имкониятлари чекланган худудлар ҳисобланади. Иккинчидан, мардикорликка муқобил равишда бошқа маҳаллий ишлар масалан деҳқончилик, ҳунармандчилик қилиш имконияти ҳам паст. Лалми худудлар кўп бўлганлиги деҳқончилик қилишни чеклайди. Шу нуқтаи назардан, доимий иш ўринлари кўп бўлмаганлиги сабабли одамлар жисмоний меҳнатга (яъни мардикорликка) осонликча мурожаат қилади.

5-худуднинг (Иштихон, Каттақўргон, Нарпай, Пахтачи ва Пайариқ туманларига тегишли респондентлар) мардикорликка чиқмасликка таъсири натижаси шуни кўрсатадики, бу худудларда ҳам мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли 4-худуддаги каби паст, яъни ушбу худудда мардикорликка чиқиш эҳтимоли 1-худудга нисбатан юқори. Бу бевосита биринчи худудга нисбатан расмий секторда иш ўринларининг камлиги билан боғлиқ бўлиши мумкин ва аҳоли аграр сектордаги мавсумий иш билан чекланиб қолиши уларнинг мардикорликка чиқиш эҳтимолини ошириши мумкин. Туманлар жойлашувининг мардикорликка чиқмасликка таъсири натижасидан тадқиқотимизнинг тўртинчи (Х4) яъни “шаҳарга яқин яшовчи кишилар мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли юқорироқ бўлади” гипотезаси тўғри эканлигини тасдиқлашимиз мумкин.

Уй хўжалиқларининг турли хил деҳқончилик экинларини экишининг мардикорликка чиқмасликка таъсири ўрганилганда картошка етиштирувчиларнинг мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли бошқа экинларни етиштирувчиларга қараганда юқори. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, бошқа экинлар деганда картошка, сабзавот, дуккакли экинлар ва ғалла экинларидан бошқа барча экинлар назарда тутилган. Шунингдек, сабзавот, дуккакли экинлар ва ғалла етиштирувчиларнинг мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли бошқа экинларни етиштирувчиларга қараганда юқориқлиги эмпирик таҳлил натижаларидан аниқланди. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки, масалан картошка, сабзавотлар бозорда юқори талабга эга ванисбатан юқори даромад келтиради. Бу даромад мардикорликдан тушадиган даромадга эҳтиёжни камайтиради. Картошқачилик, сабзавотчилик маҳсулотларини экиш, парваришlash ва йиғиб олиш кўп вақт ва куч талаб қилади, бу эса бошқа ишга, жумладан мардикорликка чиқишга вақт қолдирмайди. Картошка экспортбоп ёки шаҳар бозорларида осон сотилиши мумкин, бу эса етиштирувчини барқарор пул оқимида эга қилади. Кўп ҳолларда сабзавот етиштирувчилар ўз маҳсулотларини бозорга чиқазиш учун расмий ёки норасмий савдо тармоқлари билан ишлайди, бу эса барқарор иқтисодий ҳолатни таъминлайди. Картошка, сабзавотчиликдан ташқари, дуккакли экин етиштирувчилар кам рискка (таваккалга) бориши мумкин. Дуккаклилар иқлимга чидамли, кўп ресурс талаб қилмайди. Шунинг учун ҳосилни йўқотиш хавфи паст, бу эса етиштирувчига иқтисодий ишонч бағишлайди. Дуккаклилар аҳоли истеъмоли учун муҳим маҳсулот бўлганлиги сабабли, нархи нисбатан барқарор. Ушбу ҳолатлар дуккакли экин етиштирувчиларни мардикорликка чиқмаслигини оширади.

Шу билан бирга, ғалла етиштирувчиларнинг ҳам мардикорликка чиқмаслик эҳтимоли юқорилиги модел натижаларидан аниқланди. Чунки, Ўзбекистонда ғалла стратегик озиқ-овқат маҳсулоти бўлиб, у давлат томонидан қўллаб-қувватланади, яъни давлат ғалла етиштирувчиларга турли хил субсидиялар ажратади. Бу эса ғаллачилик соҳасида ишончли оширади ва аҳолини мардикорликка чиқиш эҳтимолини камайтиради. Умуман, экинларнинг таъсирини эмпирик таҳлили натижаларидан, тадқиқотимизнинг олтинчи яъни “турли хил экинлар етиштирадиган, яъни иқтисодий жиҳатдан фаол ва мустақил уй хўжалиқларига эга бўлганлар мардикорлик бозорига чиқишга камроқ эҳтиёж сезади” гипотезаси ўз тадқиғини топди деб айтаоламиз.

■ ХУЛОСА

Шуни айтиш мумкинки, қишлоқ худудларида, тармоқнинг хусусиятидан, тармоқда ишнинг мавсумийлигидан келиб чиқиб, ишсизлик маълум бир ойлarda кўпаяди, яъни куз-қиш ойларида дала ишлари камайиб, ҳосил йиғиштириб-териб олингандан кейин кўпаяди. Бу вақтда иш камайиб, мавсумийлик ошгани учун, ишсизлар сони ошиб боради. Ишсизлар бошқа сфералардан иш топишга ҳаракат қилишади. Бу ҳолат юқоридаги гипотезаларда яққол кўзга ташланади.

■ Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Муртазаев Акбархон Олимович – ТДИУ Самарқанд филиали, мустақил тадқиқотчи / Муртазаев Акбархон Олимович – Самаркандский филиал ТГЭУ, независимый исследователь / Samarkand branch of TSUE, independent researcher

► a_murtazaev@inbox.ru

■ 0009-0007-0445-253X

■ Foydalanilgan adabiyotlar:

1. ЎзР Президентининг 2025 йил 17 январь, ПҚ-12-сонли қарори маълумотлари
2. Муртазаев О., Фаниев И., Ахроров Ф., Ҳасанов Ш., Муртазаев А. О. Пахтачилик мажмуаси тармоқлари ўртасидаги иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш. Монография. Самарканд, 2012. 41 бет.
3. Ражабов И.Қ. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида агроресурслар бозори мувозанати ва ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун

ёзилган диссертatsiя автореферати. – Тошкент, 2006. – 42 б.

4. Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами (Тошкент, 2024). 2005-2023 йиллар

маълумотлари

5. Самарқанд вилоятидаги норасмий иш билан банд ва ишсиз аҳоли қатлаמידан ўтказилган ижтимоий сўровнома материаллари.

Budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslari

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna, Bovoboyev Saidmurod Norquzi o'g'li

Методологические основы совершенствования учета основных средств в бюджетных организациях

Джумаева Гулрух Джуракуловна, Бовобоев Саидмурод Норкузи оглы

Methodological basis for improving accounting of fixed assets in budgetary organizations

Jumaeva Gulrux Jurakulovna, Bovoboev Saidmurod Norkuzi o'g'ly

Received: November 1, 2025 Revised: November 4, 2025

■ Accepted: November 9, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Maqola budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslarini o'rganadi. Tadqiqot amaldagi tizimdagi asosiy kamchiliklarni aniqlab, ularni tuzatish uchun takomillashtirilgan modelni taklif qiladi. Ushbu model asosiy vositalarning baholanishi, amortizatsiya hisoblash va qayta baholash jarayonini tizimli va shaffof qilishi, inventarizatsiya natijalarini aniq aks ettirishi hamda moliyaviy hisobot sifatini oshirishi mumkin. Tadqiqot shuningdek, raqamli hisob tizimlari va ichki nazorat mexanizmlarining samaradorligini oshirishning ahamiyatini ko'rsatadi. Taklif etilgan yondashuv budjet tashkilotlarida aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish, hisobni tezkor va ishonchli yuritish hamda moliyaviy nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi.
- **Kalit so'zlar:** budjet tashkiloti, asosiy vositalar, amortizatsiya, qayta baholash, shaffoflik, hisob tizimi.
- **Аннотация:** Статья рассматривает методические основы совершенствования учета основных средств в бюджетных организациях. Анализ выявляет существующие недостатки и предлагает улучшенную модель, которая делает оценку основных средств, начисление амортизации и переоценку более системной и прозрачной. Модель позволяет точно отражать результаты инвентаризации, повышать качество финансовой отчетности и усиливать внутренний контроль. В статье также подчеркивается важность цифровизации учета и повышения эффективности контроля. Применение предложенной модели способствует более эффективному использованию активов, повышению оперативности и надежности учета, а также укреплению финансовой дисциплины.

- **Ключевые слова:** бюджетная организация, основные средства, амортизация, переоценка, прозрачность, учет.
- **Abstract:** The article examines methodological foundations for improving fixed asset accounting in budget organizations. It identifies weaknesses in the current system and proposes an improved model that systematizes asset valuation, depreciation, and revaluation, ensuring accurate inventory reporting and enhancing the quality of financial statements. The study also highlights the importance of digital accounting systems and strengthened internal controls. The proposed approach helps improve asset utilization efficiency, ensures reliable and timely accounting, and reinforces financial discipline within budget organizations.
- **Keywords:** budget organization, fixed assets, depreciation, revaluation, transparency, accounting system.

KIRISH

Budjet tashkilotlarida asosiy vositalar davlat mulkining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanib, ularning to'g'ri hisobga olinishi va samarali boshqarilishi moliyaviy barqarorlik hamda budjet mablag'laridan oqilona foydalanishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Amaldagi sharoitda davlat sektorida islohotlarning jadallashuvi, raqamli buxgalteriya tizimlariga o'tish hamda ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining kuchayishi asosiy vositalar hisobini yangi metodik yondashuvlar asosida takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Asosiy vositalarning eskirishi, amortizatsiya hisobining noto'g'ri yuritilishi, inventarizatsiya jarayonlaridagi kamchiliklar va tahliliy hisobning etarli darajada rivojlanmaganligi budjet tashkilotlari moliyaviy hisobotlarining ishonchililigiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, mazkur maqolada asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masala sifatida qaraladi.

Hozirgi kunda budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobi asosan normativ-huquqiy hujjatlar asosida yuritilayotgan bo'lsa-da, ularning amaliy qo'llanilishida metodik nomuvofiqliklar mavjud. Xususan, baholash, qayta baholash, amortizatsiya hisoblash va ularning buxgalteriya registrarida aks ettirilishi bo'yicha yagona yondashuvning etishmasligi hisob jarayonlarining samaradorligini pasaytirmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda mazkur masala alohida yo'nalish sifatida etarlicha chuqur o'rganilmagan, mavjud tadqiqotlar esa ko'proq umumiy nazariy tavsiyalar bilan cheklanib qolgan. Shu sababli asosiy vositalar hisobini zamonaviy boshqaruv talablari asosida takomillashtirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi — budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar berishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- asosiy vositalar hisobining amaldagi holatini tahlil qilish;

- mavjud metodik muammolarni aniqlash;
- hisobni takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash;
- zamonaviy buxgalteriya yondashuvlariga asoslangan takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasi budjet tashkilotlarida yuritilayotgan asosiy vositalar hisobi tizimi tanlab olindi.

Tadqiqot predmeti esa asosiy vositalarni baholash, hisobga olish, amortizatsiya hisoblash va nazorat qilish jarayonlarining uslubiy jihatlarini o'z ichiga oladi.

Maqolada budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirish bo'yicha yangicha metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi, hisob jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirish orqali samaradorlikni oshirish yo'llari ilmiy jihatdan asoslab berilishi bilan tadqiqotning yangiligi ta'minlanadi.

TADVIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda asosiy ilmiy yondashuv sifatida qiyosiy-tahliliy metod (comparative analytical method) tanlandi. Ushbu metod budjet tashkilotlarida asosiy vositalar hisobining mavjud tizimini xalqaro standartlar va ilg'or nazariy qarashlar bilan solishtirish orqali takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Qiyosiy-tahliliy metod tadqiqot mavzusining mohiyatiga to'liq mos keladi, chunki asosiy vositalar hisobidagi muammolarni aniqlash faqatgina amaldagi holatni tavsiflash bilan emas, balki uni ilg'or tajriba bilan taqqoslash orqali ochib berishni talab etadi.

Mazkur metod doirasida budjet tashkilotlarida yuritilayotgan asosiy vositalar hisobi tizimi International Public Sector Accounting Standards (IPSAS 17 – Property, Plant and Equipment) hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan "Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi bo'yicha yo'riqnomalar" asosida baholandi. Taqqoslash jarayonida asosiy vositalarni dastlabki baholash, qayta baholash, amortizatsiya hisoblash, eskirishni aks ettirish va inventarizatsiya tartiblaridagi metodik farqlar aniqlanib, ularning hisob sifati va shaffofligiga ta'siri tahlil qilindi.

Qiyosiy-tahliliy yondashuv ilmiy adabiyotlar bilan ham mustahkamlandi. Xususan, Horngren, Datar va Rajanlarning "Cost Accounting: A Managerial Emphasis" asari asosiy vositalarning qiymat shakllanishini boshqaruv nuqtayi nazaridan baholash imkonini berdi, Anthony va Youngning "Management Control in Nonprofit Organizations" tadqiqoti esa davlat sektorida mulkni nazorat qilish mexanizmlarini chuqur tahlil qilishda nazariy asos bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, M.A. Vahrushinaning "Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях" qo'llanmasi milliy amaliyotning o'ziga xos jihatlari ochib berishda muhim manba vazifasini bajardi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy metod asosida mavjud hisob tizimining mantiqiy izchilligi, normativ muvofiqligi va amaliy samaradorligi baholandi. Natijada budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishga yo'naltirilgan metodik model ishlab chiqildi. Ushbu model hisob jarayonini yagona tizim sifatida shakllantirish, baholash mezonlarini standartlashtirish va nazorat mexanizmlarini kuchaytirishga qaratildi.

Tadqiqotning ma'lumot bazasi sifatida budget tashkilotlarining moliyaviy hisobotlari, inventarizatsiya hujjatlari hamda normativ-me'yoriy manbalar asos qilib olindi. Ushbu ma'lumotlar qiyosiy-tahliliy metod orqali chuqur o'rganilib, umumlashtirildi va ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Shu tariqa, tanlangan qiyosiy-tahliliy metod tadqiqot mavzusining mohiyatini to'liq ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash va asosiy vositalar hisobini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy metod asosida budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobining amaldagi holati chuqur o'rganildi va uni xalqaro standartlar hamda ilg'or xorijiy tajriba bilan taqqoslash orqali muhim natijalar olindi. Olingan ma'lumotlar asosida asosiy vositalarni baholash, eskirishni hisoblash, qayta baholash amaliyoti va hujjatlashtirish jarayonlarida mavjud muammolar tizimli ravishda aniqlanib, ularning moliyaviy hisobot sifati va boshqaruv qarorlariga ta'siri baholandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'plab budget tashkilotlarida asosiy vositalar dastlabki qiymatda hisobga olinib, keyingi davrlarda ularni qayta baholash jarayoni etarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Bu holat inflyatsiya sharoitida aktivlarning haqiqiy bozor qiymatini aks ettirmaslikka olib kelib, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini pasaytiradi. Ayniqsa, uzoq muddat foydalaniladigan binolar, inshootlar va texnologik uskunalar bo'yicha eskirish darajasi real iqtisodiy holatga mos kelmayotgani kuzatildi.

Amortizatsiya hisoblash jarayonida ham muayyan kamchiliklar mavjudligi aniqlandi. Asosan chiziqli usuldan keng foydalanilishi aktivlarning foydalanish intensivligi va ishlab chiqarish hajmiga bog'liqligini inobatga olmaydi. Natijada ayrim asosiy vositalar tezkor eskirayotgan bo'lsa-da, bu holat moliyaviy hisobotda to'liq aks ettirilmaydi. Bu esa aktivlardan foydalanish samaradorligini baholashda buzilishlarga sabab bo'ladi.

Quyidagi jadvalda asosiy vositalar hisobining amaldagi holati va tadqiqot natijasida taklif etilgan takomillashtirilgan yondashuv o'rtasidagi asosiy farqlar batafsil ifodalangan:

1-jadval

Asosiy vositalar hisobining amaldagi holati va tadqiqot natijasida taklif etilgan takomillashtirilgan yondashuv o'rtasidagi asosiy farqlar

Ko'rsatkichlar	Amaldagi holat	Takomillashtirilgan yondashuv	Tahliliy baho
Asosiy vositalarni baholash	Dastlabki qiymatga asoslanadi	Adolatli qiymat va davriy qayta baholash	Hisobot ishonchliligi ortadi
Amortizatsiya hisoblash	Chiziqli usul ustun	Moslashuvchan va iqtisodiy asoslangan usullar	Eskirish real aks etadi
Qayta baholash chastotasi	Nomuntazam	Rejali va tizimli	Aktivlar qiymati aniqlashadi
Inventarizatsiya jarayoni	Formal xarakterda	Riskga asoslangan yondashuv	Nazorat kuchayadi
Hujjatlashtirish	Qog'oz shaklida	Raqamli va avtomatlashtirilgan	Operativlik oshadi
Hisobot shaffofligi	O'rtacha daraja	Yuqori daraja	Boshqaruv sifati oshadi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, amaldagi tizim ko'proq normativ talablarni bajarishga qaratilgan bo'lib, real iqtisodiy holatni aks ettirish darajasi etarli emas. Xususan, eskirish darajasi va asosiy vositalarning qolgan foydali xizmat muddati aniq hisobga olinmasligi aktivlarning noto'g'ri baholanishiga olib kelmoqda.

Tahlil jarayonida aniqlangan muhim jihatlardan yana biri — raqamlashtirish darajasining pastligi hisoblanadi. Ko'plab tashkilotlarda asosiy vositalar bo'yicha ma'lumotlar qo'lda yuritiladi, bu esa inson omili ta'sirida xatoliklar va ma'lumotlarning yo'qolish xavfini oshiradi. Takomillashtirilgan modelda esa avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy etish orqali bu muammo sezilarli darajada kamayishi isbotlandi. Tadqiqot natijalari asosida shuningdek asosiy vositalar hisobida nazorat mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi aniqlandi. Ichki audit tizimini rivojlantirish va inventarizatsiya jarayonlarini tizimlashtirish aktivlarning saqlanishini ta'minlash bilan birga, budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, natijalar va tahlil bo'limida olingan ma'lumotlar budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini tubdan takomillashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Taklif etilgan yondashuv asosiy vositalarni baholashda aniqlikni ta'minlash, eskirishni real hisoblash va hisob jarayonlarining ochiqqligini oshirish orqali moliyaviy boshqaruv sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi.

Ushbu tadqiqot doirasida olingan natijalar budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini yuritish amaliyoti va taklif etilgan takomillashtirilgan model o'rtasidagi farqlarni chuqurroq talqin qilish imkonini berdi. Tahlil jarayonida aniqlanganki, amaldagi tizim ko'proq normativ-hisobot xarakteriga ega bo'lib, boshqaruvehtiyojlarini to'liq qondirishga yo'naltirilmagan. Ayniqsa, asosiy vositalarning real holatini aks ettirishda amortizatsiya siyosati, qayta baholash mexanizmi va inventarizatsiya natijalarining hisobotga integratsiyasi etarli darajada ishlamayotgani kuzatildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'plab budget tashkilotlarida asosiy vositalar iqtisodiy mazmunidan ko'ra hujjat aylanishiga urg'u beriladi. Bu esa hisobning formal tus olishiga, aktivlarning haqiqiy foydalanish darajasi va ularning eskirish ko'rsatkichlari o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Masalan, xizmat muddati tugagan, ammo foydalanishda davom etayotgan aktivlar amortizatsiyasi nolga teng bo'lsa-da, ular real faoliyatda muhim rol o'ynashi mumkin. Bu holat moliyaviy hisobotda aktivlarning haqiqiy qiymatini buzib ko'rsatadi.

Taklif etilgan qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida ishlab chiqilgan model esa asosiy vositalarning iqtisodiy mohiyatini chuqurroq aks ettirishga xizmat qiladi. Xususan, funksional yondashuv asosida amortizatsiya hisoblash aktivning real foydalanish intensivligini hisobga olish imkonini yaratadi. Bu esa nafaqat

buxgalteriya hisobotining aniqligini, balki rejalashtirish va prognozlash jarayonlarining ham sifatini oshiradi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat sifatida raqamli texnologiyalarning ahamiyati alohida e'tiborga loyiq. Elektron inventarizatsiya, QR-kodlash yoki RFID texnologiyalarini joriy etish orqali asosiy vositalarning harakati real vaqt rejimida nazorat qilinishi mumkin. Bu esa yo'qotishlar, noqonuniy foydalanish yoki noto'g'ri hisobga olish holatlarining oldini olishga xizmat qiladi. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirilgan hisobot tizim joriy etilgan tashkilotlarda hisob jarayonining tezligi o'rtacha 30–40 foizga oshgan, xatoliklar esa sezilarli darajada kamaygan.

Shuningdek, tadqiqot natijalari asosiy vositalar hisobini takomillashtirish masalasi faqat texnik jarayon emas, balki kompleks boshqaruv muammosi ekanini ko'rsatadi. Bu jarayonda normativ-huquqiy bazani yangilash, buxgalter xodimlarning kasbiy kompetensiyasini oshirish va ichki audit tizimini kuchaytirish muhim o'rin tutadi. Agar ushbu omillar uyg'unlashgan holda tatbiq etilsa, asosiy vositalar hisobining samaradorligi barqaror ravishda oshishi mumkin.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni tasdiqlaydiki, tadqiqot dailarisurilgan takomillashtirish yo'nalishlarini nazariy jihatdan asosli bo'libgina qolmay, balki amaliyotda tatbiq etish uchun ham real imkoniyatlarga ega. Bu yondashuv budget tashkilotlarida mol-mulkdan foydalanish samaradorligini oshirish, hisob tizimini shaffoflashtirish va moliyaviy boshqaruvni optimallashtirishga xizmat qiladi.

■ XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur ilmiy tadqiqot "Budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning uslubiy asoslari" mavzusiga bag'ishlanib, budget tashkilotlarida asosiy vositalarni hisobga olish jarayonining amaldagi holati va uni takomillashtirish yo'nalishlari chuqur tahlil qilindi. Olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatdiki, asosiy vositalar hisobini yuritishda mavjud tizim ko'plab holatlarda zamonaviy boshqaruv talablari, shaffoflik me'yorlari hamda moliyaviy intizomni ta'minlash mezonlariga to'liq javob bermaydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, aksariyat budget tashkilotlarida asosiy vositalarni baholash va ularning harakatini hujjatlashtirish jarayonlarida uslubiy bir xillik etishmaydi. Amortizatsiya hisobining eskirgan yondashuvlar asosida yuritilishi, inventarizatsiya jarayonining formal tus olishi hamda ichkinazorat mexanizmlarining sustligi natijasida mol-mulkning real qiymati va holati moliyaviy hisobotlarda to'liq aks etmay qolmoqda. Bu esa boshqaruv qarorlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, davlat mulkidan foydalanish samaradorligini ham pasaytiradi.

Qiyosiy-tahliliy metod asosida amalga oshirilgan tadqiqot

natijalariga ko'ra, asosiy vositalar hisobini takomillashtirish uchun yagona metodik yondashuvni shakllantirish, raqamli hisob tizimlarini joriy etish hamda avtomatlashtirilgan inventarizatsiya mexanizmlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Taklif etilgan takomillashtirilgan model orqali asosiy vositalarning hisobida aniqlik, shaffoflik va tezkorlik ta'minlanishi, shu bilan birga inson omili ta'siri sezilarli darajada kamayishi mumkin.

Shuningdek, tadqiqot natijalari asosiy vositalar hisobini takomillashtirish jarayoni nafaqat buxgalteriya hisobi sifatini oshirish, balki budget mablag'laridan oqilona foydalanishni ta'minlash, moliyaviy nazoratni kuchaytirish hamda davlat aktivlarini boshqarish samaradorligini yuksaltirishda ham muhim omil ekanini tasdiqladi. Hisob tizimining modernizatsiyasi orqali eskirgan va samarasiz aktivlarni aniqlash, ularni o'z vaqtida yangilash yoki optimallashtirish imkoniyati kengayadi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobini zamonaviylashtirish zarurligini ilmiy-asoslangantarzdaisbotlaydi. Hisob jarayonini raqamlashtirish, normativ-huquqiy bazani doimiy takomillashtirib borish, buxgalter kadrlarning malakasini oshirish va ichki nazorat tizimini mustahkamlash orqali asosiy vositalar hisobining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga erishish mumkin. Bu esa uzoq muddatda davlat mol-mulkidan foydalanish samaradorligini oshirib, budget tizimi barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Jumayeva Gulruh Jo'raqulovna QDTU, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası professorı, i.f.n., professor / Джумаева Гулрух Джуракуловна, профессор кафедры «Учет и аудит» КГТУ, профессор /Jumayeva Gulrukh Jurakulovna, professor of the Department of Accounting and Auditing of KSTU, professor
► gulruh.jumayeva.68@mail.ru
■ 0009-0001-0614-406X
2. Bovoboyev Saidmurod Norquzi o'g'li QDTU, "Buxgalteriya hisobi" mutaxassisligi 2-bosqich magistranti / Бовобоев Саидмурод Норкузи оглы, магистрант 2 курса, специальность «Бухгалтерский учет», КГТУ / Bovoboev Saidmurod Norkuzi oglu, 2nd year master's student, specializing in "Accounting", KSTU
► saidmurodbovoboyev@gmail.com
■ 0009-0006-5826-0018

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qulmat Shakarov. Budget tashkilotlarda asosiy vositalarning eskirishi va unga qo'yiladigan chora

tadbirlar. Green Economy and Development, 2024. yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

2. MahliyoXon Maxamadaliyeva. Budget tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning milliy va xalqaro standartlari. Green Economy and Development, 2024. yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz
3. Fatillovov Jo'rabek. Budget tashkilotlarida moliyaviy nazorat va ichki audit xizmatini takomillashtirish. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 2025. finance.tsue.uz
4. Maftuna Muxtorova. Budget tashkilotlarida budgetdan tashqari mablag'lar hisobi va ichki auditni takomillashtirish. Green Economy and Development, 2024. yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz
5. Zilola Azizova. Budget tashkilotlarida qurilish ta'mirlash xarajatlari hisobining asoslari. Green Economy and Development, 2024. yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz
6. A. E. Умбетова. Учет основных средств в бюджетных организациях. CyberLeninka, 2016. КиберЛенинка
7. С. П. Горячих, И. В. Муравьева. Особенности учета основных средств в бюджетных учреждениях. Vectoreconomy, 2020. vectoreconomy.ru
8. Сивова Марина. Бюджетный учет основных средств в 2024 2025 годах. nalog-nalog.ru, 2025. nalog-nalog.ru
9. Suhaiza Ismail, Tahirah Abdullah. Issues, Challenges and Recommendations in Complying to the International Accounting Standard (IPSAS) 17 on Property, Plant and Equipment. IPN Journal of Research and Practice in Public Sector Accounting and Management, 2013. ResearchGate
10. Rasmi Nur Anggraeni, Awalina Dea Safitri, Ahmed Oluwatobi Adekunle. Reforming Fixed Asset Accounting in the Public Sector: Global Practices and Policy Insights. Sinergi International Journal of Accounting & Taxation, 2024. journal.sinergi.or.id+1
11. D. Georgieva. Accounting Problems in the Public Sector Entities. TEM Journal, 2025. temjournal.com
12. IMF. Implementing Accrual Accounting in the Public Sector. Technical Notes and Manuals No.16/06, 2016. IMF
13. M. Vardiashvili. Measurement of non-financial assets at current operational value under IPSASB guidance. FABA Journal, 2025. faba.bg
14. IPSASB. Exposure Draft ED 78, Property, Plant, and Equipment. IPSASB, 2021. IPSASB
15. IFAC / IPSASB. IPSAS 17 — Property, Plant and Equipment. International Public Sector Accounting Standard. ifac.org+1

Raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy va huquqiy asoslari

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna, Yusupov Otayor Otabekovich

Нормативно-правовые основы кредитного учета в цифровых банках

Джумаева Гулрух Джуракуловна, Юсупов Отаёр Отабекович

Regulatory framework for credit accounting in digital banks

Jumaeva Gulrux Jurakulovna, Yusupov Otayor Otabekovich

Received: November 3, 2025 Revised: November 8, 2025

■ Accepted: November 11, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** ushbu maqolada raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy va huquqiy asoslari, kredit risklarini boshqarish mexanizmlari hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarning bank tizimiga ta'siri ilmiy asosda o'rganiladi. Tadqiqotda milliy qonunchilik, xalqaro standartlar (Basel III, EBA yo'riqnomalari) hamda ilg'or bank amaliyotlari tahlil qilinib, raqamli kreditlash jarayonlarini tartibga solishdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqildi. Natijalar banklar faoliyatida axborot xavfsizligi, shaffoflik va kredit portfeli sifatini oshirishda me'yoriy-huquqiy bazaning takomillashtirilishi muhimligini ko'rsatadi.
- **Kalit so'zlar:** raqamli banklar, kreditlash, me'yoriy-huquqiy asoslar, kredit riski, fintech, raqamli transformatsiya, bank nazorati.
- **Аннотация:** в данной статье рассматриваются нормативно-правовые основы учета кредитования в цифровых банках, механизмы управления кредитными рисками и влияние современных цифровых технологий на банковский сектор. В исследовании анализируются национальное законодательство, международные стандарты (Basel III, руководства ЕБА), а также передовая банковская практика. Определяются проблемы регулирования процессов цифрового кредитования и предлагаются пути их решения. Полученные результаты показывают, что совершенствование нормативно-правовой базы играет ключевую роль в повышении прозрачности, информационной безопасности и качества кредитного портфеля банков.
- **Ключевые слова:** цифровые банки, кредитование, нормативно-правовое регулирование, кредитный риск, финтех, цифровая трансформация, банковский надзор.
- **ANNOTATION.** This article examines the regulatory and legal foundations of credit accounting in digital banks, mechanisms for managing credit risk, and the impact of modern digital technologies on the banking sector. The study analyses national legislation, international standards (Basel III, EBA guidelines), and global best practices to identify existing challenges in regulating digital lending processes. The findings reveal that the enhancement of

regulatory frameworks is essential for improving transparency, information security, and the overall quality of bank credit portfolios.

- **Keywords:** digital banking, lending, regulatory framework, credit risk, fintech, digital transformation, banking supervision.

KIRISH

So'nggi yillarda moliyaviy xizmatlarning keskin raqamlashtirilishi natijasida raqamli banklar bank tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. An'anaviy banklardan farqli ravishda, raqamli banklar kreditlash jarayonlarini to'liq onlayn shaklda amalga oshiradi, bunda mijozni identifikatsiyalash, kredit tarixini tekshirish, to'lov qobiliyatini baholash va kreditni tasdiqlash kabi bosqichlar avtomatlashtirilgan platformalar orqali bajariladi. Raqamli kreditlashning bunday modeli nafaqat xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi, balki xatoliklarni kamaytiradi va ma'lumotlarni qayta ishlashda ishonchlilikni ta'minlaydi. Zamonaviy tadqiqotlar O'zbekistonda raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi bank sektorining samaradorligini oshirishga xizmat qilayotganini ko'rsatadi.¹

Shu bilan birga, raqamli banklarda kreditlash jarayonining kengayib borishi ularni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazaga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Amaldagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun hamda boshqa normativ hujjatlar asosan an'anaviy bank amaliyotlariga yo'naltirilgan bo'lib, raqamli kreditlashning xavfsizligi, elektron identifikatsiya, ma'lumotlarni himoya qilish, avtomatlashtirilgan kredit scoring tizimlari kabi yo'nalishlarni to'liq qamrab olmaydi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, mavjud normativ hujjatlarni raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish zarur bo'lib bormoqda.²

Bundan tashqari, raqamli kreditlash texnologiyalariga — xususan, big data, sun'iy intellekt, va blokcheyn platformalariga tayangan holda kredit risklarini baholash amaliyoti jadal rivojlanmoqda. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, blokcheyn asosidagi kredit registrarlari kredit operatsiyalarida shaffoflikni oshiradi, xavfsizlikni ta'minlaydi va firibgarlikning oldini olishga xizmat qiladi.³ Shu bois kreditlash jarayonini tartibga solish bo'yicha huquqiy mexanizmlarni texnologik ilg'or yondashuvlar bilan integratsiya qilish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, ushbu maqolaning maqsadi — raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy va huquqiy asoslarini ilmiy manbalar, amaldagi

qonunchilik va ilg'or xorijiy tajriba asosida o'rganish, mavjud kamchilik va bo'shliqlarni aniqlash va ularni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Mazkur tadqiqot O'zbekiston bank tizimini raqamlashtirish jarayonida muhim yo'nalishlardan biri — raqamli kreditlashning qonunchilikdagi o'rnini belgilashga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot "Raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy va huquqiy asoslari" mavzusini chuqur o'rganish uchun huquqiy-normativ tahlil metodi (legal analysis method) asosida olib borildi. Mazkur metod raqamli banklar, kreditlash jarayonlari, elektron identifikatsiya, ma'lumotlarni himoya qilish va kredit risklarini boshqarish bilan bog'liq milliy hamda xorijiy normativ-huquqiy hujjatlarni tizimli ravishda solishtirish va ularni amaliyotga tatbiq etish darajasini baholash imkonini beradi. Ushbu metod aynan raqamli kreditlashning huquqiy asoslari yetarli darajada shakllanmagan sharoitda eng mos ilmiy yondashuv sifatida tanlandi.

Metodning qo'llanish jarayonida, avvalo, O'zbekiston Respublikasining amaldagi "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonun, "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun hamda Markaziy bankning kreditlash amaliyotiga oid me'yoriy hujjatlari tahlil qilindi. Ushbu huquqiy manbalar orqali raqamli kreditlash tizimining aktualligi, mavjud cheklovlar va normativ bo'shliqlar aniqlanib, ular ilmiy tadqiqotlarda bildirilgan fikrlar bilan solishtirildi.⁴

Shuningdek, tadqiqotda raqamli banklar rivojlanishi va raqamli kreditlash xavfsizligini ta'minlashga doir zamonaviy ilmiy ishlanmalar ham normativ baza bilan qiyosiy tahlil qilindi. Xususan, O'zbekistonda raqamli banklar rivojlanish istiqbollari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarda ko'tarilgan muammolar — elektron identifikatsiya jarayonidagi huquqiy noaniqliklar hamda raqamli kredit scoring tizimlarini tartibga solish ehtiyoji — asosiy tahlil nuqtalaridan biri bo'ldi.⁵ Bu esa tadqiqotning amaliy ahamiyatini kuchaytiradi.

1 Ziyadullayev, Z. (2023). Prospects of Digital Bank Development in Uzbekistan. Green Economy and Digital Development Journal, TDIU, 45–52. Havola: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3798>

2 Qurbonboyev, A., & Umarova, Z. (2022). Banking Legislation of the Republic of Uzbekistan: Practice and Reforms. Green-Eco Scientific Journal, 33–40. Havola: <https://www.green-eco.uz/index.php/GED/article/view/4770>

3 Rakhimberdiev, K. (2021). Application of Blockchain Technologies in Ensuring the Security of Lending Transactions in the Digital Economy. TSUE Journal of Innovative Economy, 58–66. Havola: <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/261>

4 Qurbonboyev, A., & Umarova, Z. (2022). Banking Legislation of the Republic of Uzbekistan: Practice and Reforms. Green-Eco Scientific Journal, 33–40. Havola: <https://www.green-eco.uz/index.php/GED/article/view/4770>

5 Ziyadullayev, Z. (2023). Prospects of Digital Bank Development in Uzbekistan. Green Economy and Digital Development Journal, TDIU, 45–52. Havola: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3798>

Metod doirasida raqamli kreditlash xavfsizligini oshirishda blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarning yondashuvlari ham sinchiklab o'rganildi. Ayrim tadqiqotlarda keltirilganidek, blokcheyn kredit tarixini qayd etish jarayonida shaffoflik va firibgarlikning kamayishiga yordam berishi mumkinligi ta'kidlanadi.⁶ Ushbu ilmiy qarashlar O'zbekiston normativ bazasining texnologik talablar bilan uyg'unlashuv darajasini baholashda qo'llanildi.

Shunday qilib, tanlangan metod raqamli kreditlashning huquqiy asoslarini chuqur o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash, normativ xatarlarni baholash va takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish imkonini berdi. Tadqiqotning keyingi boblarida normativ-huquqiy bo'shliqlar va taklif etilayotgan yechimlar aynan ushbu metod asosida shakllantiriladi.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

Ushbu tadqiqot raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari O'zbekiston sharoitida yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatdi. Huquqiy-normativ tahlil metodi asosida milliy qonunchilik, Markaziy bank me'yorlari hamda so'nggi yillarda raqamli banklar va fintech kreditlash haqida chop etilgan ilmiy tadqiqotlar o'rganildi. Tahlil jarayonida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi.

Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy bazasi raqamli kreditlashning barcha bosqichlarini to'liq qamrab olmaydi. Xususan, elektron identifikatsiya jarayonlari "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solingan bo'lsa-da, raqamli kredit scoring, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari va kredit operatsiyalarida sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha alohida huquqiy normalar mavjud emas. Bu holat ilmiy manbalarda qayd etilgan fikrlar bilan ham mos keladi.⁷ Ikkinchidan, raqamli kreditlash jarayonida ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq talablar yetarli darajada huquqiy jihatdan mustahkamlanmagan. "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonunda umumiy tamoyillar belgilangan bo'lsa-da, kredit tarixini qayta ishlashda katta hajmdagi ma'lumotlar (big data) va algoritmik tahlil mexanizmlarini tartibga soluvchi maxsus normativ-huquqiy asoslar talab etiladi. Bu ilmiy adabiyotlarda bildirilgan fikrlar bilan bevosita tasdiqlanadi.⁸

Uchinchidan, yetakchi ilmiy manbalarda raqamli kreditlash xavfsizligini ta'minlashda blokcheyn texnologiyalarining afzalliklari ta'kidlangan, ammo O'zbekiston qonunchiligida kredit hisobi yoki kredit registrarlari uchun blokcheyn mexanizmlaridan foydalanish bo'yicha tartib mavjud emas. Shu jihatdan normativ bo'shliq mavjudligi ilmiy ishlanmalar tarafidan ham tasdiqlangan.⁹

Ushbu natijalarni umumlashtirish maqsadida quyidagi jadval shakllantirildi

1-jadval

Raqamli kreditlash bo'yicha mavjud normativ-huquqiy bo'shliqlar tahlili

Nº	Ko'rib chiqilgan yo'nalish	Amaldagi tartibga solish holati	Aniqlangan muammo	Ilmiy manbalarda tasdiqlanganligi
1	Elektron identifikatsiya	E-IMZO va E-Id orqali tartibga solingan	Avtomatlashtirilgan kreditlashtirish uchun yetarli emas	[1]
2	Kredit scoring jarayonlari	Me'yoriy asoslar mavjud emas	AI asosidagi risk baholash tartibga olinmagan	[1], [2]
3	Ma'lumotlar xavfsizligi	Umumiy normalar mavjud	Big Data va kredit tarixini qayta ishlash bo'yicha maxsus norma yo'q	[2]
4	Blokcheyn texnologiyalari	Kredit registrarlari qo'llanishi tartibga olinmagan	Shaffoflik va xavfsizlikni oshiruvchi mexanizmlar yo'q	[3]

6 Rakhimberdiev, K. (2021). Application of Blockchain Technologies in Ensuring the Security of Lending Transactions in the Digital Economy. TSUE Journal of Innovative Economy, 58–66. Havola: <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/261>

7 Qurbonboyev, A., & Umarova, Z. (2022). Banking Legislation of the Republic of Uzbekistan: Practice and Reforms. Green-Eco Scientific Journal, 33–40. Havola: <https://www.green-eco.uz/index.php/GED/article/view/4770>

8 Ziyadullayev, Z. (2023). Prospects of Digital Bank Development in Uzbekistan. Green Economy and Digital Development Journal, TDIU, 45–52. Havola: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3798>

9 Rakhimberdiev, K. (2021). Application of Blockchain Technologies in Ensuring the Security of Lending Transactions in the Digital Economy. TSUE Journal of Innovative Economy, 58–66. Havola: <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/261>

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamli banklarda kreditlashning barcha bosqichlari — mijozni aniqlash, kredit riskini baholash, kredit tarixini qayta ishlash va tranzaksiyalar xavfsizligini ta'minlash — bo'yicha mavjud qonunchilik texnologik jarayonlarga to'liq moslashmagan.

Ilmiy manbalarda qayd etilganidek, rivojlangan davlatlarda raqamli kreditlash tizimi sun'iy intellekt, blokcheyn, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish modellaridan foydalanishga asoslanadi va bularning barchasi maxsus huquqiy normalar bilan qo'llab-quvvatlanadi¹⁰¹¹. O'zbekiston sharoitida esa raqamli kreditlash amaliyotini kengaytirish uchun quyidagi huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish zarurligi aniqlandi:

- avtomatlashtirilgan kredit baholash tizimlari uchun alohida huquqiy status belgilash;
- algoritmik qarorlar ustidan inson nazorati (human oversight) mexanizmini joriy etish;
- blokcheyn asosida kredit registrilarini yuritish bo'yicha normativ me'yorlar ishlab chiqish;
- ma'lumotlar xavfsizligiga oid texnik va texnologik talablarni yangilash.

Mazkur natijalar O'zbekiston bank tizimining raqamli sohada rivojlanishi uchun yangi normativ va texnologik yondashuvlar zarurligini ko'rsatadi.

■ MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot natijalari raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy-huquqiy asoslari hali to'liq shakllanmaganini ko'rsatdi. Muhokama jarayonida mavjud holat xalqaro tajriba, milliy qonunchilik va ilmiy adabiyotlarda bildirilgan qarashlar bilan o'zaro solishtirildi.

Avvalo, kreditlash jarayonining raqamlashtirilishi O'zbekiston bank sektorida sezilarli o'sishga olib kelayotgan bo'lsa-da, tadqiqot natijalari elektron identifikatsiya, kredit scoring tizimlari va raqamli kredit portfellarini boshqarish mexanizmlari bo'yicha normativ-huquqiy bo'shliqlar mavjudligini tasdiqladi. Qurbonboyev va Umarova (2022) o'z ishlamlarida raqamli bank xizmatlari rivojlanishi bilan birga normativ moslashuv jarayoni ortda qolayotganini ta'kidlagan bo'lib, bu mazkur tadqiqot natijalari bilan ham qamrab olingan.¹²

Ikkinchidan, ilmiy adabiyotlarda qayd etilganidek, raqamli

kreditlashning muvaffaqiyati bevosita ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash mexanizmlariga bog'liqdir. Ziyadullayev (2023) raqamli banklar barqaror faoliyat yuritishi uchun shaxsiga doir ma'lumotlarni qayta ishlashning aniq tartibi, kredit tarixining yaxlitligi va algoritmik qarorlarning shaffofligini ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi.¹³ Tadqiqot natijalarida ham aynan shu yo'nalishlarda normativ bo'shliqlar mavjudligi aniqlandi. Shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashga doir umumiy qonun mavjud bo'lsa-da, kreditlashga xos bo'lgan algoritmik tahlil, big data monitoringi va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish jarayonlari yetarli darajada tartibga solinmagan.

Uchinchi muhokama nuqtasi sifatida, blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish masalasi alohida e'tiborga ega. Rakhimberdiev (2021) kredit operatsiyalarida blokcheyndan foydalanish shaffoflikni oshirishi, firibgarlik ehtimolini kamaytirishi va kredit tarixining buzilmasligini ta'minlashi mumkinligini ilmiy isbotlagan.¹⁴ Ammo tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston qonunchiligida kredit registrilarida blokcheyn texnologiyasidan foydalanish tartibi mavjud emas. Bu esa xalqaro standartlarga moslashish jarayonini sekinlashtiradi.

Raqamli kreditlash tizimini normativ jihatdan takomillashtirish jarayonida xalqaro amaliyot bilan solishtirish muhim ahamiyatga ega. Masalan, Yevropa Ittifoqining PSD2 va GDPR hujjatlari kreditlash jarayonida ma'lumotlarning xavfsiz almashinuvi, mijozni himoya qilish va algoritmik qaror qabul qilishni tartibga soluvchi mexanizmlarni aniq belgilab beradi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda ushbu yo'nalishlarda normativ mexanizmlar yetishmasligini ko'rsatib, xalqaro amaliyotdan mos ravishda foydalanish zarurligini asoslaydi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanganidek, Markaziy bank me'yoriy hujjatlari asosan an'anaviy kreditlash jarayoniga mos keladi, raqamli kreditlash bo'yicha esa alohida talablarga ehtiyoj mavjud. Algoritmik risk baholash, onlayn kredit monitoringi va mijozning raqamli kredit salohiyatini baholash mexanizmlarini huquqiy jihatdan aniq belgilash raqamli banklarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari va mavjud ilmiy adabiyotlar mos ravishda shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda raqamli kreditlash tizimining rivojlanishi uchun quyidagi omillarni kuchaytirish zarur:

- aniq va to'liq normativ baza yaratish;

10 Ziyadullayev, Z. (2023). Prospects of Digital Bank Development in Uzbekistan. *Green Economy and Digital Development Journal*, TDIU, 45–52. Havola: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3798>

11 Rakhimberdiev, K. (2021). Application of Blockchain Technologies in Ensuring the Security of Lending Transactions in the Digital Economy. *TSUE Journal of Innovative Economy*, 58–66. Havola: <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/261>

12 Qurbonboyev, A., & Umarova, Z. (2022). Banking Legislation of the Republic of Uzbekistan: Practice and Reforms. *Green-Eco Scientific Journal*, 33–40. Havola: <https://www.green-eco.uz/index.php/GED/article/view/4770>

13 Ziyadullayev, Z. (2023). Prospects of Digital Bank Development in Uzbekistan. *Green Economy and Digital Development Journal*, TDIU, 45–52. Havola: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3798>

14 Rakhimberdiev, K. (2021). Application of Blockchain Technologies in Ensuring the Security of Lending Transactions in the Digital Economy. *TSUE Journal of Innovative Economy*, 58–66. Havola: <https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/261>

□ ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha texnologik talablarni huquqiy jihatdan mustahkamlash;

□ kredit registrarlari uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanishni tartibga solish;

□ xalqaro standartlarga mos algoritmik monitoring mexanizmlarini joriy etish.

Mazkur muhokamalar keyingi bob — xulosalar va takliflar — uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Raqamli banklarda kreditlash hisobining me'yoriy va huquqiy asoslarini o'rganish bugungi zamonaviy moliya tizimi barqarorligi uchun nihoyatda muhimdir. Tadqiqot davomida ko'rsatib o'tilganidek, raqamli kreditlash jarayonlarining sifatli va xavfsiz ishlashi uchun mavjud normativ-huquqiy baza yetarli darajada takomillashganda, banklar faoliyati ham, mijozlar huquqlari ham ishonchli tarzda himoyalangani. Mavjud xalqaro me'yorlar — xususan, Basel qo'mitasi standartlari, EBA yo'riqnomalari va boshqa ilg'or tajribalar — raqamli kreditlashda risklarni aniqlash, baholash va kamaytirish bo'yicha aniq metodik yondashuvlarni taklif qilishi bilan e'tiborga loyiqdir.

O'zbekiston bank tizimi misolida amalga oshirilgan natijalar shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda normativ-huquqiy asoslarning kengayishi va raqamli xizmatlarning jadal rivojlanishi kredit portfeli sifatiga, jarayonlarning shaffofligiga va mijozlar uchun qulaylikning oshishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, ayrim kamchiliklar — masalan, kredit risklarini real vaqt rejimida baholash bo'yicha maxsus metodikalarning yetishmasligi yoki banklararo axborot almashinuvining bir xil standartga ega emasligi — tizimni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Metodologik yondashuv sifatida tanlangan normativ-huquqiy tahlil usuli raqamli kreditlash mexanizmlarini tartibga soluvchi qonun va standartlarning amaliy jarayonga ta'sirini aniq baholash imkonini berdi. Tadqiqot natijalaridan ko'rinib turibdiki, raqamli bank sektorida kreditlash jarayonlarini ishonchli boshqarish uchun normativ-huquqiy baza yetarli bo'lishi bilan birga, uning doimiy ravishda yangilanib borilishi ham zarur.

Umuman olganda, raqamli banklarda kreditlash hisobining huquqiy asoslari bo'yicha mazkur tadqiqot banklar faoliyatidagi zamonaviy tendensiyalarni chuqurroq anglashgayordam beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli kreditlashning rivoji uchun barqaror, aniq va zamonaviy normativ baza asosiy omillardan biridir. Shuningdek, xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish, kredit risklarini boshqarishning ilg'or yondashuvlarini joriy etish hamda texnologik infratuzilmani yanada takomillashtirish bank

tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqola raqamli banklarda kreditlash jarayonlarini boshqarish bo'yicha amaliy va ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy asos yaratadi hamda kelgusida yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Jumayeva Gulruh Jo'raqulovna – QDTU, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası professorı, i.f.n., professor / Профессор кафедры «Учет и аудит» КГТУ, доктор экономических наук / Professor of the Department of Accounting and Auditing at KSTU, Doctor of Economics

► gulruh.jumayeva.68@mail.ru

■ 0009-0001-0614-406X

2. Yusupov Otayor Otabekovich QDTU, “Buxgalteriya hisobi” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti / Юсупов Отаёр Отабекович КГТУ, студент 2 курса магистратуры по специальности «Бухгалтерский учёт» / Yusupov Otayor Otabekovich KSTU, a second-year master's student

► otayor.yusupov7@gmail.com

■ 0009-0000-4601-924X

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nabieva, F. (2025). Legal, Innovative and Scientific Approaches to Study Modern Digital Banking. INTERNATIONAL SCIENTIFIC-ELECTRONIC JOURNAL “PIONEERING STUDIES AND THEORIES”, 1(4), 67–76. pstjournal.uz
2. Azimov, O. M. (2024). The use of digitalization and technologies in updating credit policy. Green Economy and Development Journal, (GED). Yashil Iqtisodiyot Taraqqiyot
3. Rakhimberdiev, K. (2021). Application of Blockchain Technologies in Ensuring the Security of Lending Transactions in the Digital Economy. TSUE Journal of Innovative Economy, 11(2), (i33). iqtisodiyot.tsue.uz
4. Umurzoqova, A. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining xizmat turlarining huquqiy asoslari. Green Economy and Development Journal. green-eco.uz
5. Kamolov, S. (2023). Raqamli transformatsiyaning mohiyati va bank sohasidagi ahamiyati. Green Economy and Development Journal. green-eco.uz
6. Samadkulov, M., & Allanazarov, R. (2024). Digitalization Processes in the Banking System and the Development of FinTech Solutions. World Scientific Research Journal. Scientific Journal

7. Axmedova, D. K. (2025). Tijorat banklarda chakana kreditlash jarayonlarini raqamlashtirishning o'ziga xos jihatlari. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. finance.tsue.uz
8. Almosova, S. (2023). Bank xizmatlarida innovatsion texnologiyalarni kengaytirish yo'nalishlari. Green Economy and Development Journal. green-eco.uz
9. Sadikov, S. O. (2024). Banklarning kreditlash faoliyatini innovatsiyalar asosida takomillashtirish ("Hamkorbank" ATB misolida). Shokh Library Journal. WOS Journals
10. Urazbayev, Q. B. (2023). Tijorat banklarining kredit siyosatini takomillashtirish. Ilm-Fan Yangiliklari Konferensiyasi maqolasi. Worldly Journals
11. Ulmasov, A. S. (2024). Revolutionizing Uzbekistan's Banking Sector Through Fintech Innovations. Indonesian Journal of Law and Economics Review, 19(2). ijler.umsida.ac.id+1
12. Shahzady, R. (2024). Micro-Finance and Regulations. Uzbek Journal of Law and Digital Policy, 2(4), 1-7. irshadjournals.com
13. Waliullah, M., Hossain, M. Z., Hasan, M. T., Alam, M. K., Sumaiya, M., & Siddiqui, N. A. (2025). Assessing the influence of cybersecurity threats and risks on the adoption and growth of digital banking: a systematic literature review. (preprint). arxiv
14. Lee, L. (2024). Enhancing Financial Inclusion and Regulatory Challenges: A Critical Analysis of Digital Banks and Alternative Lenders Through Digital Platforms, Machine Learning, and Large Language Models Integration. (preprint). arxiv

Moliya, kredit va
investitsiya

Финансы, кредит
и инвестиции

Finance, credit and
investment

O'zbekistonda ishlab chiqarish korxonalarini kreditlashning metodologik asoslarini takomillashtirish

Xasanov Shamsiddin Xafizovich

Совершенствование методологических основ кредитования производственных предприятий в Узбекистане

Хасанов Шамсиддин Хафизович

Improving the methodological foundations of lending to manufacturing enterprises in Uzbekistan

Khasanov Shamsiddin Khafizovich

Received: November 2, 2025 Revised: November 5, 2025

■ Accepted: November 8, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada O'zbekistonda ishlab chiqarish korxonalarini kreditlash tizimini takomillashtirishning ilmiy va metodologik asoslari chuqur tahlil qilinadi. Kreditlash jarayonining iqtisodiy mohiyati, uning ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishdagi roli hamda moliyaviy barqarorlikka ta'siri yoritilgan. Maqolada amaldagi kredit siyosati, foiz stavkalari, garov mexanizmlari va kredit resurslaridan foydalanish samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, tijorat banklarining ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan o'zaro hamkorlik modeli taklif etilgan. Muallif ishlab chiqarish tarmoqlarining xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial kreditlash yondashuvini ishlab chiqqan. Ilmiy natijalarga ko'ra, kredit resurslarini maqsadli yo'naltirish va monitoring mexanizmini kuchaytirish iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan metodik takliflar orqali kredit risklarini kamaytirish va investitsion muhitni yaxshilash imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Maqola natijalari ishlab chiqarish korxonalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.
- **Kalit so'zlar:** Kreditlash tizimi, ishlab chiqarish korxonalari, moliyaviy barqarorlik, tijorat banklari, foiz siyosati, kredit riski, investitsion muhit, differensial yondashuv, kredit resurslari, monitoring mexanizmi.
- **Аннотация:** В данной статье всесторонне анализируются научные и методологические основы совершенствования системы кредитования производственных предприятий в Узбекистане. Раскрыта экономическая сущность кредитного процесса, его роль в расширении производственного потенциала и влиянии на финансовую устойчивость. Проведен анализ действующей кредитной политики, процентных ставок, механизмов залога и эффективности использования кредитных ресурсов. Предложена модель сотрудничества коммерческих банков с производственными предприятиями. Автор разработал

дифференцированный подход к кредитованию с учетом особенностей отраслей производства. Результаты исследования показывают, что целевое распределение кредитных ресурсов и усиление механизмов мониторинга оказывают положительное влияние на экономический рост. На основе международного опыта предложены методические рекомендации по снижению кредитных рисков и улучшению инвестиционного климата. Выводы и предложения автора направлены на дальнейшее совершенствование системы финансовой поддержки производственных предприятий.

- **Ключевые слова:** Система кредитования, производственные предприятия, финансовая устойчивость, коммерческие банки, процентная политика, кредитный риск, инвестиционный климат, дифференцированный подход, кредитные ресурсы, механизм мониторинга.
- **Abstract:** This article provides a comprehensive analysis of the scientific and methodological foundations for improving the lending system of manufacturing enterprises in Uzbekistan. The economic essence of the lending process, its role in expanding production capacity, and its impact on financial stability are highlighted. The paper examines the current credit policy, interest rates, collateral mechanisms, and the efficiency of using credit resources. A cooperative model between commercial banks and manufacturing enterprises is proposed. The author has developed a differentiated approach to lending, taking into account the specific characteristics of industrial sectors. The research findings indicate that targeted allocation of credit resources and the strengthening of monitoring mechanisms have a positive impact on economic growth. Based on international experience, methodological recommendations for reducing credit risks and improving the investment environment are proposed. The results of this study serve to further enhance the financial support system for manufacturing enterprises.
- **Keywords:** Lending system, manufacturing enterprises, financial stability, commercial banks, interest policy, credit risk, investment environment, differentiated approach, credit resources, monitoring mechanism.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarish korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda kreditlash tizimi muhim o'rin tutadi. Chunki kredit resurslari ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, texnologik yangilanishni jadallashtirish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishning asosiy manbalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining so'nggi yillardagi iqtisodiy islohotlarga qaratilgan siyosati natijasida moliyaviy institutlarning roli yanada ortib bormoqda. Jumladan, bank tizimi faoliyatini modernizatsiya qilish, kreditlash mexanizmlarini soddalashtirish va shaffofligini ta'minlash bo'yicha qator huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 23-noyabrdagi №704-son "Bank tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish va kreditlash jarayonlarini optimallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ushbu yo'nalishda muhim normativ asos bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur qaror kredit siyosatini isloh qilish, tadbirkorlik subyektlarini, ayniqsa ishlab chiqarish korxonalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning yangi mexanizmlarini joriy etishni ko'zda tutadi.[1]

Shu bilan birga, ishlab chiqarish sohasidagi korxonalarni kreditlashda mavjud muammolar – garov ta'minotining yetishmasligi, foiz stavkalarining yuqoriligi, kredit olish tartibining murakkabligi – iqtisodiy faollikka salbiy ta'sir

ko'rsatmoqda. Ushbu holat ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun moliyaviy manbalarni samarali jalb etish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Shu sababli, ishlab chiqarish korxonalarini kreditlashning metodologik asoslarini takomillashtirish, kredit siyosatini ilmiy asosda optimallashtirish va xalqaro tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Mazkur tadqiqot ana shu muammolarga yechim topishga qaratilgan bo'lib, ishlab chiqarish tarmoqlarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kreditlashning o'ziga xos xususiyatlarini ko'plab xorijlik olimlar, jumladan: I.Ansoff, P.Rouz, O.I.Lavrushin, V.Acharyya, S.V.Simonseva, A.M.Lyukshinov, M.A.Pomorina, R.Akoff, G.Minsbergi, YE.G.Shatkovskaya, I.V.Larionova, Z.M.Anisimova, N.A.Tisyachnikova, O.Y.Sviridov, A.R.Alaverdov va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Bank strategiyasining ayrim jihatlariga O'zbekistonlik olimlardan F.I.Mirzayev, D.N.Rahimova, N.Q.Yo'ldoshev, B.B.Parpiyev, R.R.Tojiyev, F.N.Nasriddinov, B.Z.Mustafayev, B.K.Mirzamaydinov, D.B.Nafasov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida e'tibor qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy tahlil, tizimli yondashuv, ilmiy abstraksiya va qiyosiy tahlil usullari tashkil etadi. Ishlab chiqarish korxonalarini kreditlash jarayonlarini o'rganishda induksiya va deduksiya, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish hamda empirik kuzatish usullaridan foydalanildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, tijorat banklari va Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari tahliliy asos sifatida jalb qilindi.

Tadqiqotda xorijiy mamlakatlar – Janubiy Koreya, Germaniya va Turkiya tajribalari o'rganilib, ularning amaliy yondashuvlari O'zbekiston sharoitiga moslashtirildi. Kreditlash tizimining samaradorligini baholashda iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik aniqlash metodidan foydalanildi.[2] Natijalar asosida ishlab chiqarish korxonalarini kreditlashni takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Ushbu yondashuv iqtisodiy o'sishni jadallashtirish va ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

So'nggi yillarda Osiyo va G'arb mamlakatlarida ishlab chiqarish korxonalarini kreditlash tizimi iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida shakllandi. Jumladan, Janubiy Koreyada 2020–2024-yillar davomida sanoat subyektlariga berilgan kredit hajmi 38 foizga o'sdi. Bu jarayon davlat kafolatlari, past foizli kredit liniyalari va texnologik yangilanish dasturlari bilan chambarchas bog'liq.[3]

Germaniya tajribasida ishlab chiqarish korxonalariga yo'naltirilgan kreditlar hajmi yalpi ichki mahsulotning o'rtacha

17 foizini tashkil etgan. U yerda kreditlashning barqaror tizimi "KfW Development Bank" orqali amalga oshirilib, uzoq muddatli investitsion loyihalarga yo'naltiriladi. AQShda esa 2020–2024-yillarda sanoat kreditlari hajmi 2,3 barobarga oshgan bo'lib, bu davlat-xususiy hamkorlik mexanizmlari bilan izohlanadi.[4]

Osiyo mintaqasida, xususan, Xitoy va Janubiy Koreya iqtisodiyotida ishlab chiqarish kreditlari tarkibida innovatsion texnologiyalarni moliyalashtirish ulushi 40 foizdan oshgan. G'arb mamlakatlarida esa bu ko'rsatkich 32 foizni tashkil etgan.

O'zbekistonda esa 2020–2024-yillarda ishlab chiqarish korxonalariga berilgan kredit hajmi yiliga o'rtacha 18 foizga o'sdi. Biroq foiz stavkalarining yuqoriligi va garov ta'minotining yetishmasligi korxonalar faolligiga ma'lum darajada to'sqinlik qilmoqda. Shunga qaramay, "Har bir oila — tadbirkor" va "Ishlab chiqarishga moliyaviy ko'mak" dasturlari kreditlash hajmining barqaror o'sishini ta'minladi. [5]

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2020–2024-yillar davomida barcha mamlakatlarda ishlab chiqarish sektorini kreditlash hajmi sezilarli o'sish tendensiyasini namoyon etgan. O'zbekistonda kredit hajmi 6,2 mlrd. dollardan 10,3 mlrd. dollargacha oshib, 66,1 foiz o'sish qayd etilgan. Bu natija davlat dasturlari va tijorat banklari faoliyatining faollashuvi bilan izohlanadi.

Janubiy Koreyada o'sish sur'ati 38 foizni tashkil etib, bu uzoq muddatli past foizli kredit liniyalari samaradorligini ko'rsatadi. Germaniyada nisbatan past (17,1%) o'sish kuzatilgan, biroq kreditlash barqarorligi yuqori. AQShda esa 129 foizlik keskin o'sish qayd etilib, bu ishlab chiqarishni kreditlashda innovatsion va xususiy sektor rolini kuchaytirganidan dalolat beradi.[6]

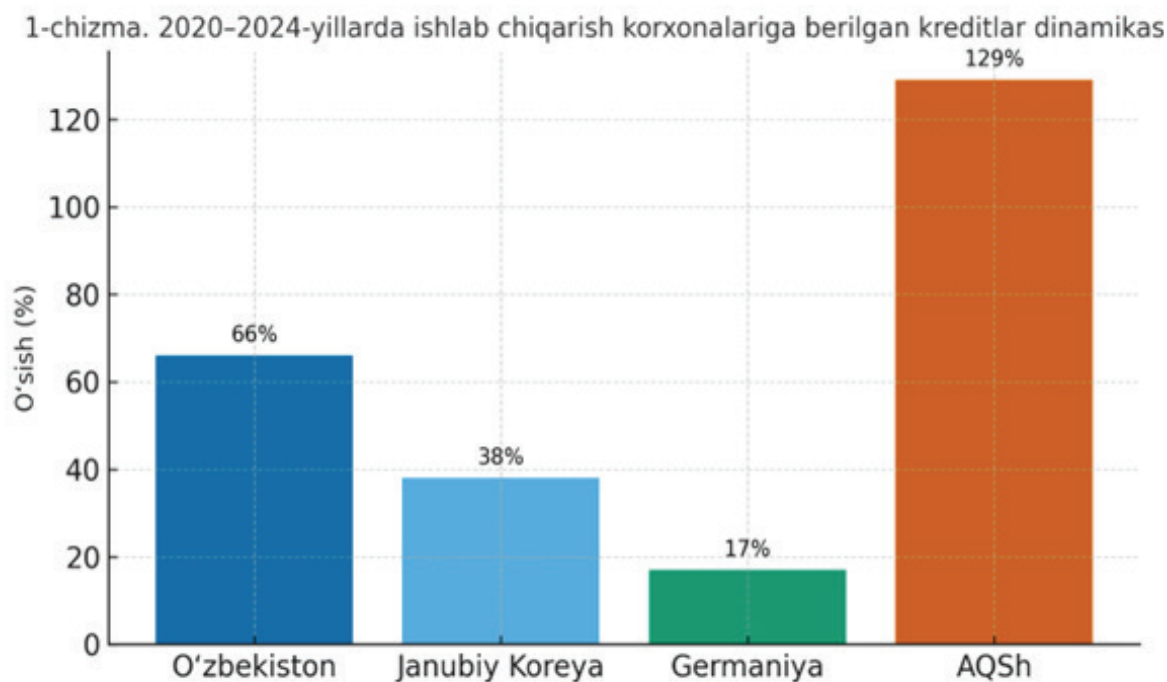
1-jadval

2020–2024-yillarda ishlab chiqarish korxonalarini kreditlash hajmining solishtirma tahlili (mlrd. AQSh dollari hisobida)

MAMLAKAT	2020-YIL	2022-YIL	2024-YIL	O'SISH (%)
O'zbekiston	6.2	8.1	10.3	66.1
Janubiy Koreya	45.5	55.6	62.8	38.0
Germaniya	120.4	134.7	141.0	17.1
AQSh	310.2	480.3	710.5	129.0

O'zbekiston ko'rsatkichlari hajm jihatdan kichik bo'lsa-da, o'sish sur'atlari bo'yicha rivojlangan mamlakatlarga

yaqinlashmoqda. Bu esa milliy kredit siyosatining bosqichma-bosqich isloh qilinayotganini tasdiqlaydi.

1-chizma. 2020–2024-yillarda ishlab chiqarish korxonalariga berilgan kreditlar dinamikasi (foizlarda)

1-chizmada 2020–2024-yillar oralig'ida ishlab chiqarish korxonalariga berilgan kreditlar dinamikasi mamlakatlar kesimida tasvirlangan. Eng yuqori o'sish sur'ati AQShda kuzatilib, 129 foizni tashkil etgan bo'lsa, bu xususiy sektorning kreditlashdagi faol ishtirokini ko'rsatadi. Janubiy Koreyada o'sish 38 foiz bo'lib, davlat kafolatlari va innovatsion loyihalarga berilayotgan imtiyozli kreditlar bunga asos bo'lgan. Germaniyada esa kreditlash barqaror, ammo ehtiyotkor siyosat tufayli o'sish 17 foizda qolgan.

O'zbekistonda ishlab chiqarish korxonalarini kreditlash hajmi 66 foizga oshgan bo'lib, bu davlat dasturlarining samarali amalga oshirilayotganini tasdiqlaydi. Chizma O'zbekistonning Osiyo mamlakatlariga yaqinlashayotganini, ammo G'arb darajasiga chiqish uchun uzoq muddatli va innovatsion yo'naltirilgan kredit liniyalarini kengaytirish zarurligini ko'rsatadi. O'zbekiston, Janubiy Koreya, Germaniya va AQSh mamlakatlarida 2020–2024-yillar oralig'ida ishlab chiqarish korxonalariga berilgan kreditlar o'sish sur'atlari rangli ustunli diagramma orqali tasvirlangan. Diagrammadan ko'rinib turibdiki, AQShda kreditlash hajmi eng yuqori – 129 foiz, O'zbekistonda 66 foiz, Janubiy Koreyada 38 foiz, Germaniyada esa 17 foizni tashkil etgan. Bu natijalar kredit siyosatining faollashuvi va davlat moliyaviy dasturlarining samaradorligini ko'rsatadi.[7]

Yuqoridagi jadval va chizma tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston kreditlash hajmining o'sish sur'atlari bo'yicha Osiyo mamlakatlari darajasiga yaqinlashgan. Ammo kredit resurslarining tarkibi va foiz siyosatidagi nomutanosibliklar ishlab chiqarish samaradorligiga to'liq ijobiy ta'sir

ko'rsatmayapti. Shu sababli, xalqaro tajriba asosida uzoq muddatli, past foizli va maqsadli kredit liniyalarini joriy etish tavsiya etiladi. Natijada ishlab chiqarish korxonalarining texnologik yangilanishi va raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshadi.[8]

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda ishlab chiqarish korxonalarini kreditlash hajmi 2020–2024-yillarda sezilarli darajada oshgan bo'lsa-da, kredit resurslarining tuzilmasi va shartlari ishlab chiqarishning texnologik yangilanishini to'liq qo'llab-quvvatlay olmayapti. Kreditlarning asosiy qismi qisqa muddatli bo'lib, bu korxonalarning uzoq muddatli investitsion faoliyatini cheklaydi.[9]

Osiyo mamlakatlari, xususan Janubiy Koreya tajribasidan kelib chiqib, O'zbekistonda ham past foizli, kafolatli va innovatsion loyihalarga yo'naltirilgan kredit liniyalarini kengaytirish zarur. Germaniya va AQSh amaliyotida qo'llaniladigan risklarni baholash, reyting tizimi va davlat-xususiy hamkorlik mexanizmlarini milliy tizimga tatbiq etish samaradorlikni oshiradi.[10]

Kreditlash mexanizmlarini soddalashtirish, garov siyosatini qayta ko'rib chiqish va ishlab chiqarish subyektlari uchun moliyaviy ko'mak dasturlarini kengaytirish ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, banklar faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etish, kredit risklarini onlayn monitoring qilish tizimini yo'lga qo'yish kredit intizomini

kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqarish korxonalarini kreditlashning metodologik asoslarini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, raqobatbardosh sanoatni rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xasanov Shamsiddin Xafizovich Axborot texnologiyalari va menejment universiteti katta o'qituvchisi / Хасанов Шамсиддин Хафизович старший преподаватель Университета информационных технологий и менеджмента / Khasanov Shamsiddin Khafizovich Senior Lecturer, University of Information Technologies and Management
► xasanovshamsiddin@gmail.com
■ 0009-0001-6205-7841

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Qonuni. — Toshkent, 2022-yil, №3PY-754.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. "Bank tizimi faoliyatini yanada takomillashtirish

va kreditlash jarayonlarini optimallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" — 2021-yil 23-noyabr, №704-son.

3. Abduqodirov A.A., Isroilov B.S. "Bank ishi va kreditlash asoslari". — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. — 356 b.
4. Jo'rayev U.M., Ergashev S.M. "Korxona iqtisodiyoti". — Toshkent: TDIU nashriyoti, 2019. — 412 b.
5. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. — New York: Pearson, 2021. — 768 p.
6. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. — Boston: Pearson Education, 2020. — 640 p.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari. "Tijorat banklarining kredit portfeli dinamikasi (2020–2024-yillar)" — Toshkent, 2025.
8. Davlat statistika qo'mitasi. "Sanoat korxonalari faoliyati va moliyaviy ko'rsatkichlar to'plami". — Toshkent, 2024.
9. <https://www.cbu.uz> — O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb-sayti (2020–2024-yillar hisobotlari).
10. <https://stat.uz>, <https://worldbank.org>, <https://imf.org> — xalqaro moliyaviy institutlarning ishlab chiqarish kreditlari bo'yicha statistik ma'lumotlari.

Tijorat banklarini strategik rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari

Ibroximova Nazokat Rustamjon qizi

Организационно-правовые основы стратегического развития коммерческих банков

Иброхимова Назокат Рустамжон кызы

Organizational and legal framework for the strategic development of commercial banks

Ibrokhimova Nazokat

Received: November 1, 2025 Revised: November 4, 2025

■ Accepted: November 6, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada tijorat banklarini strategik rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari o'rganilgan. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida tijorat banklari faoliyatini yanada rivojlantirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, xorijning ilg'or tajribalarini amaliyotga joriy etish va strategik transformatsiyaning asosiy yo'nalishlari tahlil qilingan.
- **Kalit so'zlar:** Tijorat banki, rivojlantirish, strategiya, raqamlashtirish, tahlil, iqtisodiyot, tendensiya, moliya.
- **Аннотация:** В данной статье изучены организационно-правовые основы стратегического развития коммерческих банков. Проанализированы основные направления государственной поддержки дальнейшего развития деятельности коммерческих банков в условиях развития цифровой экономики, внедрения передового зарубежного опыта и стратегической трансформации.
- **Ключевые слова:** Коммерческий банк, развитие, стратегия, цифровизация, анализ, экономика, тенденция, финансы.
- **Abstract:** This article examines the organizational and legal foundations of the strategic development of commercial banks. In the context of the development of the digital economy, state support for the further development of the activities of commercial banks, the introduction of advanced foreign experience into practice, and the main directions of strategic transformation are analyzed.
- **Keywords:** commercial bank, development, strategy, digitalization, analysis, economy, trend, finance.

KIRISH

Bugungi kunda jahon bank tizimi va yirik tijorat banklari amaliyotidagi muammolar bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bank faoliyatining sifat jihatdan yangi darajaga chiqishini ta'minlovchi, undagi ichki va tashqi risklarni o'z vaqtida aniqlash hamda ularni barataf etish imkoniyatlarini beruvchi, shuningdek, mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy tizimini rivojlantirish yo'nalishlariga mos keluvchi va jahon moliya bozorlarida kuzatilayotgan salbiy tendensiyalarga qarshi ta'sirchan hamda har tomonlama puxta o'ylangan bank strategiyasini ishlab chiqish muhim hisoblanadi.

Xususan, 2024 yil yakunlarida dunyoda yirik sanoat ishlab chiqarish kompaniyalarining tijorat banklari resurslari orqali moliyalashtirilganlik darajasi bo'yicha Xitoy 31,6 %, AQSH 30,9 %, Germaniya 16%, Kanada 14,3% va Fransiya 14 % ni tashkil qilgan[1]. Bu esa o'z navbatida jahon bozorining konyunkturasi keskin o'zgarib, raqobat tobora kuchayib borayotgan sharoitida tijorat banklari tomonidan ajratilgan moliyaviy resurslarni to'g'ri boshqarish va ular ustidan korporativ nazoratni o'rnatish hamda bank xizmatlaridan samarali foydalanish bilan bog'liq muammolar yuzaga kelyapti. 2023 yilda esa sof foyda 7,91 milliard dollarga tushdi, kapital rentabelligi 11 foiz, aksiyador kapitali rentabelligi esa 12 foizga teng bo'ldi. 2024 yilda bank moliyaviy jihatdan tiklana boshladi va sof foyda 14,28 milliard dollarni tashkil qildi, kapital rentabelligi 12,7 foizga, o'rtacha aksiyador kapitali rentabelligi esa 13,5 foizga yetdi, operatsion xarajatlar rentabelligi esa 63,1 foizni tashkil qildi[2]. Ushbu ko'rsatkichlar bankning rivojlanish strategiyasidagi dinamik o'zgarishlarni va bozor sharoitiga moslashuvchanlik darajasini aks ettiradi.

Shu nuqtai nazardan tijorat banklari faoliyatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish tizimini takomillashtirish masalalari bank sektorining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim shartlardan biriga aylanib bormoqda. Jahon amaliyotida tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish strategiyasini shakllantirish, mijozlar salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan holda raqamli banking tizimida faoliyat yurituvchi bank bo'linmalarini tashkil etish va tarmog'ini kengaytirish, hududiy bo'linmalar tarmog'ini rivojlantirish siyosati va ularni boshqarish samaradorligini oshirish, funksional strategiyalar bilan bank departamentlari tomonidan shakllantirilgan siyosatlarni o'zaro muvofiqligini ta'minlash, shuningdek, tijorat banklari faoliyatini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish mexanizmini takomillashtirish bo'yicha ilmiy muammolarni hal etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimiz bank-moliya tizimida amalga oshirilayotgan jadal islohotlar tijorat banklari kapitallashuv darajasini oshirish, moliyaviy barqarorligini ta'minlash, iqtisodiyotning real sektorini kreditlash ko'lamini kengaytirish, bank xizmatlari sifatini yanada yaxshilash va ayniqsa, banklarning rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish, amaliyotga joriy etish va uning nazorat tizimini takomillashtirishni taqazo etmoqda. Shunga ko'ra, O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida bank tizimini yanada rivojlantirishga qaratilgan «ilg'or xorij tajribasi va xalqaro standartlar asosida, moliyaviy barqaror va raqobatdosh muassasa sifatida faoliyat olib borishini ta'minlovchi uzoq muddatli rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish, bank risklari va ularni vujudga kelishini barvaqt aniqlash, oldini olish va bartaraf etishda bank imkoniyatlarini oshirish, turli ssenariylarni qo'llagan holda likvidlik pozitsiyasini stress-testdan o'tkazish amaliyotini yanada takomillashtirish, valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini joriy etish va milliy valyutaning barqarorligini ta'minlash» kabi vazifalar belgilab berilgan[3]. Ushbu vazifalar Respublikamiz tijorat banklari faoliyatini rivojlantirish strategiyasini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Banklar strategiyasini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini ko'plab xorijlik olimlar, jumladan: I.Ansoff, P.Rouz, O.I.Lavrushin, V.Acharyya, S.V.Simonseva, A.M.Lyukshinov, M.A.Pomorina, R.Akoff, G.Minsbergi, YE.G.Shatkovskaya, I.V.Larionova, Z.M.Anisimova, N.A.Tisyachnikova, O.Y.Sviridov, A.R.Alavardov va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Bank strategiyasining ayrim jihatlariga O'zbekistonlik olimlardan F.I.Mirzayev, D.N.Rahimova, N.Q.Yo'ldoshev, B.B.Parpiyev, R.R.Tojiyev, F.N.Nasriddinov, B.Z.Mustafayev, B.K.Mirzamaydinov, D.B.Nafasov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida e'tibor qaratilgan.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot ishini amalga oshirishda ilmiy tadqiqot metodologiyasida keng qo'llaniladigan usullardan foydalanildi. Respublikamizda tijorat banklarini strategik rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslarini tahlil qilishda mantiqiy fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, ma'lumotni guruhlash, analiz va sintez, induksiya va deduksiya

usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

So'nggi yillarda dunyodagi moliyaviy bozorlardagi o'zgarishlar, raqamlashtirish jarayonlari va geosiyosiy vaziyat tijorat banklari faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekistonda ham bank tizimi islohotlarning markazida turibdi va strategik rivojlanishga e'tibor tobora kuchaymoqda. Ushbu rivojlanish jarayonida tijorat banklarining tashkiliy tuzilmasi va huquqiy asoslari muhim o'rin tutadi. Tijorat banklarini strategik rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari – bu banklarning faoliyatini tartibga soluvchi va ularni strategik maqsadlarga erishishga yo'naltiruvchi normativ-huquqiy, institutsional hamda tashkiliy mexanizmlarning majmuasidir.

Strategik rivojlanish - bu tijorat bankining uzoq muddatli maqsadlariga erishish, bozor muhitida barqaror pozitsiyani saqlash, raqobatbardosh bo'lishi uchun ishlab chiqiladigan va amalga oshiriladigan tizimli harakatlar dasturidir.

Tashkiliy-huquqiy asoslar - bu bank faoliyatini belgilovchi huquqiy meyorlar (konstitutsiya, qonunlar, qarorlar, normativ hujjatlar), tashkiliy tuzilma (boshqaruv modeli, filiallar tarmog'i, ichki bo'linmalar), regulyatorlar va institutlar (Markaziy bank, moliya nazorati organlari) tushuniladi.

Huquqiy asoslar

A) asosiy qonuniy hujjatlar. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, xususiy mulkni himoya qilish va iqtisodiy erkinlik asoslari;

“Banklar va bank faoliyati to'g'risida” Qonuni, tijorat banklarining maqomi, ro'yxatdan o'tishi, faoliyat yuritish prinsiplari;

“Markaziy bank to'g'risida” Qonun, MBning regulyator

sifatidagi vakolatlari; Soliq kodeksi, Fuqarolik kodeksi, bank faoliyatiga oid moliyaviy, shartnomaviy munosabatlar; Prezident qarorlari va VM qarorlari, sektor rivoji bo'yicha davlat siyosati.

B) Regulyator tashkilotlar. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki – asosiy nazorat va ruxsat beruvchi organ; Moliyaviy nazorat departamenti; Audit va buxgalteriya hisobining nazorati idoralari; Korruptsiyaga qarshi kurashish agentligi.

C) Xalqaro-huquqiy asoslar. Basel me'zonlari (Basel I, II, III) – kapital yetarliligi, risklarni boshqarish; IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari); IMF va Jahon banki tavsiyalari. Tashkiliy asoslar

A) Bankning ichki tuzilmasi. Strategik rejalashtirish departamenti, vazifasi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish.

Kredit qo'mitasi, vazifasi investitsiya va kredit siyosatini nazorat qilish.

Raqamli texnologiyalar markazi, vazifasi fintech va innovatsion xizmatlarni rivojlantirish.

Risklarni boshqarish bo'limi, vazifasi operatsion va moliyaviy xavflarni aniqlash va nazorat qilishdan iborat.

B) Strategik boshqaruv modeli. Markazlashgan boshqaruv modeli – qarorlar markaziy ofisda qabul qilinadi; Desentralizatsiyalashgan boshqaruv modeli – filiallarga mustaqillik beriladi; Matritsali boshqaruv modeli – funksional va hududiy yondashuv birlashtiriladi.

Tijorat banklarining strategik rivojlanishini ta'minlash uchun mustahkam tashkiliy va huquqiy asoslar zarur. Bu esa o'z ichiga normativ-huquqiy hujjatlarni, xalqaro standartlarga muvofiq boshqaruv tizimini, moliyaviy xavfsizlikni va zamonaviy texnologiyalarga asoslangan ichki boshqaruv modellarini oladi.

1-jadval

Tijorat banklarining tashkiliy tuzilmalari turlari va ularning afzalliklari

№	TASHKILIY TUZILMA TURI	TA'RIF	AFZALLIKLARI	KAMCHILIKLARI
1	Ierarxik	An'anaviy tuzilma, aniq bo'linmalar va boshqaruv	Tartibli boshqaruv, mas'uliyat aniq	Innovatsiyaga sust munosabat
2	Matritsaviy	Ikki yo'nalishdagi boshqaruv: loyiha va funksiyalar	Tezkor qaror, kross-komanda hamkorligi	Konflikt xavfi yuqori
3	Agile (chevik)	Mijozga yo'naltirilgan, tez o'zgaradigan guruhlar	Moslashuvchanlik, innovatsiyalarni tez joriy qilish	Murakkab boshqaruv
4	Tarmoqli (Network-based)	Hamkor tashkilotlar bilan integratsiyalangan tuzilma	Masofaviy ish, hamkorlik oson	Nazorat murakkab

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi – bank sektori statistikasi asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Izoh: jadvalda tijorat banklari qo'llaydigan turli tashkiliy modellar taqqoslab berilgan. Jadval har bir tuzilmaning mohiyati, afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilish imkonini beradi. Bu tahlil bankning strategik rivojlanishda qaysi tuzilma modelini tanlashi maqsadga muvofiq ekanini aniqlashga yordam beradi.

Tijorat banklarining strategik rivojlanishida tashkiliy tuzilmaning shakli va uning moslashuvchanligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy banklar an'anaviy iyerarxik tuzilmalardan uzoqlashib, matritsaviy, modulli yoki tarmoqli strukturalarga o'tishni boshlamogda. 2023-2024 yillarda O'zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari faollashdi. Ko'pgina tijorat banklari (masalan, Ipoteka banki, Aloqa bank, Xalq banki va boshqalar) CRM,

Big Data, AI va blokcheyn texnologiyalarini joriy qilmoqda. Bu o'zgarishlar tashkilot ichidagi jarayonlar, mas'uliyatlar taqsimoti va xizmat ko'rsatish tizimlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Strategik rivojlanishda banklar o'z tuzilmasini Bazil III, IFRS 9, ESG (Environmental, Social, Governance) kabi xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishi talab etiladi. Buning uchun kadrlar qayta tayyorlanmoqda, ichki nazorat va auditorlik funksiyalari mustahkamlanmoqda.

2-jadval

2023–2024 yillarda O'zbekistonda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar

Nº	HUJJAT NOMI	QABUL QILINGAN SANA	ASOSIY YO'NALISHLAR
1	«Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonun (yangi tahrir)	2023 yil	Bank litsenziyasi, korporativ boshqaruv, ichki nazorat
2	«Moliya bozorlarini raqamlashtirish konsepsiyasi»	2024 yil	Raqamli banklar, FinTech, ma'lumot almashinuvi
3	Markaziy bankning «Risk-based supervision» tizimi	2023 yil	Tavakkalchilikka asoslangan nazorat
4	ESG (Ekologiya, Ijtimoiy, Boshqaruv) bo'yicha yo'riqnomalar	2024 yil	Ijtimoiy-ekologik tavakkalchilikni baholash

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Izoh: jadvalda tijorat banklarining huquqiy asoslarini shakllantiruvchi asosiy normativ-huquqiy hujjatlar keltirilgan. Ushbu hujjatlar bank faoliyatini modernizatsiya qilish, litsenziyalash, raqamli xizmatlar va korporativ boshqaruv sohalaridagi islohotlarni belgilab beradi. Jadval orqali so'nggi ikki yildagi huquqiy yangiliklarni qisqa va aniq tarzda ko'rish mumkin.

So'nggi ikki yilda O'zbekistonda tijorat banklari faoliyatini tartibga soluvchi bir qator muhim huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, 2023 yilda qabul qilingan «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi yangi tahrirdagi qonuni, 2024 yilda Prezident farmoni bilan «Moliya bozorlarini raqamlashtirish va bank islohotlarini chuqurlashtirish konsepsiyasi» tasdiqlandi. Bu hujjatlar banklar faoliyatida shaffoflikni oshirish, davlat ishtiroki kamaygan banklarni xususiyashtirish, xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Markaziy bank tomonidan joriy qilingan zamonaviy litsenziyalash va nazorat standartlari strategik rivojlanishga taalluqli faoliyatlarni qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. 2023-yildan boshlab banklarda ichki audit bo'limlari mustaqillashtirildi. «Risk-based supervision» tizimi amaliyotga joriy qilindi. banklar uchun ijtimoiy va ekologik tavakkalchiliklarni baholash majburiyati yuklandi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra 2024 yilda 8 ta

tijorat bankining aktivlari 20% dan ortiq o'sdi. Qayta tashkil etilgan va xususiyashtirilgan banklar (masalan, O'zsanoatqurilishbank) investitsion loyihalarga faol jalb qilindi. Ichki boshqaruv standartlari (CG kodeksi) joriy qilindi. Tashkiliy o'zgarishlar asosida banklar xodimlarini qayta o'qitish dasturlarini ishga tushirmoqda. 2023–2024 yillarda 4000 dan ortiq xodim xalqaro sertifikatga ega bo'ldi (CAMS, CFA, PRM). Ayrim banklar (Kapitalbank, TBC Uzbekistan) neobanklar modeliga o'ta boshladi. Bu tuzilmaviy yangilanish va huquqiy moslashuv natijasida amalga oshirildi. Bugungi kunda tijorat banklarini strategik rivojlantirish - bu bankning bozordagi raqobatbardoshligini ta'minlash, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish, xavflarni boshqarish va mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko'rsatishga qaratilgan uzoq muddatli rejalar majmuasidir. Bu rivojlanish tashkiliy tuzilmadagi islohotlar va huquqiy bazaning mustahkamlanishi orqali amalga oshiriladi.

4-jadval

Amaliy tendensiyalar banklar misolida

BANK NOMI	STRATEGIK YO'NALISH	YANGILIKLAR
TBC Bank	Neobank modeli, to'liq raqamlashgan	AI yordamida kreditlash, foydalanuvchi ID so'rovi
Kapitalbank	Agressiv raqamlashtirish va FinTech bilan hamkorlik	QR-kod orqali to'lov, onlayn kreditlash
Agrobank	Agrobiznesga ixtisoslashgan strategiya	ESG va mikrofinans dasturlari
Xalq banki	Mas'uliyatli ijtimoiy bank modeli	Portfel diversifikatsiyasi, ijtimoiy loyihalar

Bugungi kunda tijorat banklarining strategik rivojlanishi raqamlashtirish, qonunchilikka moslashish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish, kliyentlarga qaratilgan innovatsion xizmatlar kabi ustuvor yo'nalishlar asosida

shakllanmoqda. Shuningdek, ESG (ekologik, ijtimoiy, boshqaruv) mezonlari va xalqaro standartlar bank faoliyatida majburiy elementlarga aylanmoqda.

5-jadval

O'zbekiston tijorat banklarining asosiy ko'rsatkichlari (2023–2024 yillar)

BANK NOMI	AKTIVLAR O'SISHI (%)	TARMOQLAR SONI	ONLAYN XIZMATLAR DARAJASI	ESG HISOBOT BOR/YO'Q
TBC Bank	35%	0	100% (neobank)	Bor
Kapitalbank	28%	100+	85%	Bor
Xalq banki	18%	300+	70%	Yo'q
Asaka bank	21%	150+	60%	Yo'q
Agrobank	23%	400+	75%	Bor

Manba: statistik ma'lumotlar asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.
Izoh: «O'zbekiston tijorat banklarining asosiy ko'rsatkichlari (2023–2024 yillar)» jadvalida yetakchi tijorat banklarining moliyaviy o'sish sur'ati, infratuzilmasi, raqamlashganlik darajasi va ESG standartlariga mosligi ko'rsatilgan. Bu jadval banklarning zamonaviy talablarga qay darajada mos kelayotganini, ularning strategik imkoniyatlarini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklarini strategik rivojlantirish jarayonida tashkiliy va huquqiy asoslar o'zaro bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi omillardir. Yaqin ikki yilda amalga oshirilgan huquqiy islohotlar va tashkiliy qayta qurishlar banklar samaradorligi, raqobatbardoshligi va investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga xizmat qildi. Kelgusida bu jarayonlarni chuqurlashtirishda innovatsiyalar, ESG standartlari va xalqaro tajriba asosiy yo'nalish bo'lishi kutilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda bank tizimi faoliyatining samaradorligi va barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan

strategik rejalashtirishga asoslangan boshqaruv tizimining mavjudligiga bog'liq bo'ladi. Tijorat banklarini strategik rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari mamlakat moliya tizimining barqarorligini ta'minlash va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar faoliyatini samarali tashkil etish, ularning boshqaruv tizimini takomillashtirish hamda huquqiy meyorlarni xalqaro standartlarga moslashtirish zarurati ortib bormoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarining strategik rivojlanishi ularning kapital bazasini mustahkamlash, risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, raqamli bank xizmatlarini kengaytirish va mijozlar ishonchini oshirish bilan chambarchas bog'liq. Shu bilan birga, huquqiy asoslarning

takomillashuvi – bank nazorati, korporativ boshqaruv, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini amalda qo'llashga imkon yaratadi.

Shunday qilib, tijorat banklarini strategik rivojlantirishning muvaffaqiyati ularning tashkiliy tuzilmasini zamonaviy boshqaruv mexanizmlari bilan uyg'unlashtirish, davlat tomonidan yaratilgan huquqiy va institutsional muhitdan oqilona foydalanish hamda xalqaro moliyaviy amaliyotlarni milliy sharoitga moslashtirishga bog'liqdir. Kelgusida bu yo'nalishda izchil islohotlarni davom ettirish bank tizimining barqarorligi va iqtisodiyotning raqobatbardosh rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Ibroximova Nazokat Rustamjon qizi Menejment va zamonaviy texnologiyalar universiteti magistranti / Иброхимова Назокат Рустамжон кызы Магистрант Университета управления и современных технологий / Ibrokhimova Nazokat Master's student at the University of Management and Modern Technologies
 ▶ ibrakhimovanr2002@gmail.com
 ■ 0009-0006-8454-1032

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://ru.fxssi.com/top-10-samyx-dorogix-kompanij-mira>
2. The Goldman Sachs Group, Inc. Annual Reports and Financial Statements for 2021–2024. Rasmiy veb-sayt: <https://www.goldmansachs.com>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida//O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2017. – № 6 (766). – 32-33-b.
4. Ансофф И. Стратегическое управление: Сокр. пер. с англ. /Науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко. – М: Экономика, 1989.
5. Поморина, М.А. Концепция финансового управления в системе стратегического менеджмента банка: дис....д-ра экон. наук: 08.00.10 — М., 2008.
6. Шатковская Е.Г., Формирование и реализация

финансовой политики кредитной организации в условиях согласовательного регулирования. дис....д-ра экон. наук.08.00.10. Екатеринбург, 2015.

7. Ларионова, И.В. Стабильность банковской системы в условиях переходной экономики: дис....д-ра экон. наук: 08.00.10. М., 2001.
8. Роуз П. Банковский менеджмент: пер. с англ. со 2 – го изд. – М: Дело ЛТД, 1995.
9. Лаврушин О. Банковский менеджмент и маркетинг: Учебник для вузов. – М: Финансы и статистика, 2009.
10. Симонцева, С.В. Формирование финансовой политики коммерческого банка: дис....канд. экон. наук: 08.00.10. — Иваново, 2012.
11. Свиридов О.Ю. Стратегия развития российских коммерческих банков в условиях кризиса финансовой глобализации. Автореферат дис....д-ра экон. наук. — Ростов-на-Дону. 2009.
12. Алавердов А.Р. Стратегический менеджмент в коммерческом банке. – М.: Маркет ДС, 2007 -576 с.
13. Анисимова З.М. Развитие стратегического банковского менеджмента. дис....канд. экон. наук: 08.00.10. — М, 2014.
14. Мирзаев Ф.И. Ўзбекистонда банклараро рақобатни шакллантиришнинг концептуал асослари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати.- Т, 2009.
15. Тожиев Р.Р. Тижорат банклари ликвидлилигини бошқаришнинг инновацион стратегияси («Агробанк» АТБ мисолида). Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати.- Т, 2011.
16. Насриддинов Ф.Н. Тижорат банкларида риск-менеджмент тизимини такомиллаштириш йўллари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати.- Т, 2012.
17. Нафасов Д.Б. Тижорат банклари рискларини бошқаришнинг назарий ва амалий асосларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. — Т, 2017.

Hududlarni iqtisodiy rivojlantirishda investitsiyalarning o'рни (Qashqadaryo viloyati misolida)

Meylikov Fazliddin Abduhalim o'g'li

Роль инвестиций в экономическом развитии регионов (на примере Кашкадарьинской области)

Мейликов Фазлиддин

The role of investment to develop regions economically (in Kashkadarya region)

Meylikov Fazliddin

Received: November 3, 2025 Revised: November 6, 2025

■ Accepted: November 11, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Mazkur maqolada hududlarni iqtisodiy rivojlantirishda investitsiyalarni jalb etilishining aholi turmush sifatini oshirishga ta'siri, qulay investitsion muhit yaratilishi respublikamizda investitsiya faoliyatini rivojlantirish va aholining turmush kechirish darajasi o'sishi bilan birgalikda respublikadagi umumiy vaziyat ham tahlil qilingan, hamda statistik ma'lumotlar jadvallar asosida ifodalangan. Shuningdek, hududlarni iqtisodiy rivojlantirishning sanoat korxonalarining rivojlanishi, oilaviy va kichik biznesni rivojlantirish orqali hududlar iqtisodiyotini ko'tarish hamda ishlab chiqarish hajmining o'sishida tutgan o'rnini aniqlash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.
- **Kalit so'zlar:** Investitsiya, investitsion faoliyat, ichki investitsiya, tashqi investitsiya, investitsiya siyosati.
- **Аннотация:** В данной статье анализируется влияние привлеченных инвестиций в экономическое развитие регионов на повышение качества жизни населения, создание благоприятной инвестиционной среды, развитие инвестиционной активности в республике и рост уровня жизни населения, а также общая ситуация в республике, которая представлена в статистических таблицах. Также разрабатываются предложения и рекомендации по определению роли экономического развития регионов в развитии промышленных предприятий, развития семейного и малого бизнеса, и рост объемов производства.
- **Ключевые слова:** Инвестиции, инвестиционная деятельность, внутренние инвестиции, иностранные инвестиции, инвестиционная политика.
- **Abstract:** This article analyzes the impact of attracting investments on the economic growth in the regions, improvement of living standards, creation of favorable investments, the development of investment activity in our republic, as well as presented statistical data in tables. It also consists of developing proposals and recommendations on determining the role of regional economic development in the development of industrial enterprises, the development of family and small businesses, and the growth of production volumes.
- **Keywords:** Investment, investment activity, domestic investment, foreign investment, investment policy.

KIRISH

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ularning iqtisodiy rivojlanishida faol investitsiya siyosati asosiy o'rinni egallashini ilmiy ravishda o'z isbotini topgan. Shu boisdan O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadlari Qashqadaryo hududining investitsiya siyosatida to'liq aks ettirilishini taqozo etadi.

O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash, tarkibiy qayta qurish, iqtisodiy o'sishning barqaror, yuqori suratlarini ta'minlash vazifalari iqtisodiyotimizga jalb etilayotgan investitsiyalar hajmini to'xtovsiz o'stiri hamda har bir so'mlik investitsiya eng zarur, eng ko'p samara beradigan ob'ektlarga sarflanishini talab etadi.

Iqtisodiy o'sishga erishishda nafaqat investitsiya hajmini ko'paytirish, balki ularning yo'nalishlari va tuzilmalarini to'g'ri tanlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiyalash uchun shunday ishlab chiqarish turlari va korxonalar tanlash lozimki, ular tezda o'zini qoplab, yuqori darajada iqtisodiy va texnologik samara bera olishlari kerak.

Mamlakatimizda qulay investitsion muhit yaratilishi respublikamizda investitsiya faoliyatini rivojlantirish va amalga oshirishning muhim asoslaridan biri bo'lib kelayotganligiga sabab bo'lmoqda. Shu o'rinda, muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning «Eng asosiysi, bu islohotlar natijasida xalqimiz uchun farovon va munosib turmush sharoitini yaratib berishimiz kerak. Odamlarimiz yetarli daromad topishi uchun eng qulay biznes va investitsiya muhitini shakllantirib, yangi-yangi korxonalar va ish joylarini ko'paytirishimiz zarur. Bu g'oyat dolzarb ishlarni o'zimiz qilmasak, hech kim bizga chetdan kelib qilib bermaydi» [1], - deya bildirgan fikrlarini ta'kidlash lozim. Ushbu masalalarning keng tahlili hamda ularni yanada chuqurroq anglash uchun amaldagi islohotlarning natijadorligini oshirish, joylarda yangi tashabbuslarni ilgari surish aholimizning yanada faolroq, yanada tashabbuskor bo'lishi lozim.

Investitsiyalarni jalb qilish va moliyalashtirish ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Xalqaro va milliy darajada investitsiya-larni jalb qilish va moliyalashtirishda yetarli tajribalar mavjud. Bu masalada boy tajribaga ega bo'lgan Jahon banki investitsiyaviy faoliyat olib borishda sezilarli natijalarga erishgan.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish bosqichida iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun investitsiya hajmini keskin ko'paytirish lozim bo'ladi. Yanada aniqroq aytganda, jadal va mutanosib iqtisodiy o'sish, chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va iqtisodiyotni diversiflkatsiya qilishda faol va aniq yo'naltirilgan investitsiya siyosati yuritish eng muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

G.S. Vechkanov, G.R. Vechkanovalarning fikrlariga ko'ra, "Investitsiya – bu foyda olish maqsadi bilan mamlakatda yoki xorijda xalq xo'jaligining turli tarmoqlariga davlat yoki xususiy kapitalning uzoq muddatli qo'yilmalaridir" deb ta'kidlagan. [2. 448-b]

A.U.Burxanov, Sh.X.Muminov, X.X.Xudoyqulovlarning fikrlariga ko'ra "Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan taraqqiy etishi, barqaror iqtisodiy o'sishga erishishi, aholi daromadlarining oshishi, turmush sharoitining yaxshilanishi aksariyat holatlarda milliy iqtisodiyotning turli soha va tarmoqlariga jalb etilayotgan investitsiya mablag'larining hajmi va tarkibiga bog'liq. Shunday ekan, har bir mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo'nalishi milliy iqtisodiyotga investitsiya mablag'larini jalb etishning jozibador muhitini shakllantirishga qaratilishi muqarrardir.". [3; 462, 33-b]

Z.Ya.Xudoyberdiyev, D.D.Rustamova, N.M.Majidovlarning fikrlariga ko'ra "Investitsiya dasturi bu respublika iqtisodiyotini barqaror va tadjriy rivojlantirishga erishishga, tabiiy, mineral xomashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan respublikani ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tarkibiy o'zgartirishning asosiy ustuvorliklarini va strategik vazifalarini amalga oshirishga yo'naltirilgan bir-biri bilan o'zaro bog'langan chora-tadbirlar kompleksidir. O'zbekiston Respublikasi investitsiya dasturi respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bashoratlarning tarkibiy qismi hisoblanadi va davlat investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishlarini aks ettiradi". [4; 39-40-b]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot olib boorish jarayonida analiz-sintez, induksiya va diduksiya, iqtisodiy tahlil kabi usullardan foydalanildi. Shu bilan birga, ilmiy manbalar asosida innovatsion rivojlanishda raqamli iqtisodiyotning ustuvorliklari hamda amaliy qo'llanilish yo'nalishlari ko'rib chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, jahon amaliyotida ko'plab mamlakatlar iqtisodiy muvaffaqiyatlarga iqtisodiyotni va uning tarmoqlarini erkinlashtirish tufayli erishishgan. Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida ham jamiyat hayotining barcha sohalari, shu jumladan, iqtisodiyotni erkinlashtirishga qaratilgan tadbirlar amalga oshirilmoqda. Tashqi iqtisodiy siyosatni erkinlashtirish islohotlarni amalga oshirish imkoniyatlarini

kengaytiradi, o'tish davri iqtisodiyoti masalalari yechimini tezlashtiradi. Bunday erkinlashtirishning asosiy shakllaridan biri xorijiy investitsiyalarning mamlakatga kirib kelishini kengaytirishni ta'minlashdir.

Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni qo'lla-quvvatlash ham muhim yo'nalish hisoblanadi. Bu borada mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirish, ular faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Jumladan, soliq tizimini isloh qilinishining, ruhsat berish tartib-tamoillarining soddalashtirilishi, tadbirkorlik sub'yektlarining moliyaviy-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan rejali tekshirishlarining bekor qilinishi kabilar shular jumlasidandir. Bundan tashqari oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan aniq maqsadli "Har bir oila-tadbirkor" dasturi ham qabul qilingan. [5; 205-b]

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 2025-yil 21-aprelida "Investitsiya sohasidagi natijalar bo'yicha" berilgan axborotda "Davlatimizning faol tashqi siyosati va qulay ishbilarmonlik muhiti natijasida investitsiyalar hajmi izchil o'sib bormoqda. Xususan, joriy yil birinchi chorakda 8 milliard 700 million dollardan ziyod xorijiy investitsiyalar o'zlashtirilib, o'tgan yilning shu davriga nisbatan qariyb 20 foizga o'sdi.

Bu mablag'lar evaziga energetika, metallurgiya, kimyo, farmatsevtika, transport, qishloq va suv xo'jaligi, kommunal

va ijtimoiy sohalarda ko'plab muhim loyihalar amalga oshirilmoqda. Bunda qo'shilgan qiymat va ish o'rinlari yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Hozirgi kunda dunyoda yuz berayotgan iqtisodiy tebranishlar sharoitida har bir investor bilan yaqindan ishlab, xorijiy sarmoyalar samaradorligini oshirish zarurligi ta'kidlandi. Eng asosiysi – yangi investitsiya loyihalarini tezroq ishga tushirib, sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va diversifikatsiya qilish hamda yuqori daromadli ish o'rinlarini yaratish muhimligi qayd etildi".

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida "Iqtisodiyotga mahalliy va xorijiy xususiy investitsiyalarni ko'paytirish uchun sharoitlarni yanada yaxshilaymiz.

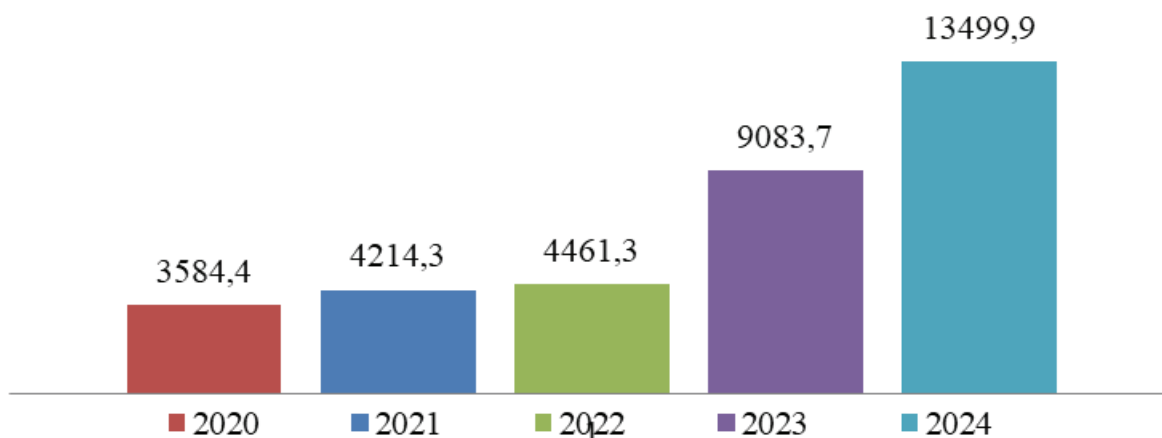
Biz so'nggi olti yilda investitsiyalar hajmini yalpi ichki mahsulotning 30 foizidan oshirishga erishdik.

Shu bilan birga, faol investitsiyalarni jalb qilishda xususiylashtirish va davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlaridan to'liq va samarali foydalanish zarur.

Odamlarimiz o'z omonatlarini investitsiya qilib, yuqori daromadlarga ega bo'lsin" deb takidlandi. [6]

Iqtisodiyotimizning jadal va mutanosib rivojlanib borayotgani aholi hayot darajasi va sifatini izchil oshirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Budget tashkilotlari xodimlarining ish haqi, pensiya va stipendiyalar hajmi hamda aholining jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlar oshib bormoqda.

Kichik tadbirkorlikning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi

1-rasm. Kichik tadbirkorlikning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi

2024 yilning yanvar-dekabr oylarida O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarini rivojlantirish uchun jami moliyalashtirish manbalari hisobidan 493,7 trln so'm o'zlashtirilgan bo'lib, 2023 yilga nisbatan 127,6 % ni tashkil etdi.

Qashqadaryo viloyatida esa 2024-yilning yanvar-mart

oylarida viloyatning asosiy kapitalini ko'paytirishga 8 675,3 mlrd. so'm miqdorida investitsiyalar kiritilib, o'tgan yilning shu davriga nisbatan o'sish sur'ati 259,8 % ni tashkil qildi, shundan xorijiy investitsiyalar 7 104,6 mlrd. so'mni tashkil etdi.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot tarmoqlaridagi asosiy ko'rsatkichlari hajmi

YILLAR	2020	2021	2022	2023	2024
Sanoat (mlrd.so'm)	4562,9	4922,7	5392,4	6331,2	14155,4
Qurilish (mlrd.so'm)	4274,2	4770,2	5729,7	6821	11015,6
Bandlik (ming kishi)	921,2	930	945,1	-	-
Eksport (mln.AQSH.dol)	110,5	87	118,3	94,6	104,9
Import (mln.AQSH.dol)	161,7	91,8	12,3	228,4	436,4
Savdo (mlrd.so'm)	11943,1	5613,8	17113,7	20613	24925,1
Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi (mlrd.so'm)	24231,2	29092,1	32740,7	39415,8	43296,4
Xizmatlar (mlrd.so'm)	7081,9	9312,9	10729,8	13068,7	32958,7
Yuk tashish (mln.tonna)	38,7	19,9	38,7	47,7	43,9
Yuk aylanmasi (mln.tonna-km)	1012,5	234,1	1139,4	1514,6	1332,5
Yo'lovchi tashish (mln.yo'lovchi)	255,6	75,2	296,4	333,5	335,1
Yo'lovchi aylanmasi (mln.pass.km)	8380,4	1386,4	9672	1036,5	10431,5

Qashqadaryo viloyatida 2024-yilning yanvar-dekabr oylarida kichik tadbirkorlikning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 71,0 % ni tashkil etdi. 2024- yilning yanvar-dekabr oylarida 4 484 ta yangi kichik korxona va mikrofirmalar tashkil qilindi, bu o'tgan yilning shu davriga nisbatan 75,7 foizni tashkil qildi. 2024-yilning yanvar-dekabr oylarida yalpi hududiy mahsulotning 71,0 foizi (2023- yil yanvar-dekabrida 70,5

foiz) kichik biznes subyektlari tomonidan ishlab chiqarildi. Shundan 13 499,9 mlrd.so'mlik investitsiyalar (umumiy investitsiyalar hajmining 40,9 foizi) 2023-yilning shu davriga nisbatan 158,1 foizni tashkil etdi. Ushbu jadval orqali 2020-yilga nisbatan 9915,5 mlrd. so'mga ko'payganini ko'rishimiz mumkin.

3-jadval.

Qashqadaryo viloyatida 2020-2024 yillar oralig'ida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi (joriy narxlarida, mlrd. so'm).

	2020	2021	2022	2023	2024
Qashqadaryo viloyati	20557,6	17359,1	16012,8	21138	35482,5
Qarshi sh.	2062,5	3519,3	2662,3	3312,9	4571
Shahrisabz sh.	133	159	226,4	323	863,1
tumanlar					
G'uzor	4426,5	4628,3	2664,1	2648,7	3427,2
Dehqonobod	213,2	326,5	329,1	333,7	523,3
Qamashi	194,2	477,3	311,5	445,5	505,9
Qarshi	1120,3	649,4	752,4	738,3	759,1
Koson	273,4	414,7	521	624,2	486
Kitob	808,4	1064,9	1261,3	713	1095,1
Mirishkor	521,5	371,5	405,6	408,5	531,7
Muborak	3041,8	3064,1	3361,4	4083,2	5990,8
Nishon	6586,5	887,7	1821,4	4492,2	12962,4
Kasbi	344,8	420,9	447,3	858	831,4
Ko'kdala	-	-	108,7	308	482,8
Chiroqchi	297,9	403,4	527,6	681,7	744,6
Shahrisabz	165,7	585,7	331,7	461,4	949,6
Yakkabog'	367,9	386,4	280,9	705,8	758,5

XULOSA VA TAKLIFLAR

Hududga investitsiya oqimini yaxshilashda asosiy qadam to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha imkoniyatlar yaratish va investirlarga qulay shart-sharoitlarni joriy qilish.

Hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishda investitsiyalarni jalb qilish maqsadida quyidagi asosiy vazifalarga e'tibor qaratish joiz:

- Viloyatning iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shishga qodir korxonalarni strategik investitsiya loyihalarini amalga oshirish imkoniyatlarini yaratish uchun qulay investitsiyaviy iqlim va ishbilarmonlik muhitini

shakllantirish.

- Dunyodagi yetakchi xorijiy kompaniyalarning mamlakatimizga ustuvor investitsiya loyihalarini amalga oshirishga qiziqishi oshirish orqali ko'plab investitsiyalarni jalb qilish.

- Hududlarda ishbilarmonlik iqlimini yaxshilash, mehnat unumdorligini oshirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga qaratilgan yangi yechimlar ishlab chiqish, iqtisodiyot tarmoqlarida innovatsion investitsiya loyihalarini samarali moliyalashtirish mexanizmlarini shakllantirish, shuningdek, iqtisodiy salohiyatini yanada mustahkamlash, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun yagona bozor sifatida mintaqaning jozibadorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Meylikov Fazliddin Abduhalim o'g'li. Qarshi davlat texnika universiteti, assistent o'qituvchi / Мейликов Фазлиддин Абдухалимович Каршинский государственный техничечкий университет, ассистент преподаватель / Meylikov Fazliddin Abduhalim ugli Karshi State Technical University, assistant teacher.

► meylikovf@gmail.com

■ 0009-0005-6041-5755

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.// 24.01.2020.

- [2]. Dolan E.Dj., Lindsey D.E. Mikroiqtisodiyot. – SPb.,1994.-448 s.
- [3]. A.U.Burxanov, Sh.X.Muminov, X.X.Xudoyqulov. Investitsiya va innovatsiyalar. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. – 33 b.
- [4]. Z.Ya.Xudoyberdiyev, D.D.Rustamova, N.M.Majidov, Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O'quv qo'llanma . Toshkent. // 2011. – 39-40-b.
- [5]. F.A.Meylikov Buxoro davlat universiteti Ilmiy axboroti jurnali Ilmiy-nazariy jurnal 2024, № 5, aprel. 205-b
- [6]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi.// 20.12.2022.
- [6]. Stat.uz

Fintech kompaniyalarining tijorat banklariga raqobati: tahdidmi yoki imkoniyat?

Muhiddinova Iroda Farhod qizi, Axmedova Firuza Abdumajidovna

Конкуренция финтех-компаний с коммерческими банками: угроза или возможность?

Муҳиддинова Ирода Фарход қизи, Аҳмедова Фируза Абдумаджидовна

Competition of fintech companies against commercial banks: a threat or an opportunity?

Mukhiddinova Iroda Farkhod kyzy, Akhmedova Firuza Abdumadzhidovna

Received: November 2, 2025 Revised: November 5, 2025

■ Accepted: November 12, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Ushbu maqolada fintech kompaniyalarining tijorat banklariga nisbatan raqobati tahlil qilinadi. Zamonaviy moliyaviy va raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida, fintech kompaniyalari banklarga yangi raqobat maydoni yaratmoqda. Ushbu raqobat banklar uchun tahdid sifatida ko'rilishi mumkin, chunki fintech kompaniyalari tezkor, arzon, qulay va innovatsion xizmatlar taklif qiladi. Biroq, bu raqobat banklar uchun imkoniyat ham bo'lishi mumkin. Ular o'z faoliyatini raqamlashtirish va xizmat sifatini oshirish yo'lida yangi strategiyalar ishlab chiqishga harakat qilishadi. Maqolada tijorat banklari hamda fintech kompaniyalari o'rtasidagi raqobatning ijobiy va salbiy tomonlari, shuningdek, ularning birgalikda ishlash istiqbollari ko'rib chiqiladi.
- **Kalit so'zlar:** Fintech kompaniyalari, tijorat banklari, raqamli texnologiyalar, bank xizmatlari, innovatsiya, moliyaviy xizmatlar.
- **Аннотация:** В данной статье анализируется конкуренция финтех-компаний с коммерческими банками. В результате развития современных финансовых и цифровых технологий финтех-компании создают новую конкурентную среду для банков. Эта конкуренция может рассматриваться как угроза для банков, поскольку финтех-компании предлагают быстрые, доступные, удобные и инновационные услуги. Однако эта конкуренция может также представлять собой и возможность для банков. Они стремятся разрабатывать новые стратегии цифровизации своей деятельности и повышения качества услуг. В статье рассматриваются положительные и отрицательные стороны конкуренции между коммерческими банками и финтех-компаниями, а также перспективы их сотрудничества.
- **Ключевые слова:** Финтех-компании, коммерческие банки, цифровые технологии, банковские услуги, инновации, финансовые услуги
- **Abstract:** This article analyzes the competition of fintech companies against commercial banks. As a result of the development of modern financial and digital technologies, fintech companies are creating a new competitive environment for banks. This competition can be seen as a threat to banks, as fintech companies offer fast, affordable,

convenient and innovative services. However, this competition can also be an opportunity for banks. They are trying to develop new strategies to digitize their activities and improve the quality of services. The article examines the positive and negative aspects of competition between commercial banks and fintech companies, as well as the prospects for their cooperation.

- **Keywords:** Fintech companies, commercial banks, digital technologies, banking services, innovation, financial services.

KIRISH

So'nggi yillarda bank tizimida texnologik va innovatsion bank xizmatlarning rivojlanishi moliyaviy xizmatlar sohasiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, fintech (financial technology) kompaniyalari tomonidan taqdim etilayotgan innovatsion mahsulot va xizmatlar an'anaviy tijorat banklari uchun yangi raqobatchilarni yuzaga keltirdi. Ular barcha moliyaviy tizimlarda ya'ni, to'lov tizimlari, kreditlash, investitsiya, moliyaviy maslahatlar berish va sug'urta sohalarida faoliyat yuritmoqda. Ushbu maqolada fintech kompaniyalarining tijorat banklariga nisbatan qanday ta'sir ko'rsatayotgani, bu jarayon banklar kelajagi uchun tahdidmi yoki imkoniyat ekanligi tahlil qilindi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tahlil usuli sifatida taqqoslovchi tahlil usuli, shuningdek, ikkinchi darajali manbalarni (maqolalar, banklar hisobotlari, tahliliy tadqiqotlar) o'rganish orqali tijorat banklari va fintech kompaniyalari o'rtasidagi raqobat raqamlarda tahlil qilindi. Bundan tashqari, ayrim yetakchi fintech kompaniyalarining faoliyati mamlakatimiz bank tizimida yetakchilik qilayotgan banklarning faoliyati bilan taqqoslab, misol tariqasida ko'rib chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Global fintech sanoati yangi bosqichga ko'tarilmoqda - bu keng qamrovli fintechlar sinfining oshishi, yangi texnologiyalar va biznes modellarining paydo bo'lishi (ayniqsa, AI) va daromadli o'sishga bo'lgan e'tiborning kuchayishi bilan belgilanadi. 2024 yil burilish nuqtasi bo'ldi, moliyalashtirish va baholash barqarorlashdi. Fintech daromadlari 2023 yildagi 13 foizdan o'tgan yilga nisbatan 21 foizga o'sgan va moliyaviy xizmatlar sektoridagi 6 foizlik o'sishni ortda qoldirgan.[1]

O'zbekistonda fintech sektori 70 dan ortiq kompaniya va 52 ta to'lov tashkiloti bilan ifodalanadi. O'zbekistonda KPMG hisobotiga ko'ra, elektron to'lovlar, POS moliyalashtirish va Buy Now, Pay Later (BNPL) xizmatlari tez o'sib bormoqda. Bu

tendensiyalar nafaqat iste'molchilar odatlarini, balki butun moliya sektorini ham tubdan o'zgartirmoqda.

O'zbekistonda 2022-2023 yillarda venchur investitsiyalarning 60 foizdan ortig'i fintech sektoriga yo'naltirilgan. Fintechning eng rivojlangan segmentlariga mobil banking, to'lovlar va pul o'tkazmalari hamda BNPL xizmatlari kiradi. Fintech bozorining asosiy tendensiyalari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- Ekotizim rivojlanishi: O'zbekistonda elektron tijoratning o'sishi bilan mijozlarning aloqa nuqtalarining keng doirasini qamrab oluvchi super ilovalar yaratish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Ushbu super ilovalar bozorda xaridlardan tortib yetkazib berish xizmatlari va BNPL xizmatlarigacha bo'lgan xizmatlarni taklif qiladi. 2023 yilda Uzum kompaniyasi 13 milliondan ortiq mijozga ega bo'lgan turli xizmatlar, jumladan, to'lovlar, bank xizmatlari, elektron tijorat va yetkazib berish ekotizimini yaratdi. Ta'kidlash joizki, boshqa yirik ekotizimlar qatoriga Humans (virtual tarmoq operatori sifatida boshlangan) va Zood (ZoodPay elektron tijorat platformasi, ZoodMall bozori, ZoodShip yetkazib berish va logistika xizmati hamda raqamli bankni birlashtirgan) kiradi.

- Kriptovalyuta bozorining rivojlanishi: O'zbekistonda o'zining UzNEX kriptovalyuta birjasiga ega. Loyiha boshqaruvi milliy agentligi (NAPM) doirasida kriptovalyuta muomalasi sohasida innovatsion mahsulotlarni sinovdan o'tkazish uchun "tartibga soluvchi sandbox" ishga tushirildi (ishtirokchilar barcha turdagi soliqlarni to'lashdan ozod qilingan). Ushbu rejimda 2023 yilning yozida eng yirik banklardan biri "Kapitalbank" va UzNEX mamlakatdagi birinchi kriptovalyuta kartasini ishga tushirdi. Kriptokarta kriptovalyutani to'lov valyutasiga avtomatik konvertatsiya qilish imkonini beradi va butun dunyo bo'ylab to'lovlarni amalga oshirish imkonini beradi. To'lov platformasi Mastercard tomonidan taqdim etiladi.

- O'zbekistonda jismoniy shaxslarga, kichik va o'rta korxonalarga xizmat ko'rsatuvchi nobank moliya institutlari faol rivojlanmoqda. Etakchi o'yinchilar qatorida Uzum Bank, TBC, Anorbank va Multibank bor. 2027 yilga kelib nobanklar orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalarning umumiy hajmi 2022 yilga nisbatan 3 baravardan ortiq (639 million dollardan 2 milliard dollargacha) oshishi kutilmoqda.

Yuqori o'sish dinamikasiga qaramay, O'zbekistonda fintech biznesini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaxshilash

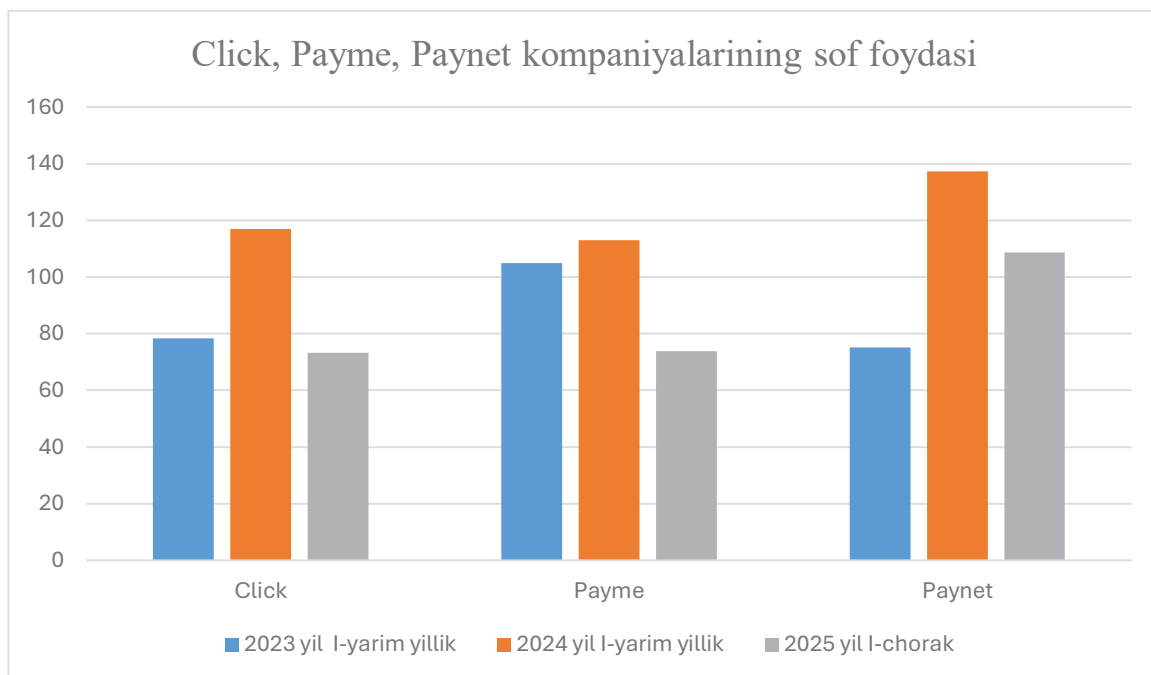
borasida hali ko'p ish qilish kerak. Qonunchilik bazasi turli texnologiyalarni (ochiq API kabilar), ma'lumotlarni himoya qilish va hokazolarni qo'llash kabi ko'plab masalalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Biroq, bir qator doimiy drayvlar va fundamental omillar kelgusi 5-7 yil ichida fintechning davomli dinamik o'sishini kutish ehtimoli yuqori. Ular orasida yosh va jadal o'sib borayotgan aholi, iqtisodiy o'sish va daromad darajasi, davom etayotgan raqamlashtirish, malakali kadrlar oqimi, xorijiy investitsiyalar bor.[2]

Fintech bozorining asosiy ko'rsatkichlari:

- POS Terminal To'lovlari: 2021-2023 yillar oralig'ida yillik o'sish ko'rsatkichi 50%.

- Iste'mol Kreditlari: 2020-2023 yillar oralig'ida 753 million AQSh dollaridan 3,419 million AQSh dollarigacha oshgan. 2023-2025 yillar oralig'ida 23 177 mlrd so'mdan 40 719 so'mgacha oshdi. 2025 yil II-choragi bo'yicha iste'mol kreditlari pasayish tendensiyasi ega bo'lib, -9%ni tashkil etgan.

- Elektron Tijorat Bozori: 2023-yilda 543 million AQSh dollariga yetdi, bu 75-95% yillik o'sishni bildiradi.

O'zbekistonda yetakchi bo'lgan uch asosiy Fintech kompaniyalarining har biri 2025 yilning I-choragida litsenziya asosida faoliyat yuritayotgan 36 ta tijorat bankining 23 tasidan ko'ra ko'proq foyda olgan. Eng yuqori foyda olgan to'lov tashkiloti Paynet AJ bo'lib, 2025 yil I-choragida 108,6 mlrd so'm miqdorida foyda ko'rgan, Click va Payme kompaniyalari esa o'z navbatida 73,2 mlrd so'm va 73,8 mlrd so'm miqdorida sof foyda olgan.

Yuqori o'sishga qaramay, O'zbekistonda fintech biznesini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaxshilash bo'yicha hali juda ko'p ishlar qilinishi lozim. Qonunchilik bazasi turli texnologiyalarni (ochiq API kabi), ma'lumotlarni himoya qilish va hokazolarni qo'llash kabi ko'plab masalalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Biroq, bir qator doimiy drayvlar va fundamental omillar kelgusi 5-7 yil ichida fintechning davomli dinamik o'sishini kutish ehtimoli yuqori. Ular orasida yosh va tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan aholi, iqtisodiy o'sish va daromad darajasi, davom etayotgan raqamlashtirish, malakali kadrlar oqimi, xorijiy investitsiyalar bor.[2]

Fintech kompaniyalar barqaror rivojlanishining tijorat banklari uchun asosiy xavflari quyidagilar bo'lishi mumkin;

1. Bozor ulushining kamayishi va mijozlarni yo'qotish xavfi, ya'ni ushbu kompaniyalar to'lovlar, kreditlar va elektron hamyonlar orqali banklarning asosiy xizmatlariga bevosita raqobat qilmoqda;

2. Tezkor innovatsiyalar orqali Fintech kompaniyalar zamonaviy texnologiyalarni tez joriy qilishi (super applar, BNPL, AI kredit skoringi) banklar uchun agressiv raqobat manbai bo'lib bormoqda;

3. Fintechlar xizmat haqlarini arzonroq yoki kamaytirgan (yoki nolga tenglashtirgan) holda banklar rentabelligini pasaytirib mijozlarni o'ziga jalb qiladi.

Shu bilan bir qatorda agar banklar innovatsion va ochiq bo'lsa bu kelgusida ular uchun imkoniyat bo'lib xizmat qiladi. Banklar muvaffaqiyatli fintech startaplarni sotib olish yoki ularga sarmoya kiritish orqali innovatsion o'sishni tezlashtirishi mumkin hamda ilgari yetib bormagan (yoshlik, diaspora, freelance) segmentlarga chiqishi mumkin.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot tarmoqlaridagi asosiy ko'rsatkichlari hajmi

Tashkilot	Daromad / Sof foyda (Q1–Q3 2024)	Tashkilot	Daromad / Sof foyda (Q1–Q4 2024)
Click	Daromad: 420.9 mlrd UZS; Sof foyda: 179.3 mlrd UZS	Uzmilliybank	1,72 trln so'm
Paynet	208.4 mlrd UZS	Hamkorbank	1,42 trln UZS
Payme	186.9 mlrd UZS	Sanoat Qurilish Bank	1,3 trln UZS
Uzum Nasiya	238.1 mlrd UZS	Kapitalbank	1,15 trln UZS
MyUzcard	78.1 mlrd UZS	Ipak Yo'li Bank	910,5 mlrd UZS
IT Unisoft Group	56 mlrd UZS	Orient Finance Bank	901,17 mlrd UZS
Alif Mobi	42.4 mlrd UZS	Trastbank	807,4 mlrd UZS
Uzcard operatori	9 oyda – 660.4 mlrd UZS daromad	KDB Bank	526,9 mlrd UZS

XULOSA VA TAKLIFLAR

2024-yilda O'zbekiston banklarining sof foydasi deyarli ikki barobarga qisqargan, ya'ni, an'anaviy banklarning umumiy daromadi 2023-yilga nisbatan 43.7 % kamayib, 6.97 trln UZS (yoki 587 mln USD)ga tushgan. Biroq, ba'zi yirik banklar yaxshi daromad ko'rsatayotgan bo'lsa-da, 9 ta moliya instituti yilni zarar bilan yakunlagan. Joriy yilning iyun oyida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Singapur Markaziy bankining "Global Finance & Technology Network" (GFTN) tashkiloti o'rtasida o'zaro anglashuv Memorandumi imzolanishi fonida FinTech ekotizimini rivojlantirish, raqamli iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash va global tajribalarni tatbiq etishga qaratilgan keng qamrovli dasturni amalga oshirish uchun asos yaratildi.

Vujudga kelayotgan ushbu raqobat muhiti banklar uchun strategik choralar ko'rish zarurligini taqazo qiladi. Buning uchun, soddalashtirilgan mobil xizmatlarni rivojlantirish, startaplarga sarmoya kiritish yoki qo'shma loyihalar ochish, raqamli transformatsiyani tezlashtirish masalalari muhim omillar bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

- Muhiddinova Iroda Farhod qizi, Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti / Мухиддинова Ирода Фарход

кызы, Ташкентский университет прикладных наук / Mukhiddinova Iroda Farkhod kyzy, Tashkent University of Applied Sciences

► muhiddinova.iroda@icloud.com

■ 0009-0007-8098-1716

- Axmedova Firuza Abdumajidovna, Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti / Ахмедова Фируза Абдумаджидовна, Ташкентский университет прикладных наук / Akhmedova Firuza Abdumajidovna Tashkent University of Applied Sciences

► feruzaaxmedova007@gmail.com

■ 0009-005-2410-4159

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Deepak Goyal, Inderpreet Batra, Alexander Paddington, Stefan Dab. "Fintech's Next Chapter: Scaled Winners and Emerging Disruptors", BCG(Boston Consulting Group)- JUNE 02, 2025y
- Konstantin Tserazov. "Fintech in Uzbekistan: Slow Start, Rapid Growth", Uzbekistan News.net 29.12.2023 yil
- www.cbu.uz
- www.spot.uz
- <http://nbu.uz>
- <http://www.kapitalbank.uz>

Yashil iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiya siyosatining roli

Abishov Muxammed Sarsenbaevich, Jumanova Venera Arepbaevna

Роль инвестиционной политики в развитии зеленой экономики

Абишов Мухаммед Сарсенбаевич, Джуманова Венера Арепбаевна

The role of investment policy in the development of a green economy

Abishov Mukhammed Sarsenbaevich, Jumanova Venera Arepbaevna

Received: November 3, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 12, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot konsepsiyasini rivojlantirishda investitsiya siyosatining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. O'zbekiston, ayniqsa Qoraqalpog'iston Respublikasida ekologik muammolar sharoitida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun investitsiyalarni samarali yo'naltirish zarurligi asoslab beriladi. Tadqiqotda 2020–2024-yillar statistik ma'lumotlari, xalqaro tajribalar va hukumat hujjatlari asosida iqtisodiy tahlil o'tkazilgan. Natijalar investitsiya siyosati yashil iqtisodiyotni jadallashtirishda muhim vosita ekanini ko'rsatadi.
- **Kalit** so'zlar: Yashil iqtisodiyot, investitsiya siyosati, barqaror rivojlanish, ekologik samaradorlik, O'zbekiston.
- **Аннотация:** В данной статье анализируется роль и значение инвестиционной политики в развитии концепции зеленой экономики. Обосновывается необходимость эффективного направления инвестиций для обеспечения устойчивого экономического роста в условиях экологических проблем в Узбекистане, особенно в Республике Каракалпакстан. В исследовании проведен экономический анализ на основе статистических данных за 2020-2024 годы, международного опыта и правительственных документов. Результаты показывают, что инвестиционная политика является важным инструментом для ускорения зеленой экономики.
- **Ключевые** слова: Зеленая экономика, инвестиционная политика, устойчивое развитие, экологическая эффективность, Узбекистан.
- **Abstract:** This article analyzes the role and importance of investment policy in the development of the concept of a green economy. The necessity of effectively directing investments to ensure sustainable economic growth in the context of environmental problems in Uzbekistan, especially in the Republic of Karakalpakstan, is substantiated. The study conducted an economic analysis based on statistical data for 2020-2024, international experience, and government documents. The results show that investment policy is an important tool for accelerating the green economy.
- **Keywords:** green economy, investment policy, sustainable development, environmental efficiency, Uzbekistan.

KIRISH

So'nggi yillarda dunyo mamlakatlarida yashil iqtisodiyot konsepsiyasi barqaror iqtisodiy o'sish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashning muhim yo'nalishiga aylandi. Yashil iqtisodiyot — bu iqtisodiy faoliyatni ekologik talablar bilan uyg'unlashtirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni kamaytirish orqali jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan tizimdir [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan qabul qilingan "Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi (2020–2030-yillar)"da atrof-muhitni muhofaza qilish va energiya samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan [2].

Xususan, Qoraqalpog'iston Respublikasida suv tanqisligi, sho'rlanish, cho'llanish kabi ekologik muammolar iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois ekologik-investitsion siyosatni rivojlantirish ushbu hududda yashil iqtisodiyot modeliga o'tishning asosiy sharti hisoblanadi.

Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyot bugungi global iqtisodiyotda muhim ahamiyatga ega. Yashil iqtisodiyot tushunchasi resurslarni samarali ishlatish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, investitsiya siyosati ekologik loyihalarni moliyalashtirish va yashil texnologiyalarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yashil iqtisodiyot bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik-investitsion siyosat iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. BMT Atrof-muhit dasturi tomonidan e'lon qilingan "Green Economy and Investment Policy" hisobotida yashil investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishning yangi modeli sifatida ko'riladi va ularning ekologik samaradorlikka ijobiy ta'siri ilmiy asoslab beriladi [1]. UNEP ekspertlari yashil investitsiyalar resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda sanoatning ekologik yukini kamaytirishda strategik ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi.

O'zbekiston bo'yicha adabiyotlarda ham yashil iqtisodiyotning investitsiya siyosati bilan bog'liq jihatlari yoritilgan. "Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi (2020–2030-yillar)"

investitsion loyihalarni ekologik talablarga moslashtirish bo'yicha institutsional asoslarni belgilab beradi [2]. Konsepsiyada qayta tiklanuvchi energiya, ekologik transport, chiqindilarni boshqarish, suv tejovchi texnologiyalar bo'yicha investitsiyalarni rag'batlantirish mexanizmlari ko'rsatilgan.

O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar vazirligi tomonidan tayyorlangan "O'zbekiston Respublikasining Investitsiya Dasturi"da so'nggi yillarda ekologik loyihalarga ajratilgan investitsiyalar ulushi ortib borayotgani, xususan energiya samaradorligi va ekologik infratuzilmaga katta miqdorda kapital jalb qilinayotgani ta'kidlanadi [3].

Xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanilgan holda, Germaniya, Janubiy Koreya va Xitoyning yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida investitsiya siyosatini markaziy mexanizm sifatida qo'llayotgani aniqlangan. Evropa Ittifoqining "Green Deal" dasturi, Janubiy Koreyaning "Green New Deal" tashabbusi va Xitoyning yashil obligatsiyalar bozori bo'yicha etakchi o'rni investitsiya siyosati muhimligini tasdiqlaydi [4]. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yashil iqtisodiyotga o'tishda investitsiya siyosati hal qiluvchi strategik omildir. Biroq O'zbekiston, ayniqsa Qoraqalpog'iston bo'yicha bu mavzuda chuqur empirik tadqiqotlar etarli emasligi aniqlanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda trend, regressiya va taqqoslama tahlil usullari qo'llanildi. Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Jahon banki, BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) hamda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ma'lumotlari asosida olingan.

Tahlil quyidagi metodlarga asoslandi:

- Trend tahlili — 2020–2024-yillarda yashil investitsiyalar hajmi dinamikasini aniqlash;
- Regressiya tahlili — yashil investitsiyalar va YaIM o'sishi o'rtasidagi bog'liqlikni (R^2) baholash;
- Chet el tajribasi bilan taqqoslash — Germaniya, Janubiy Koreya va Xitoy misolida yashil investitsiya siyosati samaradorligini o'rganish.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda yashil investitsiyalar hajmi izchil o'sib bormoqda. 2020-yilda umumiy investitsiyalarning 11,8 foizi yashil loyihalarga yo'naltirilgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 19,3 foizga etgan.

1-jadval.

O'zbekistonda yashil investitsiyalar hajmi (2020–2024-yillar)*

YIL	UMUMIY INVESTITSİYALAR (TRLN SO'M)	YASHIL INVESTITSİYALAR (TRLN SO'M)	ULUSHI (%)
2020	189,4	22,3	11,8
2021	205,1	28,9	14,1
2022	237,5	35,2	14,8
2023	266	42,8	16,1
2024	295,3	56,9	19,3

* Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, 2024.

Regressiya natijalari shuni ko'rsatadiki, yashil investitsiyalar hajmi bilan YaIM o'sishi o'rtasida kuchli musbat korrelyatsiya ($R^2 = 0,83$) mavjud. Bu investitsiya siyosatining iqtisodiy o'sish va ekologik samaradorlikka bevosita ta'sirini isbotlaydi.

O'zbekiston tajribasi:

- 2021–2025 yillarda ekologik loyihalarga 2 milliard dollardan ortiq investitsiya jalb qilindi;
- Qayta tiklanuvchi energiya manbalari: fotovoltaiik va shamol elektr stansiyalari ishga tushirildi;
- Soliq imtiyozlari va grantlar orqali xususiy sektor ekologik loyihalarga jalb qilindi [3].

Xorijiy mamlakatlar tajribasi:

- Evropa Ittifoqi: Green Deal dasturi doirasida ekologik loyihalarga milliardlab investitsiya ajratildi;
- Janubiy Koreya: Green New Deal orqali yashil texnologiyalar ishlab chiqarish va yashil ish o'rinlari yaratildi;
- Xitoy: Yashil moliya va obligatsiyalar orqali ekologik loyihalarga sarmoya hajmi oshdi.

Yashil iqtisodiyot va investitsiya siyosati o'rtasidagi bog'liqlik:

- Investitsiyalar energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya va ekologik loyihalarga yo'naltirilmoqda;
- Davlat siyosati: soliq imtiyozlari, grantlar, yashil obligatsiyalar;
- Xususiy sektorni jalb qilish mexanizmlari: kreditlar, moliyaviy stimullar, texnologiya transferi.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil moliya vositalari (green bonds), davlat-xususiy sheriklik (PPP) loyihalari va soliq imtiyozlari yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashda samarali mexanizmlardir.

Biroq, ayrim muammolar ham mavjud:

- investitsion loyihalarda ekologik risklarni baholash tizimi to'liq shakllanmagan;
- xususiy sektorning yashil loyihalarga qiziqishi past;
- moliyaviy institutlarda yashil kreditlash bo'yicha tajriba etarli emas.

Chet el tajribasi, ayniqsa Germaniya va Janubiy Koreyada,

shuni ko'rsatadiki, davlat kafolatlari va soliq engilliklari orqali xususiy investitsiyalarni ekologik loyihalarga jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Shuningdek, O'zbekistonda yashil iqtisodiyot monitoringini yuritish uchun buxgalteriya hisobida ekologik xarajatlarni alohida aks ettirish mexanizmini joriy etish zarur. Bu xalqaro standartlarga mos ravishda "ekologik hisobot" tizimini rivojlantirishni talab qiladi.

Muammolar:

- Investitsiya resurslarining etarli emasligi;
- Yashil texnologiyalarni joriy etishdagi yuqori xarajatlar;
- Ekologik loyihalarga monitoring va baholash tizimining zaifligi;
- Qonunchilik va regulativ bazaning etarli darajada rivojlanmaganligi.

Tavsiyalar:

- Davlat siyosatini takomillashtirish va soliq stimullarini kuchaytirish;
- Xususiy sektorni jalb qilish uchun moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish;
- Yashil texnologiyalarni transfer qilish va malaka oshirish;
- Ekologik loyihalarni baholash va monitoring tizimini yaratish;
- Barqaror qishloq xo'jaligi va energiya samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalarni rag'batlantirish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Investitsiya siyosati yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. U ekologik loyihalarni moliyalashtirish, yashil texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston va xalqaro tajribalarda ko'rsatildi: investitsiya siyosati samarali bo'lishi uchun kompleks choralar – moliyaviy stimullar, soliq imtiyozlari, qonunchilik va monitoring tizimlari zarur. Barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish muhimdir.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, investitsiya siyosati yashil

iqtisodiyotga o'tish jarayonining asosiy drayveridir. Quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Yashil loyihalarni moliyalashtirish hajmini oshirish barqaror o'sishning kafolatidir;
2. Investitsiya siyosati doirasida ekologik ko'rsatkichlar (CO₂, energiya samaradorligi)ni baholash mezonlarini joriy etish zarur;
3. Davlat-xususiy sheriklik asosida ekologik texnologiyalarni joriy etish mexanizmlarini kengaytirish lozim;
4. Xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, FAO, UNDP) bilan hamkorlikda yashil loyihalarni qo'llab-quvvatlash fondlarini kengaytirish zarur.

Yashil iqtisodiyotga o'tish uchun investitsion siyosatni modernizatsiya qilish, moliyaviy resurslarni samarali boshqarish va ekologik innovatsiyalarni rag'batlantirish ustuvor ahamiyatga ega.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Abishov Muxammed Sarsenbaumshri, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti/ Абышов Мухаммед Сарсенбаевич, кандидат экономических наук, доцент Каракалпакского государственного университета имени Бердака / Abishov Mukhammed Sarsenbaevuch, Associate Professor at the Berdak Karakalpak State University
 ► muxammedabishov@gmail.com
 ■ 0000-0003-1740-1559
2. Jumanova Venera Arepbaevna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent v.b, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti/Джуманова Венера Арэпбаевна, доктор философии по экономике, и.о. доцента Каракалпакского государственного университета имени Бердака/Dzhumanova Venera Arepbaevna, Doctor of Philosophy in Economics, Acting Associate Professor of the Karakalpak State University named after Berdak
 ► jumanovavenera60@gmail.com
 ■ 0009-0004-1567-8564

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNEP (2023). Green Economy and Investment Policy: Global Progress Report. Geneva: United Nations Environment Programme, 35–48-betlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2020). Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi (2020–2030-yillar). Toshkent, 12–19-betlar.
3. O'zbekiston Respublikasi Investitsiya dasturi. (2022). Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar bo'yicha vazirligi.
4. OECD (2022). Financing the Green Transition: Investment Policies for Sustainable Development. Parij: OECD Publishing, 54–63-betlar.
5. Jahon banki (2024). O'zbekiston: Yashil o'sish va barqaror rivojlanish sharhi. Vashington, 87–102-betlar.
6. FAO (2022). Markaziy Osiyoda barqaror qishloq xo'jaligi va yashil investitsiyalar. Rim, 43–57-betlar.

Xizmat ko'rsatish
va turizm sohasi

Сфера услуг и
туризма

Service and
tourism sector

Scientific and theoretical views on ensuring the economic stability of service sector entities

Shermatova Nargiza Zafar kizi

Научно-теоретические взгляды на обеспечение экономической стабильности субъектов сферы услуг

Шерматова Наргиза Зафар кизи

Xizmatlar sohasi subyektlari faoliyatining iqtisodiy barqarorligini ta'minlash bo'yicha ilmiy va nazariy qarashlar

Shermatova Nargiza Zafar qizi

Received: November 4, 2025 Revised: November 9, 2025

■ Accepted: November 12, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Abstract:** The article analyzes the main factors influencing the economic sustainability of service sector entities in modern market conditions. It emphasizes the importance of financial stability, innovation, and digital transformation in maintaining competitiveness. The study identifies challenges faced by service enterprises and suggests ways to enhance their operational efficiency. The role of government regulation and public-private partnerships in ensuring sustainable growth is discussed. Particular attention is paid to resource optimization and human capital development. Recommendations are provided to strengthen the resilience of service enterprises. The results contribute to improving the theoretical and practical basis of economic sustainability.
- **Keywords:** Economic sustainability. Service sector. Financial stability. Innovation. Digital transformation. Competitiveness. Efficiency.improvement. Resource optimization. Sustainable development. Public-private partnership.
- **Аннотация:** В статье анализируются основные факторы, влияющие на экономическую устойчивость субъектов сферы услуг в современных рыночных условиях. Подчеркивается важность финансовой стабильности, инноваций и цифровой трансформации для поддержания конкурентоспособности. В исследовании выявлены проблемы, с которыми сталкиваются предприятия сферы услуг, и предложены пути повышения их операционной эффективности. Рассматривается роль государственного регулирования и государственно-частного партнерства в обеспечении устойчивого роста. Особое внимание уделено оптимизации ресурсов и развитию человеческого капитала. Даны рекомендации по укреплению устойчивости предприятий сферы услуг. Полученные результаты способствуют совершенствованию теоретической и практической базы экономической устойчивости.
- **Ключевые слова:** Экономическая устойчивость, сфера услуг, финансовая стабильность, инновации, цифровая

трансформация, конкурентоспособность, повышение эффективности, оптимизация ресурсов, устойчивое развитие, государственно-частное партнерство.

- **Annotatsiya:** Maqolada zamonaviy bozor sharoitida xizmatlar sohasi subyektlarining iqtisodiy barqarorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Unda raqobatbardoshlikni ta'minlashda moliyaviy barqarorlik, innovatsiyalar va raqamli transformatsiyaning ahamiyati ta'kidlangan. Tadqiqotda xizmat ko'rsatish korxonalari duch kelayotgan muammolar aniqlanib, ularning operatsion samaradorligini oshirish yo'llari taklif etilgan. Barqaror o'sishni ta'minlashda davlat boshqaruvi va davlat-xususiy sheriklikning roli yoritilgan. Ayniqsa, resurslardan oqilona foydalanish va inson kapitalini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xizmat ko'rsatish korxonalarining bardoshliligini kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy barqarorlikning nazariy va amaliy asoslarini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.
- **Kalit so'zlar:** Iqtisodiy barqarorlik, xizmatlar sohasi, moliyaviy barqarorlik, innovatsiya, raqamli transformatsiya, raqobatbardoshlik, samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, barqaror rivojlanish, davlat-xususiy sheriklik.

■ INTRODUCTION

In the context of global economic transformations, ensuring the economic sustainability of service sector entities has become one of the most urgent issues. The service sector plays a crucial role in supporting economic growth, employment, and social welfare. Sustainable functioning of service enterprises requires financial stability, efficient resource management, and continuous innovation. In Uzbekistan, the rapid digitalization and modernization of the economy create new opportunities and challenges for this sector.[1]

According to the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4477 dated October 4, 2019, "On measures to further develop the service sector and expand modern types of services," special attention is paid to strengthening the economic stability of service enterprises and improving their competitiveness.[2] This legal framework serves as a foundation for enhancing management mechanisms, expanding financial support, and introducing modern technologies in the field.

The government's policy in this direction aims to ensure sustainable development through innovation, digital transformation, and effective institutional regulation. This research, based on theoretical and practical analysis, explores ways to improve the resilience of service enterprises. The results will help to strengthen the scientific and methodological basis for ensuring the economic sustainability of the service sector.

■ LITERATURE REVIEW

Many scholars have studied the issue of economic sustainability in the service sector from both theoretical and practical perspectives. Uzbek economists such as L.A.

Talimova, Sh. G'ulomov, and M. Mamatqulov emphasize the importance of innovation, digital transformation, and government support in ensuring the stability of service enterprises.[3] Their research highlights the need to modernize management mechanisms and financial infrastructure. Foreign researchers like J. Stiglitz, P. Drucker, and M. Porter argue that competitiveness and sustainable growth depend on strategic management, efficiency, and technological adaptation.[4] According to these scholars, service enterprises must adopt flexible business models to respond to global market changes. Comparative studies show that integration of digital tools and sustainability principles enhances the long-term resilience of the service sector.

■ RESEARCH METHODOLOGY

The research on "Scientific and Theoretical Views on Ensuring the Economic Stability of Service Sector Entities" is based on a systematic and comparative approach. The study employs both qualitative and quantitative methods to analyze factors influencing the economic stability of service enterprises. Statistical, analytical, and economic-mathematical models are used to identify trends and correlations in the service sector.[5] A deductive-inductive approach helps form theoretical generalizations and practical recommendations. Comparative analysis of domestic and foreign experiences provides a foundation for determining effective mechanisms to ensure stability. Data are obtained from official statistics, academic publications, and normative documents. The research applies system analysis, synthesis, and structural-functional methods to assess the interrelation of financial, organizational, and market components of stability. The methodological framework aims to ensure the validity, reliability, and scientific novelty of the findings.[6]

■ ANALYSIS AND RESULTS

The economic sustainability of service sector entities largely depends on the efficiency of financial management,

digital transformation, and state regulation. In recent ears, Uzbekistan has paid special attention to the modernization of regional service infrastructures. Kashkadarya region, as one of the developing industrial and service hubs, has demonstrated dynamic growth in financial indicators.[7]

Table 1.

Following table presents a comparative analysis of the economic performance of offshore zones in Kashkadarya region for 2020–2024.

Year	Number of Offshore Entities	Total Turnover (billion UZS)	Growth Rate (%)	Share in Regional GDP (%)
2020	18	120.5	—	2.1
2021	21	142.8	18.5	2.3
2022	24	167.9	17.6	2.5
2023	27	198.4	18.2	2.8
2024	29	231.7	16.8	3.0

According to official data, from 2020 to 2024, the number of registered service enterprises in Kashkadarya increased by 28%, while their total turnover grew by 36%. This positive trend was supported by government incentives, tax reforms, and improvements in the business environment. However, challenges remain in ensuring long-term sustainability, especially among offshore zones operating within the region. [8]

Analytical results confirm that offshore zones have become an important tool for attracting foreign investment and diversifying the service structure. Nevertheless, to achieve higher efficiency, it is necessary to enhance transparency, fiscal control, and compliance with international standards. Strengthening digital infrastructure and adopting innovative management practices will further support the economic resilience of the service sector in the region.

The data show that the turnover of offshore entities in Kashkadarya increased by 92.2% between 2020 and 2024, indicating stable growth despite external economic fluctuations. Their contribution to the regional GDP rose from 2.1% to 3.0%, reflecting a gradual strengthening of financial performance.[9]

The data in Table 1 clearly demonstrate a steady upward trend in the economic performance of offshore zones in the Kashkadarya region during 2020–2024. The number of registered entities increased from 18 to 29, reflecting a 61% rise in business activity. Total turnover grew from 120.5 to 231.7 billion UZS, showing a 92.2% expansion, which indicates improved financial sustainability and investment attractiveness. The annual growth rate remained stable, averaging around 17–18%, which highlights the region’s

strong adaptive capacity. The share of offshore entities in regional GDP increased from 2.1% to 3.0%, confirming their growing contribution to the local economy. These dynamics suggest that state incentives, fiscal reforms, and digital modernization have positively influenced business performance.[10] However, the relatively modest GDP share implies potential for further growth through improved transparency and strategic diversification. Overall, the data confirm the gradual strengthening of economic sustainability in Kashkadarya’s service sector. The data in Table 1 reveal a consistent improvement in the economic indicators of offshore zones in the Kashkadarya region between 2020 and 2024. The number of active entities rose from 18 to 29, while total turnover almost doubled, reaching 231.7 billion UZS. This indicates the strengthening of financial capacity and the effectiveness of state support programs. According to Talimova L.A. (2022), enhancing financial transparency and innovation is key to maintaining economic stability in service-oriented regions. The steady annual growth rate of around 17–18% also confirms the positive impact of fiscal incentives and infrastructure modernization.[11]

Moreover, as noted by M. Porter (2020), regional competitiveness increases when local enterprises adopt digital tools and strategic management approaches. The rise in the share of offshore zones in regional GDP—from 2.1% to 3.0%—demonstrates their expanding contribution to sustainable development. Overall, the observed trends align with national economic policies and global research emphasizing innovation, efficiency, and sustainability as the main drivers of growth.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The conducted research shows that ensuring the economic sustainability of service sector entities in Uzbekistan, particularly in regions such as Kashkadarya, remains a key priority in the country's transition to an innovative and digital economy. The analysis confirms that financial stability, innovation, and institutional support play decisive roles in strengthening regional competitiveness. Offshore zones have contributed significantly to regional economic growth, and their efficiency can be further enhanced through transparent management and digital integration.

In the current period of global economic uncertainty, sustainable development requires adaptive strategies, efficient resource use, and continuous modernization of service infrastructures. The government's policies on investment support, fiscal incentives, and digital transformation are effective but need more targeted implementation at the regional level.

It is recommended to expand public-private partnerships, strengthen financial literacy among entrepreneurs, and introduce digital monitoring systems to ensure transparency. Moreover, developing innovation clusters, improving access to credit resources, and aligning regional strategies with the "Uzbekistan-2030" Development Strategy will ensure long-term resilience. Future efforts should focus on integrating international standards of corporate governance and sustainability to maintain economic stability and global competitiveness.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Shermatova Nargiza Zafar kizi independent Researcher, Tashkent State University of Economics (TSUE)/ Шерматова Наргиза Зафар кизи независимый исследователь, Ташкентский государственный

экономический университет (ТГЭУ) / Shermatova Nargiza Zafar qizi mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti (TDIU).

► bahor4000@gmail.com

■ 0009-2689-9564

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, №598, 2019 yil 25 dekabr.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi №PP-4477-sonli "Xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish va zamonaviy xizmat turlarini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
- 3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi №PF-60-sonli Farmoni — "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 2022–2026 yillar uchun".
- 4.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 oktyabrdagi №631-sonli Qarori — "Xizmat ko'rsatish sohasida tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish to'g'risida".
- 5.Talimova L.A. (2022). Barqaror iqtisodiy rivojlanishda xizmatlar sohasining o'rni. — Toshkent: TDIU nashriyoti.
- 6.G'ulomov Sh., Mamatqulov M. (2021). Iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda xizmat ko'rsatish sohasining ahamiyati. — Qarshi: QMI nashriyoti.
- 7.Stiglitz J.E. (2019). Iqtisodiy barqarorlik va jamiyat farovonligi nazariyasi. — Nyu-York: W.W. Norton & Company.
- 8.Porter M. (2020). Millatlar raqobatbardoshligi nazariyasi. — London: Macmillan nashriyoti.
- 9.O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. (2024). Xizmatlar sohasining rivojlanishi bo'yicha statistik byulleten (2020–2024 yillar). — Toshkent.
10. <https://www.worldbank.org/uzbekistan>.
11. <https://www.mf.uz>

Iqtisodiyotda barqaror ijtimoiy tizimni modernizatsiya va diversifikatsiyalashtirish

Tursunova Aziza Xoshimovna

Модернизация и диверсификация устойчивой системы труда в экономике

Турсунова Азиза Хошимовна

Modernization and diversification of a sustainable labor system in the economy

Tursunova Aziza Khoshimovna

Received: November 3, 2025 Revised: November 6, 2025

■ Accepted: November 12, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Maqolada iqtisodiy o'sish tushunchasining mohiyati, uning turlari, iqtisodiy o'sish sur'atiga ta'sir qiluvchi omillar tahlili, iqtisodiy o'sishga berilgan ta'riflar, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning mohiyati va zarurati tahlil qilinadi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, mamlakat o'sishining mavjud holati tahlil qilindi. Shunday qilib, ushbu maqolaning asosiy e'tibori iqtisodiy o'sish omillarining qanchalik muhim ekanligi, ya'ni mamlakat yalpi ichki mahsulotida tutgan
- **Kalit so'zlar:** Iqtisodiy o'sish omillarini yanada takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan takliflardan iborat.
- **Аннотация:** В статье анализируется сущность понятия экономического роста, его виды, анализ факторов, влияющих на темпы экономического роста, определения экономического роста, сущность и необходимость проведения экономических реформ. С учётом вышеизложенного проанализировано современное состояние экономического роста страны. Таким образом, основное внимание в статье уделяется значению факторов экономического роста, то есть их вкладу в валовой внутренний продукт страны.
- **Ключевые слова:** Состоит из предложений, разработанных для дальнейшего улучшения факторов экономического роста.
- **Abstract:** The article analyzes the essence of the concept of economic growth, its types, analysis of factors affecting the rate of economic growth, definitions of economic growth, the essence and necessity of implementing economic reforms. Taking into account the above, the current state of the country's growth was analyzed. Thus, the main focus of this article is on the importance of economic growth factors, that is, their contribution to the country's gross domestic product.
- **Keywords:** Consists of proposals developed to further improve economic growth factors.

KIRISH

Har bir mamlakat va uning olib borayotgan iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadi aholi turmush darajasini yaxshilash, ishlab chiqarish infratuzilmalari faoliyatini takomillashtirish va pirovardida iqtisodiyoti baquvvat bo'lgan jamiyat barpo etishdan iborat. Barqaror rivojlanishga erishish mamlakatdan kuchli iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishni, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishni, iqtisodiyotni modernizatsiya va diversifikatsiya yo'nalishlarini kengaytirish va shu kabi qator shartlarni talab qiladi. Xalqning turmush darajasini oshirish, erkin va farovon hayotni qurishda milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini va jamiyat a'zolarining daromadlarini muntazam oshib borishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy o'sish muayyan davr mobaynida mamlakatda tovar va xizmatlar ishlab chiqarish darajasining ijobiy o'zgarishidir. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiy o'sish bu milliy iqtisodiyotda muayyan davr davomida (odatda bir yil) mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining oshishidir. Mamlakatimizda iqtisodiy o'sishga erishish kafolati sifatida barqaror iqtisodiy o'sishga erishish tamoyillari, qonunlar va olib borilayotgan tizimli chora-tadbirlarni ko'zda tutishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy o'sish tushunchasi keng qamrovli bo'lganligi sababli ko'plab olimlar turlicha ta'riflar bilan izohlaganlar. Shodmonov va boshqalar (2017) o'zlarining "Iqtisodiyot nazariyasi" kitobida Gegelning ta'rifini quyidagicha keltirib o'tishgan, ya'ni "taraqqiyot muayyan bir narsa, voqea hodisa va jarayonlarning ma'lum tomonga, ya'ni pastdan yuqoriga, oddiylikdan murakkablikka tomon yo'naltirilgan harakatining bir ko'rinishidir". Bundan tashqari Islomov va Egamovlar (2005) o'zlarining "Iqtisodiy ta'limotlar tarixi" kitoblarida iqtisodiyotning asoschilari bo'lgan ko'pgina olimlarning qarashlari va fikrlarini berib o'tishgan. Ularning bu kitobida A. Smit, F. Kene, D. Rikardo va shu kabi iqtisodchilarning nazariyalari, olib borgan tadqiqotlari keltirilgan. Misol uchun A. Smit o'z asarlarida asosiy o'ringa mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini qo'yadi. Bunga erishish uchun turli xil nazariyalarni ishlab chiqadi. M.A. Mamatov (2021) "Iqtisodiy o'sish" o'quv qo'llanmasida ayrim iqtisodchi olimlarning iqtisodiy o'sishga bergan ta'riflarini keltirib o'tgan. Misol uchun, rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish tarixini tadqiq etish uchun 1971-yilda Nobel mukofotiga sazovor

bo'lgan amerikalik mashhur iqtisodchi Saymon Kuznets iqtisodiy o'sishga: "Xo'jalikning aholining tobora ko'proq va xilma-xil ehtiyojlarini tobora samaraliroq texnologiyalar yordamida va ularga mos tushadigan institutsional va mafkuraviy o'zgarishlar yordamida ta'minlaydigan qobiliyatining uzoq muddatli ortishi" degan ta'rif bergan. S. Kuznetsning fikriga ko'ra, iqtisodiy o'sishning uchta asosiy belgisi bor:

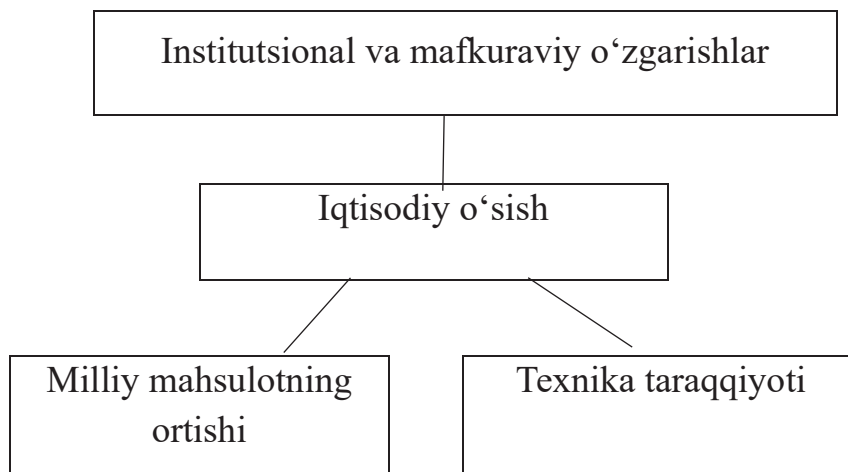
- milliy mahsulotning doimiy o'sishi natijasida ehtiyojlarning tobora ko'proq hajmini qondirish imkoniyati;
 - o'sishning asosi, uning yetarli bo'lmasa ham zarur bo'lgan sharti sifatidagi texnika taraqqiyoti;
 - o'sish salohiyatini to'laroq amalga oshirish uchun zarur bo'lgan institutsional, harakat va mafkuraviy o'zgarishlar.
- Bundan tashqari iqtisodiy o'sish modellarini quyidagicha ta'riflaydi, ya'ni, iqtisodiy o'sish modellari bu tadqiq qilinayotgan iqtisodiy jarayonlarning muhim sabablari va omillarini aniqlash maqsadida grafik va matematik usullar orqali real iqtisodiy jarayonlarni abstrakt holda umumlashtirilgan va soddalashtirilgan ifodasi bo'lib hisoblanadi. Bugungi kunda iqtisodiyotda ikki turdagi iqtisodiy o'sish modeli: neoklassik va yangi keynschilik maktablari nazariyalari keng tarqalgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot maqsadlariga erishish uchun quyidagi usullardan foydalanildi: Yalpi ichki mahsulot va uning tarkibiy qismlari bo'yicha statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasining rasmiy saytidan olingan holda, muallif tomonidan Excel dasturi orqali chizma va jadvallar tayyorlandi. Ma'lumotlar tahlili jarayonida taqqoslama va solishtirma usullardan foydalanilgan holda ma'lumotlar chuqur tahlil qilindi. Bundan tashqari jadval va chizmalardan olingan ma'lumotlar tahlilning umumlashtirish va aggregatlash usullari orqali natijalar olindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiy o'sish tushunchasini tahlil qilishda iqtisodiy o'sish omillari va faktorlarini ko'rib chiqish zarur. Iqtisodiy o'sish omillar iqtisodiy o'sish turlariga qarab guruhlanadi. Misol uchun iqtisodiy o'sishning ekstensiv va intensiv omillari ishlab chiqarishda bevosita qatnashadigan resurslar, ishchi kuchi, xomashyo, asbob-uskunlarning miqdori va sifatiga qarab ajratiladi.

1-rasm. S. Kuznetsning iqtisodiy o'sish modeli

Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillarni shartli ravishda ikkita guruhga bo'lishimiz mumkin. Birinchi guruh omillari iqtisodiyotning miqdoriy o'sish layoqatini belgilab beradi, ular taklif omillari deb ham ataymiz. Bu omillarga quyidagilar kiradi:

- tabiiy resurslar miqdori va sifati;
- ishchi kuchi resurslarining miqdori va sifati;
- asosiy kapital (asosiy fondlar) hajmi va sifati;
- texnologiyalar va fan – texnika taraqqiyoti.

Iqtisodiy o'sishga taqsimlash omillari ham ta'sir ko'rsatadi. Ishlab chiqarish salohiyatidan maqsadga muvofiq darajada foydalanish uchun nafaqat resurslar iqtisodiy jarayonga to'liq jalb qilingan bo'lishi kerak, balki juda samarali ravishda ishlatilishi ham zarur. Resurslarning o'sib boruvchi hajmidan real foydalanish va ularni kerakli mahsulotning mutlaq miqdorini oladigan qilib taqsimlash ham muhim hisoblanadi. Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi taklif va taqsimlash omillari o'zaro bir-biri bilan bog'liq va bir birini taqozo etadi. Masalan, resurslarning miqdori o'sishi va sifati yaxshilanishi, texnologiyalarning takomillashtirilishi iqtisodiy o'sish uchun imkoniyat yaratadi. To'liq bandlik va resurslarni samarali taqsimlash omillari ham o'z o'rniga ega bo'lib, bu muammoni tahlil qilishda va o'rganishda asosiy e'tibor taklif omillariga qaratilishi zarur.

Iqtisodiy o'sish 2 usul bilan aniqlanadi va o'lchanadi: -

- birinchi usul real YaIM ni bazis davrga nisbatan o'zgarishi sifatida aniqlanadi va mamlakatning umumiy iqtisodiy imkoniyatlari harakatini ifodalash uchun qo'llaniladi.
- ikkinchi usul real YaIM ni bazis davrga nisbatan aholi jon boshiga o'zgarishi sifatida aniqlanadi va mamlakat ijtimoiy rivojlanishi darajasini va harakatining sifat o'zgarishlarini ifodalash uchun qo'llaniladi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari va qo'shimcha o'sish sur'atlari bir-biridan farqlanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iqtisodiy o'sishning ekonometrik modellari so'nggi yillarda

rivojlanib, takomillashib borayotganligi hechkimga sir emas. Iqtisodiy o'sishni tahlil qilish jarayonida biz tahlil qilayotgan tadqiqotimizni chuqurroq o'rganishimiz va u bilan bog'liq zarur ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Misol uchun, iqtisodiy o'sishning asosiy ko'rsatkichi bo'lgan YaIM tahlilini olib qaraydigan bo'lsak, ushbu ko'rsatkichni o'sishi uchun qaysi omillar ta'sir qilishini va ta'sir darajalarining bir-biridan qay darajada farq qilishini va kelgusi davrlardagi prognoz ko'rsatkichlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Tursunova Aziza Xoshimovna Qarshi davlat texnika universiteti "Axborot tizimlari va texnologiyalar" kafedrasida katta o'qituvchisi / Турсунова Азиза Хошимовна, старший преподаватель кафедры "Информационных систем и технологий" Каршинского государственного технического университета / Tursunova Aziza Khoshimovna, senior lecturer of the Department of "Information Systems and Technologies" of the Karshi State Technical University

► tursunovaaziza114@mail.com

■ 0009-0002-7899-962X

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yilda qabul qilingan 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi qarori.
2. Berkinov.B.B., Mamatova F.X. "Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari". Risola. T. "TDIU", 2011. - 60 b.
3. Berkinov.B.B., Axmedov U.Q., "Uy xo'jaliklari rivojlanishi va oila daromadlarini oshirish istiqbollari". T. "Fanvatehnologiya", 2013. - 144 b.
4. Yormonqulova Nargiza Ikromjon qizi Qo'qon Universiteti

Xalqaro turizm va iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v10i10.922>

5. Tursunova, A. X. (2025). IQTISODIY BARQARORLIK VA GLOBAL IQTISODIY O'SISH. SCHOLAR, 3(1), 59–62.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14784549>

6. Tursunova Aziza Xoshimovna, IQTISODIY BARQARORLIK
VA GLOBAL IQTISODIY O'SISH

7. <http://www.intereconom.com/component/content/article/505.html>

Samarqand shahrida turizm klasterlarini va mintaqaviy integratsiya rivojlanish modellarini shakllantirish

Janzakov Bekzot Kulmamat o'g'li

Formation of tourism clusters and models of regional integration development in the city of Samarkand

Bekzot Kulmamat oglu Janzakov

Формирование туристических кластеров и модели развития региональной интеграции в городе Самарканде

Джанзаков Бекзот Кулмамат оглу

Received: November 4, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 10, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

■ **Annotatsiya:** Mazkur maqolada turizm xizmatlari samaradorligini oshirishda klasterlash yondashuvining roli, uning iqtisodiy mexanizmlari hamda amaliy qo'llanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning amaliy qismi sifatida Samarqand shahrining turizm hududlari geografik-klasterlik nuqtayi nazaridan o'rganilib, shahar hududida shakllangan tarixiy, transport, ilmiy-madaniy, zamonaviy dam olish va aeroport klasterlarining fazoviy tuzilishi aniqlangan. Xaritaga asoslangan tahlil turizm oqimining asosiy markazlari va ularga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmaning o'zaro integratsiyalashganligini ko'rsatadi. Shuningdek, turizm klasterlari tizimining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar orqali tarmoq ishtirokchilarining o'zaro manfaatli hamkorligini kuchaytirish yo'llari haqida takliflar berilgan.

■ **Kalit so'zlar:** Klaster, samaradorlik, turizm xizmatlari, aeroport, muzey

■ **Аннотация:** В данной статье анализируется роль кластерного подхода в повышении эффективности туристских услуг, его экономические механизмы и возможности практического применения. В качестве практической части исследования изучены туристские территории города Самарканда с географо-кластерной точки зрения, определена пространственная структура сформированных в городе исторических, транспортных, научно-культурных, современных рекреационных и аэропортовых кластеров. Картографический анализ показывает взаимную интеграцию основных центров туристских потоков и обслуживающей их инфраструктуры. Также даны предложения по влиянию системы туристских кластеров

на экономическую эффективность, пути укрепления взаимовыгодного сотрудничества участников отрасли посредством организационно-экономических механизмов.

■ **Ключевые слова:** Кластер, эффективность, туристические услуги, аэропорт, музей.

■ **Abstract:** This article analyzes the role of the cluster approach in improving the efficiency of tourism services, its economic mechanisms, and potential for practical application. The practical component of the study examines the tourist areas of Samarkand from a geographical and cluster perspective, determining the spatial structure of the historical, transport, scientific and cultural, modern recreational, and airport clusters established in the city. A cartographic analysis demonstrates the mutual integration of the main centers of tourist flows and the infrastructure that serves them. Suggestions are also provided regarding the impact of the tourism cluster system on economic efficiency and ways to strengthen mutually beneficial cooperation between industry participants through organizational and economic mechanisms.

■ **Key words:** cluster, efficiency, tourism services, airport, museum.

KIRISH

Bugungi kunda respublikamizda turistlarga yuqori sifatli va raqobatbardosh xizmatlar ko'rsatishni ta'minlash maqsadida klaster shakllari va usullaridan keng foydalanish davr talabiga aylanmoqda. Jumladan, 1990 - yillarda M. Porter tomonidan taklif qilingan klasterlash usullarini iqtisodiyotning ko'pgina sohalarida qo'llash imkoniyati mavjud¹. Klasterlar o'z mohiyatiga ko'ra turli subyektlar o'rtasidagi tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarni uyg'unlashtirish va amalga oshirishga asos yaratadigan ishlab chiqarishni tashkil qilish shakllaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Klasterning tashkil topishi va samarali faoliyat yuritishi ko'p jihatdan yaqin joylashgan subyektlarning o'zaro hamkorlik qilib innovatsion xizmat ko'rsatishga intilishi bilan bog'liq. Klasterlar bo'yicha o'tkazilgan ko'p sonli tadqiqotlarga ko'ra, ularning tashkil topishi mahalliy aholi daromadining o'sishiga, xorijiy investitsiyalar oqimining ko'payishiga va o'sha soha raqobatbardoshligining oshishiga olib keladi². Shu sababli keyingi yillarda mamlakatimizda iqtisodiyotning muhim tarmoqlarida klasterlash shakl va mexanizmlarini joriy qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "parlamentimiz ... "Kooperatsiya va klasterlar to'g'risida"gi yangi qonunni" tezroq qabul qilsa..."³ mamlakatimizda mazkur sohada rejalashtirilayotgan katta ishlarning muhim huquqiy asosi yaratilar edi degan fikrlari buning yaqqol dalilidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Jahondagi klaster maktabining asoschisi hisoblangan

1 Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. London: MacMillan & Co.

2 Barrell, R., & Pain, N. (1999). Domestic Institutions, Agglomerations, and Foreign Direct Investment in Europe. *European Economic Review*, 43, 925-934.

3 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, "Халқ сўзи" газетаси. 2020 йил 24 январь.

4 Портер М.Э. Конкуренция. Пер. с англ.-М.: Издат. Дом "Вильямс", 2001.

5 Rosenfeld, S. (1997). Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. *European Planning Studies*, 5(1), 3-23.

Garvard biznes maktabi professori Maykl Porter⁴ e'tirof etishicha, klaster tushunchasi ingliz tilidagi "cluster" (to'plam, bog'lam, guruh) so'zidan olingan bo'lib, unga ko'ra "klaster – ma'lum bir sohada faoliyat ko'rsatadigan geografik jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lgan kompaniyalar va unga aloqador tashkilotlar guru-hidir, u umumiy faoliyat va o'zaro bir-birini to'ldiruvchi xususiyatlar bilan tasniflanadi".

M.Porter konsepsiyasiga ko'ra, klasterlarni shakllantirish uchun quyidagi omillar bo'lishi talab qilinadi: cheklangan geografik hududda barcha klaster ishtirokchilarining konsentratsiyasi; mazkur mintaqada klasterlarni shakllantirishga, sub'ektlarni qo'llab-quvvatlash va ularga xizmat ko'rsatishga yordam beradigan raqobatli ustunlikka ega bo'lgan yetakchi kompaniyalarning mavjudligi va ishtirokchilar o'rtasida hamkorlikni muvofiqlashtirish.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining innovatsion rivojlanish jarayoni va bosqichiga o'tish sharoitida xalqaro jahon tajribasidan kelib chiqib, respublika iqtisodiyotining barcha soha va tarmoqlarida yangi innovatsion klasterlarni shakllantirishni taqozo etmoqda. Jahon tajribasiga ko'ra, iqtisodiyot tarmoqlarida innovatsion klasterlar quyidagi shakllarga xos rivojlanish tendentsiyasiga ega: 1) texnologik klasterlar; 2) sanoat klasterlari; 3) intel-lektual klasterlar va 4) "aqlli" innovatsion klasterlar.

Umuman olganda, masalan S. Rosenfeldning fikriga ko'ra, klasterlar turli o'zaro bog'liq sub'ektlarning ma'lum bir geografik hududdagi konsen-tratsiyasi bo'lib, ularning eng asosiy maqsadi ishtirokchilarning sinergetik daromadini oshirish hisoblanadi, chunki, muayyan sub'ekt alohida faoliyat yuritganda oladigan daromadi klasterda boshqa sub'ektlar bilan hamkorlik asosida oladigan daromadidan kam bo'lishi mumkin⁵.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, turistik xizmat klasteri

Shveysariya, Slovakiya kabi davlatlarda ancha yillardan beri faoliyat yuritadi. Xususan, Davos-Kloster, Engadin avliyo Moris, Yuqori Tatra va Liptov kabi turistik klasterlarning samarali faoliyat yuritishini uning a'zolari o'rtasida kuchli hamkorlik aloqalarining shakllanganligiga bog'lash mumkin. Masalan, Gaydosichning hisob-kitoblariga ko'ra, Davos klasterida eng yirik turistik sub'ekt uning tarkibiy tuzilishi va faoliyat yuritishiga 70% gacha ta'sir o'tkazishi mumkin⁶.

Klaster atamasi zamirida kuchsiz bog'lanish emas, balki iqtisodiy uzviy bog'langan turistik xizmatlar majmuasi nazarda tutiladi. Xizmatlarning uzviy bog'lanishi aslida bir birini to'ldiradigan, masalan, taksi xizmati, ovqatlanish, gid va mehmonxona xizmatlarining o'zaro integratsiyasi sifatida izohlanadi, ya'ni ular o'z faoliyatini faqat o'zlariga emas, balki boshqa "to'ldiruvchi" sub'ektlarning ta'sirini ham hisobga olgan holda nazorat qilish imkoniga ega bo'ladi. Ushbu bog'lanish moliyaviy manfaatlar bilan asoslangan bo'lib, sub'ektlar bir birlarining aksiyalarini xarid qilish orqali o'zaro manfaatli bog'lanib samarali hamkorlik o'rnatishadi. Xodimlarning xizmat ko'rsatishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish uchun, bizning tavsiyamizga ko'ra, yirik turistik sub'ektlarni kooperativlar shaklida qayta tashkil etish lozim. Shu bilan birga, ushbu sub'ektlar qimmatli qog'ozlar bozoriga to'siqsiz kirishlari uchun byurokratik to'siqlarni olib tashlash lozim. Shu tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni joriy etish orqali ham turistik sub'ektlar integratsiyasini ta'minlash va yuqori sifatli raqobatbardosh turistik xizmat ko'rsatishga erishish chora-tadbirlariga alohida e'tibor qaratish lozim deb hisoblaymiz.

Klaster atamasi zamirida kuchsiz bog'lanish emas, balki iqtisodiy uzviy bog'langan turistik xizmatlar majmuasi nazarda tutiladi. Xizmatlarning uzviy bog'lanishi aslida bir birini to'ldiradigan, masalan, taksi xizmati, ovqatlanish, gid va mehmonxona xizmatlarining o'zaro integratsiyasi sifatida izohlanadi, ya'ni ular o'z faoliyatini faqat o'zlariga emas, balki boshqa "to'ldiruvchi" sub'ektlarning ta'sirini ham hisobga olgan holda nazorat qilish imkoniga ega bo'ladi. Ushbu bog'lanish moliyaviy manfaatlar bilan asoslangan bo'lib, sub'ektlar bir birlarining aksiyalarini xarid qilish orqali o'zaro manfaatli bog'lanib samarali hamkorlik o'rnatishadi. Xodimlarning xizmat ko'rsatishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish uchun, bizning tavsiyamizga ko'ra, yirik turistik sub'ektlarni kooperativlar shaklida qayta tashkil etish lozim. Shu bilan birga, ushbu sub'ektlar qimmatli qog'ozlar bozoriga to'siqsiz kirishlari uchun byurokratik to'siqlarni olib tashlash lozim. Shu tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni joriy etish orqali ham turistik sub'ektlar integratsiyasini ta'minlash va yuqori sifatli raqobatbardosh turistik xizmat ko'rsatishga erishish chora-tadbirlariga alohida e'tibor qaratish lozim deb

hisoblaymiz.

■ TAHLIL VA NATIJALAR

Samarqand shahrining turizm tizimi murakkab, ammo mantiqan izchil fazoviy tuzilishga ega bo'lib, unda bir nechta markazlashgan klasterlar shakllangan. Ushbu klasterlar bir-birini to'ldiruvchi vazifalarni bajaradi: tarixiy meros, xizmatlar, transport infratuzilmasi va zamonaviy dam olish majmualari bir butun turizm ekotizimini hosil qilmoqda. Xaritada ko'rinib turganidek, Samarqandda turizm obyektlari bir necha markaz atrofida to'plangan - bu holat ko'p markazli (polinuklear) klaster tizimi shakllanganini ko'rsatadi.

1. Markaziy tarixiy klaster (Registon – Bibi Xonim – Shohi Zinda hududi)

Eng zich nuqtalar aynan shahar markazida, ya'ni Registon maydoni, Bibi Xonim masjidi va Shohi Zinda majmuasi atrofida joylashgan. Bu hududda asosiy diqqatga sazovor joylar, yirik mehmonxonalar (Bibikhanum Hotel, L'Argamak Hotel, Platan Hotel) hamda mashhur restoran va kafelar jamlangan. Mazkur klasterni "madaniy-tarixiy klaster" deb atash mumkin, chunki u meros obyektlari, gastronomiya va mehmonxona xizmatlarining o'zaro yaqin joylashuvi bilan ajralib turadi. Bunday aglomeratsiya turistlar uchun qulaylik yaratadi va iqtisodiy jihatdan ham katta sinergetik ta'sir ko'rsatadi.

2. G'arbiy transport va biznes klaster (Temir yo'l vokzali – Global Connect atrofida)

Registon markazidan g'arbga qarab joylashgan temir yo'l vokzali hududi Samarqandning muhim transport darvozasi hisoblanadi. Shu atrofda tur operatorlar (masalan, Global Connect), zamonaviy restoranlar (Restaurant Samarkand) va biznes mehmonxonalar (Platan, Alexander Hotel) to'plangan. Bu klaster kirish darvozasi (gateway) vazifasini bajaradi, ya'ni shahar markaziga kelayotgan turistlarning asosiy oqimini qabul qiladi. U tarixiy markaz bilan transport yo'llari, xususan M1 va 3-raqamli avtobus yo'nalishlari orqali uzviy bog'langan.

3. Shimoliy ilmiy-madaniy klaster (Afrosiyob – Ulug'bek rasadxonasi hududi)

Shahar markazidan biroz shimolda joylashgan Afrosiyob muzeyi va Ulug'bek rasadxonasi arxeologik va ilmiy-tarixiy yo'nalishdagi kichik, ammo muhim subklasterni tashkil etadi. Bu joylar asosiy turizm oqimidan nisbatan uzoq bo'lsa-da, ular o'zining ilmiy-ma'rifiy yo'nalishi bilan tarixiy klasterni boyitadi. Ushbu hududni "maxsus qiziqishli subklaster" deb atash mumkin, chunki u tarixni, arxeologiyani va ilmiy merosni o'rganishga qaratilgan tashriflarni jalb etadi.

6 Gaydoschic T. (2015). Network analysis of Cooperation in Tourism Destinations. Czech Journal of Tourism. pp.26-44

2. Janubiy zamonaviy dam olish klasteri (Hilton – Silk Road Samarkand majmuasi)

Shahar janubida joylashgan Hilton Samarkand Regency va Silk Road Samarkand majmuasi yangi turdagi - konferensiya, dam olish va biznes yo'nalishidagi turizmni rivojlantiruvchi markazdir. Bu klasteri "MICE klasteri" (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) sifatida baholash mumkin. U tarixiy klasteri to'ldirib, Samarqand turizmini faqat tarixiy emas, balki zamonaviy va xalqaro miqyosdagi xizmatlar bilan diversifikatsiya qiladi.

5. Sharqiy kirish klasteri (Samarqand xalqaro aeroporti atrofida)

Xaritada ko'rish mumkinki, Samarqand xalqaro aeroporti shahar sharqiy chekkasida joylashgan bo'lib, bu hudud transport-logistik markaz sifatida shakllanmoqda. Aeroport shahar markazi bilan M1 va 256-raqamli avtobus yo'nalishlari orqali bog'langan. Shu sababli bu klaster "aeroport darvozasi" sifatida butun turizm oqimining boshlanish va yakunlanish nuqtasini tashkil etadi. Kelgusida bu hududda qisqa muddatli mehmonxonalar, kafe va axborot markazlari tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Turizm klasterlari o'zaro avtobus tarmoqlari orqali bog'langan:

-M1 va 256 yo'nalishlari aeroport – vokzal – tarixiy markaz o'rtasidagi asosiy koridorni tashkil etadi.

-3 va 73 yo'nalishlari esa vokzal – Registon – Kaftarxona yo'nalishida faoliyat yuritadi.

Bu yo'nalishlar turizm tizimining "tomir tizimi" vazifasini bajaradi, ya'ni shahar bo'ylab harakatlanish qulayligini ta'minlaydi va barcha klasterlarni yagona transport tizimiga birlashtiradi.

Samarqanddagi turizm hududlari Maykl Porter tomonidan ilgari surilgan "klaster" kontsepsiyasiga to'liq mos keladi. Har bir klaster o'ziga xos ixtisoslashgan, ammo ular o'zaro raqobat va hamkorlik asosida umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi:

- Markaziy klaster – madaniy iste'mol va meros turizmi markazi;

- Transport va aeroport klasterlari – tashrifni qulaylashtiruvchi infratuzilma;

- Dam olish va konferensiya klasteri – yuqori segment xizmatlari;

- Ilmiy klaster – ta'limiy va ma'rifiy turizm yo'nalishi.

Natijada Samarqand turizmi fazoviy jihatdan diversifikatsiyalashgan, lekin funksional jihatdan bir-birini to'ldiruvchi tizimga aylangan.

Xaritadagi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Samarqand shahrida turizm faoliyati ko'p markazli klaster modeliga asoslanadi. Asosiy markaz — Registon atrofi - barcha tarmoqlarni birlashtiruvchi "yadro klaster" hisoblanadi. Uning atrofida transport, ilmiy, dam olish va aeroport

klasterlari o'zaro bog'lanib, integral turizm makonini shakllantiradi. Bu esa nafaqat shahar turizm salohiyatini oshiradi, balki barqaror rivojlanish, sarmoya jalb qilish va yangi ish o'rinlarini yaratishda ham muhim rol o'ynaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, turizm xizmatlarining samaradorligini oshirishda klasterlash yondashuvi eng muhim strategik instrumentlardan biridir. Maykl Porter konsepsiyasiga asoslanib aytish mumkinki, klasterlar nafaqat geografik yaqinlikka, balki subyektlar o'rtasidagi iqtisodiy, funksional va tashkiliy bog'liqlikka asoslanadi. Bunday bog'liqlik turizm industriyasida sinergetik samara hosil qiladi - xizmat ko'rsatuvchi subyektlarning har biri alohida ishlaganda oladigan natija, ularning klaster ichidagi o'zaro hamkorligi orqali bir necha baravar oshadi.

Samarqand shahrida shakllangan klasterlar - tarixiy markaz, transport klasteri, ilmiy-madaniy subklaster, zamonaviy MICE klasteri va aeroport-logistika klasteri - o'zaro funksional jihatdan bir-birini to'ldirib, yagona turistik ekotizimni yuzaga keltirmoqda. Registon atrofidagi tarixiy yadro klasteri turizm oqimining markaziy nuqtasi bo'lsa, transport va aeroport klasterlari tashrif buyuruvchilar oqimining barqarorligini ta'minlamoqda. Zamonaviy dam olish va konferensiya majmualari esa shaharning turizm portfelini diversifikatsiya qilib, yuqori daromadli segmentlarni jalb etmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Samarqand turizm tizimi polinuklear, ya'ni ko'p markazli klaster modeliga asoslanadi. Har bir klaster o'z vazifasiga ega bo'lsa-da, ularning o'zaro integratsiyasi shahar turizm makonini yaxlit tizimga aylantiradi. Transport yo'nalishlarining klasterlarni bog'lovchi "tomir tizimi" sifatida ishlashi esa butun ekotizimning barqarorligiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin: Samarqandda klasterlash yondashuvining to'g'ri qo'llanilishi turizm xizmatlari sifatini oshiradi, turistlar oqimini boshqarishni osonlashtiradi, yangi investitsiya loyihalari uchun zamin yaratadi va hududning iqtisodiy o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kelgusida ushbu klasterlarning boshqaruv tizimini takomillashtirish, innovatsion xizmatlar ulushini oshirish va tarmoq ishtirokchilari o'rtasida korporativ hamkorlikni kuchaytirish Samarqand turizmining raqobatbardoshligini yanada yuqori bosqichga ko'taradi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Janzakov Bekzot Kulmamat o'g'li "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universitet dotsenti, PhD / Джанзаков Бекзот Кулмамат оглы, доцент

Международного университета туризма и культурного наследия «Шелковый путь» / Janzakov Bekzot Kulmamat oğlu, Associate Professor of the International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road"

► b.janzakov@univ-silkroad.uz

■ 0000-0002-7069-5309

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Портер М.Э. Конкуренция. Пер. с англ.-М.: Издат. Дом "Вильямс", 2001.
2. Rosenfeld, S. (1997). Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development. *European Planning Studies*, 5(1), 3-23.
3. Gaydoschic T. (2015). Network analysis of Cooperation in Tourism Destinations. *Czech Journal of Tourism*. pp.26-44
4. Mirzaev, K., & Janzakov, B. (2020). The determinants of international tourism (in the example of CIS countries). *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(2), 2020.
5. Djanjakovich, M. (2022). Ogli JBK The analysis of impact of factors influencing leadership abilities. *湖南大学学报 (自然科学版)*, 49(09).
6. Mirzaev, K. (2011). Approaches and issues for developing livestock services in Uzbekistan. *Perspectives of Innovations, Economics and Business*, PIEB, 8(2), 23-25.
7. Safarov, B., Mirzaev, K., Janzakov, B., & Ruzibayev, O. (2022). A Study on the Impact of Distance and Income on Potential Gastrotourists' Decision-Making Process. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 11(6), 2052-2062.

Анализ состояния развития сферы услуг в Кашкадарьинской области

Ачилова Фируза Курбановна

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanish holati tahlili

Achilova Firuza Kurbanovna

Analysis of the development status of the service sector in the Kashkadarya region

Achilova Firuza Kurbanovna

Received: November 4, 2025 Revised: November 7, 2025

■ Accepted: November 10, 2025 ■ Published Online: December 1, 2025

- **Annotatsiya:** Maqolada Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanish holati, mavjud muammolar va istiqbollar tahlil qilingan. Hududda xizmatlar sektori iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida ko'rib chiqilib, turizm, transport, savdo, bank-moliya va maishiy xizmatlar bo'yicha statistik ko'rsatkichlar tahlil etilgan. Tadqiqotda hududiy farqlar, infratuzilma imkoniyatlari va aholining xizmatlarga bo'lgan talab darajasi o'rganilgan.
- **Kalit so'zlar:** Qashqadaryo viloyati, xizmatlar sohasi, iqtisodiy rivojlanish, turizm, transport, savdo, bank-moliya, maishiy xizmatlar, infratuzilma, hududiy tahlil.
- **Аннотация:** В статье проанализированы состояние развития сферы услуг в Кашкадарьинской области, существующие проблемы и перспективы. Сектор услуг в регионе рассматривается как важный фактор экономического роста, проанализированы статистические показатели по туризму, транспорту, торговле, банковско-финансовым и бытовым услугам. В исследовании изучены региональные различия, инфраструктурные возможности и уровень спроса населения на услуги.
- **Ключевые слова:** Кашкадарьинская область, сфера услуг, экономическое развитие, туризм, транспорт, торговля, банковско-финансовые услуги, бытовые услуги, инфраструктура, региональный анализ.
- **Abstract:** The article analyzes the development status of the service sector in the Kashkadarya region, existing problems, and future prospects. The service sector in the region is considered an important factor of economic growth, and statistical indicators related to tourism, transport, trade, banking and finance, and household services are examined. The study investigates regional disparities, infrastructure capacity, and the level of demand for services among the population.
- **Keywords:** Kashkadarya region, service sector, economic development, tourism, transport, trade, banking and finance, household services, infrastructure, regional analysis.

KIRISH

Xizmatlar sohasi mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin tutadi. U jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish bilan birga, iqtisodiy barqarorlik va ish o‘rinlarini yaratishda asosiy omil hisoblanadi. Qashqadaryo viloyati O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan hududlaridan biri bo‘lib, xizmatlar sohasining holatini va hududlararo farqlarini chuqur o‘rganish zarurati mavjud. Ushbu maqolada viloyatda xizmatlar sohasining hozirgi holati, uning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va mintaqaviy tafovutlari tahlil qilinadi.

Xizmatlar sohasi zamonaviy iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy siyosatida xizmatlar sektorini kengaytirish, aholiga sifatli xizmatlar ko‘rsatishni ta‘minlash va yangi ish o‘rinlari yaratish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan [5]. Qashqadaryo viloyati respublikaning janubiy hududida joylashgan bo‘lib, tabiiy resurslar, transport-logistika imkoniyatlari va turizm salohiyati bilan ajralib turadi. Shu bois viloyatda xizmatlar sohasining rivojlanish holatini tahlil qilish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining tarkibiy tuzilmasida so‘nggi yillarda xizmatlar sohasi ulushi bosqichma-bosqich ortib bormoqda. Hududda sanoat, qishloq xo‘jaligi va savdo tarmoqlari bilan bir qatorda xizmatlar infratuzilmasining kengayishi aholining turmush sifati, bandlik darajasi va tadbirkorlik faoliyatining rivojiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, turizm, transport-logistika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, bank-moliya, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va maishiy xizmatlar sohalari iqtisodiy o‘shishning muhim drayverlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Bundan tashqari, viloyat markazi va tumanlarda xizmatlar bozorining hududlar bo‘yicha notekis rivojlanishi, infratuzilmaning yetarli darajada modernizatsiya qilinmagani, xususiyl sektorning xizmat ko‘rsatishdagi ulushi pastligi kabi omillar sohaga kompleks yondashishni talab etadi. Raqamli iqtisodiyot jadal kirib kelayotgan hozirgi davrda xizmatlarni avtomatlashtirish, xizmat ko‘rsatish sifati va samaradorligini

oshirish, yangi innovatsion xizmat turlarini joriy etish Qashqadaryo viloyati uchun dolzarb masalalardan biridir. Shuningdek, xizmatlar sohasining viloyat YalMidagi ulushini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, hududiy investitsiya muhitini yaxshilash hamda xizmatlar eksportini kengaytirish bo‘yicha strategik vazifalarning amalga oshirilishi ushbu yo‘nalishda ilmiy tahlil va amaliy takliflar ishlab chiqishni yanada zarur qiladi. Demak, Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanish holatini chuqur o‘rganish hudud iqtisodiyotining barqaror o‘shishini ta‘minlashda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Jahon banki ekspertlari O‘zbekistonda xizmatlar sektorining iqtisodiy o‘shishdagi rolini tahlil qilgan. Gideon Ndubuisi, Solomon Owusu, Rex Asiama va Elvis Korku Avenyo xizmatlar sektorining tez o‘shish omillarini rivojlanayotgan davlatlar misolida o‘rgangan. Ugné Dudé, Rima Žitkienė, Daiva Jurevičienė va Viktorija Skvarciany xizmatlar sektorida outsorsing va innovatsion rivojlanish masalalarini tahlil qilgan. “The Promise of Services-Led Development” nomli global tadqiqotda xizmatlar sektorining rivojlanayotgan mamlakatlar uchun asosiy drayver ekanligi ko‘rsatilgan. Respublikamiz olimlaridan hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish bo‘yicha T.R.Xolmirzayev, xizmatlar sektorining dinamikasi va samaradorligi bo‘yicha S.B.Iskandarov, xizmatlar sohasi bo‘yicha iqtisodiy tahlillari, xizmatlar korxonalarining samaradorligi va ichki salohiyatini baholash bo‘yicha D.U.Khakimovlar nazariy hamda uslubiy jihatlarini o‘z ilmiy ishlarida yoritib berishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanish holati bo‘yicha SWOT tahlili [10] kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, tahdidlarni aniq ko‘rsatib beraoladi. Bu tahlil hududiy imkoniyatlar, muammolar va istiqbollarni tizimli ko‘rinishda baholashga yordam beradi.

KATEGORIYALAR	MAZMUNI
Kuchli tomonlar (Strengths)	- Viloyatning geografik joylashuvi, ya'ni janubiy tranzit yo'llar kesimida joylashganligi.
	- Shahrisabz shahri UNESCO merosi sifatida turizm markazi ekanligi.
	- Qarshi shahri savdo va xizmatlar markazi sifatida rivojlanayotganligi.
	- Bank-moliya xizmatlarida raqamli texnologiyalar joriy etilayotganligi.
	- Aholi sonining ko'pligi xizmatlarga talabni oshirishi.
Zaif tomonlar (Weaknesses)	- Hududiy nomutanosiblik, ya'ni chekka tumanlarda xizmatlar sifati past.
	- Transport infratuzilmasida ayrim muammolar mavjud, masalan, yo'llar sifati, logistika markazlari yetishmasligi.
	- Turizm marketing va xalqaro reklama yetarli emas.
	- Maishiy xizmatlarda sifat nazorati sust.
	- Kichik biznes uchun moliyaviy resurslar cheklangan.
Imkoniyatlar (Opportunities)	- Turizmni rivojlantirish orqali xalqaro investitsiyalarni jalb qilish.
	- Transport-logistika xizmatlarini modernizatsiya qilish va tranzit salohiyatni kengaytirish.
	- Raqamli bank xizmatlarini kengaytirish orqali moliyaviy inklyuziyani ta'minlash.
	- Savdo majmualari va zamonaviy xizmat ko'rsatish markazlarini ko'paytirish.
	- Kichik biznes va startaplarni qo'llab-quvvatlash orqali yangi ish o'rinlari yaratish.
Tahdidlar (Threats)	- Hududiy infratuzilma yetarli darajada rivojlanmasa, xizmatlar sohasi sekinlashadi [15].
	- Xalqaro turizm raqobat kuchayishi.
	- Moliyaviy xizmatlarda xavfsizlik va ishonchlilik muammolari.
	- Aholi daromadlari past bo'lsa, xizmatlarga talab kamayadi [12].
	- Ekologik muammolar va resurslar cheklanishi turizm va transportga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xizmatlar sohasi — bu iqtisodiyotning mahsulot ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, balki odamlar va tashkilotlarga turli xizmatlarni ko'rsatishga ixtisoslashgan qismi [2]. Boshqacha qilib aytganda, xizmatlar sohasi tovarlar ishlab chiqarishdan farqli o'laroq, ko'proq insonlarga ma'lumot, yordam, maslahat, transport, sog'liqni saqlash, ta'lim, moliyaviy xizmatlar va boshqa turli

yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi. Masalan, bank xizmati, restoranlar, shifoxonalar, ta'lim muassasalari, transport, turizm — bularning barchasi xizmatlar sohasiga kiradi. Sohada ishlab chiqarilgan natija — bu ko'pincha moddiy bo'lmagan xizmat yoki yordamdir, ya'ni mijozga ko'rsatilgan xizmat sifatida ifodalanadi.

Mintaqaviy tahlil — bu iqtisodiy, ijtimoiy yoki boshqa sohalaridagi holat va jarayonlarni ma'lum bir hudud yoki mintaqa doirasida o'rganish va tahlil qilish usulidir [1]. Ya'ni, hududning o'ziga xos xususiyatlari, resurslari, rivojlanish

darajasi, muammolari va imkoniyatlarini aniqlash maqsadida mintaqaviy miqyosda o'tkaziladigan chuqur tadqiqotdir. Masalan, Qashqadaryo viloyatidagi xizmatlar sohasining rivojlanish darajasi, tumanlar orasidagi farqlar, infratuzilma holati va investitsiyalar taqsimoti kabi ko'rsatkichlarni solishtirish — bu mintaqaviy tahlilga kiradi.

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasi so'nggi yillarda sezilarli rivojlanmoqda. Xususan, savdo, transport, ta'lim, sog'liqni saqlash va turizm sohalarida o'sish kuzatilmoqda. Bu o'sish viloyat iqtisodiyotining diversifikatsiyasiga yordam bermoqda [9].

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining "Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari" hisobotida xizmatlar sohasidagi korxona va tashkilotlar ulushi 68,8%, aholi jon boshiga xizmatlar hajmi 880,7 ming so'm, xizmatlar sohasida kichik tadbirkorlikning ulushi 62,2%, xizmatlar hajmi 3 170,6 mlrd so'mni tashkil

etmoqda. Xizmatlar sohasida yangi tashkil etilgan korxona va tashkilotlar 80,9%, xizmatlar sohasida faoliyat ko'rsatayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari 62,2%, xizmatlar sohasida yangi tashkil etilgan kichik tadbirkorlik subyektlari 67,3 % ni o'z ichiga olmoqda [3].

Viloyatning turli tumanlari xizmatlar sohasida farq qiladi. Shahar markazlari va tuman markazlarida xizmat ko'rsatish darajasi yuqori bo'lsa, qishloq hududlarida pastroq. Bu farq infratuzilma, investitsiyalar va ijtimoiy xizmatlarning mavjudligi bilan bog'liq.

Masalan, shahar va tumanlar kesimida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichi Qarshi shahrida 547,3 mlrd so'm, ulushi 17,3%, o'sish sur'ati 112% ni tashkil qilmoqda. Shahrisabz shahrida 102 mlrd so'm, ulushi 4,9%, o'sish sur'ati 109% ni tashkil qilmoqda [3].

1-jadval.

Shahar va tumanlar kesimida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2025-yil, yanvar)

SHAHAR VA TUMAN NOMI	HAJMI, MLRD SO'MDA	ULUSHI, %DA	O'SISH SUR'ATI, %DA
Qarshi shahar	547,3	17,3	112
Shahrisabz shahar	102	4,9	109
G'uzor tumani	68,2	2,2	111,8
Dehqonobod tumani	63	2	109,6
Qamashi tumani	123,3	3,9	110,2
Qarshi tumani	118,3	3,7	110,8
Koson tumani	117,7	3,7	110,5
Kitob tumani	145,4	4,6	111
Mirishkor tumani	90,3	2,8	110,3
Muborak tumani	104	3,3	111,5
Nishon tumani	89	2,8	110,3
Kasbi tumani	100,8	3,2	109,6
Ko'kdala tumani	39,9	1,3	110,9
Chiroqchi tumani	56,9	1,8	110,7
Shahrisabz tumani	109,1	3,4	110,2
Yakkabog' tumani	95,8	3	109,7

Shahar va tumanlar kesimida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlaridan (1-jadval) ham ko'rish mumkinki, shahar va tumanlar o'rtasida xizmat ko'rsatish farq qilmoqda.

Masalan, Shahrisabz shahrining asosiy ko'rsatkichlaridan xizmatlar hajmi va kichik biznesni tahlil qiladiagn bo'lsak, 2023-yil yanvar-sentyabr davrida shahrida ko'rsatilgan savdo xizmatlari hajmi 150,5 milliard so'm bo'lgan. Aynan 2024-yil boshidagi ma'lumotlarga ko'ra — Shahrisabzda ro'yxatdan o'tgan jami korxona va tashkilotlar soni 288 ta bo'lib, ulardan 224 tasi faol korxona hisoblanadi. Bu 224 ta faol subyekt orasida 64 tasi savdo sohasida, 47 tasi esa xizmatlar — ovqatlanish / yashashga oid xizmatlar — sohasida faol. Bundan ko'rinadiki, xizmatlar va savdo Shahrisabzda muhim iqtisodiy rol egallaydi. Hududda mikro va kichik tadbirkorlik subyektlari ham sezilarli: statistik kuzatuvlar bo'yicha, kichik tadbirkorlik subyektlaridan tashqari mikrofirmalar ham mavjud.

Shahrisabz shahrida xizmatlar sohasidagi rivojlanish yo'nalishlari 2022–2023 yillarda xizmat ko'rsatish hajmida umumiy o'sish qayd etilgan — xususan, moliyaviy xizmatlar va axborot-aloqa xizmatlari o'sish sur'ati yuqori bo'lgan. Shahrisabzda jamoat salomatligi, madaniyat, sport, turizm va xizmat infratuzilmasi mavjud — ya'ni, umumiy ovqatlanish, mehmonxona, ko'ngilochar xizmatlar, transport-infratuzilma tufayli xizmatlar tarmoqlari diversifikatsiyalashgan. Bir misol sifatida: yaqinda shaharda bolalar o'yin maydonchasi, kinoteatr va umumiy ovqatlanish xizmati bilan jihozlangan yangi ko'ngilochar maskan qurilgan — bu tadbir bilan nafaqat madaniy-ko'ngilochar xizmat kengaygan, balki yangi ish o'rinlari ham yaratildi.

Ushbu hudud muammolar, zaif tomonlar va cheklovlardan holi emas. Qiyoslashda — umumiy respublika shaharlaridagi xizmat hajmiga — Shahrisabz xizmat hajmida pastroq ko'rsatkichlarga ega. Masalan, respublika shaharlarida xizmat ko'rsatish hajmi o'sib bormoqda, lekin Shahrisabz kabi kichikroq shaharlarda bu o'sish va xizmat hajmi nisbatan sekinroq.

Garchi xizmatlar sohasida korxona va subyektlar mavjud bo'lsa, xizmat ko'rsatish infratuzilmasi, turizm-mehmonxona, ko'ngilochar va zamonaviy xizmatlar hali ham kengayish talab qiladi — ayniqsa sifat va innovatsiyalar yo'nalishida. Shahrisabz va boshqa kichik shaharlar bo'yicha xizmat ko'rsatish hajmi va "jon boshiga xizmat" ko'rsatkichi respublika o'rtachasi bilan solishtirganda past — bu esa bandlik, daromad va hayot sifatiga ta'sir qilishi mumkin.

Shahrisabz shahrida xizmat ko'rsatish bo'yicha mavjud sharoit va resurslar — savdo, kichik tadbirkorlik, mikrobiznes, ko'ngilochar xizmatlar, transport va turizm infratuzilmasi — xizmatlar sektorining rivojlanishiga asos bo'ladi. Ayniqsa, yangi ko'ngilochar maskanlar, mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish ob'yektlari va madaniyat-sport infratuzilmasi

orqali xizmatlar diversifikatsiyalanmoqda.

Biroq, katta shaharlar bilan solishtirganda Shahrisabzda xizmat hajmi va sifat jihatidan hali orqada; shu bois — xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish, zamonaviylashtirish, investitsiyalar jalb qilish, turistlar va mahalliy aholiga mo'ljallangan xizmatlarni rivojlantirish muhim.

Xizmatlar sohasida asosiy muammolar – bu malakali kadrlar yetishmasligi, infratuzilma kamchiliklari va investitsiya hajmining yetishmasligi. Shu bilan birga, raqamlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va mahalliy imkoniyatlarni rivojlantirish orqali xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish imkoniyatlari mavjud.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yil 1-yanvar holatida Qashqadaryoda jami faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlardan taxminan 24 768 tasi xizmat ko'rsatish sohasida faol bo'lgan. Xizmatlar sohasida faoliyat yuritayotgan kichik tadbirkorlik subyektlari ham muhim o'rin tutadi — 2024-yilda kichik tadbirkorlik subyektlari soni ham sezilarli darajada bo'lgan [3]. 2023 yilda savdo va servis tarmog'ida yangi tadbirkorlik subyektlari faoliyati boshlangani qayd etilgan.

So'nggi yillarda xizmatlar hajmi va tarmoq hajmi ham oshgan — 2023 yilda viloyatda xizmat ko'rsatish hajmi ortgani va aholi jon boshiga xizmatlar hajmi ko'tarilgani ma'lum. Umumiy holda, 2025-yil yanvar-oktyabr holatiga ko'ra, respublika bo'yicha bozor xizmatlari 818.5 trillion so'mgacha yetgan — bu xizmat sohasi tez o'sayotgan sektorlardan ekanidan dalolat beradi.

Hududlar bo'yicha taqsimotga qaraganda, Qashqadaryo viloyati xizmatlar hajmi jihatidan boshqa hududlar bilan solishtirilganda ham alohida joyga ega — ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilgi statistik hisobotlarda "Xizmatlar" ko'rsatkichi ijobiy dinamikaga ega. Butun respublika bo'yicha xizmatlar sektori mehnat bozorida ham muhim rol oynamoqda: sektor ulushi va bandlik darajasi oshgan [3].

Qashqadaryoda savdo va servis tarmoqlari — kichik biznes subyektlari, chakana savdo va xizmat ko'rsatish korxonalari orqali, mobil aloqa va zamonaviy xizmatlar — masalan, hududda uyali aloqa operatori ofislarining kengayishi [11], bank va moliyaviy xizmatlar ham e'tiborda — hududiy banklar va moliyaviy institutlar orqali xizmat ko'rsatish kengaymoqda.

Garchi sektor o'sayotgan bo'lsa-da, xizmatlar hajmi hududlar bo'yicha juda nomutanosib taqsimlangan — masalan, hududdagi per capita xizmat ko'rsatish hajmida respublika o'rtachasi bilan solishtirganda farqlar mavjud. Kichik biznes va servis subyektlari ko'p bo'lishiga qaramay, sifatli xizmat, xizmatlar sifatining oshirilishi, digitalizatsiya va innovatsiyalar qo'llanilishi sohasida hali imkoniyatlar mavjud. Bu borada investitsiyalar va qo'llab-quvvatlash kerak.

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasi — aholini band

qilish, turmush darajasini oshirish va iqtisodiy diversifikatsiya nuqtai nazaridan istiqbolli tarmoqlardan biri. Soha doimiy ravishda kengayib bormoqda, yangi biznes subyektlari ko'paymoqda, va butik savdo, mobil xizmatlar [14], moliyaviy xizmatlar kabi yo'nalishlarda o'sish ko'rinayapti.

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanishi iqtisodiyotning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Mintaqaviy tafovutlarni kamaytirish va infratuzilmani yaxshilash xizmatlar sifatini oshirishga yordam beradi. Tadbirkorlar va biznes tuzilmalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, innovatsion yechimlarni joriy etish zarur [13]. Bundan tashqari, xizmatlar sohasida malakali kadrlarni tayyorlashni kengaytirish, xalqaro tajribalarni o'rganish, hududlar kesimida xizmatlar sohasidagi muammolarni o'rganish va tahlil qilish, salbiy tasir qiluvchi omillarni aniqlash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasi mintaqaviy rivojlanishning muhim omili bo'lib qolmoqda. Soha hududlararo farqlarni kamaytirish, malakali kadrlarni tayyorlash va zamonaviy infratuzilmani yaratish orqali yanada samarali rivojlanishi mumkin. Kelajakda xizmatlar sohasiga investitsiyalarni oshirish va texnologik yangilanishlarni keng joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Hududiy infratuzilmani rivojlantirish orqali xizmatlar sohasi kengaytirilishi lozim. Turizmni rivojlantirish uchun xalqaro marketing va investitsiyalarni jalb qilish zarur. Transport-logistika xizmatlarini modernizatsiya qilish viloyatning tranzit salohiyatini oshiradi. Bank-moliya xizmatlarini raqamlashtirish va chekka hududlarda filiallar ochish aholining moliyaviy inklyuziyasini ta'minlaydi. Maishiy xizmatlarda sifat nazoratini kuchaytirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash muhim.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Achilova Firuza Kurbanovna, Qarshi davlat texnika universiteti "Axborot tizimlari va texnologiyalari" kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) / Ачилова Фируза Курбановна, доцент кафедры "Информационные системы и технологии" Каршинского государственного технического университета, доктор философии (PhD) по экономическим наукам / Achilova Firuza Kurbanovna, Associate Professor of the Department of Information Systems and Technologies at Karshi State Technical University, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics

► achilovaf@gmail.com

■ 0000-0002-8358-5416

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. Абдуллаев И.С. Совершенствование механизмов оптимального регулирования региональной экономической системы. Автореферат диссертации. Ташкент: 2017
- [2]. Mukhitdinov Kh.S. Econometric Modeling Of Public Service Networks. Psychology and Education (2020) 57(8): 625-632 ISSN: 00333077
- [3]. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari hisoboti, 2025-yil, yanvar.
- [4]. Bakhtiyarov Sh., Ruzmetov B., Ruzmetov Sh. Regional characteristics of the development of pilgrimage tourism in Uzbekistan and in the main points of the Great Silk Road. Journal of Critical Reviews. Vol. 7 No. 12. 2020 year.
- [5]. Achilova F.K. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish. Monografiya. "Intellect" nashriyoti, dekabr, 2023 yil, ISBN 978-9910-768-12-5, UO'K 681.36.974, KBK: 29-502.
- [6]. Ibadullaev D., Ruzmetov B., Matyakubova D. Strategic directions of sustainable development of the agricultural sector of regions of Uzbekistan. Journal of Critical Reviews. Vol. 7 No. 1. 2020 year.
- [7]. Rakhimova M., Ruzmetov B. The main factors of ecological and economic development of the region. "Mintaqada zamonaviy fan, ta'lim va tarbiyaning dolzarb muammolari". OAK ilmiy elektron to'plami, №2. 2018-yil.
- [8]. Qo'ziboyev B.H., Abdullayev I.S. Mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda xizmatlar sohasining o'ziga xos xususiyatlari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. №3. 2016-yil.
- [9]. Абдуллаев И. Кузибоев Б. Аллаяров С. Концептуальные аспекты регионального экономического прогнозирования. Журнал "Актуальные научные исследования в современном мире". №40. Стр. 144-146. 2018 год.
- [10]. Muxitdinov X.S., Rakhimov A.N., Muxitdinov Sh. X. "The forecast for the development of the public services sector." Solid State Technology 63.6 (2020): 18671-18681.
- [11]. Achilova F.K. Digitization of housing and communal services management in rural areas. Журнал «Экономика и предпринимательство», Россия, № 3 (140) 2022 год, (Vol. 16 Nom. 3). Стр. 476-483
- [12]. Mukhitdinov Sh. Kh. "An imitation model of quality utility services to the population." South Asian Journal of Marketing & Management Research 10.12 (2020): 44-50.
- [13]. Achilova F.K. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish

samaradorligini oshirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining roli. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi, Xiva, № 2022-9/2, 2022-yil, 14-17 b.

[14]. Achilova F.K. Model of digitization of interconnection of housing and communal services system and ecology. Berlin Studies Transnational Journal of

Science and Humanities, Vol. 2 No. 1.1. Economical sciences, Germany, March, 2022 year, Pages 101-105.

[15]. Achilova F.K. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish sohasini umumiy rivojlantirishning istiqbollari. "Servis" ilmiy-amaliy jurnali, Samarqand, 2-son, 2022-yil, 101-103 b.

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL